

INSTITUTIONES
PHILOSOPHICÆ
AD USUM
SCHOLARUM PIARUM.
TOMUS V.

Quod munus Reipublicæ afferre majus, meliusve possumus, quàm si docemus, atque erudimus Juventutem: his præsertim moribus, atque temporibus, quibus ita prolapsa est, ut omnium opibus refrænanda, atque coercenda sit?

Cic. de Divin. II. c. 2.

EDUARDI CORSINI

CLER. REG. SCHOLARUM PIARUM
ET IN PISANA ACADEMIA
PHILOSOPHIÆ PROFESSORIS

INSTITUTIONES PHILOSOPHICÆ

AD USUM
SCHOLARUM PIARUM

Editio altera auctior, & emendatior.

BONONIÆ MDCCXLII.

Ex Typographia Lælii a Vulpe.
SUPERIORUM AUCTORITATE.

Relinquitur sola hæc Disciplina digna studiosis ingenuarum artium, digna eruditis, digna claris Viris, digna Principibus, digna Regibus.

Cic. de Finib. V. c. 25.

INDEX.

DI-

INDEX.

DISPUTATIO II.

DISPUTATIO III.

Cap.

DISPUTATIO IV.

Vidit

Vidit D. Paulus Philippus Premoli Cleric. Regularium S. Pauli, & in Ecclesia Metropolitana Bononiæ Pœnitent. pro SS. D. N. Benedicto XIV. Archiepiscopo Bononiæ.

Die 25. Octobris 1740.

REIMPRIMATUR.

F. Joseph Paulinus Rogerius Provicarius S. Officii Bononiæ.

IN QUARTAM PHILOSOPHIÆ PARTEM, ETHICAM, SIVE MORALEM

PRÆFATIO.

I. COElestem, ac divinam esse Sapientiæ originem, quam græco deinde nomine Philosophiam Pythagoras appellavit, non modò clarissimis rationibus, sed veteri quoque, & constanti Sapientum voce erudimur. Quid enim aliud Socrati videbatur, ubi sapientiam a Prometheo quodam veluti accensam facem a Cœlo in terras delatam (*a*) dicebat, nisi quod eximius ille sapientiæ splendor, qui ardentes in nobis, ut

(*a*) *Ap. Plat. in Philabo.*

inquit Plato, excitaret amores si videretur (*a*), e cœlo solùm mortalium oculis affulsit? quid aliud Cicero cum Philosophiam *donum*, *& inventum Deorum* (*b*) vocavit, *quo nihil a Diis immortalibus uberius, nihil florentius, nihil præstabilius hominum vitæ datum est* (*c*), nisi quod illa degeneres omnium ferè hominum animos erigit, pristinæque dignitatis immemores esse non patitur? quid denique illustriùs adhuc, & expressiùs divinæ literæ testantur Deum ipsum veluti *luminum patrem* (*d*) in ipsis *hominum visceribus sapientiam posuisse*, nisi (*e*) ut apertè nobis ostenderent ex uberrimo, ac infinito divinæ sapientiæ fonte tenues etiam cognitionis nostræ rivulos profluxisse?

II. Quod si partes omnes Philosophiæ, resque singulæ, quæ in amplissimo Sapientiæ studio pertractari solent, cœlestis, divinæque originis haberi debent, id meliori certè jure de illâ Philosophiæ parte concedi poterit, quæ, cùm moribus hominum dirigendis, riteque informandis sit instituta, *Ethicæ*, sive *Moralis* disciplinæ nomen obtinuit. Ceteræ nimirum Sapientiæ, vel Philosophiæ partes in solâ rerum contemplatione versantur; ista verò non solùm honestatem contemplari desiderat, sed operis etiam modum exequitur: illæ facem suppeditant, quâ nos ex naturalium rerum cognitione ipsum Naturæ auctorem cognoscamus; hæc efficit, ut honestatis amore, virtutum ornamento Deum imitemur: illæ non omnibus lucent, nec ab omnibus inquiri debent; hæc sin-

(*a*) *de Fin. II. c. 16. & de Offic. I. c. 13.* (*b*) *Tusc. I. c. 26.* (*c*) *de leg. I. c. 22. & de Univ.* (*d*) *Jacob. epist. c. I. ver. 17.* (*e*) *Job. c. 38. v. 36.*

ſingulis hominum generibus adeſſe debet, *nulli præcluſa omnibus patet, omnes admittit, omnes invitat (a), nec eſt quiſquam gentis ullius, qui ducem Naturam nactus ad virtutem pervenire non poſſit (b)*: illæ denique ad rerum naturam perſcrutandam nos impellunt; hæc ad beatitatem, felicitatemque nos dirigit, ut gloriam, cujus amore incredibili prorſus incendimur, facilè, ac jucundiſſimè conſequamur.

III. Sapienter itaque ab antiquiſſimis uſque temporibus eſt inſtitutum, ut hæc uberrima, ac maximè neceſſaria Sapientiæ pars accuratiſſimè exponeretur, atque ubi mens ipſa rerum cognitione illuſtrata jam foret, voluntas etiam graviſſimis Moralis diſciplinæ luminibus excoleretur; *etenim cognitio, contemplatioque Naturæ manca quodammodo, atque incboata foret, ſi nulla actio rerum conſequatur (c)*. Nos certè, qui egregiis Adoleſcentibus omni bonarum artium ſplendore, præſertim verò pietatis, ac honeſtatis ſtudio erudiendis ex Inſtituti noſtri conſilio operam, animumque libentiſſimè addiximus, ſi quid in reliquis Philoſophiæ partibus adornandis conferre potuimus, hanc ſanè pro rei dignitate pertractandam alacri, ſerenoque animo ſuſcipimus; nihilque magis in votis habuimus, quàm ut adoleſcentes ipſi ex his potiùs Moralis diſciplinæ fontibus, quàm ex naturalium rerum contemplatione veræ felicitatis, ac ſapientiæ rivos derivent. Clariori itaque methodo, meliorique rerum delectu, & elegantiâ illuſtriores omnes veterum, recentiorumque Philoſophorum ſententias complectemur,

(a) *Senec. de Benef. III. c. 18.* (b) *Cic. Leg. I. c. 10.* (c) *de Offic. I. c. 153.*

mur, tum quæcumque primis Ethicæ principiis, rationique proxima videbuntur, eligemus, ne quid in hujus etiam pulcherrimæ facultatis studio optari posse videatur.

IV. Atque, ut ab ipso Moralis, vel Ethicæ nomine, ac definitione exordiamur, illa describi, vel definiri meritò solet *Ars bene vivendi; Ars vitæ* (a); *facultas dirigendis, perficiendisque moribus instituta; scientia boni, & mali*, accuratiùs denique, & clariùs *scientia practica, quæ voluntatis actus considerat quatenus illi honestatis legibus conformati ad æternam hominis felicitatem diriguntur*. Illa nimirum singulas humanæ voluntatis operationes considerat non quatenus ab ipsis hominum viribus producuntur, quod ad Physicam pleno jure spectare debet, sed quatenus illæ honestatis, aut pravitatis capaces ad finem dirigi possunt, ut inde bonæ, vel malæ existimentur, quod fusiùs, & uberiùs ostendetur, ubi de bonitatis, atque malitiæ caussâ, & origine differemus.

V. Nec aliud sanè sensisse videntur illi, qui scientiam hanc, rectèque vivendi artem aut omnium primi adornarunt, aut novis certè præceptis auctam nitidiori methodo pertractarunt. Cum etenim animadverterent ingenitum esse in cordibus hominum boni, vel honestatis amorem, impressos *quasi virtutum igniculos, & semina* (b), ipsamque hominis naturam ad finem dirigi, quo beatitudinem consequatur, atque alterâ tamen ex parte intelligerent homines ab ejusmodi fine, & amore partim sensuum illecebris, partim terrenarum rerum cupiditate, partim degeneri quodam, humilique affectu, partim

(a) *Cic. Fin. III. c. 1.* (b) *Cic. Fin. V. c. 7.*

tim denique incerto, & obscuro boni, malique discrimine deflectere, varias subinde leges invenerunt, quibus a bono malum facilè distingueretur, morum honestas nobiliùs effulgeret, addito virtutum splendore animus vividiùs incenderetur, degeneres demum affectus illi, qui nos abripere plerumque solent, pacato, ac sereno rationis lumine, mitioribusque naturæ viribus vincerentur.

VI. Hinc dubitari certè non poterit quin ab antiquissimis usque temporibus, cum adhuc rudes, ac efferæ gentes forent, nullumque scientiarum lumen illarum oculis affulsisset, cum nempe Physicæ, aliarumque disciplinarum studium, quæ *speculativa* dicuntur, nondum florere cœpisset, tenue quoddam Moralis disciplinæ specimen appareret: neque immeritò fortasse conjicere, vel suspicari quis poterit patres familias, quos diuturna rerum experimenta doctiores, fracta jam laboribus ætas severiores, corrigendisque juvenum moribus aptiores, canities ipsa, orisque majestas venerabiles, pacata denique spirituum tranquillitas mitiores, audiendisque naturæ vocibus alacriores reddiderat, plura filios, nepotesque graviter docuisse, quibus in vitâ ritè peragendâ feliciter uti possent; unde, quemadmodum experimento ipso, & accurato ciborum delectu corporis tuendi caussâ Medicina inventa est, ita rerum illarum, quæ moribus obesse, sive prodesse poterant, observatione, * Moralis ipsa, quam proinde Cicero *medicinam animi* appellat, inventa, ac illustrata fue-

* Nobis videtur observatio primùm boni, honestique notitiam collegisse, & rerum sæpe factarum collatio per analogiam nostro intellectu, & bonum, & honestum indicante. *Sen. epist.* 120.

fuerit; hoc uno discrimine, quod ciborum utilitas vario, ac fallaci plerumque sensuum judicio explorari debuerit, at morum honestas innatis quibusdam, clarissimisque naturæ luminibus distinguatur *.

VII. Quæ cùm ita sint, immeritò prorsus inquiritur quis omnium primus hanc Sapientiæ partem invenerit, quo primùm tempore illa floruerit? intelligi nimirum, ac demonstrari facilè poterit Moralis originem nihil ab ipsâ humani generis origine dissidere, primumque hominem, cui certè virtutum omnium semina, honestatis amor, rationisque lumen affulgere debuit, quæ nostris omnium mentibus, vel cordibus impressa sunt, primum quoque Philosophum, vel Moralis disciplinæ cultorem extitisse. Quod enim Socrates Ethicæ inventor haberi soleat, ut inferiùs ostendetur, id solùm probat, quod ille mortalium animos in solâ fere sensibilium rerum contemplatione, naturæque studio defixos ad honestatis amorem excitaverit, ideoque Moralem ex omnium animis collapsam erexerit, illustraverit, meliorique loco, & ordine haberi jusserit. Ceterùm Moralis disciplinæ studium ante Socratis ætatem extitisse non modò ipsius facilitas, utilitas, atque præstantia mirificè ostendit, sed ex innumeris etiam viris id demonstratur, qui ante Socratem, ac reliqua græcanicæ sapientiæ lumina laudabili quodam vivendi genere, morumque doctrinâ floruerunt, ut Moralem proinde ceteris Philosophiæ partibus æqualem, nisi for-

* Est profectò animi medicina Philosophia, cujus auxilium non, ut in corporis morbis, petendum est foris. *Tusc. III. c.* 3.

fortasse veriùs antiquiorem esse putemus; cùm præsertim Cicero ex Moralis cognitione, vel studio reliquas Philosophiæ partes profluxisse arbitretur, dum expresѕè docet, quod *istorum verborum amore sapientiæ, fortitudinis, justitiæ, temperantiæ præstantissimis ingeniis homines se ad Philosophiæ studium contulerunt* * (a), atque Horatius (b) ipse commemoret prima sapientiæ semina in dirigendis, excolendisque moribus extitisse

—— fuit hæc sapientia quondam
Oppida moliri, leges incidere ligno,
Publica privatis secernere, sacra profanis;

quemadmodum certè ab antiquissimis usque temporibus

Sylvestres homines sacer, interpresque Deorum
Cædibus & victu fœdo deterruit Orpheus
Dictus ob id lenire tigres, rabidosque leones;
Dictus & Amphion Thebanæ conditor arcis
Saxa movere sono testudinis, & prece blandâ
Ducere quò vellet.

VIII. Atque utinam quidem veterum Sapientum præcepta superessent, quibus illorum doctrina, & expressa quædam nascentis ferè Moralis imago videretur! Sed, cùm ejusmodi scripta, partim temporis diuturnitate, partim rerum vicissitudine, partim etiam diffidendi, innovandique studio, quo Græciæ Philosophi extera, ac vetera contempsere, prorsus exciderint, hanc pristinæ, nativæque sapientiæ speciem eamque seriem, quâ sensim illa adoleverit, contemplari non possumus. Credibile est tamen Asi-

(a) *Fin.* 1. *c.* 16. (b) *Art. Poet. v.* 396.
* Omnis summa Philosophiæ ad beate vivendum refertur, idque unum expetentes homines se ad hoc studium contulerunt. *Cic. Fin. II. c.* 25.

ſirios, Chaldæos, Perſas, & Arabes, Ægyptios; ceteraſque gentes, quæ Orienti proximæ fuerant, hoc illuſtri ſapientiæ genere floruiſſe, ut ex aliquibus illorum monumentis, quæ adhuc ſuperſunt, clariſſimè demonſtratur. Ejuſmodi certè ſunt Chaldæorum Oracula, quibus uberrimam lucem addidit Clericus (a), quæque alioquin obſcura maximè, & perplexa forent. Illa nimirum plurima præcepta continent moribus informandis idonea, de quibus alibi diſſeremus. Chaldæos æmulati ſunt Perſæ, qui Zoroaſtro duce plura de morum doctrinâ, Deorumque cultu pertractarunt, atque eximiam in primis operam in regiis adoleſcentibus erudiendis collocarunt, ut ex aureis Zoroaſtris Carminibus, Platonis Alcibiade, & Xenophontis Pædiâ cognoſcimus.

IX. Paullo obſcurior, ac difficilior eſt Ægyptiorum doctrina, cujus nulla ferè monumenta ſuperſunt, cùm præſertim libri, qui Mercurii Triſmegiſti nomine circumferuntur, a ſeverioribus Criticis inter apocrypha numerentur. Plurima tamen illorum præcepta, quæ Moralem reſpiciunt, a Porphyrio (b), aliiſque Græcis Auctoribus memorata Marſhamus (c), ac Boſſuetus (d) accuratiſſimè collegerunt, quibus apertè ſatis oſtenditur, Hermetis operâ, atque ſapientiâ non modò ceteras Philoſophiæ partes, quarum memoriæ duabus columnis inſcriptæ fuerant unde Pythagoras, Plato, Democritus plurima derivarunt (e), ſed hanc etiam apud Ægyptios maximè floruiſſe.

X. Hoc

(a) *Hiſt. Phil. Orient.* (b) *de Abſtin. IV.* (c) *Canon. Chron. Ægyptiacus* (d) *Diſcour. ſur. l' Hiſt. Univerſ.* (e) *Jambl. de Myſter. & Euſeb. in Chron.*

X. Hoc etiam eximio, gravissimoque doctrinæ studio Brachmanes, & Gymnosophistæ apud Ethiopas, ac Indos celebres extitere. Illi nimirum, etsi in rudi quodam, austero, ferinoque vivendi genere, ac variis opinionibus, quæ superstiosæ prorsus, ac inanes fuerunt, irrideri potuerint, aliqua tamen sapienter admodum de animorum immortalitate, futuro vitæ statu, de sanctitate, justitiâ disserebant, ut Strabo *(a)*, Philostratus *(b)*, aliique commemorant.

XI. Quid verò, ut ultimos etiam, remotissimosque Orientis populos complectamur, quid de Sinensibus, illorumque duce Consusio dicamus, de quo variæ, ac dissidentes adeo doctissimorum hominum sententiæ, sive judicia feruntur, ut definiri vix posse videatur, quo loco, & pretio illorum dogmata, ac religio haberi debeat? Plerique nimirum ita Consusii, ac Sinensium mores, atque præcepta venerantur, ut præclaris Ethicæ, ac Politicæ scientiæ luminibus, quæ apud Sinenses florent, gentes omnes, quæ in Europâ aliquâ doctrinæ gloriâ celebres extitere, vix comparari posse contendant *(c)*; illum existiment *non modò purum, nudumque Philosophum a ratione formatum, sed etiam virum divinitus inspiratum ad novi Orbis reformationem (d)*: atque ex pluribus Sinenrum historiis inferant manifestissimè ostendi, quod *illi non solùm religionis spiritum conservarunt, sed præcepta quoque purissima charitatis exercuerunt, quæ religionis perfectio, atque character haberi debet; quod Ethica puritas, sanctitas morum, fides, interior, exteriorque veri Dei cultus,*

(a) *lib. XV.* (b) *Vita Apol. VI. c. 21.* (c) *Leibnit. præf. ad novis. Sinica.* (d) *P. Cointe.*

tus, Sacerdotes, Beatorum sacrificia, homines divinitus inspirati, miracula, religionis spiritus, charitas purior, Deique spiritus apud Sinenses supra duo annorum millia perseveravit, ut nulla proinde natio fuerit, cui plures gratiæ, vel dona concessa fuerint; quod eorum religio sit eadem in præcipuis, principibusque capitibus ac Christiana, cum eundem Deum Cœli, Terræque quem Christiani venerantur, veteres quoque Sinenses in templorum omnium antiquissimo ita coluerint, ut Christianis ipsis exemplo, ac eruditioni esse possint (*a*). Alii verò, qui seposito partium studio, ac ingenuo veritatis amore sincera Sinicæ sapientiæ, ac religionis monumenta scrutari voluerunt, non ea, quæ incautis hominibus obiiciuntur, quæque plurimos in oppositam sententiam abripuere, constanter asserunt nullam Confusio, nullamque Sinensibus supremi Numinis notitiam affulsisse; ipsos corpoream solùm vim corporeo Cœlo inditam agnovisse, quam sacris subinde, superstitiosisque ritibus venerantur, ut illi proinde inter atheos haberi debeant. Quanquam hac de re plura differere nec juvat, nec decet, cùm plurima a doctissimis viris edita fuerint, quibus vera Sinensium religio cognosci possit. Id unum addere juverit Confusium plura de moribus egregiè, sapienter, & eleganter admodum docuisse, ut ille proinde illustrioribus sapientiæ luminibus accenseatur. Brevi tamen admirabilis illa Confusii doctrina languere cæpit, atque omnium ferè animis inseri impia *Foè* dogmata; cujus asseclæ, etsi publicè futurum vitæ statum, justorum præmia, ac iniquorum pænas exponant, occultè tamen utrumque negant,

(*a*) *Hist. Eccl. sec. XVII. n. 24.*

gant, neque ab impiâ Spinosæ doctrinâ diffident, quæ non modò religionis omnis, sed Ethicæ quoque, sive Moralis disciplinæ lumen extinguit.

XII. Quemadmodum tamen Græcia scientiarum omnium gloriâ mirificè floruit, ita quoque Moralis disciplinæ studio ceteras nationes omnes longissimè superavit, quod Græciæ Philosophi, dum longo, diuturnoque itinere exteras gentes inviserent, illarum dogmata didicerint, trajectoque mari in Patriam (a) derivaverint. Hinc Orientalium more vitæ præcepta, morumque leges, aut elegantissimis versibus illigarunt, aut suavi quadam allegoriâ, fabularumque specie velarunt (b), ut illa faciliùs in hominum animos illaberentur, & altiùs in illis, atque vividiùs insiderent. Cujus quidem argumento esse poterunt non modò Theognidis Megarensis *Sententiæ* elegiaco versu conscriptæ, quæ adhuc supersunt; elegantissimæ, doctissimæque Esopi fabulæ, quæ omnium manibus teruntur; antiquissima Pitthei dicta, quæ Plutarchus (c) ipse commemorat; verùm etiam Hesiodi, & Homeri carmina, quibus innumera moralis sapientiæ lumina, fabulis plerumque inclusa deprehenduntur.

XIII. Maximum deinde lumen a celeberrimis septem Græciæ Sapientibus, Thalete nimirum, Pittaco, Biante, Solone, Cleobulo, Misone, & Chilone Moralis accepit, quorum dogmata, vel apophtegmata a Laertio, Plutarcho, Ausonio, aliisque pluribus memorata, atque a Buddeo variis dissertationibus illustrata, clariora

(a) *Vid. Plato in Epinom.* (b) *Vid. Fabr. Biblioth. Græ. c. 9.* (c) *init. Vita Thesei.*

riora certè sunt, quàm ut hìc fusiùs exponi debeant. Hos inter Solon excelluit, atque inter optimos legumlatores haberi debet; quemadmodum ceteri, si Thaletem unum exceperis, *Civitatibus suis præfuerunt (a)*. Hos tamen ætate proximè inferior, ingenii gloriâ, & Moralis studio longissimè superavit Pythagoras, qui non modò Thaletem, ac Phærecidem Syrum, sed exteras quoque gentes adivit, ut illarum legibus erudiretur, quas inde rudibus Græcis eleganter, accuratèque exposuit, ut Aristoteles ipsum de virtute primum disseruisse arbitretur (b). Ac innumera ferè sunt illa, quæ ab ipso tradita circumferuntur, etsi Pythagoras ipse nihil ediderit, & Aurea proinde Carmina, quæ illi inscribuntur, aut a Lyside, aut ab Empedocle, aut a variis potiùs Pythagoricæ sectæ Philosophis collecta fuerint, ut doctissimi viri arbitrantur. Porrò illud unum Pythagoræ vitio verti fortasse poterit, quod, ut profanum vulgus arceret, aut majorem arcanæ doctrinæ venerationem conciliaret, obscuris admodum verborum ambagibus, symbolis, enigmatibus dogmata celare consueverit, ut mysteriis ferè initiari viderentur, qui Pythagoricæ sapientiæ nomen addicerent.

XIV. Quod si Pythagoræ doctrina apud Italicos mirificè floruit, cùm præsertim ab illo Charondas Rheginorum, Zamolxis Getarum, & Zaleucus Locrensium legumlatores fuerint eruditi, Jonicæ quoque sectæ Philosophi, qui a Thalete sunt instituti, hoc ipsum Ethicæ studium illustrarunt, atque inprimis Anaximander, Anaxagoras, & Archelaus, quorum opinio-

(a) *Cic. de Orat. III. c. 34.* (b) *Magn. Mor. I. c. 1.*

niones fusiùs, & opportunius alibi explicabuntur. Cùm tamen ipsi naturalium rerum admiratione defixi Physicam impensiùs colerent, Moralis studium brevi temporis injuriâ, hominumque neglectu interiturum videbatur, nisi divinus ille Philosophus Socrates illud excitasset, vividiùs illustrasset, ad maximum denique laudis, & gloriæ splendorem evexisset.

XV. Socrates itaque, *id quod constat inter omnes, primus a rebus occultis, & ab ipsâ naturâ involutis, in quibus omnes ante eum Philosophi occupati fuerunt, avocavit Philosophiam, & ad vitam communem adduxit, ut de virtutibus, & vitiis, omninoque de rebus bonis, & malis quæreret, cœlestia autem vel procul esse a nostrâ cognitione censeret, vel si maximè cognita essent, nihil tamen ad bene vivendum conferre* (a). Quâ verò ingenii doctrinæque gloriâ novâm hanc docendi methodum Socrates illustraverit, quam feliciter propagarit, ex innumeris quidem veterum testimoniis erudimur, nullum tamen illustrius fortasse, vel honorificentius haberi poterit, quàm quod ille Apollinis oraculo, totiusque deinde Græciæ consensu *hominum sapientissimus* (b) est appellatus, quod *Philosophiæ Parens* (c) haberi meruerit, cumque Pythagoras, ut Aristoteles ipse testatur, omnium *primus de virtute dicere aggressus est, quamquam non rectè, illi succedens Socrates de hac re meliùs pleraque disseruit: sed ne ipse quidem rectè, quoniam virtutes scientias efficiebat, quod fieri nullo modo potest* (d); in quo tamen Socrates ab Ari-

(a) *Cic. Ac. I. c. 4. & Tusc. V. c. 4. & Laert. II v. 21. 45.*
(b) *Cic. de Amicit. c. 13. vid. Tusc. V. c. 46. & Laert. II. seg.*
(c) *Cic. Fin. II. c. 1.* (d) *Arist. Magn. Moral. I. c. 1.*

Aristotelis reprehensione opportuniùs alibi vindicabitur.

XVI. Eximia verò Socratis doctrina, cùm Socrates ipse *literam nullam reliquerit* (a), ejusque epistolæ ab Allatio vulgatæ a severioribus Criticis apocryphæ existimentur (b), aliis ex fontibus reperi debet, præsertim verò ex Platonis, & Xenophontis Operibus, quibus illa *duo Socratica amanitatis lumina* (c præceptoris doctrinam elegantissimè illustrarunt. Æschinis etiam Dialogi supersunt & *Cebetis Tabula*, quibus isti Socratis præceptoris ingenium, & dogmata complectuntur. Quin etiam sapientes omnes, qui in qualibet Philosophorum sectâ de moribus differebant, etsi variâ subinde ratione dogmata propria proponerent, *se* tamen *Socraticos & dici volebant, & esse arbitrabantur* (d), ut ex incredibili nimirum Socratis gloriâ aliquis etiam illorum doctrinæ splendor accederet.

XVII. Nullus tamen, ut antea dicebamus, hac in parte Platoni comparari meritò potuit, non modò quòd ille regii generis nobilitate, incredibili ingenii laude, & plurimis scriptis editis floruerit, ut *sapientissimus Græcia vir, longèque doctissimus* (e), *Philosophorum princeps* (f), & *Deus* appellari consueverit, verùm etiam quòd incredibili prorsus amore, gratique animi sensu Præceptoris doctrinam est prosecutus, ut principem semper locum in dialogis illi concedat, nihilque ab illius doctrinâ diffideat, nisi fortasse hoc uno discrimine, quod, cùm Socrates *propriam sententiam tegeret, errore*

(a) *Cic. de Orat. III. c. . .* (b) *Olear. apud Stanlej. part.* 3.
(c) *Agell. Noct. Attic. XIV c.* 3. (d) *Cic. de Orat. III. c.* 16.
(e) *vid. Cic. de Leg. II. c.* 6. (f) *id. Fin. V. c.* 2.

re alios levaret, & in omni disputatione quid esset simillimum veri quæreret (a), Plato, etsi, plerumque hanc ipsam docendi methodum servaret, & in illius *libris nihil affirmetur, & in utramque partem multa disserantur, de omnibus quæratur, & nihil certi dicatur* (b), plurima tamen certò, constanterque definit, ut proinde Platonem ex illorum *numero tollendum* afferat Cicero (c), qui de rebus omnibus dubitarunt, aut nihil definire consueverunt. Impensè quoque Platonem commendat Cicero (d) quod omnia suavi quodam, eleganti, ac decoro dicendi genere expresserit, ut illius phrasim prosam inter ac poesim mediam dixerit Aristoteles (e); quemadmodum etiam fertur Musas Platonis ore loquuturas si Attico sermone loqui debuissent (f). Præcipua vero Platonicæ doctrinæ capita fusiùs, & opportuniùs alibi explicabuntur: id unum obiter dixisse juverit nullum esse ex antiquioribus Philosophis, qui de Deo, animi naturâ, morumque honestate nobiliùs, atque magnificentiùs disseruerit; ut illius proinde doctrinam Evangelio affiniorem putaverit Augustinus, apertèque dixerit Platonicos paucis mutatis Christianos esse, ideoque veteres Ecclesiæ Patres ipsius doctrinam mirificè, constanterque amplexi fuerint.

XVIII. Ex ipsâ quoque Socratis disciplinâ erupit Antisthenes Cynicæ sectæ institutor, qui plurima Cynicis Ethicæ præcepta tradidit, quæ tamen illi variis, ineptissimisque opinionibus, præcipuè verò impudenti quadam viven-

(a) *Cic. Tusc. V. c. 4.* (b) *Cic. Acad. l. c. 12.* (c) *Ib. lib. IV. c. 5.* (d) *in Orator. & init. Paradox.* (e) *Laert. III. seg. 37.* (f) *Picin. in Vita Plat.*

vendi ratione mirificè deturparunt; ut præsertim ex Stilponis, & Diogenis vitâ pulcherrimè demonstratur. Quod insolens, ac perditum vivendi genus cùm Zeno Citticus ferre non posset, a Cynicis, quibus sese jam pridem addixerat, apertè defecit, novoque, ac severiori docendi genere delectatus Stoicam sectam instituit, in quâ deinde clarissimi, sapientissimique viri maximâ virtutis gloriâ floruerunt. Ac dubitari certè non poterit Stoicos sententiarum gravitate, optimisque legibus reliquos omnes Philosophos antecellere, cùm non modò de beatitudine, virtutis amore, de bono, ac honestate in genere loquerentur, sed insuper etiam accuratè plura de singulis hominum generibus, vel conditionibus præcepta traderent, ut ex Cicerone, Seneca, Epicteto, aliisque pluribus intelligitur, atque præsertim ex Lipsio, qui illorum dogmata accuratissimè exposuit. Cicero tamen eos subinde vituperat, non modò quòd ineleganti, ac minutiori stylo uterentur, atque ab iis res fortasse veræ, certè graves, non ita tractarentur, ut debent, sed aliquantò minutiùs; verùm etiam quòd plura vel absurda, vel paradoxa, vel impossibilia docerent.

XIX. Ab hac Stoicorum gravitate, austeriorique vivendi genere plurimùm abhorruit Aristippus, qui cum Socratem audivisset Cyrenaicam Sectam instituit, in quâ voluptas veluti summum hominis bonum mirificè commendatur, ex quo principio veluti fonte plura Cyrenaici deducebant, quibus tacitas religioni, & honestati insidias struebant, ut suis in locis accuratè ostendetur.

XX. Nulla tamen doctrina, quæ a veteribus Philosophis de Moribus instituta fuerit, absur-

dior,

dior, religionique infensior haberi consuevit, quàm quæ ab Epicuro tradita memoratur. Illa nimirum animorum immortalitatem, futurum vitæ statum, Dei providentiam, ac Deum ipsum apertè sustulit, quibus veluti capitibus totamorum doctrina, omnisque religio prorsus innititur. Voluptatem etiam veluti summum bonum, hominisque finem proponit, ut amplissimum proinde vitiis, perditisque moribus aditum aperuisse, pravisque affectibus habenas omnes laxasse videatur. Hinc vehementes illæ, acerbissimæque injuriæ, quibus Epicurus a Stoicis, & a priscis Ecclesiæ Patribus traducitur, atque acerrimè impugnatur. Quod si fortasse Epicurus ipse veluti honestatis, morumque cultor haberi posset, quemadmodum certè omnes ingenii vires, ac nervos omnes intendit Gassendus, ut hanc labem ab Epicuro suo abstergeret, dubitari certè non poterit, quin illius doctrina facilè in varios sensus trahi, easque sceleris suspiciones pati non possit; quin plurimi, ac omnes ferè, qui in illius sectâ floruerunt, perditis fuerint moribus, ejusque doctrinam innumeris erroribus deturpaverint, ut de Pisone, aliisque plurimis evidentissimè demonstratur.

XXI. Porrò, quemadmodum Aristoteles ingenio, doctrinâ, ac eloquentiâ Philosophos omnes excellere existimatur, ita certè Moralis etiam Disciplinæ gloriâ reliquos omnes, qui antè ipsum floruerant, longissimè superavit; cumque varias Philosophiæ partes uberrimè pertractaverit, nullam tamen uberiùs, atque nitidiùs illustravit, quàm quæ de moribus differit, ut inferiùs ostendemus. Hic enim Platonis, quem viginti annis audiverat, vestigiis pressiùs insistens ab Academicis plurima in Peripateticos deriva-

 vit,

vit, unde *idem fons erat utrisque, & eadem rerum expetendarum, fugiendarumque partitio . . . . . . communis hæc ratio, & utrisque bonorum finis videbatur; omnis illa antiqua Philosophia sensit in unâ virtute positam esse beatam vitam.* (a). Ex plurimis autem Operibus, quibus ille hanc morum doctrinam luculentissimè exornavit, X. libris, quos ad Nicomachum filium dirigit, principem locum deberi intelligimus, in quibus ingenuo quodam amore, selectisque ac illustrioribus vitæ præceptis filium erudivit. Neque enim facilè probari poterit Ciceronis opinio *, qui libros illos non ab Aristotele, sed ab ipso Nicomacho conscriptos esse putavit, ut plurimis argumentis facilè ostendi posset (b). Plurima tamen sunt, quæ in gravissimo hoc, sapientissimoque viro reprehendi meritò possunt; quippe quæ ab ipso rationis lumine, optimoque Reipublicæ statu prorsus abhorreant, ut variis subinde locis oportune ostendemus.

XXII. Atque ista quidem de variis Græciæ Philosophis dicta sint, qui eximiam hanc Philosophiæ partem aut præceptis, aut scriptis editis adornarunt, ut illa series ostendatur, quâ Moralis paullatim adolevit, atque ab illustrioribus Philosophis est exornata. Quod enim ad Romanos attinet, ut antiquissima Numæ præcepta, ac XII. Tabularum leges ex finitimis plerumque magnæ Græciæ, vel Pythagoricæ Sectæ Philosophis derivatas prætercam, illi Moralis præcepta, ac disciplinas omnes ex subactâ Græciâ in Patriam transtulerunt; ut omnes proinde Philosophorum

Sectæ,

(a) *Cic. Acad.* I. c. 4. 6. (b) *Petit. Miscel. IV.* . . . 10.

* Accuratè scripti de moribus libri dicuntur illi quidem esse Aristotelis, sed non video cur non potuerit patri similis esse filius *Fin. V. c.* 5.

Sectæ, illarumque studium apud illos floreret, ut ex Cicerone, Valerio Maximo, aliisque plurimis intelligitur. Veteres tamen Romani *hanc amplissimam omnium artium bene vivendi disciplinam vitâ magis, quàm literis persecuti sunt; itaque illius vera, elegantisque Philosophia, quæ ducta a Socrate in Peripateticis adhuc permansit, nulla ferè* Ciceronis ætate *erant, aut pauca admodum latina monumenta (a).*

XXIII. Præclarè itaque de Patriâ, ac de Philosophiâ ipsâ meritus est idem Cicero, qui incredibili opinionum omnium cognitione, acerrimoque judicio, adhibitâ admirabili orationis elegantiâ, nobiliora Moralis disciplinæ capita in V. libris Tusculanarum Quæst., in V. de Finibus, in II. de Divinatione, in libris aliis de Fato, de Senectute, de Amicitia, Paradoxis, præsertim verò in III. libris de Officiis, quos Aristotelem imitatus ad Marcum filium conscripsit, Cives suos ad hæc severiora sapientiæ studia mirificè excitavit; eamque doctrinæ gloriam, quod in votis habere se dixerat, languenti jam Græciæ prorsus eripuit; quod præsertim in libris Officiorum apparet, quibus, sive rerum ordinem, sive præceptorum gravitatem, sive uberrimam rerum copiam consideres, nihil est certè, quod ex illustrioribus Græcorum scriptis comparari posse videatur.

XXIV. Paucos tamen habuit Cicero, qui hanc doctrinæ gloriam æmulari contenderent, adeoque Græcia Romanos Cives Scriptorum numero mirificè superavit, cùm nulla propemodum post Ciceronem Philosophiæ scripta memorentur. Proximè post Ciceronis ætatem Neronis imperio fuit Seneca, cujus plurima, & eximia Moralis opera

 omnium

(a) *Tusc. IV. c. 3.*

omnium manibus teruntur, quibus ille varia Moralis capita uberrimè, gravissimèque ex Stoicorum præsertim fontibus illustravit. Inter hæc principi loco CXXIV. Epistolas habendas esse intelligimus, quarum singulæ variis, ac innumeris Ethicæ luminibus ita exornantur, ut in qualibet ferè periodo grave præceptum aliquod offendatur. Epictetus etiam, ac Antoninus Cæsar Stoicæ disciplinæ studio celebres extitere, quorum scripta quædam adhuc supersunt, in quibus purior, atque erroribus immunior Stoicorum doctrina conspicitur.

XXV. Pulcherrimum quoque Moralis disciplinæ, quæ apud Romanos floruerit, monumentum haberi poterunt veterum Jurisconsultorum responsa, quibus illi varias Ethicæ partes, ex severioribus plerumque Stoicorum placitis, exornarunt. Atque integra fortasse illorum Opera (quod optandum maximè fuerat) ad hæc usque tempora extarent, nisi Justiniani Cæsaris auctoritate Trebonianus quidam varia solùm illorum responsa in quædam capita digessisset; quo fieri oportuit, ut posteri Jurisconsulti Digestum illud consulerent, ac fontes ipsos negligerent, ut illi brevi sensim ex hominum manibus, animisque prorsus exciderent. Quin etiam, cùm ipsos Digestorum libros veluti obscura, confusa, disjecta quædam, inter se aliquando diffidentia capita conspicerent, ex quibus integra morum, sive Jurisprudentiæ doctrina hauriri non posset, innumeros Commentarios conscripsere, quibus Digesta ipsa illustrarent; etsi potiùs innumeris, minutioribusque quæstionibus plurimam certè nubem illis offuderint: ut accuratissimè Hotomanus (a), atque præfer-

(a) *in Anti. Trebon.*

fertim in aureo prorsus Opere *de Juris origine* Gravina demonstravit.

XXVI. Deinde verò cùm omnes ferè Romani Imperii provinciæ, atque imprimis Italia à barbaris, efferisque gentibus discerpta foret, Moralis disciplinæ studium, quemadmodum artes omnes, languere cæpit, ac ferè prorsus extingui; ut pauci propemodum memorentur, qui de Philosophiâ cogitaverint, si Boetium unum exceperis, qui varia Platonicæ, ac Peripateticæ doctrinæ capita illustravit. Arabes deinde Hispaniam ferro, flammâque invadentes Aristotelis Opera in Arabicam linguam pridem translata, variisque Commentariis illustrata in Scholas invexere, quæ subinde sensim in celebriores Europæ Academias ita irrepsere, ut ubique solus Aristoteles audiretur; nullusque de scientiis addiscendis cogitaret, qui non ad Aristotelis, ejusque Interpretum fontes accederet.

XXVII. Cùmque paullatim Peripateticæ, sive Scholasticæ Philosophiæ studium cum Theologiæ dogmatibus certo quodam fœdere conjunctum foret, quemadmodum omnia ferè Theologiæ dogmata ex Peripateticæ Philosophiæ principiis dirimi, vel adornari solebant, ita prorsus Philosophia ipsa, quæ ad mores pertinet, ex ipsis Theologiæ fontibus deducta est, ut quidquid de moribus Morales Philosophi, sive Theologi, quos *Casuistas* etiam vocamus, pertractarunt, partim ex Aristotele, partim ex Sacrâ Scripturâ, partim ex Patribus, præcipuè verò ex Theologis ipsis, quorum unus alium exscripserat, derivetur. Atque utinam quidem non modò meliorem, nitidioremque ordinem, sive delectum Morales illi Theologi (si gravissimo hoc tamen Theologi nomine sint appellandi) servassent; verùm etiam illorum

 ali-

aliqui gravem, severamque hujus amplissimæ, ac divinæ propemodum disciplinæ dignitatem novis, perditisque opinionibus, quas non sinè maximo dedecore invexere, ita impudentissimè non deturpassent, ut purior aliquando, ac severior Ethnicorum sententia non videretur! Sed hæc alibi fusiùs cum de opinionum delectu, ac de conscientiâ, vel opinione probabili differetur.

XXVIII. Illud itaque optandum, meritòque sperandum maximè fuerat, ut quemadmodum duobus ab hinc seculis præstantissimorum Philosophorum operâ artes omnes, & singulæ Philosophiæ partes quodammodo restitutæ nobiliùs, atque illustriùs effulserunt, ita quoque Moralis ipsa nitidiori, certiorique methodo traderetur; neque ex præconceptis Scholæ opinionibus, sed ex ipsis potiùs naturæ luminibus, iis nempe virtutum, honestatisque seminibus, quæ a naturâ ipsâ nobis indita sunt, uberiùs deduceretur, ac adhibitâ quoque disserendi elegantiâ adornaretur. Quàm verò feliciter ejusmodi spem impleverit, quàmque præclarè de Morali Philosophiâ meruerit Verulamius, omnes apprimè norunt, qui ejus Opera accuratè observarunt, quibus ad disciplinas omnes restaurandas, perficiendasque plurimùm contulit, doctissimisque viris ponè sequentibus facem prætulit. Hoc certè duce integrum Moralis Systema novâ, clariorique methodo exponendum suscepit celeberrimus Grotius, quod ille Peireschii consilio, summisque omnium laudibus incredibili ingenii, eruditionisque gloriâ perfecit in eximio Opere, quod *de jure belli, ac pacis* conscripsit. Plurima quoque Moralis disciplinæ capita Thomas Hobbes in Libello *de Cive* complectitur; quemadmodum Lokius *de Filiorum educatione*, sive *de liberis educandis* subtiliter,

ter, & accuratè disseruit. Nullus tamen hanc uberrimam doctrinæ partem fusiùs, nitidiùs, & accuratiùs pertractavit, quàm Samuel Puffendorfius partim in libello *de officio hominis, & civis*, partim etiam, ac præsertim in eximio Opere *de Jure naturæ, ac gentium*, quo nobiliora Moralis Jurisprudentiæ, ac Politicæ lumina, sive præcepta complectitur, ut variis subinde locis ostendemus. Plurima tamen sunt, quæ sapientissimis etiam viris exciderunt, quæque subinde perfici, vel reprehendi meritò possunt; præsertim ubi partium studium, & novitatis amor illos abripuit, ut veterem, constantemque sapientum hominum auctoritatem contemnerent, atque in primis Patrum doctrinam acriùs, atque liberiùs traducerent.

XXIX. Quamvis enim Moralis disciplinæ studium suis ex fontibus, naturalis nempe rationis luminibus, deduci debeat, morumque honestas ex ingenitis naturæ viribus satis intelligi, vel definiri facilè possit, puriùs tamen interdum, ac certiùs ex divino fidei lumine ita deduci debet, ut si quid ex sacris Literis manifestissimè erudiamur, facilè deferi, contemnique debeat quidquid humani ingenii ratio oppositum ostendere videatur; aut, si fortasse tenue mentis humanæ judicium, quod sensibus, pravisque affectibus in errorem sæpiùs abripitur, de rerum honestate, hominumque officiis fluctuare videatur, ad certissimum fidei lumen, veluti ad lydium lapidem, certioremque honesti regulam referri debeat. Tantum itaque abest, ut ab ipso divinæ Fidei lumine, veræque religionis doctrinâ in inquirendâ, sive explicandâ morum doctrinâ vel leviter diffidere liceat, quin maximas potiùs, & immortales gratias Deo habere nos decet, qui veram religio-

nem, veræque fidei lumen nobis concessit (a); cùmque virtutum omnium semina cordibus nostris impresserit, morumque honestatem ostenderit, quâ beatitatem, ac felicitatem assequeremur, eximio quoque, ac immortali munere plurimas leges præscripsit, quibus ad beatitatem ipsam faciliùs perveniamus; cùm præsertim nihil in iis offendi possit, quod cum suavioribus naturæ legibus, ipsoque rationis lumine mirificè non conspiret, ut alibi manifestissimè demonstrabitur, ubi de divinâ lege, ejusque origine differemus.

XXX. Quandoquidem itaque nos non modò Philosophos, sed Christianos etiam, eosque Catholicos esse sentimus, ac mirificè gloriamur, atque ex Ethnicorum quoque Philosophorum sententiâ Moralis ipsa religioni conjungi debet (b), hunc ordinem in exponendâ, vel adornandâ Morali disciplinâ servabimus, ut illius præcepta non solùm ex ipso rationis lumine, sed ex sacris etiam Literis, Conciliorum decretis, melioribusque Patrum auctoritatibus confirmemus, quos optimo, maximoque jure a primis usque temporibus Catholica Ecclesia veluti Duces, divinæque legis Interpretes veneratur. Quo certè loco reprehendi plurimùm debet Phereponi, ac Barbeyracii sententia, qui opiniones aliquot ex illustrioribus Ecclesiæ Patribus paullo liberiùs, & acriùs undique conquisitas, simulque collectas exhibuit, ut ostenderet illorum singulos in exponendâ morum doctrinâ a vero rationis, ac æquitatis lumine turpiter aberrasse, ut ex illis proinde nulla Moralis disciplinæ cognitio haberi possit. Quamvîs enim liberaliter concedatur Patres in præceptis aliquot exponendis, sive quæstionibus, quæ obiter excitatæ, sive propositæ fuerant, dirimendis minùs accu-

(a) *vid. Lact. IV. c. 3.* (b) *vid. Aug. Civ. II. c. 4. 6.*

accuratè, & exactè, quàm fortasse par fuerat, loquutos esse, quis apertè non videat, nonnisi temere, ac impudenter ex paucis erroribus, quos præsertim tenuis humani ingenii vis, temporumque conditio leviores efficiat, quique in alium plerumque, mitioremque sensum facilè trahi possint, de universâ illorum doctrinâ, plurimisque illorum Operibus judicium ferri *? Quod si in Morum doctrinâ, ac disciplinis omnibus addiscendis eos solùm suspicere, amplecti, ac venerari debeamus, in quibus nulla erroris labes, atque suspicio reperitur, quis demum haberi unquam poterit, cùm sapientissimi quoque viri, ac illustriora sapientiæ lumina subinde erraverint, atque a Pherepono, ac Barbeyracio reprehendantur; neque, ut arbitror, Phereponus ipse, vel Barbeyracius hanc sibi laudem concedi velit, ut nunquam erraverit, sed incredibili quadam, ac inusitatâ felicitate veritatem, honestatemque sit assequutus? Nos certè, ut optimè olim, sapienterque Augustinus, *solis Scripturarum libris, qui Canonici appellantur, didicimus hunc honorem deferre, ut nullum Authorem eorum in scribendo errasse aliquid firmissimè credamus. Alios autem ita legimus, ut quantalibet sanctitate, doctrinâque præpolleant, non ideò verum putemus, quia ipsi ita senserunt, vel scripserunt* [a]. Sed hæc obiter, ut ostendamus Patrum auctoritatem nullâ ratione contemni posse, eosque proinde a nobis maximo in pretio, ac honore meritò haberi, ut contra Phereponum eruditissimè, & invictè demonstravit Muratorius in eximio, & aureo Opere

(a) *Aug. epist. 19. ad Hieron.*

* Est iniqua in omni re accusanda prætermissis bonis malorum enumeratio, vitiorumque selectio. *Cic. de Leg. III. c. 9.*

pere *de Moderatione Ingeniorum in negotio Religionis*. Plurima quoque variis in locis oportunè explicabimus, quæ ad Theologiam meliori fortasse jure spectare viderentur, non modò quòd illa subinde cum ipsâ morum doctrinâ facilè conjungi possint, plurimamque iis lucem afferre; verùm etiam quòd egregiis adolescentibus uberiùs erudiendis id plurimum conferat, qui, cùm augustiores, penitioresque Theologiæ fontes attingere fortasse non possint, in iis tamen, vel leviter erudiri debuerant, de quibus ab aliis disseri, vel frequentissime disputari contigerit.

XXXI. Id unum superest, ut expositâ jam Moralis origine, ac methodo, quâ sive a variis Philosophorum sectis, doctissimisque viris pertracta est, sive a nobis ipsis adornari debuit, aliqua de illius præstantiâ, ac necessitate coronidis loco adderemus, ut adolescentium animi illius addiscendæ amore vehementiùs adhuc incenderentur. Verùm quis pro rei dignitate amplissimæ hujus facultatis laudes, utilitatemque complecti possit? aut quis uberius, & illustrius aliquid afferre posse se putet, quod non fuerit a sapientissimis viris, Platone præsertim, ac Cicerone graviter, & elegantissimè demonstratum? Id unum obiter observasse juverit, quod a Quintiliano dictum accepimus, duabus nimirum partibus hominem constare, corpore, & animo, quarum utraque variis ægritudinibus turbari, vitiarique consueverit; ideoque corporis tuendi caussâ Medicinam, animi purgandi, perficiendique Moralem inventam esse. Si itaque corporis medicina, tanto in pretio, ac honore meritò haberi solet, ut ejus utilitas Deorum immortalium inventioni sit consecrata (a); ejusque præstantia mirificè commen-

(a) Cic. Tusc. III. c. 1. 2.

mendatur, cùm tamen fluxam, brevique interituram hominis partem tueatur, quo in pretio animi medicinam habere par fuerit, quæ nobiliori, cœlesti, immortali, ac divinæ prorsus hominis parti medetur? Si facultates omnes, ac disciplinæ sunt expetendæ, quòd mentis lumen excitent, ac aliquem nobis ad felicitatem aditum præbeant, quo amore Ethicam complecti deceat, quæ proximè ad beatitatem, felicitatemque nos dirigit? Si denique amore incredibili, diuturnisque laboribus Disciplinas illas acquirimus, in quibus vix ulla veritatis spes observatur, atque perenni sententiarum discrimine, naturæque tenebris circumfuditur, quo studio facultatem illam prosequemur, in quâ clarissimus, vividissimusque veritatis splendor effulget?

XXXII. Quod enim opponere, ac indolere plerique solent morum disciplinam incertam admodum, ac obscuram esse, variis nimirum, innumerisque opinionibus in utramque partem in illâ differi, ut vix proinde scientiæ nomen illa mereatur, facilè dirimi, solvique poterit, ubi advertamus hanc obscuritatem, ambiguitatemque non ex ipsâ Moralis naturâ, sed ex affectibus, vitiosâque methodo, quâ pertractata fuerit, derivari. Ac certè *parvulos natura nobis igniculos dedit, quos celeriter malis moribus, opinionibusque depravatis sic restinguimus, ut nusquam naturæ lumen appareat* (a). Sic etiam *in pueris virtutum quasi scintillulas videmus, a quibus accendi Philosophi ratio debet, ut eam, quasi Deum, ducem subsequens ad naturæ perveniat extremum* (b). Itaque mirari non possumus, si incredibili hoc sensuum errore, pravisque affectibus

(a) *Cic. Tusc. III. c. 1. 2. 3. vid. Laert. VII. seg. 87.*
(b) *id. de Fin. 5. c. 15.*

bus ita naturæ lumen offunditur, ut sensuum illecebris abrepti veram morum honestatem nitidè distinguere, ac liberè contemplari non possimus, unde obscuritas in omnium animis, & ambiguitas oriatur. Atque illud ipsum libertatis desiderium, assentandique cupiditas plurimos impulit, ut nova morum præcepta, non ad severiores, ac immutabiles honestatis leges accommodatas inveherent; sed quæ ex levissimis principiis ducta, tenuissimisque conjecturis innixa facilè in utramque partem trahi possent; ideoque semper animum honestatis amore incensum ancipitem, fluctuantemque relinquerent. Ceterùm si morum præcepta non ex lutulentis illis perditorum hominum lacunis, sed ex purissimis sapientum fontibus; non ex animi cupiditate, sed ex ipsis virtutum seminibus, rationis, naturæque ductu deriventur *, dubitari sanè non poterit, quin illa certissima sint futura, eamque certitudinis, ac evidentiæ laudem habitura, quæ in Mathematicis ipsis facultatibus observatur (a), ut geometricâ proinde, nitidiorique methodo pertractari posse videantur: quod clariùs adhuc intelligi, deprehendique poterit ubi observetur quo rationum pondere, certissimisque argumentis Moralium præceptorum bonitas ostendatur.

XXXIII. Hoc uno tamen, maximoque discrimine morum doctrina a Mathematicis ipsis, aliisque scientiis distinguitur, quòd illæ in solâ rerum cognitione positæ sint, ideoque *speculativæ* vocari meritò possint; Moralis autem, Medicinæ instar, non modò de rebus ipsis differere, morum honestatem, ejusque leges exponere debet, verùm etiam ad operationes, hoc est ad honestatis, & vir-

---

(a) *vid. Loke. Essais lib. IV. c. 3. §. 18.*

* Ista *Natura* duce errari non potest. *Cic. leg.* I.

virtutis actus facilè, ac liberè peragendos dirigitur *, unde *practica*, vel *operativa* vocari consuevit. Quamvis itaque Moralis præcepta, & cognitiones omnes certissimæ sint, clarissimis, ac evidentissimis rationibus ostendantur, ut antea dicebamus, maxima tamen difficultas in iis exequendis offendi solet, quod ex variis rerum, hominumque circumstantiis, ** ita nos ancipites, ac incertos efficiant, ut definiri ferè vix possit quid in illâ temporis, rerumque conditione, vel statu potiùs eligere, sive respuere debeamus; ideòque plurimi existimant ad Moralem quidem spectare generalia quædam de moribus præcepta tradere, illa verò in singulis casibus exequi ad Prudentiam pertinere. Quâ tamen ratione, quibusque legibus hæc ipsa difficultas, & obscuritas ab ipsâ quoque Morali superetur, inferiùs ostendemus, ubi de conscientiâ dubiâ, & probabili differetur ***. Illud interim observasse juverit, quod est ab Aristotele quoque observatum, quod accurata Moralis cognitio, sive bonitas, atque malitia, quæ in humanis actibus reperitur, atque certissimè deprehendi potest, non ab omnibus, semperque cognoscitur, sed ab iis solùm, qui pacatâ, ac imperturbatâ mentis cogitatione actum ipsum, ejusque circumstantias consideret. *Atque hinc*

* Ut Medicinæ usus nullus est, nisi a corpore morbos abigat, sic neque Philosophiæ, nisi malum ex animo pellat. *Pythag. ap. Stobaeum serm.* 8.

** Nocet interdum Reipublicæ Cato, dicit enim tanquam in Platonis Πολιτείᾳ non tanquam in Romuli fæce sententiam. *Cic. ad Attic. vid. Empyr. Pyrrh. Hyp. III. c.* 24.

*** Infinita, inquis, præcepta sunt. Falsum est, nam de maximis, ac necessariis rebus non sunt infinita; tenues autem differentias habent, quas exigunt tempora, loca, personæ. Sed his quoque dantur præcepta generalia. *Sen. ep.* 94.

hinc fit, ut juvenis auditor Civilis, five Moralis, *idoneus esse non possit, quippe cum imperitus actionum vita sit, ex quibus, & de quibus rationes conficiuntur. Adde quod cum perturbationes sequatur, frustra, & inutiliter audiet; finis enim non cognitio, sed actio est. Inter est autem nihil juvenis atate, an moribus juvenilis aliquis fit, non enim defectus penes tempus est, sed quia & vivit, & singula persequitur ex perturbatione (a).* Quod si Adolescentes ipsi ingenuo honestatis amore ad hanc disciplinam accesserint, ac perturbatos animi motus partim puriori rationis lumine, partim etiam divinæ gratiæ viribus sedaverint, etiam severiora illius præcepta cognoscere, honestatis, pravitatisque discrimen percipere, perfectam denique Moralis scientiam assequi poterunt, ut Aristoteles ipse, Plato, aliique Philosophi docuerunt.

XXXIV. Nihil est autem cur de Moralis objecto, ejusque fine fusiùs differamus. Illa nimirum, quæ superiori loco jam diximus, apertè satis ostendunt hanc unicè dirigendis, perficiendisque moribus institutam esse, ut virtutis amore, vitiorumque fugâ, perfectam hominis felicitatem, aut beatitudinem consequamur. Finis itaque Moralis disciplinæ est ipsa beatitudo, ad quam regiâ, tutissimâque viâ nos dirigit; objectum verò sunt voluntatis actus, quatenus honestatis legibus perfici, vel ad finem dirigi, possunt; unde actus ipsi, vel operationes voluntatis dirigendæ, erunt objectum *materiale*; *formale* verò erit ipsa directio, perfectio, five, ut Scholastici loquuntur, *moralitas* illa, quæ in ipsis voluntatis actibus producetur; unde Quintilianus ipse

(a) *Eth. Nic.* I. *c.* 3.

ipse accuratè observat, quod Ἦθος *nomine non tam mores significari videntur, quàm morum quadam proprietas, affectuum videlicet lenitas quadam, & mitigatio* (a).

XXXV. Exinde verò facilè intelligi, deducique poterit Ethicæ disciplinæ, sive Moralis divisio. Si enim ad beatitudinem, vel ultimum hominis finem illa nos dirigit honestate morum, de ultimo hominis fine, de summo bono, vel beatitudine disserere debet; deindè verò de humanis actibus, quibus veluti mediis eadem beatitudo, vel finis ultimus acquiratur. Cumque actuum honestas ex legibus deducatur, leges ipsas exponere debet, quibus actuum honestas cognoscatur; atque illas etiam, quæ non modò singulis hominibus conveniant, sed singulis etiam hominum generibus propriæ videantur.

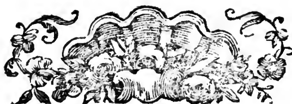
XXXVI. In quatuor itaque partes, sive Disputationes universam Morum doctrinam, sive Tractatum hunc dividemus; in quarum primâ de ultimo hominis fine, ac beatitudine differemus. In alterâ loquemur de humanis actibus ac honestate, quæ in ipsos induci debet, atque de legibus unde honestas ipsa dimanat. In tertiâ de virtutibus, ac vitiis, ac affectibus disputabimus. Ultimo tandem loco, vel Disputatione IV. de Officiis agemus, ubi varia præcepta, quæ variis hominum conditionibus convenire debent, accuratissimè explicabuntur. Neque aliam certè Moralis divisionem complexus est Aristoteles, quamvis ille diversis nominibus libros inscripserit. Decem nimirum libris Moralium, quos Nicomacho filio illum scripsisse jam diximus, de beatâ vitâ, atque de moribus uberrimè differit; eandem-

(a) *Lib.* 6. *c.* 2.

demque doctrinam VII. libris ad Eudemum repetit, atque in duobus etiam libris Magnorum Moralium, ut libellum de vitiis, ac virtutibus omittamus. Octo verò libris Politicorum, sive de Republica, quemadmodum etiam duobus Æconomicorum, omnia complectitur, quæ ad Familiæ, ac Reipublicæ regimen, ideoque ad varia Civium, Principumque officia spectare possunt. Nitidior tamen, atque facilior illa divisio nobis videtur, quam paullo superiùs amplexi sumus; nihilque nobis jucundius, aut illustrius unquam accidere fortasse poterit, quàm si egregiis adolescentibus, quibus hac methodo consulere cordi fuerat, in inquirendo honestatis amore, perficiendisque moribus conferre, facem, aut stimulos addere possimus. *Nihil enim tam præclarum, hominique conveniens esse potest, quàm erudire homines ad justitiam* (a); *meque satis vixisse arbitrabor, & officium hominis implesse, si labor meus aliquos homines ab erroribus liberatos ad iter cæleste direxerit* (b).

ETHI-

(a) *Lact. Div. Instit. VI. c. 2.* (b) *id. de Opif. c. 21.*

ETHICÆ,

SIVE

MORALIS

DISPUTATIO PRIMA.

De ultimo fine, summo bono, fælicitate, sive beatitudine hominis.

Thicam, sive Moralem a sapientissimis viris ideo institutam, ac illustratam esse jam diximus, ut illa honestate morum, certisque legibus humanæ voluntatis actus, hominemque ipsum ad finem dirigeret; unde perfectio, beatitudo, ac felicitas hominis oriretur. Hinc Aristoteles, aliique plurimi, qui pulcherrimam hanc Sapientiæ partem uberiori, clarioriqne methodo pertractarunt, in ipso Moralis disciplinæ limine de hominis fine, de summo bono, de fælicitate copiosè disserunt; ut apertè nobis ostendant quò dirigenda sit humani cordis cupiditas; unde legum vis, præstantia, necessitas oriatur; quo deni-

denique charactere, sive discrimine honestas ipsa cognosci possit. Certè gravissimus ille Philosophus Cicero, qui plura de moribus elegantissimè, copiosèque tradidit, & quinque libros *de bonorum, malorumque finibus* reliquit, illum prudenter facere existimat, qui *audire de fine, vel summo bono potissimùm velit; hoc enim constituto in Philosophiâ, constituta sunt omnia... nam summum bonum si ignoretur, vivendi rationem ignorari necesse est, ex quo tantus error consequitur, ut quem in portum se recipiant, scire non possint; cognitis autem rerum finibus cum intelligitur quid sit & bonorum extremum, & malorum, inventa vitæ via est, conformatioque omnium officiorum: est enim quò quidque referatur, ex quo id, quod omnes expetunt, beatè vivendi ratio inveniri, & comparari potest* (a). Illustriores itaque Philosophorum opiniones de ultimo actuum humanorum fine, de summo bono, sive de fælicitate hac primâ Disputatione complectemur; ostendemusque in quo naturalis primùm hominis beatitudo, quæ solis nimirum naturæ viribus acquiri potest, supernaturalis deinde, quæ fidei lumine, divinæque gratiæ munere, comparatur, sit constituta. *Hanc autem omnem quæstionem de finibus bonorum, & malorum a nobis explanatam esse* sequentibus Capitibus *arbitramur; in quibus, quantum potuimus, non modò quia nobis probaretur, sed etiam quid a singulis Philosophiæ disciplinis diceretur, persecuti sumus* (b).

CAP.

(a) *Fin. V. c. 6. vid. & lib. I. c. 4.* (b) *Cic. Fin. I. c. 4.*

CAP. I.

An ultimus finis hominis, & humanorum actuum admitti debeat.

I. DE ultimo humanorum actuum, vel hominis fine meliori, quo poterit, ordine loquuturis celebris illa quæstio dirimenda nobis occurrit, utrum humanis actibus extremum, aut finis aliquis sit constitutus, ad quem illi naturâ ipsâ, vel ingenito quodam veluti pondere dirigantur; ut inde clariùs appareat quis ejusmodi finis inter innumeras, ac diffidentes adeo Philosophorum opiniones haberi debeat. Atque, ut ab ipso *Finis* nomine exordiamur, quamvis in Physicâ Generali Tractatu III. plurima sint explicata ubi de Causâ Finali, sive de fine loquuti sumus, aliqua tamen hìc obiter exponemus, quibus accurata finis cognitio, ejusque varietas ostendatur.

II. Finis itaque, ut ab Aristotele definitur, est *id, cujus gratiâ*, & amore *fit aliquid (a)*. Quando nimirum aliqua causa, quæ cognitione prædita fuerit, operatur, alterius rei, vel objecti gratiâ operatur, ejusque amore excitatur, impellitur, allicitur ad operandum; sive se ipsam, operationem propriam, & effectum ipsum, qui ab operatione producitur, ad aliquid aliud veluti scopum dirigit. Id experiri, vel observare certè nos possumus in nobis ipsis dum non temere, & inconsultò, sed præviâ cognitione, consilioque operamur. Semper enim objectum aliquod nos excitat, invitat, ac allicit ad ope-

C 2 ran-

(a) *lib. II. Phys. c. 3.*

randum; semper aliquid animo, vel oculis obversatur, quod operando consequi volumus; semper aliquid est, quod liberam, atque flexibilem animi vim in unam potiùs, quàm alteram partem inclinat; cumque operari, vel non operari possimus, nos ad operandum determinat. Illud itaque objectum, cujus amore operamur, vel quod in operando respicimus, *finis* vocatur.

III. Finis verò communiter in finem *cujus gratiâ*, & finem *cui* satis accomodè distingui solet. Finis ille, qui ab operante respicitur, inquiritur, amatur, & eligitur, dicitur finis *cujus gratia;* illa verò substantia, sive subjectum, propter quod expetitur, sive in cujus utilitatem inquiritur, finis *cui;* ut ex. gr. finis, cujus gratiâ medicus operatur, est *sanitas* acquirenda; finis, cui sanitas inquiritur, est *ægrotus*, qui sanari debet. Dividitur etiam finis in finem *operis*, & *operantis:* finis operis est ille, ad quem opus ipsum ex naturâ propriâ, independenter ab operantis arbitrio, seu voluntate dirigitur, ut medicinæ finis est sanitas acquirenda ab ægroto; finis operantis est ille, qui ab operantis arbitrio, seu voluntate eligitur: unde pro variâ operantis voluntate varius esse potest, ut medici finis esse potest aurum, aut gloria ipsa, quàm medendo consequi velit. Ultimò finis dividitur in finem *proximum*, ac *immediatum*, & finem *ultimum*, *sive* remotum. Proximus, & immediatus est ille, ad quem proximè, & immediatè dirigitur opus, ut eleemosina ad pauperis levamen; finis mediatus, remotus, ac ultimus est ille, ad quem ultimò dirigitur opus; cumque fines alii proximi ad hunc ultimum, remotumque finem dirigi possint, ipse tamen ad finem alterum ulteriùs dirigi, vel ordinari non potest,

ut

ut eleemosina, vel ipsum egeni levamen ad Dei gloriam: unde optimè finis ultimus definiri solet *id, quod expetitur propter se tantùm, & cujus amore, vel propter quod cetera, vel fines alii expetuntur*; vel, ut inquit Cicero, *id, quò omnia referuntur, neque id ipsum usquam refertur* [a]. Porrò quod præter finem proximum, ac immediatum, finis etiam ultimus, atque mediatus admitti debeat clarissimè demonstratur ex ipsius finis naturâ. *Si enim agendarum rerum finis aliquis est, quem propter ipsum, & propter quem alia volumus, neque omnia ob aliud eligimus (in infinitum enim ita fieret progressus, vanusque & inanis appetitus noster esset), perspicuum est etiam summum bonum atque optimum futurum (b)*; aliquid nimirum admitti oportere, ad quod cetera omnia dirigantur, ipsum verò non ordinetur, vel referatur ad aliud; sed omnem potiùs voluntatis amorem, vel desiderium omne ita compleat, atque perficiat, ut in illo voluntas ipsa jucundissimè quiescat.

IV. His ita constitutis inquiritur, utrum voluntatis actus, sive homines ipsi aliquem finem proximum, aut ultimum habere debeant, ad quem proximè, aut ultimò ex naturâ ipsâ, independenter ab hominis arbitrio, dirigantur; quemadmodum perspectissimum esse jam diximus dari finem aliquem, ad quem liberi voluntatis actus ab homine operante liberè diriguntur.

Quâ quidem in re statim occurrit ineptissima Epicuri sententia, qui nullum esse finem rebus ab ipsâ naturâ, vel ab Artifice constitutum existimavit, sed omnia temere prorsus, & inconsultò produci; ut finis ille, qui a nobis concipitur, & cujus amore res factas esse putamus,

 rebus

(a) *Fin. II. c. 2.* (b) *Arist. Eth. Nic. I. c. 2.*

rebus ipsis posterior fuerit: ut ex. gr. oculis nunc videamus non quòd oculi formati, vel destinati fuerint ad videndum, sed quòd fortuitò eam partium texturam, varietatemque sortiti fuerint, ex quâ fortuitò visio consequeretur; quod uberrimè ex Epicuri sententiâ exponit Lucretius lib. IV. v. 832. cum ait

Nil ideo quoniam natum est in corpore, ut uti
Possemus, sed quod natum sit, id procreat usum.
Nec fuit ante videre oculorum lumina nata,
Nec dictis orare priùs, quàm lingua creata est;
Sed potiùs longè lingua processit origo
Sermonem, multòque creata sunt priùs aures,
Quàm sonus est auditus, & omnia deniq; membra
Ante fuere, ut opinor, eorum quàm foret usus:
Haud igitur potuere utendi crescere caussâ.

Nec aliud certè sentire, sive docere poterat Epicurus, qui, cùm Deum ipsum, aut certè illius Providentiam apertissimè sustulisset, ideoque singulas Universi partes, & effectus omnes, quos in pulcherrimâ rerum compage non sinè maximâ admiratione conspicimus, non a sapientissimo quodam Opifice, sed a fortuitâ solùm atomorum agitatione, & concursu, cæcoque illarum impetu, & complexione productos esse putaret, illud etiam in hac hypothesi asserere proinde debuit illos non ad finem aliquem dirigi, nec alicujus objecti gratiâ, & amore formatos esse, cùm nulla fuerit caussa, quæ finem illum in operando, vel producendo respiceret.

V. Quàm verò perdita, impia, ac ineptissima sit hæc Epicuri sententia fusiùs, & opportuniùs alibi declaravimus in Physica Generali Tractatu II. Cap. 4. ubi de primâ caussâ, ejusque providentiâ loqueremur. Ex incredibili nimirum pulchritudine, varietate, vel ordine, qui in

sin-

singulis Universi partibus, præsertim verò in animalium corporibus, observatur; ex admirabili, constantique periodo, sive lege, quâ res omnes inditas sibi vires axerunt, certosque effectus producunt; atque ex incredibili, maximâque sapientiâ, quæ in contemplandis, vel cognoscendis illis requiritur, manifestissimè demonstravimus, longè majorem, ac infinitam prorsus cognitionem, sive sapientiam esse, quâ illæ formatæ jam fuerint; ideoque non temere, & inconsultò, cæcoque atomorum impetu, sed a sapientissimâ causâ productas esse, quæ cùm illarum singulas ad certum finem dirigeret, eam singulis partium texturam concesserit, quæ ejusmodi fini consequendo aptissima videbatur. Sic ex. gr., cùm oculus objectis omnibus circumpositis commodè videndis formatus esset, rotundam, facilèque mobilem figuram accepit; sicuti, cùm radiis colligendis, perficiendæque visioni destinaretur, variis humoribus rarioribus, densioribusque distinctus est: simili ferè ratione, cùm ignis agitandis, dissolvendisque corporum partibus, sive corporibus comburendis destinaretur, tenuissimam partium figuram, perennemque motum accepit. Ac, ne plura commemorem, si creaturæ singulæ a sapientissimâ causâ finis alicujus gratiâ, & amore revera genitæ, sive productæ forent, non alio certè meliori, commodiorique modo produci potuissent, quàm revera formatæ jam fuerint: ideoque concedi debet aut eandem esse fortuito casui operandi vim, quæ in optimâ, sapientissimâque causâ reperiretur; aut certè res singulas ad certum finem ab ipsâ naturâ dirigi, hoc est ab auctore naturæ, vel Deo, qui illas non temere, & inconsultò, sed admirabili prorsus ordine,

ſapientiâ, vel arte, & alicujus finis gratiâ, & amore produxit.

VI. Quod ſi rebus omnibus, quæ a Deo productæ fuerint, atque inanimatis etiam corporibus finis aliquis eſt conſtitutus, ad quem illa ingenito veluti pondere, ſive naturâ ipſâ dirigantur, ambigere, vel ſuſpicari certè non poſſumus, quin homini quoque, pulcherrimo nimirum, perfectiſſimoque operi, quod ex Artificis manibus, operâ, ſive conſilio prodierit, finis aliquis habeatur, cujus gratiâ productus exiſtimetur; & quemadmodum homines dum ratione duce operantur, finem eligunt, ad quem opus dirigant, tantòque nobiliorem quantò nobiliùs operantur, quantòque preſſiùs rationis, ſapientiæque lumen ſibi divinitùs inditum ſequuntur, quis apertè non videat Artificem optimum, dum opus illud produceret, in quo pulcherrima ſui ipſius imago effulgere debuit, ad finem aliquem reſpexiſſe tantò ceteris corporum finibus nobiliorem, quantò Deus ipſe, vel accuratiſſima Dei imago, ceteris omnibus rerum generibus nobilior haberi debet? Clariſſimis itaque, certiſſimiſque rationibus erudimur finem aliquem proximum, atque ultimum admitti oportere, ad quem homines naturâ ipſâ dirigantur: cùmque res aliqua tum demum perfecta, beata, vel felix exiſtimetur, ubi finem ejuſmodi, ad quem naturâ duce dirigitur, ſit conſequuta, clariſſimum quoque, certiſſimumque eſſe debet dari ultimum, ſummumque bonum, ex cujus adeptione hominis perfectio, bonitas, beatitudo, felicitas oriatur.

VII. Antequam verò diligentiùs inquiratur quis hìc ultimus hominum finis, ſummum bonum, ſive felicitas haberi debeat, obiter ob-

ſer-

servasse juverit non omnia rerum genera eâdem ratione ad finem dirigi, sed pro variâ potiùs rerum naturâ, variâ quoque lege, ac ferè impetu quodam ad finem ferri. Cùm itaque ex veteri Philosophorum doctrinâ tria rerum genera distingui soleant, corpora nimirum inanimata, quæ nullo sensu, nullâque cognitione prædita sunt, ut *arbores, ignis, lapides, &c.*; corpora animata, vel sensitiva, quibus cognoscendi, vel sentiendi vis inesse creditur, ut *animalia bruta*; homines denique ex corporeâ simul, & incorporeâ substantiâ compositi, ideoque spiritalis etiam, & incorporeæ cognitionis capaces, veteri quoque Philosophorum judicio tribus modis res ad finem dirigi existimantur; corpora nimirum inanimata *exequutivè* quòd finem ipsum sibi a naturâ, vel a Deo constitutum non cognoscant, neque appetant, sed cæco quodam impetu a naturâ, vel Deo impellantur, ideoque non eligant finem, sed divinum potiùs impulsum exequantur; animalia verò, quæ finem cognoscunt, ejusque bonitatem apprehendunt, *apprehensivè* finem eligant, ejusque amore operentur; homines denique, qui nobiliori quadam, & incorporeâ ratione finem cognoscunt, varia media, quæ fini consequendo conferant, ita seligunt, accuratèque disponunt, ut inde faciliùs optato fine fruantur, *directivè* operentur. Veteri quoque Philosophorum consensu pro vario rerum, vel caussarum genere distingui solet appetitus ille, impetus, aut amor, quo ad finem illæ diriguntur, sive in finem sibi a naturâ constitutum feruntur. Itaque res inanimatæ dicuntur appetere finem appetitu *naturali*, vel *innato*, quia nimirum non sponte, sed ingenitâ quadam vi, ac naturæ ductu ad finem diriguntur.

Ani-

Animalia bruta, quæ finem cognoscere, sensibusque prædita esse existimantur, appetitu *sentiente*, vel *sensitivo*, quòd in ipsis indifferens quædam eligendi vis admittatur. Homines denique, qui liberrimè prævio rationis lumine diriguntur, appetitu *rationali*, qui *voluntas* etiam a pluribus appellatur, sive potius voluntatis inclinatio, sive propensio quædam ad finem.

IX. Neque ab hac celebri rerum, vel appetitûs divisione recentiores etiam, accuratioresque Philosophi diffident, nisi quod animalia bruta nullâ cognitione, vel sensu prædita existimant; ideoque in ipsis appetitum sentientem non agnoscunt, nec illa putant apprehensivè ad finem dirigi, sed aliorum corporum instar a naturâ ipsâ, juxta severiores Mechanicæ leges, ad certos effectus, vel fines tendere: hoc uno discrimine quod cùm in ipsis nobilior partium textura, organorumque varietas observetur, quàm quæ in ceteris corporum generibus habeatur, illa nobiliori quadam ratione operari, atque appetitum hominis imitari quodammodo videantur.

X. Exinde verò facilè intelligitur, quod finis ille, ad quem singula rerum genera diriguntur, veluti bonum aliquod haberi, sive vocari potest. Cùm enim bonum physicè, vel methaphysicè consideratum optimè ab Aristotele definiatur *id, quod omnia appetunt (a)*, vel, ut inquit Cicero, *bonum appello quidquid secundùm naturam est, quod contra malum (b)*, sive nimirum id, quod ab omnibus veluti sibi conveniens inquiritur, ad quod omnia veluti amo-

(a) *Ethic. Nicom. l. c.* I. (b) *Fin. V. c. ...*

amore quodam, & pondere feruntur, manifestissimè apparet, quod finis ipse, ad quem secundùm naturam, vel naturâ res diriguntur, optimè illorum bonum, perfectio, felicitas appellatur. Quemadmodum itaque rerum finis aut proximus, aut ultimus esse potest, ut antea dicebamus, ita quoque rei bonum, aut proximum, aut ultimum, vel extremum esse poterit: proximum nempe, ad quod proximè res ipsa dirigitur; ultimum verò, vel extremum, ad quod ultimò res ordinatur, ad quod fines alii, vel alia bona proxima diriguntur, ipsum verò non dirigitur, nec ordinatur ad aliud. *Quærimus itaque quod sit extremum, quid ultimum bonorum; quod omnium Philosophorum sententiâ tale debet esse, ut ad id omnia referri oporteat, ipsum autem nusquam* (a). In quo nimirum veluti summo bono, extremo, vel ultimo fine hominis perfectio, sive fælicitas sit constituta, quæ celeberrima quæstio sequenti Capite examinabitur.

CAP.

(a) Fin. I. c. 9.

CAP. II.

Exponuntur variæ Philosophorum sententiæ de ultimo fine, de summo bono, de fælicitate hominis.

I. ARdens, & incredibilis ille fælicitatis amor, quem singulis hominum cordibus ingenitum esse jam diximus, Philosophos omnes impulit, ut objectum, vel bonum illud accuratissimè inquirerent, quod beatam vitam efficeret. Cum tamen plurimi fælicitatem non in perenni quodam, ac immortali vitæ statu, ut existimari certè par fuerat, sed in hac ipsâ mortalis, atque miserrimæ vitæ conditione comparari posse putarent, neque tamen alterâ ex parte objectum, vel bonum aliquod invenirent, quo insatiabilis, ac irrequieta cordis humani cupiditas expleretur, ideoque hominis perfecta fælicitas oriretur, in varias, ac diffidentes adeo sententias abiere, ut mirari certè, vel indolere quis possit, de re gravissimâ sapientissimos etiam viros mirificè diffidere. Augustinus *(a)* certè ex M. Varrone commemorat ducentas octoginta octo Philosophorum sententias de summo bono, vel hominis beatitudine floruisse; quarum plurimæ a Laertio, Empirico, Plutarcho, Seneca, Cicerone *(b)*, aliisque Scriptoribus referuntur. Illarum singulas hìc uberiùs exponere nec juvat, nec decet, cùm præsertim plurimæ aut obscuræ adeo sint, ut de ipsis

(a) *De Civit. XIX. c. 2.* (b) *Fin. 3. c. 21.*

ipsis quicquam certi conjici, vel definiri non possit; aut impudentes adeo, falsæque fuerint, ut ex omnium animis ferè exciderint; aut ad nobiliores alias inferiùs memorandas facilè revocentur. Illustriores itaque solùm Philosophorum sententias de summo bono, vel hominis fælicitate exponemus: cùmque tria bonorum genera satis accommodè distingui soleant (*a*), *corporis* nimirum, *fortunæ*, atque *animi*, ad hæc ipsa bonorum genera omnes Philosophorum opiniones reducemus; cùm præsertim hominis fælicitatem in corporis, vel fortunæ, vel animi bono positam existimaverint.

II. Atque, ut ab iis exordiamur, qui hominis fælicitatem in bono corporis collocarunt, a Scriptoribus omnibus erudimur, Aristippum, & Cyrenaicos non aliam hominis fælicitatem agnovisse, quàm quæ in summâ corporis, vel sensuum voluptate consisteret. Quemadmodum enim testatur Cicero, *ab Aristippo Cyrenaici, atque Annicerii Philosophi nominati omne bonum in voluptate posuerunt, virtutemque censuerunt ob eam rem esse laudandam quòd efficiens esset voluptatis* (*b*). Id expressiùs adhuc asseruit Quintilianus, quod Aristippus *summum in voluptate corporis bonum ponat* (*c*): *amplexus* enim *voluptatis sensum esse cum finem ac in eo esse felicitatem statuit, ipsamque unicam durabilem dixit, id nempe, quod quivis profligatorum diceret. Consentiens autem fuit ejus dogmati genus vitæ, quam nempe traduxit in omni luxu, ac in mediis unguentorum, vestium, mulie-*

(*a*) *Plato ap. Laer. III. §. 81. Cic. Fin. V.* (*b*) *Offic. III. c. 33.* (*c*) *lib. XIII. c. 2. vid. Lact. lib. III. c. 7. & Laert. II. §. 87.*

lierumque deliciis (a), ut ex Laertio, Seneca, aliisque intelligitur.

III. Perditam hanc, impurissimamque Aristippi sententiam complexus est *Mahommedes* in *Alcorano*, libro nimirum, quo Turcicæ Religionis præcepta continentur. Ibi nimirum non aliam fælicitatem, vel anteactæ vitæ præmium *Deo devotis* hominibus, quos ille *Musulmannos* appellat, pollicetur, quàm jucundissimas, & incredibiles corporis voluptates; ut proinde Paradisus ille, cujus amore ad novæ, severiorisque doctrinæ studium Turcarum animos excitavit, epulis, cantibus, aliisque impurioribus sensuum deliciis redundaret. In hac ipsâ tamen turpissimâ fælicitatis ideâ Mahomedes Aristippo melior haberi fortasse poterit, non modò, quòd animos immortales esse crediderit, ideoque sinceram hominis fælicitatem in perenni, vel invariabili vitæ statu reservatam esse putaverit; verùm etiam quòd honestas plerumque, severioresque leges indixerit, quas Mahometani constanter admodum, ac religiosè exactâ jam ferè mille ducentorum annorum seriè conservant. Incredibilis verò celeritas illa, quâ Mahomedes ipse per amplissimas Orbis regiones Turcarum imperium, religionemque diffudit, etsi plerumque in sensuum licentiam, quæ Turcis ab Alcorano concessa creditur, refundi soleat; longè tamen verisimiliùs partim ex armorum impetu, ac feritate deduci debet, partim etiam ex *poligamiâ*, vel multiplici uxorum numero, quem suis Sectatoribus ille concessit, partim ex ruditate, bonarumque artium neglectu, quarum studia severiùs prohibuit: neque enim solâ futuræ vitæ

(a) *Athen. lib. XII.*

vitæ voluptate, vel Paradisi amore fieri fortasse poterat, ut asperam hanc, & insuavem vivendi rationem amplecterentur, accuratissimèque servarent *(a)*.

IV. Nulli tamen hæc ipsa voluptatis doctrina frequentiùs adscribitur, quàm Epicuro, qui proinde *turpissima voluptatis assertor* [*b*] haberi, vocarique solet. Atque incredibile est certè, cùm Epicurus hominis fælicitatem, vel summum bonum in corporeis voluptatibus posuisse existimetur, quàm acriter in illum, ejusque doctrinam non modò Ecclesiæ Patres, & Stoici, sed ex omnibus etiam Philosophorum Sectis plurimi exarserint; ut illum veluti perditum, nefarium, impudentissimum, moralis, honestatisque everforem traducant. Porrò de solis corporis voluptatibus Epicuri sententiam intelligi, vel explicari oportere, non modò ex Epicureorum moribus intelligitur, atque præsertim L. Pisonis, quo *nihil libidinosius*, *nihil impurius*, *nihil intemperantius*, *nihil denique scelestius cogitari potest*, *cùm magistris* Epicureis *utatur quasi præfectis libidinum suarum*, *qui voluptates omnes vestigant*, *atque odorantur*, *sententiamque dicunt*, *& judicant quantum cuique libidini tribuendum videatur* [*c*]; sed ex ipsis etiam Epicuri libris Cicero demonstravit: *non enim verbo solùm summum bonum posuit voluptatem*, *sed explanavit quid diceret*, *saporem*, *inquit*, *& corporum complexum*, *& ludos*, *atque cantus*, *& formas eas*, *quibus oculi jucundè moveantur* [*d*]. Pluribus etiam in locis id expressiùs asserit Athenæus, quod nimirum ex Epicuri

(*a*) *Hotting. Hist. Orient. lib. II. c.* 1. (*b*) *Lact. III. c.* 17. (*c*) *Orat. post red. in sen. Orat. pro Sext. & in Pison.* (*d*) *Tusc. III. c.* 20.

curi ſententiâ. *Omnis boni principium, radixque eſt voluptas ventris, & quæ eximia ſunt ſapientiæ præcepta, ad hanc referuntur*; quod, cùm Ulyſſes apud Homerum *vitæ finem eſſe delicias, & laſciviam* dixerit, hunc Epicurus veluti ducem, & præceptorem habuit (*a*) *decantatiſſimæ voluptatis*; quod Epicurei urbe Româ depulſi ſunt *ob voluptates, quarum erant ſuaſores*; quid enim innumera Plutarchi (*b*), Agellii (*c*), Plotini [*d*], Origenis [*e*], Auguſtini (*f*), aliorumque loca congeramus, quibus apertiſſimè demonſtratur Epicurum non aliam voluptatem veluti ſummum bonum, ultimumque finem agnoviſſe, quàm quæ in corpore reperitur.

V. Plurimi tamen veteres, recentioreſque Philoſophi hanc Epicuri ſententiam non de corporis, ſed animi ſolùm voluptatibus intelligendam eſſe arbitrantur, ut omnem proinde labem, ac infamiam Epicuri nomini temere, ac impudentiſſimè adſperſam diluere conentur. Certè Epicurus ipſe apud Laertium [*g*], & Ciceronem * ultimum finem, adeoque fælicitatem hominis aſſerit eſſe ſanitatem corporis, & tranquillitatem mentis; etenim quidquid agimus eò denique ſpectat ut neque doleamus, neque perturbemur: cùmque intelligeret voluptatis nomen in deteriorem ſenſum de ſolis nimirum corporis voluptatibus traduci poſſe, ſententiam ſuam clariùs adhuc exponens *cum dicimus*, inquit, *voluptatem finem eſſe, non luxorioſorum voluptates, eaſque,*

quæ

(*a*) *Athen.* (*b*) *II. adv. Colot. & præc. ſanit.* (*c*) *lib.* IX. *c.* 5. (*d*) *Enn. II. lib. 9. c.* 25. (*e*) III. *contra Celſum* (*f*) *lib. de Epic. & Stoic. c.* 4. (*g*) *lib. X. ſeg.* 131.

* Clamat Epicurus, is quem vos nimis voluptatibus eſſe deditum dicitis, non poſſe jucundè vivi, niſi ſapienter, honeſtè, juſteque vivatur, nec ſapienter, honeſtè, juſtè, niſi jucundè. *Cic. Fin. I. c.* 18.

quæ in fruendo sunt posita, dicimus; ut quidam ignorantes, aut a nostra sententia dissentientes, aut malè eam accipientes arbitrantur, sed non dolere corpore, animoque tranquillum esse conjungimus. Non enim convivia, & comessationes, non puerorum, mulierumque congressus, non piscium esus, & ceterorum, quæ affert pretiosior mensa, suavem gignit vitam; verùm ratio sobria, caussasque perscrutans cur quæque vel eligenda, vel fugienda sint, opinionesque expellens, per quas animos, ut plurimum occupat tumultus ...... docentes quod jucundè vivere possit nemo, nisi prudenter, & honestè, justèque vivat; nec contra prudenter, & honestè, justèque quin, & vivat jucundè: Virtutes enim jucundæ vitæ conjunctæ sunt; jucundaque vita separari a virtutibus nequit (a). Eadem quoque fusè apud Ciceronem, elegantissimèque exponit Torquatus, *ut tollatur error omnis imperitorum, intelligaturque ea, quæ voluptuaria, delicata, mollis habetur, disciplina, quàm gravis, quàm continens, quàm severa sit* (b). Quin etiam Seneca gravissimus alioqui Philosophus asserit *esse apud Epicurum duo bona, ex quibus illud summum, beatumque componitur, ut corpus sinè dolore sit, animus sinè perturbatione* (c); quemadmodum Plutarchus ipse fælicitatem, *beatamque vitam* ait ex Epicuri sententiâ *consistere in vacuitate doloris, sedationeque affectuum, ac dispositione illa animi, quæ ipsis naturæ finibus omnia circumscribit* (d): quod Stobæus etiam (e), Ammonius [f], Lactantius ipse (g), & Nazianzenus eximiè confirmant; quorum ultimus observat, quod Epicurus,

Ne hac voluptate improbam quis crederet

(a) *Laert. X. s.* 131. (b) *Fin. l. c.* 11. (c) *Epist.*66. (d) *De audien.Poet.* (e) *Ecl. Eth.* (f) *pref. categor.* (g) *Inst. III. c.* 7.

Laudari, honestè, & continenter vivere
Instituit ille, dogma moribus probans. [a]

Et certè gravissimis, honestisque moribus fuisse Epicurum, sobriam, austeramque vitam transegisse, eximia denique virtutis dogmata exemplo suo confirmasse clarissimis, certissimisque rationibus erudimur, quas accuratè commemorant Erasmus [b], & Gassendus [c], qui Epicuri Apologiam fæliciter adornarunt. Suspicantur itaque Sapientes illi, quod Epicuri nomen, atque doctrina a Stoicis, aliisque Epicuro infensis iniquè exposita, atque traducta fuerit; quod Epicurei, ut inquit Seneca, *non ab Epicuro impulsi luxuriantur, sed vitiis dediti luxuriam suam in Philosophiæ sinu abscondunt, & eò concurrunt ubi audiunt laudari voluptatem quærentes libidinibus suis patrocinium aliquod, aut velamentum* (d); quemadmodum certè Piso *simul atque audivit a Philosopho tantopere voluptatem laudari, nihil expiscatus est; sic ad hanc illius orationem adhinniit, ut non magistrum virtutis, sed auctorem libidinis a se illum inventum arbitraretur* (e); quod denique Epicureorum dogmata, perditi mores, ac dedecus ita in Epicurum ipsum temere, ac immeritò translata fuerint, ut ille deinde a Patribus, aliisque rem accuratè non perpendentibus veluti corporeæ voluptatis assertor cum Aristippo haberi consueverit; cùm tamen plurima inter Epicurum, & Aristippum discrimina reperiantur, ut evidentissimè Laertius, atque Gassendus uberrimè demonstrarunt. Itaque ex Epicuri sententiâ fælicitas, vel summum bonum partim in corpore, partim, ac præsertim etiam, in animo situm est; ut

(a) *Jamb.* 18. (b) *in Epicureo.* (c) *in vita, & Apol. Epic. & Eth. lib.* 1. *c.* 3. (d) *de vit. beat. c.* 12. 13. (e) *Cic. orat. in Pison.*

ut cùm Cyrenaici sola corporis bona requirerent, Epicurus animi quoque bonum exigeret, ad quod corporis tranquillitas plurimùm conferret: in quo certè Epicurus a Stoicorum, Peripateticorum, aliorumque sententiâ non plurimùm diffidet, ut inferiùs ostendemus.

VI. Atque isti quidem perfectam hominis fælicitatem in corporis bono, seu voluptate positam esse voluerunt. Qui verò in fortunæ bonis, divitiis nimirum, honoribus, & famâ collocaverint, pauci quidem ex Philosophis, plurimi tamen ex variis hominum generibus memorantur. Quot enim incredibilis, & insatiabilis auri cupiditas incendit, ut divitiis undique conquirendis, vel corradendis insudent; longa itinera, plenamque periculi aleam aggrediantur; noctes etiam ducant insomnes; abstinentiâ corporis excrucientur, ut uberiorem pecuniarum vim congerant, suavemq; ac jucundissimam voluptatem in inspiciendis, & contrectandis illis percipiant; ut inde facilè intelligi possit, eos spem omnem, omnemq; amorem in divitiis veluti summo bono collocasse? Et certè si quis ingentes divitias congesserit, nihil est, quod illi deesse, vel optari posse videatur, cùm divitiis omnia cedant, aut, si quæ desint, pecuniâ facilè comparentur;

——— *omnis enim res*
Virtus, fama, decus, divina, humanaq; pulcris
Divitiis parent, quas qui construxerit, ille
Clarus erit, fortis, justus, sapiens etiam, & rex,
Et quidquid volet (a):

unde Aristoteles ipse testatur, quod *ad hoc nummus inventus est, ut sit quasi fidejussor habendi pro eo quodcumque homo voluerit* (b).

(a) *Horat. Satir. lib. II. sat. 3. v. 94.* (b) *Eth. Nicom. V. c.*

Huc etiam revocari poterit imperandi, vel dominandi cupiditas, quæ in Principibus reperitur, quorum ſtudia, conſilia, conatus omnes illò diriguntur, ut longè, latèque imperii fines extendant: ut certè fuit Alexander ille, qui cùm Anaxarchum de multiplici, vel infinito mundorum numero differentem audiviſſet fleviſſe dicitur dignum lacrimis exiſtimans, quod cùm infiniti eſſent mundi, ipſe tamen nondum unius dominus foret.

Plurimos denique, non regni, non divitiarum, ſed ſola gloriæ, vel famæ cupiditas ita illexit, ut illius comparandæ ſtudio non modò divitias omnes, & regnum, ſed ipſam quoque vitam contempſerint, eamque vel in diuturno bellorum diſcrimine, vel in arduis quibuſq; rebus obeundis libenter projecerint, ut immortalem ſibi nominis gloriam apud poſteros compararent; cujuſmodi certè ſunt Heroes illi, quorum eximia facinora apud Græcos, præſertim verò apud Romanos mirificè commendata a Plutarcho, Valerio Maximo, aliiſque pluribus memorantur.

VII. Expoſitâ verò, vel explicatâ jam illorum ſententiâ, qui ſummum bonum in voluptate, ſeu bono corporis, atque fortunæ collocarunt, aut certè collocaſſe dicuntur, exponenda jam ſupereſt illorum opinio, qui hanc in bono animi poſitam exiſtimarunt. Ac inter illos haberi poterit Anaxagoras, qui hominis fælicitatem in cæleſtium rerum contemplatione poſitam eſſe putavit (*a*), cùm nempe *rogatus, cujus rei cauſsâ natus eſſet? inſpiciendi, inquit, cæli, & ſolis, & lunæ* [*b*], quod Lactantius (*c*) de cor-

(*a*) *Clem. Alex. Strom.* II. (*b*) *Laert.* II. *ſ.* 10. (*c*) *Inſtit.* III. *c.* 9.

corporeâ solùm cognitione intelligi oportere immeritò prorsus existimavit. Haberi etiam poterit Possidonius, qui contemplationi tamen imperium supra irrationalem hominis partem adjungi oportere putavit. *Herillus* quoque *Carthaginensis finem scientiam dixit*, *quod est semper vivere cuncta referendo ad vivendum cum scientiâ*, *ne ignorantiâ deiiciamur* (*a*), atque *hoc uno captus scientiam summum bonum esse defendit*; *nec rem ullam aliam per se expetendam* (*b*). Pythagoras autem non in quacumque rerum contemplatione fælicitatem positam esse existimavit; sed in illâ solùm, quâ virtutum perfectionem cognoscimus; quemadmodum certè Plato, de quo deinde fusiùs differemus, modò beatitudinem in intellectu, sive sapientiâ, modò in cognitione boni, quâ Deo similes reddimur, collocavit (*c*); ut Academici recentiores a Carneade instituti in *cohibitione assensûs a visis*.

VIII. Paulo nobilior est Apollodori sententia, qui fælicitatem in *animi oblectatione* posuit, quocumque demum ex fonte illa oriatur, cùm Lycus in vero animi gaudio, & Leucimus in rerum honestarum delectatione collocaverit. Democrito quoque fælicitas in *ἐυθυμία* vel *animi tranquillitate*, sive *securitate*, ut Seneca (*d*), & Cicero (*e*) interpretatur, vel *in bono*, *pacatoque animi statu*, ut Diotimo (*f*) videbatur, vel denique in *immunitate a pavore*, ut Nausiphanes exponit (*g*) consistere existimavit, de quâ *volumen* etiam *egregium* conscripsit Heraclitum fortasse imitatus, qui *placabilitatem*, sive *benè*, *quietèque compositum animi statum* admisit, a qui-

(*a*) *Laert. VII. f. 165.* (*b*) *Cic. Fin. V. c.25. & in Lucut.* (*c*) *in Philabo* (*d*) *de vita beata c.12. & de Tranquil. & Laer. IX. f. 45.* (*e*) *Fin. V. c. 8. 29.* (*f*) *ep. Clem. Strom. II.* (*g*) *ibid.*

bus deinde fortasse Pyrrho eruditus *statum animi imperturbatum*, *atque tranquillum* accepit (a).

IX. Ex iis tamen, qui beatitatem in animi bono, vel perfectione collocarunt; nulli fortasse nobiliùs, atque magnificentiùs sentire videntur quàm Stoici, qui beatitudinem ipsam in solâ virtute, sive sapientiâ animi ita constitutam esse volebant, ut si fortasse corporis, & fortunæ bona deessent, quinetiam si innumeris ægritudinibus, dolore, ac morte sapiens premeretur, in ipso quoque Phalaridis tauro, sapientem beatum, ac fælicem esse dicebant *. Hinc plurima de leniendo, vel tolerando dolore, de contemnendâ morte, vel sensibilium rerum jacturâ graviter admodum severè, adductoq; supercilio differebant, ut apud Cicerónem, Senecam, qui Stoicæ disciplinæ nomen dederat, Laertium, Epictetum, aliosque plurimos intelligimus. Corporis verò, sive fortunæ bona adhibenda quidem esse dicebant, non optanda tamen, ac amanda; quippe quæ non *bona*, nec *mala*, sed *neutra* sint, nihilque ad sapientiam, virtutem, beatamque vitam pertineant, aut aliquando potiùs illi adversentur: unde exceptâ virtute, cui solùm *boni* nomen deberi putabant, quæ solent a ceteris bona appellari, *ut vita*, *sanitas*, *voluptas*, *pulchritudo*, *vires*, *opes*, *gloria*, *nobilitas* (b), ipsi *commoda*, sive *præposita* vocabant; quemadmodum exceptâ ignorantiâ, sive malitiâ, quam solam veluti malum haberi posse jam dixerant, quæ solent a ceteris mala vocari, ut *mors*, *ægritudo*, *dolor*, *turpi-*

(a) *ap. Empir. Hyp. I. 4.* (b) *Sen. Ep. 45 & Laer. VII. ſ. 102.*

* Zeno finem ait consentaneè secundùm naturam vivere, id autem est secundùm virtutem vivere, ad eam quippe natura nos ducit. *Laert. VII. ſ. 87. vid. Cic. Fin. IV. c. 10.*

pitudo, *infirmitas*, *inopia obscuritas* (*a*), ipsi *rejecta*, vel *rejectanea* solùm, vel *incommoda* nominabant (*b*).

X. Ab hac illustri Stoicorum sententiâ, quæ Cynicis etiam arriserat, [*c*] non plurimùm diffidet Aristoteles, qui summum bonum, sive fælicitatem in illo collocatam esse putavit quod quis *secundùm naturam* viveret; ideoque beatitudinem *definivit esse animi quandam operationem secundùm virtutem* (*d*), vel *operationem animæ secundùm virtutem in vitâ undique perfectâ* (*e*); quemadmodum Piso Peripateticus apud Ciceronem ex Aristotelis opinione nihil aliud esse arbitratur *vivere secundùm naturam* quàm *vivere ex hominis naturâ undique perfectâ*, *& nihil requirente* (*f*). Cum enim intelligeret Aristoteles ad perfectam hominis fælicitatem non modò fælicitatem animi, sive virtutem requiri, sed insuper etiam plurima corporis, aut fortunæ bona, sinè quibus humanæ naturæ beatitudo, sive animi fælicitas facilè comparari, vel conservari non poterat, perfectam hominis fælicitatem in vitâ undique perfectâ, & nihil requirente constituit (*g*): ideoque, licèt contemplationi, ac virtuti primas deferat *, illum tamen verè fælicem esse, vel haberi non putat, qui maximis doloribus, & ægritudinibus torqueatur. Id expressiùs adhuc exponit libro I. Eth. cap. 8. ubi commemorat ad vitam

 hanc

(*a*) *Laert. VII. §.102.* (*b*) *vid. Laert. ibid. §.105. & Cic. Fin. III. 16. & IV. c.26* (*c*) *Laer. VI. §.104.* (*d*) *Eth. I. c. 9.* (*e*) *Eth. I. c. 7.* (*f*) *Cic. Fin. V. c.10.* (*g*) *I. Eth. c. 3. vid. Laert. V. §.30.*

* Oportere existimamus esse voluptatem cum fælicitate commixtam, & cum in confesso sit ex operibus, quæ secundùm virtutem fiunt, illam, quæ ex sapientia est, esse longè suavissimam, idcirco videtur sapientiam admirabiles tum sinceritate, tum stabilitate voluptates continere. *Arist. Ethic. X. c. 7.*

hanc undique perfectam tum interna animi, corporisque bona, ut scientiam, prudentiam, pulchritudinem, sanitatem; tum externa quoque fortunæ, ut divitias, honores, amicos, illa nimirum, sinè quibus virtus acquiri plerumq; non potest, aut illa certè, quæ cùm optari meritò, vel inquiri subinde debeant, perennem animi tranquillitatem, sive virtutem mirificè perturbarent: unde etiam asserit hæc diuturna, simulque conjuncta haberi oportere, quòd sicut *una hirundo non facit ver* [a], ita ex aliquâ solùm fælicitate *, sive bono perfecta fælicitas oriri non possit: quod ex Aristotelis ferè sententiâ elegantissimè expressit Poeta cum ait

Vitam quæ faciunt beatiorem,
Jucundissime Martialis, hæc sunt,
Non ingratus ager, focus perennis,
Lis numquam, toga rara, mens quieta,
Vires ingenuæ, salubre corpus,
Prudens simplicitas, pares amici,
Convictus facilis, sinè arte mensa,
Nox non ebria, sed soluta curis,
Non tristis torus, attamen pudicus,
Somnus, qui faciat breves tenebras,
Quod sis esse velis, nihilque malis,
Summum nec metuas diem, nec optes. [b]

Quæ cum ita sint, ut Aristoteles ipse concludit, *beatos ex vivis dicemus eos, in quibus ea insunt, & inerunt, quæ a nobis supra dicta sunt, beatos autem ut homines* (c). Ubi observasse juverit Aristotelem de illâ solùm beatitudine loquu-

(a) I. *Eth. c.* 7. (b) *Mart. lib.X epigr.* 47. (c) *Eth. Nicom.* I. *c.* 10.

* Felicem dicemus qui ex perfecta virtute operatur, externisque bonis abunde fuerit instructus, non quolibet tempore, sed perfecto. *I. Eth. c.* 10.

quutum esse, quæ in hac ipsâ mortali vitâ comparari possit, non quòd animi immortalitatem negaverit, ut plurimi existimarunt; sed quòd de perennis, ac immortalis vitæ fælicitate differere alienam ab Ethicâ, sive Philosophiâ putaverit. Quemadmodum certè cum de naturali fælicitate loqueretur, nullam Dei, vel infiniti boni mentionem injecit, etsi fælicitatem ipsam veluti munus a Diis concessum haberi dixerit; ut *profectò, si aliud quoddam est hominibus a Diis immortalibus datum, fælicitatem datam esse par est credere, quâ nihil est melius in rebus humanis. Et fortassis quidem hoc aliàs consideratu sit opportunius, interim tamen illud constat, tametsi non sit fælicitas res, quæ obtingat divinitus, sed vel virtute, vel doctrinâ, vel exercitatione quæratur, nihil eâ posse esse divinius.* (a)

XI. Supremo deniq; loco celeberrima Platonis opinio nunc explicanda nobis occurrit, quæ superiores omnes longissimè superavit, atque de animi naturâ, ejusque sincerâ fælicitate præclarè adeo, atque honorificè sensit, ut ad ipsum fidei lumen proximè accedere existimetur. Admirabilis itaque, ac divinus ille Philosophus in hoc mirificè excelluit, atque insigni discrimine a ceteris distingui debet, quod sinceram hominis fælicitatem in hac mortali vitâ comparari non posse putavit; nec illam aliunde, quàm ab ipso Deo, summo nimirum, immutabili, vel infinito bono repeti posse. Quamvis enim in hac ipsâ mortali vitâ fælicitatem aliquam acquiri posse crediderit, quæ partim in rerum contemplatione, Arithmeticæ studio, Dei cognitione, partim etiam honestate morum, at-

que

(a) *vid. Eth. Nicom. I. c. 9.*

que virtute, quibus Deo similes, & amici reddimur, consisteret; solidam tamen beatitatem, quæ proinde summum bonum, finis ultimus, atque perfecta fælicitas haberi possit, in altero solùm futuræ vitæ statu, sive perenni contemplatione, & amore, quo mens hominum summo bono, vel ipsi Deo arctissimè conjungetur, positam esse clarissimè, & elegantissimè definivit. Ut enim innumera loca prætercam, quibus in Gorgia, aliisque Operibus id expressit, locus illustris est in Phædone, ubi Socrates morti jam proximus, de animi immortalitate, futuro vitæ statu, hominumq; beatitudine differens, *Anima*, inquit, *siquidem pura discesserit, corporeum nil secum trahens utpotequa sua cum illo invita communicaverit, sed fugerit illud semper, seq; in se collegerit, tamquam semper id meditata, quod quidem nihil est aliud quàm rectè philosophari, mortemque revera facilè commentari, anima, inquam, si sic affecta discesserit, nonne ad aliquid sibi simile, divinum abit, divinum, & immortale, & sapiens? quò cum pervenerit evadit felix ab errore, dementiâ, timoribus, durisque amoribus, ceterisque humanis liberata malis, revera reliquum tempus vitam cum Diis agit. Sin autem polluta, impuraque decedat, utpote qua corpus semper amplexa ipsum dumtaxat coluerit, & amaverit, ejusque voluptatibus, & libidinibus quasi veneficiis quibusdam delinita fuerit . . . sic, inquam, institutam animam putasne ipsam per se sinceram evadere? nullo modo . . . in Deorum verò genus nulli fas est pervenire præter eos, qui discendi cupiditate flagrantes, & philosophati sunt, & puri penitus decesserunt . . .* Deindè verò id fusiùs exponens, animorumque discrimen explicans asserit humanos animos corpore solutos ad

sub-

subterraneum locum deferri, & *quando in eum locum defuncti pervenerint, quò dæmon unumquemque perducit, illic judicari, & qui honestè, sanctèque, & qui aliter vixerint. Itaque quicumque in vita quodammodo tenuisse medium quoddam comperiuntur, purgantur pœnas dantes injuriarum, & cum purificati fuerint absolvuntur, rursusque pro merito singuli benefactorum præmia reportant. Qui verò ob scelerum magnitudinem insanabiles esse videntur, qui videlicet sacrilegia multa, & magnas cædes iniquas, vel alia horum similia perpetraverint, hos omnes conveniens sors mergit in Tartarum, unde numquam egrediuntur... Qui autem piè præ ceteris vixisse inveniuntur, hi sunt, qui ex his terrenis locis tamquam ex carcere soluti, atque liberati altiora transcendunt, puramque supra Terram habitant regionem, cujus pulchritudo neque facilis dictu est, neque præsens tempus ad dicendum sufficeret: sed horum, quæ narrata sunt, gratiâ omni studio est adnitendum, ut in hac vitâ virtutem, & prudentiam, sapientiamque consequamur. Præmium namq; pulchrum est, & spes est ingens.*

CAP.

CAP. III.

Verisimilior opinio de summo bono, vel ultimo fine, cæteris confutatis, ostenditur.

I. Videri fortasse poterit in opinionibus illis, quas de summo bono, vel ultimo fine a Philosophis inventas esse jam diximus, confutandis tempus, atque operam prorsus immeritò collocari: sive quòd aliqua jam in explicandis illis attigimus, quibus ipsarum falsitas apertè satis ostenditur; sive certè quòd illæ evidenter adeo ab ipso rationis lumine abhorreant, ut inquirenda nobis argumenta non sint, quibus perdita illorum absurditas uberiùs demonstretur. Ut tamen hac etiam in parte solitâ methodo procedamus, atque ut optimæ, saniorisque sententiæ dignitas illustriùs adhuc, atque nitidiùs appareat, juverit aliqua complecti, quibus Aristippi, Epicuri, Zenonis, & Aristotelis opinio veluti falsa ostendatur, omnium nempe, qui ultimum hominis finem, summumque bonum in aliquo creato, sive finito bono collocatum esse putarunt.

II. Atque, ut eodem ordine progrediamur, quo Philosophorum dogmata superiori loco exposuimus, quid Aristippi sententiâ impurius, & absurdius effingi poterit, in quâ hominis fælicitas in solâ corporis voluptate, sensuumque deliciis collocatur? Aut enim concedi debet incorporeum, & immortalem animum corpo-

pori conjunctum in homine non reperiri; aut animum ipsum, per se nihil appetere, vel ad nullum finem dirigi; aut certè nobiliorem hanc, divinamque hominis partem ad vilioris infimæque partis voluptatem turpissimè declinare *. Deinde verò quis asserat hominis fælicitatem communem esse cum brutis? cùm sanè voluptas illa, quæ in humano corpore percipitur, eadem prorsus, atque nobilior etiam a brutis comparetur, in quibus certè plurimi sensus, & organa humanis delicatiora, adeoque voluptati jucundiùs percipiendæ aptiora deprehenduntur, nec insatiabilis illa aviditas reperitur, verecundia, pœnitentia, amittendæ voluptatis timor, futurique mali providentia, quæ singulas hominum voluptates amaritudine adspergunt, ac inficiunt. Quid verò quod voluptates ipsæ turpissimæ sunt, innatusque pudor in iis cogitandis exoritur? quod non sinè dedecore, incommodo, legis injuriâ, vitæ periculo, corporis languore, mentis caligine degustantur? quod amaros deinde fructus, animiq; dolorem excitant **, quod non semper adsunt, cùmque fluxæ, caducæque sint, celerrimè languere, vel interire solent; tantùmq; abest, ut illæ irrequietam animi cupiditatem, omnemque voluntatis amorem impleant, ut fastidium potiùs in illâ producant; quod

* Epicurus in constitutione finis nil generosum sapit, atque magnificum. *Cic. Fin. II. c. 7.*

** Habet hoc voluptas omnis
Stimulis agit fruentes,
Apiumque par volantum,
Ubi grata mella fudit,
Fugit, & nimis tenaci
Ferit icta corda morsu.
Boet. Consolat. III. metr. 7.

quod denique voluptates istæ dùm etiam ardentiùs inquiruntur, atque jucundiùs conservantur vel invitos etiam repente nos deserunt, ac effæto jam corpore dilabuntur (a)? Hæc ut opinor, aliaque id genus innumera, quæ possent afferri, manifestissimè evincunt Aristippi, Mahometis, & Epicuri quoque sententiam, si corporis voluptas ab illo defendebatur, veluti perditam, atque impudentissimam habendam esse, lacrymisque potiùs, quàm argumentis ex hominum cordibus veluti pestem extirpandam *. Quod si non corporis, sed animi potiùs voluptatem veluti summum bonum habuit Epicurus, non plurimùm certè ab Apollodori, Democriti, aliorumque sententiâ discessit; ideoque, sicuti illorum opinio mox rejicietur, ita quoque Epicurus ipse reprehendi meritò poterit.

III. Eadem ferè, quæ de corporis bono, vel fælicitate jam diximus, de illorum sententiâ censeri poterunt, qui beatitatem in aliquo fortunæ bono, divitiis nimirum, honoribus, gloriâ positam esse dixerunt. Illa nimirum extrinseca sunt, nihilque in animo ponunt, quo melior ille, atque perfectior fiat; cùmque corporea sint, vel certè corporeis ex rebus, vel sensibilibus oriantur, ideoq; incerta, caduca, suâq; naturâ facilè mutabilia, incorruptibilem, ac immortalem animi cupiditatem complere**, sive satia-

(a) *vid. Boet. Consol. III. prosa 7.*

* Architas Tarentinus nullam capitaliorem pestem, quam corporis voluptatem, homini dicebat a natura datam; cumque homini sive natura, sive quis Deus nihil mente præstabilius dedisset, huic divino muneri, ac dono nihil esse inimicum, quàm voluptatem. *Cic. in Caton.*

** Quod verò maximum, ac pulcherrimum est, id fortunæ committere, valde pravum est. *Arist. Eth. Nic. I. c. 9.*

ſatiare non poterunt: quemadmodum ſanè, cùm neque ab omnibus comparari poſſint neque ab omnibus conſervari, veluti ſincera, & communis humanæ naturæ fælicitas haberi non poſſunt; quæ ejuſmodi eſſe debet, ut ab omnibus hominibus acquiri, nec ſemel adepta ab invitis unquam ammitti poſſit.

Deinde verò, quod ad divitias attinet, quis apertè non videat illas non ſinè maximâ ſolicitudine, & labore congeri, ac, ubi congeſtæ fuerint, maximo ſemper timore, & anxietate ſervari, ne quâ temporum viciſſitudine, hominum fraude, incendio, naufragio, tandemque morte ipsâ nobis invitis, atque mærentibus auferantur? quodque præcipuum eſt, tantum abeſt, ut adeptæ omne hominis deſiderium impleant, vel extinguant, ut acriùs potiùs illud excitent, vehementiùs accendant, atque inſatiabilem ſitim producant, juxta celebre effatum illud

Creſcit amor nummi quantùm ipſa pecunia creſcit *.

Quod ſi a pleriſque vehementiſſimè optari illæ ſolent, ceteriſque bonis omnibus anteferri, ſi denique

Et genus, & formam regina pecunia donet,

id ſolùm ex iniquâ hominum opinione dependet, qui corporeis, ac ſenſibilibus externarum rerum illecebris illecti, ac deliniti, non ſinceram, ſed fucatam hominis fælicitatem inquirunt. Ceterùm quàm multi memorantur, qui non modò divitias, & opes contempſerint, multòque jucundiùs deinde vitam peregerint, quàm ubi divitiis affluerent! Anarchaſis certè, & He-

* Divitiarum nullus eſt finis conſtitutus hominibus. *Solon ap. Ariſt. Polit. l. c. 5.*

Heraclitus regnum contempsit, ut rerum cognitioni liberiùs incumberet; Crates etiam Thebanus, Democritus, Anaxagoras *agros, & patrimonium suum reliquit, ut discendi, quærendiq; divinæ delectationi toto se animo dederet* (a); atq; ut innumeros alios omittam, Diogenes ille Cynicus incredibilem rerum venalium copiam conspiciens jucundissimè exclamare solebat *quàm multis non egeo!*

Quid verò de honoribus, potestate, ac imperio putabimus, nisi quod illa divitiarum instar, cum labore possidentur, cum invidiâ conservantur, eosq; ipsos, quos exornant, onerant, & premunt [b]? Si enim imperium honestè, atque ad sanctissimas æquitatis leges gerendum est, quàm variis curis, & ægritudinibus publico bono, sive fælicitati consulere debet Princeps, privatæque anteponere, &

Non sibi, sed toti natum se credere mundo.

Sin verò injustæ tyrannidis instar, imperio abutatur, quàm variis suspicionibus, angustiis, timoribus illius cor torqueri, distrahi, cruciarique debet dum sibi ab hostibus infensis, ab amicis etiam continuò timeat; nec ullum proinde vitæ momentum sit, in quo liberè, quietè potestate fruatur, ideoque fælix haberi possit. Id innumera quidem, omnibusq; notissima Tarquinii, Cæsaris, Annibalis, aliorumque plurium exempla manifestissimè ostendunt, nullibi tamen clariùs effulget quàm in Dionysii vitâ, quam proinde Cicero elegantissimè exponit, ut ostenderet ejusmodi viros omnium miserrimos, ac infælicissimos esse (c).

Hæc

(a) *Cic. Tusc. V. c. 39. vid. Laert. II.* (b) *Sen. ad Polyb.* (c) *Cic. Tusc. V. c. 23.*

Hæc omnia itaque fortunæ bona *caduca nimirum fragilia, puerilibusque consentanea crepundiis sunt, quæ vires, atque opes humanæ vocantur. Affluunt subitò, repente dilabuntur, nullo in loco, nullâ in personâ stabilibus nixa radicibus consistunt, sed incertissimo statu fortunæ huc, atque illuc acta quos in sublime extulerunt, improviso cursu destitutos profundo cladium miserabiliter immergunt* (a). Nisi potiùs illa non verè bona, sed potiùs indifferentia putaveris; siquidem

Perinde sunt, ut illius animus, qui ea possidet:
Qui uti scit, ei bona; illi, qui non utitur rectè, mala (b).

IV. Quid verò de nobili, gravissimâque Stoicorum sententiâ putemus, quam antiquis temporibus adeo mirificè floruisse jam diximus, cùm illi posthabitâ corporis voluptate in solâ sapientiâ, sive virtute perfectam hominis fælicitatem collocarent? Non aliud certè, nisi quod a Cicerone dictum accepimus, fieri nimirum non posse, ut ab homine ejusmodi sapientia, seu virtus acquiratur, quæ nullis ægritudinibus, nullo dolore, nullo corporis incommodo perturbetur; ideoque vanam hanc esse sapientiæ speciem, nec ullâ ratione veluti summum hominis bonum, ultimumque finem haberi posse, cùm ab hominibus comparari, vel sperari quoque non possit. Hinc Dionysius Heracleotes, *cùm a Zenone fortis esse didicisset, a dolore deductus est; cùmque ex renibus*, aut oculi lippitudine, ut Laertius refert *, *laboraret, ipso in ejulatu cla-*

(a) *Valer. Max. VI. c. 9.* (b) *Terent. Heaut. Act. I. sc. 2. v.*
* Cum in oculorum dolorem incidisset, eo cruciatus acriter dolorem dicere noluit indifferentem. *Laert. VII. §. 166. & Cic. V. Fin. c. 31.*

mitabat falsa esse illa, quæ antea de dolore sensisset (a), atque deinde voluptatem esse summum hominis bonum asseruit. *In errorem* itaque *absurdissimum lapsi sunt* Stoici, *ut cùm asseverent etiam in Phalaridis tauro beatum esse sapientem, cogantur fateri vitam beatam aliquando esse fugiendam. Exaggeratis enim malis corporis cedunt, atque in rerum molestiis gravissimis abscedendum ex hac vitâ esse decernunt* (b). *Nam si bonum liberi, misera orbitas; bonum patria, miserum exilium; bonum valetudo, miserum morbus; bonum integritas corporis, misera debilitas; bonum incolumis acies, misera cæcitas. Quæ si potest sapiens singula consolando levare, universa quomodo sustinebit? Sit enim idem cæcus, debilis, morbo gravissimo affectus, exul, orbus, egens, torqueatur equuleo, quem hunc appellas Zeno? beatum, inquit, etiam beatissimum.. sed, si ad populum me vocas, eum, qui ita sit affectus, beatum nunquam probabis; si ad prudentes, alterum fortasse dubitabunt sitne tantum in virtute, ut eâ præditi vel in Phalaridis tauro beati sint; alterum non dubitabunt quin & Stoici convenientia sibi dicant, & vos repugnantia* (c), *nam illud vehementer repugnat eundem & beatum esse, & multis malis oppressum* (d). Meliùs itaque Plato beatitudinem ferè ex Stoicorum sententiâ definiens asseruit, *virtutem sufficere quidem ad bene, beatèq; vivendum, ceterùm instrumentis indigere, corporis bonis, robore, sanitate, integritate sensuum, & ceteris id genus. Exterioribus item, puta opibus, generis claritate, gloriâ. Ea etsi non affuerint, nihilominus tamen beatum esse sapientem* (e).

V. Nobilior est itaque, & accuratior Aristo-

(a) *Cic. Tusc. II. c.* 25 (b) *August. Ep.* 154. *al* 52. *init.* (c) *Cic. Fin. V. c.* 28. (d) *ibi c.* 26. (e) *Laert. III. s.* 78.

ſtotelis opinio, qui ad fælicitatem hominis non modò cum Stoicis virtutem ipſam, animique ſplendorem requirit, ſed ceteras etiam corporis, & fortunæ dotes, aut commoda, quibus integrè, perfectèque hominis natura ſatietur, ut poſſit homo beatus vivere *ex hominis naturâ undique perfectâ, & nihil requirente*. Ubi obſervari facilè poterit Ariſtotelem ſuperiores Herilli, Stoicorum, aliorumque ſententias ita complecti, ut cùm illi putaverint in ſolâ rerum cognitione, vel animi virtute, vel tranquillitate beatitatem conſiſtere, ipſe ad beatitatem hæc omnia requiri docuerit; ut ille fælix haberetur, qui nihil horum requireret, & cui nihil deeſſet, quod ad naturam hominis undique perfectam optari poſſe videretur.

VI. Illud tamen in hac ipſâ Ariſtotelis opinione reprehendi plurimùm debet, non modò quod ejuſmodi fælicitatem in hac ipſâ mortali vitâ acquiri poſſe putavit, ut in ſequenti Capite oſtendetur: verùm etiam, quod ipſam non in ſolo Deo, vel infiniti boni, ultimique finis poſſeſſione collocaverit. Quemadmodum enim mox oſtendetur, atque Ariſtoteles ipſe fatetur, perfecta fælicitas in *vitâ undique perfectâ* conſiſtit, *& nihil requirente*, quis verò hominis vitam, ac immortalem animum nihil aliud expetere, vel requirere exiſtimet, quàm ut beatitatem illam, & commoda, quæ in hac ſolùm labili, brevique, ac miſerrimâ vitæ conditione conſequatur? aut quis ullâ ratione fieri poſſe arbitretur, ut animus ille, qui ſe cæleſtis, divinæque originis eſſe cognoſcit, qui ſe Deo ſimillimum intelligit, qui ſe rebus omnibus corruptibilibus, atque creatis longè puriorem, nobilioremque ſentit, creatis ejuſmodi rebus, illa-

rumque amore, & uſu anguſtis veluti limitibus ſe circumſcribat? Ad nobiliora certè, ac magnificentiora nati ſumus, quàm ut ingenitam animis noſtris cupiditatem in hac vitâ perfici vel extingui poſſe putemus, quàm ut ipſa natura creatis, finitiſque rebus contenta *nihil undique requirat*, quàm denique ut vera fælicitas in iis omnibus, quæ ab Ariſtotele mirificè commendantur, poſita exiſtimetur.

VII. Quæ cùm ita ſint, eximium, ac divinum ferè Platonis ingenium ſatis mirari, vel commendare non poſſumus, qui, cùm ultimum hominis finem, ſummumque bonum inquireret, illud non in aliquo objecto, vel re collocavit, quæ in hac variabili, mortalique vitâ comparari poſſet; cùmque intelligeret nos a Deo veluti fonte, ſive principio profectos ad Deum ipſum veluti finem naturâ ipſâ dirigi, animoſque corpori ſuperſtites in illo puriori, nobilioríque ſtatu, quo a corporeis hiſce vinculis, veluti carcere ſolverentur, beatitatem eſſe habituros, Deum ipſum veluti ſummum bonum, finem ultimum, perfectamque hominis fælicitatem eſſe putavit. Atque hanc quidem Platonis ſententiam veram, ac ſinceram eſſe, atque ab omnibus admitti oportere non modò clariſſimis autoritatibus, ſed manifeſtiſſimis etiam rationibus erudimur.

1. Si enim finis ultimus hominis ille eſſe debet, ad quem ultimò a naturâ ipſâ, vel a Deo dirigatur; ille nimirum, cujus amore Deus hominem condidit; ejuſmodi certè finis aliud eſſe non poterit, quàm Deus ipſe *, qui non al-

* Univerſa propter ſemetipſum operatus eſt Dominus. *Prov. c. 16. v. 4.*

alterius objecti amore vel gratia, sed propter se ipsum solùm operari potest, ne ad aliquid vilius, & ignobilius se operando dirigatur, ergo Deus ipse ultimus finis hominis haberi debet.

2. Deinde finis est ille, qui inquiri, appeti, vel amari potest, ideoque finis ultimus est ille, qui ultimò amari potest, omnemque amoris vim extinguere, sive complere, unde etiam summum bonum vocatur; sed Deus solùm infinita bonitas est, infinità bona complectitur, vel ut Augustinus ait, *bonorum summa nobis Deus est*, *Deus est nobis summum bonum* (a), ideoque *replet in bonis desiderium nostrum* (b), vel insatiabilem humanæ voluntatis ardorem perfectè extinguit, ergo ille solùm finis ultimus erit, summumque bonum.

3. Et certè quid aliud irrequieta, & insatiabilis illa cordis humani cupiditas, quâ ex unius objecti creati amore in objectum aliud repentè transilit, quid, inquam, aliud ostendit, nisi quod in rebus singulis finita quædam, tenuis, ac limitata bonitas, vel amabilitas reperitur, quæ incredibili, vel infinito ferè cordis desiderio satis complendo par esse non potest *; ideoque voluntas ipsa ad bonum infinitum tacità quadam, sed forti, ac vehementi vi trahitur, ac impellitur, ut optimè proindè dixerit Augustinus *fecisti nos ad te*, *Domine*, *inquietum est cor nostrum donec perveniat ad te* (c).

4. Nec aliud [illegible] finis ultimus hominis esse poterat quàm primâ caussa, primumq; principium,

 à quo

(a) *de morib. Eccl. c.* 8. (b) *Psal.* 102. *v.* 5. (c) *Conf. lib.* I. *c.* I.

* Omnia, quæ sumenda, quæque legenda, aut optanda sunt, inesse debent in summa bonorum, ut is, qui eam adeptus sit, nihil præterea desideret. *Cic. Fin. IV. c.* 17.

a quo ipse veluti fonte profluxit. Si enim res tantò nobilior, & perfectior est quantò nobiliùs atque perfectiùs participet esse caussæ, a quâ producitur, tantò perfectior erit homo, quantò magis participat esse Dei, quantò nimirum perfectiùs ipsi conjungitur, atque illo fruitur; ideoque fælicitas hominis, ejusque beatitudo, sive perfectio, nihil aliud erit, ut optimè Mirandulanus definit, nisi *reditus creaturæ intellectualis ad suum principium*, nec in alio consistet, nisi in unione, quâ Deo arctissimè adhæret, qui proinde in Scripturis *alpha*, *& omega*, *principium*, *& finis* (a) appellatur. *

5. Quod si de creaturis omnibus hoc intelligi, ac verificari potest, meliori certè jure de homine intelligitur, in quo nobilior pars est incorporea, vel spiritualis; ideoq; perfectè fælix esse non potest, nisi præter esse, quod invariabiliter perseverat (quæ sola corporum perfectio, sive fælicitas esse potest) intellectus etiam certissimâ, atque clarissimâ veri cognitione illustretur, atque voluntas purissimo boni amore perficiatur; quod fieri certè non poterit, nisi *ipse quæratur ubi secura sunt omnia, ipse cernatur ubi certa sunt omnia, ipse diligatur ubi recta sunt omnia* (b).

6. Addi postremò poterit, quod homines innato quodam pondere, ac impetu in illa diriguntur, quæ sibi similia sint, *singuli* enim, ut præclarè inquit Plato, *in id, quod sibi simillimum est, naturâ feruntur* (c); ideoque perfecta fælicitas

(a) *Apocal. c. 1. v. 8.* (b) *Aug. de Civ. VIII. c. 4.* [c] *de Rep. VI.*

* Mens se vitiis exutam cognoscet, conjunctamque cum divina mente. se sentiet, ex quo insatiabili gaudio completur. *Cic. Tusc. V. c. 25.*

citas hominis, ultimusque finis consistere debet in illo, quod homini simillimum sit; sed ejusmodi objectum non aliud effingi poterit, quàm solus Deus, ad cujus imaginem, & similitudinem factus est homo, quem eleganter exprimit homo intellectu, & voluntate, ergo in Deo solùm suprema hominum faelicitas, summumque bonum collocari debet, ut proinde optimè dixerit Plato *finem esse Deo similem fieri* (a).

VIII. Haec, aliaq; id genus plurima, quae possent afferri, satis, ut opinor, ac evidentissimè ostendunt ultimum finem, summumque bonum, ac faelicitatem hominis in ullâ creatâ re, sive corporea, sive spiritualis etiam, vel incorruptibilis illa sit, collocari non posse, sed in solo Deo, ad quem naturâ ipsâ dirigimur. Id unum itaque nunc explicandum superest quomodo hoc ultimo fine, vel summo bono, Deo nimirum, homo beatus, ac faelix esse possit, aut quomodo Divinam hanc faelicitatem acquirere, vel comparare ille possit, quod sequenti Capite demonstrabitur.

(a) Laert. III. s. 78.

CAP. IV.

Qua ratione, loco, vel tempore homo beatitudinem superiùs expositam consequatur.

I. SI fælicitas illa, finis ultimus, summumque bonum, cujus amore incredibili prorsus incendimur, sive in corporis, aut animi voluptate, sive in rerum contemplatione, sive in sapientiâ aut virtute, sive denique in vitâ undique perfectâ consisteret, ut Aristippo, Epicuro, Herillo, Stoicis, & Aristoteli videbatur, existimari facilè posset hanc ipsam hominis fælicitatem, finemque ultimum in mortalis etiam, vel corruptibilis vitæ statu ab hominibus acquiri posse, ut illi proinde viventes adhuc beati, sive fælices haberi meritò possent. Cùm verò sincera fælicitas in solo Deo, veluti summo bono, vel ultimo fine constituta fuerit, ut superiori Capite demonstravimus, meritò inquiri poterit quomodo fælicitas illa a nobis comparetur, quibusque viribus Deum assequamur, utrum nempe in hoc ipso vitæ statu fælices esse possimus, an tota potiùs fælicitas alteri, meliorique vitæ reservetur? quod breviter, meliorique ordine præsenti Capite complectemur, illud iterum observantes nos de illâ solùm beatitudine, sive fælicitate differere, quæ solis naturæ viribus comparatur, ideoque *naturalis* vocatur, de *supernaturali*, quæ nimirum fidei lumine di-

vinæ

vinæque gratiæ viribus acquiritur, inferiùs loquuturos; quemadmodum etiam humanos animos immortales, ideoque corpori superstites esse supponimus.

II. His ita suppositis, vel constitutis inquiritur utrum viventes homines fælices, sive beati esse possint? Quâ quidem in re Aristoteles non sinè maximo certè dedecore existimavit homines in hac vitâ beatos, ac fælices esse, illâ nimirum beatitudine, quæ homines deceat, quæque illorum naturæ, vel conditioni conveniat, donari; cùmque in Ethicorum libris decem, quos antea numeravimus, de ultimo fine, summo bono, beatâ vitâ uberrimè, & ad ravim usque disfereret, non aliam certè beatitatem asseruit, quam quæ ab animo, dum corruptibili corpori conjungitur, acquiratur; eam verò *fælicitatem, quæ est post hanc vitam, nec asseruit, nec negavit* (a); quemadmodum alibi de morte differens ait quod *illa maximè omnium rerum est horribilis, quippe cum terminus sit, nihilque ampliùs homini mortuo neque bonum, neque malum esse videatur* (b) Quin etiam cum Ethic. I. c. 10. quæreret *vivi ne an mortui, ut Solon voluit, beati sint dicendi?* non modò Solonem reprehendit, quod ille fælicitatem in hac ipsa mortalis vitæ conditione acquiri non posse putaverit, solosque mortuos fælices esse, verùm etiam illius opinionem temere, ac iniquè explicavit, ac si nimirum Solon dixisset extremum mortalis vitæ diem expectandum esse, non quo beatitatem quis primùm assequeretur, sed, quo velut arbitro cognosceretur utrum ipse in peractæ vitæ beatitate consisteret, ac fælix e vivis excederet, an verò

(a) Div. Thom. IV. distin. 49. quæst. 1. (b) Eth. Nic. III. c. 6.

verò potiùs ex adeptâ jam beatitudine ante mortem excideret: cùm tamen sapientissimus ille Philosophus tunc solùm veram, sinceramque beatitudinem acquiri posse crediderit *. Illud itaque Aristoteli vitio verti poterit, quod fælicitatem in hac ipsà vitâ comparari posse putavit, *res futuras nobis esse incertas*, *viderique* tamen *res nostras ad mortuos nonnihil pertinere, sed ita, & tantum, ut neque beatos non beatos efficiant, neque quidquam aliud tale* (a); superstites nimirum animos variâ filiorum, amicorumque fortunâ tangi, etsi neque prosperâ illorum fortunâ ex infælicibus fælices, neque adversâ ex fælicibus infælices fieri subinde possint, sed invariabili semper, perennique statu fruantur: illis propemodum similes, qui in Theatro jucundum, aut injucundum rerum exitum contemplantur. Quin etiam ex hac ipsâ Aristotelis doctrinâ de animorum immortalitate contra Aristotelem ipsum clarissimè demonstratur, beatam vitam, vel finem ultimum in hac vitâ comparari non posse. Si enim animi corpori superstites esse debent, futurusque est alter immortalis vitæ status, in quo singuli pro anteactæ vitæ ratione præmia, vel pœnas consequantur, quis apertè non videat finem, qui in hac vitâ perfectè, vel beatè peragendâ a nobis inquiritur, ad alterius vitæ beatitatem veluti ad finem ultimum, ac summum bonum dirigi, adeoque *vivere secundùm naturam* ultimum hominis finem haberi non posse, cùm de ratione finis ultimi sit, ut ad finem alium

(a) *l. Eth. Nic. c.* 11

* Ut tum denique judicetur beatusne fuerit cum extremum vitæ diem morte confecerit, quod ille unus ex VII. Sapientibus non sapienter Cræsum monuit. *Cic. Fin. III. c.* 22. *vid. Herod. l. c.* 32.

alium minimè dirigatur ? Deinde summa fælicitas, ac perfecta beatitudo ejusmodi esse debet, ut Aristoteles ipse concedit, ut undique perfecta sit, nihilque requirat: quis verò in hac vita, quæ innumeris ægritudinibus undique premitur, nihil requiri dixerit? aut, etiamsi fortasse omnia commoda vel perfectiones adesse possint, quis apertè non videat perenni saltèm solicitudine ac timore quodam cor perturbari ne ipsa aliquando sint defutura; ut, si exempli gr. incolumis sit, a morbo repente corripi vereatur; si divitiis, honoribus, ingenio excellat, ab invidis, rapacibus, nefariis hominibus sibi non metuat; si denique voluptatibus, commodis, virtutibus omnibus fruatur, quæ comparari, vel optari fortasse possint, assiduè non suspicetur, ne fælix illa faustitas irreparabili mortis injuriâ extinguatur * ?

III. Atque ista quidem in Aristotelis præsertim hypothesi dicta sint, qui fælicitatem in vitâ undique perfectâ constituit. Quid verò si illa in Deo solùm, ut fieri oportere jam diximus, collocetur? Non aliud certè, nisi quod perfecta, sive completa fælicitas, Dei nimirum possessio, in hac vitâ haberi non potest, sed aliqua tamen imperfecta ipsius possessio, adeoque fælicitas comparatur.

1. Et primò quod perfecta hominis fælicitas, vel Dei possessio in hac miserrimâ vitæ conditione acquiri non possit clarissimè demonstratur ex iis, quæ superiori Capite ostendimus. Si enim perfecta fælicitas hominis consistit in perfectissimâ contemplatione, vel cognitione, & amo-

* - - - - - - - - - dicique beatus
Ante obitum nemo, supremaque funera debet.
Ovid. Metam. III. v. 136.

& amore, quo nos ipsi Deo veluti summo vero, summoque bono conjungimur, quis apertè non videat levem prorsus, & imperfectam esse cognitionem, & amorem illum, quo Deum viventes adhuc complectimur? cognitionem quidem quòd mens ipsa corpori conjuncta, sensibusque veluti vinculis illigata Divini vultûs imaginem nitidè contemplari non possit, sed ex corporeis imaginibus veluti *per speculum*, *& in ænigmate* Divini artificis imaginem sibi impressam excitet; amorem verò partim quòd amor ipse cognitioni respondeat, ideoque ex imperfectâ cognitione nonnisi levis, & imperfectus amor oriri possit; partim etiam quòd voluntas, & affectus sensuum illecebris, & eorum concupiscentiâ abstractus, & illectus, ad objecta corporea abripitur, ideoque a summi boni amore deflectit.

2. Deindè verò perfecta fælicitas invariabilis esse debet; atque, ut homo verè beatus sit debet ipsi Deo arctissimè, ac inseparabiliter adhærere; sed, ut antea dicebamus, sive intellectum, sive voluntatem etiam consideres, in quâ libertas reperitur, flexibilis nempe vis, quâm sive ad Deum, sive ad objecta creata dirigatur, nunquam, quandiu vivit, invariabiliter Deo solùm adhæret, ergo perfectè fælix, sive beatus esse non potest.

3. Et fanè quot experimur, nec finè maximo certè dolore conspicimus, qui cùm divinarum rerum contemplatione, atque sincero honestatis amore, virtutumque studio ad Deum veluti ultimum finem dirigerentur, ipsique adhærerent, subdolâ deinde, ac inani voluptatis specie, vel impetu abrepti ex dulcissimo hoc fælicis vitæ sinu avulsi exciderunt? quoties nos ipsi nos experimur ab unius objecti amore in objectum aliud repente convolasse; ea improbasse, quæ pri-

dem

dem arctissimè complectebamur; illa odisse, quæ priùs ardenter amabamus? Itaque suspicari semper, ac vereri facilè possumus, ne subinde a Dei, vel ultimi finis amore deflectamus; ideoque hæc ipsa perennis anxietas, sollicitudo, vel timor amittendæ fælicitatis nos in hac mortali vitâ perfectè beatos esse non patitur.

4. Quin etiam tanta est in plerisque, ac omnibus ferè anxietas illa, vel timor amittendæ fælicitatis, ut animus ipse innumeris angustiis, & ægritudinibus undique pressus exire de corpore trepidet, ac invitus ab illo, nec sinè maximo plerumque dolore, sejungatur. Quamvis enim intelligat se in corpore perfectè fælicem esse non posse, atque incredibili fælicitatis comparandæ desiderio inflammetur, anteactæ tamen vitæ suspicio, ideoque amittendæ illius fælicitatis timor ipsum ab exitu remoratur. Quod si peractæ vitæ innocentia, sive Divinæ clementiæ bonitas illum futuræ beatitatis certissimum redderet, nihil dubito quin mortem alacri, serenoque vultu lætus aspiceret, ultro expeteret, & cum Apostolo exclamaret, *cupio dissolvi, & esse cum Christo*.

5. Denique perfecta fælicitas, sive Dei possessio, hominum *merces (a)*, *bravium (b)*, *corona justitiæ (c)*, virtutis præmium, anteactæ vitæ terminus, laborisque requies esse debet, ergo haberi non poterit, vel a supremo Judice conferri nisi peracto jam mortalis vitæ cursu, sive post mortem.

IV. Itaque perfecta fælicitas hominis, sive perfecta Dei, vel ultimi finis, summique boni

(a) *Gen. c.* 15. *v.* 1. (b) *ad Philp. c.* 3. *v.* 14. & I. *Cor. c. v.* 24. (c) II. *ad Tim. c.* 4. *v.* 8.

ni possessio alteri, meliorique vitæ reservatur: ubi nimirum animus ab effæto jam corpore veluti carcere solutus, cælestem originem, ex quâ corpori conjungendus exciderat, repetat, vel humanus *spiritus redeat ad Deum, qui dedit illum (a)*. Tunc enim purissimam, ac infinitam Dei lucem nitidissimè facie ad faciem contemplabitur; *similis illi erit quia videbit eum sicuti est (b)*; quinetiam in Deum ipsum transformabitur, atque semotâ caligine immobiliter in perenni Divini solis obtutu semper alacrior, atque nitidior æternâ rerum omnium, primæ veritatis, quæ veritates omnes complectitur, adeoque simul æternâ cognitione, atque humanissimâ voluptate perfundetur; quemadmodum voluntas ipsa in summi boni, quod omnia, vel infinita bona complectitur, amore perenniter, ac invariabiliter defigetur, illius ardore semper uberiùs, atque vehementiùs accensa novâ semper, vividiorique flammâ jucundissimè consumetur; cùmque insatiabilem amandi vim, quæ sibi inerat, amandique cupiditatem in hoc infinito bono completam, atque satiatam senserit, in illius amore immobilis, constantissimèque consistet, unde incredibilis, ac infinita ferè voluptas orietur; *inebriabitur* enim *ab ubertate Domus Dei*, ac Deus ipse *torrente voluptatis suæ potabit eam (c)*; ut quemadmodum nempe Deus seipsum cognoscens, seseque diligens infinitâ fælicitate perfunditur, itaque quoque humanus animus cognitione, & amore Deo perfectè conjunctus, atque in Deum transformatus, eadem fælicitate fælix, atque beatus haberi possit.

V. Quod si perfecta, sive sincera fælicitas in Dei co-

(a) *Eccl c. 12. v. 7.* (b) *Joan. ep. I. c. 3. v. 2.* [c] *Psal. 35.*

cognitione, & amore consistit, atque ab animo a corpore soluto comparatur, manifestissimè apparet beatitatem nobiliori solùm hominis parti vel animo, non corpori reservari. Nec immeritò quidem; cùm enim operationes omnes ab animo in corpore peragantur, & animus ipse corpore veluti instrumento subinde utatur, cujus ægritudine, & pondere sæpissime premitur *, atque ad sensibilium amorem transfertur **, nihil est certè quod æterna fælicitas, ejusque pars ulla corpori concedatur, quod illius aquirendæ capax esse non potest. Cùm tamen corpus altera humani compositi pars sit, ejusque ope virtutis actus in hac mortali vitâ ab animo peragantur, & infirmitas ipsa, vel ægritudo corporis ad honestatis gloriam mirificè conferat dum rebelles ipsius illecebræ virtutis operâ, divinæque gratiæ viribus superantur, optimè a supremo Judice fieri potuit, ut animus a corpore solutus, perfectèque fœlix post aliquod temporis spatium iterum redivivo corpori conjungeretur, ut corpus ipsum aliquâ fælicitate, gloriæque dotibus exornaretur, quas sequenti Capitè complectemur. Hæc admirabilis tamen corporum resurrectio, atque iterata conjunctio cum spiritu, quemadmodum a solo divinæ voluntatis arbitrio pendet, ita solo fidei lumine nobis ostenditur, ideoque naturalis hominis perfecta fælicitas, de quâ modò nos loquimur, animo solùm conveniret, atque

* Spiritus promptus est, caro autem infirma. *Matth. c. 26. v. 41*

Corpus, quod corrumpitur, aggravat animam. *Sap. c. 9. v. 15.*

** Video aliam legem in membris meis repugnantem legi mentis meæ, & captivantem me in lege peccati. *ad Rom. c. 7. v. 23.*

que ab illo non hac in mortali vitâ, sed in futurâ solùm, ac immortali vitâ comparari posset.

VI. Sed quamvis perfecta fælicitas illa post mortem animo reservetur, aliqua tamen fælicitas in hac etiam vitâ haberi poterit, sive animus ipse Deo veluti fini partim cognitione, partim amore, partim nimirum intellectu, partim voluntate conjungi poterit. Cognitione quidem, vel intellectu quatenus Deum ipsum, ejusque attributa cognoscere, atque præclarè de illo sentire possumus; amore verò, seu voluntate quatenus illum, ut optimum, beneficentissimumque patrem diligimus, illi ut legislatori subiicimur, ejusque leges amplectimur, ideoque honestate morum, & virtutum studio ita vitam nostram dirigimus, atque componimus, ut soluto jam corpore illi perfectè conjungi, perfectamque beatitatem assequi mereamur.

VII. Quandoquidem verò naturalis ejusmodi fælicitatis idea veluti primum Moralis, præcipuumque caput haberi debet, ex quo cætera vel uti ex uberrimo fonte derivent, juverit id expressiùs adhuc exponere, ut nitidè, clarissimèque intelligatur quomodo humanus animus in hac ipsâ vitâ Deo veluti fini cognitione, & amore conjungâtur, ideoque fælix, atque beatus haberi possit. Constanter itaque asserimus animum Deo conjungi si ex pulcherrimo rerum naturalium ordine Deum ipsum existere cognoscat; ipsum veluti primam caussam, primumque principium, & auctorem omnium veneretur; cuncta ab illo alicujus objecti amore producta esse, & ad finem dirigi intelligat; ipsum rebus omnibus veluti supremum moderatorem invariabili consilio providere; nihil ipso inconsulto, vel invito contingere, sed effectus omnes ab illo dis-

po-

poni, certisque legibus definiri; tantam esse illius potentiam, vel agendi vim, ut omnia ex nihilo produxerit, ideoque & in nihilum cuncta redigere possit; tantam sapientiam, ut omnia noverit, atque in uno prorsus instanti præterita simul ac futura veluti præsentia contempletur; tantam bonitatem, atque perfectionem, ut nihil ipso amabilius optari, vel excogitari unquam possit, perfectionesque singulæ, quæ in variis creatarum rerum generibus tanquam divisæ, ac dispersæ reperiuntur, ab illo veluti fonte profluxerint; tantum, tamque accuratum consilium, ut omnia, quæ nobis sive jucunda, sive injucunda contigerint, ab illo sapientissimè non in malum, atque perniciem, sed in bonum, fælicitatemque dirigantur; tantum amorem, vel in singulos benevolentiam, ut seipsum, perfectionesque suas in alios effundere, ceterisque communicare ardentissimè cupiat; tantam sanctitatem, ut scelera pati non possit; tantam justitiam, ut iniquis pœnas, justis præmia decreverit; tantamque fidem, aut veritatem, ut neque fallere, nec falli possit, ideoque quod semel promiserit, religiosè, constantissimèque perficiat; tantam benignitatem, ut infirmæ conditioni nostræ perhumaniter ignoscat, nostrisque lacrymis, votis, ac precibus inclinetur; tantam misericordiam ut ægritudinibus nostris dulce, tutumque præsidium esse voluerit, nos scelera deflentes in dulcissimo veluti paterno clementiæ sinu amantissimè complectatur; tanto denique virtutum omnium splendore, vel cumulo præditum esse Deum, ut nihil ardentiùs ille desideret, quàm nos ipsi similes fieri, iisdemque virtutum muneribus exornari. Ipsum deinde cognoscet veluti summum legislatorem, ac moderatorem non modò ritus ali-

 quos,

quos, veramque religionem instituere, vel ostendere debuisse, quâ a nobis coleretur; sed quasdam etiam purissimas, sanctissimasque leges rationis nostræ lumini consentaneas, nostræque naturæ viribus exequendas præscribere, quarum cultu, vel observantiâ non modò amorem ipsi, gratumque animum nostrum ostenderemus, sed ipsam quoque fælicitatem, finemque ab ipso constitutum veluti mediis assequeremur. Cùmque animus ipse clarissimo rationis lumine, vel intellectu hæc omnia sibi persuaserit, atque ejusmodi cognitione Deo veluti primæ veritati adhæserit, voluntas ipsa Deo tanquam summo bono conjungi debet, ingenuo nimirum, sinceroque amore, quo Deum velut auctorem, provisorem, amantissimumque patrem veneretur, ac impense diligat, illi in omnibus obsequi studeat, ipsum imitari, ipsique similis fieri, vero religionis cultu ipsum colere, legesque singulas ab illo præscriptas accuratissimè servare velit; virtutis, ac honestatis amore ipsi placere, ideoque a vitiis omnibus abhorrere; ac si fortasse falsâ rerum imagine, & sensuum illecebris aliquando abstracta sceleris labem admittat, gravi doloris sensu tangi, veniam ab illo sperare, effusisque lacrymis petere; externa corporis, fortunæ, amicorumque bona adhibere quidem, & inquirere, si Divinæ tamen legi cohæreant, si virtuti faciliùs comparandæ conferant, si nos a Deo, ultimoque fine non retrahant; quidquid prosperum, faustumque contigerit, ipsi receptum referre, quidquid etiam infaustum, & injucundum ab illo recipere, a quo omnes corporis, fortunæ vicissitudines sapientissimè temperantur & admirabili, quamvis occultâ, ratione diriguntur; omnem denique vitæ cursum ita componere, ut invariabili quodam

dam tenore ad Deum ipſum, æternamque gloriam certiſſimè, & conſtantiſſimè dirigatur.

IX. Quod ſi hæc perſuaſio, ſive conſilium altè mortalium mentibus, cordibuſque inſederit, quis apertè non videat tunc admirabili, meliorique modo, qui in hac mortali vitâ ſperari, vel optari fortaſſe poſſit, humanos animos Deo conjungi, ideoque aliquâ beatitudine, ſive fælicitate donari, quâ nulla melior, nulla nobilior inquiri poſſit, aut a Philoſophis ipſis, qui fælicitatem, ultimumque finem incredibili ſtudio ſcrutati ſunt, inventa fuerit; quæ denique potiùs fælicitates omnes, ac bona, quæ ab illis omnibus veluti finis haberi ſolent, in ſe mirificè complectatur? Si enim voluptas inquiri debet, ut Ariſtippo videbatur, quæ major, jucundior, ſtabiliorque voluptas, quàm quæ ex ſincero honeſtatis amore, virtutumque poſſeſſione oriatur, quam nullus irati Numinis timor conturbet, nullus mortis metus imminuat, nulla aviditas, ac inexplebilis bonorum cupiditas, nullum doloris, malorumque tædium inficiat? Si animi tranquillitas, atque ſuavitas cum Epicuro, atque Democrito optetur, quæ vita tranquillior iſta effingi poterit, in quâ nullâ formidine, vel amore, nulliſque caſibus animus perturbatur, ſed omnia vel proſpera, vel injucunda, veluti optimi, amantiſſimique patris munera, ad ſolam hominis fælicitatem occulto quidem, ac inſcrutabili, ſed admirabili tamen conſilio diriguntur? Si virtus, ſapientia, & honeſtas ipſa cum Stoicis inquiratur, quid magis honeſtum, decorum, laudabile haberi poterit, quàm Deum ipſum imitari, non vano, ac ſuperbo, ſed ſincero potiùs virtutum, ſive ſapientiæ ſplendore commendari? Si denique ſecundùm hominis na-

turam, naturâ nimirum undique perfectâ, nihilque requirente vivere cupimus, ut Aristoteles existimavit, qui melius id fieri poterit, quàm si intellectu, & voluntate, nobilioribus nempe humanæ naturæ viribus, in summi veri cognitione, summique boni amore versemur, atque ad finem homini naturâ ipsâ constitutum constantissimè dirigamur? Cùm itaque singuli fælicitatis, beatæque vitæ characteres, vel proprietates omnes in hac Dei cognitione, & amore manifestissimè reperiantur, dici profectò debet in hac ipsâ cognitione, & amore veram hominis fælicitatem consistere; ideoque, cùm perfecta cognitio, & amor in alterâ solùm vitâ acquiri possit, perfectam quoque fælicitatem in illâ reservari; cùm tamen aliqua Dei cognitio, & aliquis amor in hac ipsâ vitâ possit haberi, aliquam etiam fælicitatem in hoc mortalis vitæ statu ab hominibus comparari.

X. Exinde verò facilè intelligi, deducique poterit, quod naturalis illa beatitudo, cujus amore omnes homines mirificè accenduntur, & cujus inquirendæ, comparandæque studio excitantur, ab omnibus hominibus, solis naturæ viribus acquiri potest *. Si enim ad fælicitatem nihil aliud requiritur, quàm Deum cognoscere, atque de illo præclarè sentire, ipsum diligere, legesque ab illo traditas servare, quis apertè non videat, hæc ab omnibus præstari posse, ideoque singulos, ubi voluerint, fælices, ac beatos esse posse? Si Deum, ejusque attributa cognoscere debemus, illius certè imago in rebus

* Estque præterea fælicitas quiddam longè commune; disciplina enim quadam, ac diligentia acquiri ab omnibus potest, modò ad virtutem consequendam læsi, ac manci non fuerint. *Arist. Eth. Nic. l. c. 9.*

rebus omnibus obversatur, ut ipsum non modò cernere, sed etiam veluti contrectare liceat; si Deum sequi, & amare jubemur, illius infinita bonitas, ac beneficentia nos ad sui amorem non allicit modò, ac invitat, sed invitos etiam quodammodo impellit: ut tantum proinde absit cur mirari possimus aliquos Dei cognitione, & amore fælices esse, ut mirari potiùs, ac indolere debeamus cur non omnes fælices sint, tantæque lucis splendore, & bonitatis amore non accendantur (a).

CAP. V.

De beatitudine hominis supernaturali, ejusque dotibus.

I. HActenus de summo bono, vel hominis fælicitate, ad quam naturâ duce dirigimur, quæque solis naturæ viribus partim in hac mortali vitâ, partim, ac uberiùs etiam in immortali comparari potest, nisi pro rei dignitate, quantum certè instituta brevitas, operisque nostri consilium patiebatur, loquuti sumus. Quandoquidem tamen primi parentis peccato ita natura ipsa vitiata est, totumque humanum genus infectum, ut solis naturæ viribus leges omnes servare, scelera vitare, adeoque finem sibi constitutum assequi nequeat, sed aliquod etiam purius, nobiliusque munus liberaliter hominibus concessum requiratur, quo peccati vulnera sanentur, & voluntas

(a) vid. M. Anton. II. §. 5.

hominis ad malum pronior a vitio retrahatur, fælicitas ipsa veluti supernaturalis, gratiæ nimirum viribus, quæ totam naturæ conditionem superant, acquisita spectari potest. In hoc itaque Capite de beatitudine supernaturali ita differemus, ut gratiæ necessitatem ad fælicitatem ipsam comparandam ostendamus, deinde verò modum, quo Deo supernaturali fælicitate conjungimur, simulque reliquas cæleſtis hujus, ac supernaturalis beatitatis dotes complectamur. Quod etsi ad Theologos meliori fortasse jure spectare videatur, optimè tamen hoc etiam loco exponi poterit, non modò quòd in iis etiam adolescentes erudiri juverit, quibus præsertim uberrimos Theologiæ fontes adire non liceat; verùm etiam quòd, ut antea dicebamus, accuratè intelligi nequeat naturalis hominum beatitudo, nisi supernaturalis etiam exponatur, nec solo rationis lumine hac in parte progredi liceat, nisi divinus quoque fidei splendor accesserit.

II. Illud itaque tanquam certumhaberi, defendique poterit, hominum naturam innato veluti pondere ad fælicitatem dirigi, hanc tamen solis naturæ viribus, sive intellectum, sive voluntatem ipsam consideres, a nobis comparari non posse. Cùm enim beatitudo in clarissimâ, ac nitidissimâ Dei cognitione, & amore sincero posita sit, quis ejusmodi cognitionem, & amorem solis corruptæ naturæ viribus haberi posse putaverit? Et quidem, quòd ad cognitionem pertinet, intellectu, rationisque lumine Deum ipsum nonnisi veluti naturæ auctorem assequi possumus, atque in ipso attributa solùm, vel perfectiones illas concipere, quarum imagines in creaturis ipsis veluti impressas conspicimus, ut potentiam, unitatem, &c. quis tamen non intelligat in Deo ve-

veluti infinito, vel incomprehensibili perfectionum fonte plures alias perfectiones, vel operationes reperiri, quæ tenue, ac finitum rationis lumen excedant, quarum in creatis rebus vestigium nullum appareat, quæ denique a Deo solùm revelari, nobiliorique, sed obscuro fidei lumine nobis ostendi possint, ut Trinitatis, Incarnationis mysterium, &c.? Quod si hæc ipsa quoque a nitido, ac imperturbato rationis lumine deprehendi fortasse possent, quis non intelligat id præstari non posse cum innumeris ægritudinibus, sensuum erroribus, densâque rerum caligine animus ita circumfunditur, ut in ipsis quoque naturæ effectibus inquirendis turpissimè labi consueverit? Necessarium itaque fuit ad perfectam hanc Dei cognitionem fidei lumen, quo Deum ipsum certò contemplaremur. Quod verò de intellectu diximus, meliori jure de voluntate, ac amore intelligitur. Primi nimirum parentis peccato ita voluntas ipsa vitiata fuit, ut cum naturâ ipsâ ad malum, bonumque indifferens esse deberet, sive potiùs ad bonum ipsum propensior, nunc illam ad malum proniorem esse experiamur, ut a sensuum illecebris, corporis contagio, sensibilium rerum amore, gravissimis undique difficultatibus ad malum vel invita quoque trahatur; ideoque præter ingenitum virtutis, & honestatis amorem certior alia, vel fortior gratiæ vis necessaria fuit, quâ ad bonum ipsum juxta Dei voluntatem, suaviter quidem, ac liberè, sed tamen fortiter, insuperabiliter, ac indeclinabiliter traheretur. Hinc ut optimè ait Augustinus (a) *subventum est infirmitati voluntatis humanæ, ut indeclinabiliter, & insuperabiliter*

 ter

(a) *de corrept. & gr. c.* 12.

ter ageretur; cùmque *omnes homines naturali instinctu immortales, & beati esse vellent, & esse possent*, tamen *summum bonum præstari hominibus non potest nisi per Jesum, & hunc crucifixum, cujus morte mors vincitur, cujus vulneribus natura nostra sanatur* (a).

III. Neque tamen hinc fieri existimes, quod si fælicitas etiam naturalis sinè gratiâ perfectè acquiri non potest, illa naturalis & homini debita vocari non possit; quemadmodum enim Augustinus ipse declarat, *posse habere fidem, sicut posse habere charitatem natura est hominum, habere autem fidem, quemadmodum habere charitatem gratia est fidelium* (b); unde anima naturaliter *est gratiæ capax, eo enim ipso quod facta est ad imaginem Dei capax est Dei per gratiam, ideoque naturaliter beata esse potest, cùm naturaliter gratiam ipsam habere possit, sine quâ beata esse non potest* (c). Ceterùm si fælicitatem ejusmodi, quæ non solùm naturæ viribus, sed etiam fidei, vel gratiæ munere comparatur, naturalem, sive potiùs supernaturalem vocare libeat, perinde est; id unum certò, constanterque tenendum est illam sinè gratiâ acquiri non posse. Quandoquidem verò gratia illa non ex naturæ merito vel conditione, neque semper, aut omnibus præstari debet, nulloque naturæ studio, sive conatu acquiri potest, sed ex solo dumtaxat Dei miserentis arbitrio aliquando solùm, & quibusdam hominibus liberaliter conceditur, manifestissimè apparet, quod non omnes homines erunt beati, aut certè beatitatem hanc consequentur, sed illi solùm, qui invariabili divino decreto ad gloriam ipsam

(a) *Lib. IV. contra Julian. n. 19. al. c. 3.* (b) *de præd. Sanct. n. 10. al. c. 5.* (c) *D. Thom. I. secunda quæst. 113. art. 10.*

ipsam electi, destinatique fuerint, quorum mentibus divinum fidei lumen affulserit, quorum voluntas in bono confirmata fuerit, quorum natura sauciata, Redemptoris gratiâ sanata fuerit, ut illi similes, regnique cælestis cohæredes fierent; ut inquit Apostolus, *quos præscivit, & prædestinavit, conformes fieri imaginis filii sui, ut sit ipse primogenitus in multis fratribus; quos autem prædestinavit, hos & vocavit; & quos vocavit, hos & justificavit; quos autem justificavit, illos & glorificavit* (a); ceteri verò, quibus hoc gratiæ munus negatum sit, ut in communi proinde naturæ vitio, vel damnationis massâ relicti fuerint, ab hac perenni gloriâ, sive fælicitate excludentur.

IV. Atque, ut eximium istud, ac admirabile perditorum, electorumque discrimen illustriùs intelligi posset; gravissima, ac celeberrima quæstio proponenda videretur cur ex hominibus aliqui solùm ad gloriam, ceteris rejectis, eligantur; cur aliquibus solùm, non omnibus, fidei, vel ejusmodi gratiæ donum ab amantissimo, justissimoque patre concedatur, ut aliqui proinde solùm, non omnes, fælicitatem humanæ naturæ debitam, atque incredibili amore exoptatam consequantur? Verùm, cùm illa accuratè, & uberrimè pertractata fuerint in Metaphysicâ ubi de Divinâ præscientiâ, prædestinatione, & decretis, ex Theologorum, atque Philosophorum etiam sententiâ disseruimus, hanc iterum proponere, sive dirimere nec juvat, nec decet. Id unum repeti, vel observari poterit, quod ibi clarissimè demonstravimus, omnes homines debitam sibi fælicitatem partim naturæ viribus, partim auxilio gratiæ com-

(a) *Roman. c. 8. v. 29. 30.*

comparare posse, adesse nimirum singulis gratiam *sufficientem*, quâ præcepta servare, vel honestè vivere possint; non omnibus tamen *efficacem* gratiam, quâ actualiter præcepta servent, honestèque vivant, concedi, ideoque non omnes ad gloriam electos esse; quod ineffabili, quidem & arcano, sed æquissimo tamen Dei consilio factum ostendimus, quo nec hominum libertas, nec Dei sanctitas, aut æquitas offendatur. Ceterùm quod ad hunc quidem locum pertinet, sive omnibus gratia, sive non omnibus concedatur, sive omnes beatitatem, sive non omnes assequantur, perinde est; intelligi nimirum, & explicari facilè poterit supernaturalis illa fælicitas, quam plurimi liberali gratiæ munere consequantur, vel a quâ ceteri, denegatâ gratiâ, excludantur.

V. Quid verò supernaturalis illa fælicitas esse poterit, nisi perfectissima conjunctio cum Deo, quæ partim ex supernaturali splendore, quo mens hominum persundetur, Deumque cognoscet; partim ex purissimo amore, quo voluntas ardebit, Deumque ineffabili dilectione complectetur, oriatur? Quemadmodum enim antea demonstravimus, gratiæ auxilio naturæ vis ita perficitur, ut homo perfectiùs Deo cognitione, & amore conjungatur; idque fæliciter assequatur, quod debilibus naturæ viribus acquiri non potest. Si itaque beatitudo, quæ naturæ viribus inquiritur, in solâ cognitione, & amore consistit, supernaturalis etiam beatitudo in puriori cognitione, & amore collocabitur.

VI. Intellectus itaque, ubi a corpore solutus erit, in pulcherrimo divinæ naturæ objecto aciem defiget, atque, ut illam intueri, vividiùsque contemplari possit, clarissimo quodam, novoque lumine perfundetur, ac illustrabitur, quod proin-

proinde *lumen beatificum*, vel *lumen gloriæ* vocatur; ut quemadmodum nempe singulis hominibus naturæ, sive rationis lumen impressum, vel inditum est, ut ait Propheta *signatum est super nos lumen vultûs tui Domine (a)*; & electis, sive vocatis ad fidem aliud fidei lumen affulsit, *lumen ad revelationem gentium (b)*, quo nimirum gentibus mysteria naturæ lumini impervia revelarentur, ita quoque intellectui primæ veritati, vel fini perfectissimè conjungendo lumen aliud accedat, quo divinum lumen, sive Deum ipsum, facie ad faciem contempletur, ut idem Propheta ait *in lumine tuo videbimus lumen (c)*. Ex quo intelligitur, non modò, quod *qualibet intellectualis creatura indiget lumine gloriæ ipsam elevante ad Deum vivendum, & eo beatè fruendum (d)* ut contra Beguinas, & Beguardos in Viennensi Concilio definitur, ideoque etiam inutiliter prorsus inquiritur utrum possibilis sit substantia supernaturalis, cui visio beatifica debeatur; verùm etiam, quod fidei lumen in patriâ non remanet, sive cum lumine gloriæ conjungi non potest: fidei nempe lumen obscurum, ac inevidens est, *videtque per speculum in ænigmate*, gloriæ verò lumen evidentissimum est, & Deum facie ad faciem contemplatur.

VII. Quod si intellectus ipse lumine gloriæ illustratus Deum contemplando ipsi perfectissimè conjungetur, ipsa quoque voluntas Deum amando ipsi arctissimè adhærebit; & quemadmodum triplici lumine Deum cognoscere possumus, ut antea dicebamus, ita quoque triplex erit amor ille, quo Deum diligemus; naturalis nempe ab ipsâ na-

(a) *Psal. 4. v. 7* (b) *Luc. c. 2. v. 32.* (c) *Psal. 35. v. 10.* (d) *in Clement. lib. V. Tit. 3. de hæret. c. 3.*

naturâ elicitus, aut supernaturalis ortus a gratiâ, vel Dei *charitate, quæ in cordibus nostris diffunditur per Spiritum Sanctum, qui datus est nobis (a)*, aut beatificus, quo voluntas Deo veluti summo bono clarissimè cognito perenniter conjungetur: hoc insigni tamen discrimine, quod fidei quidem lumen, sive cognitio cessabit, neque cum gloriæ lumine conjungetur; naturæ tamen, vel etiam charitatis amor, quo voluntas hominum accenditur, *nunquam excidet (b)*, sed permanebit, ac superaddito patriæ amore vividiùs accendetur. Itaque tunc a Deo *refecti, & gratiâ majori perfecti vacabimus in æternum, videntes quia ipse est Deus, quo pleni erimus quando ipse erit omnia in omnibus .... ibi vacabimus, & videbimus, & amabimus, & laudabimus, ecce quod erit in fine sinè fine (c)*.

VII. Quandoquidem verò ad hominis fælicitatem non modò Dei cognitionem, & amorem requiri diximus, sed voluptatem etiam, aut gaudium, quod ex cognitione, & amore veluti uberrimo fonte oriatur, gravis exinde quæstio institui solet, in quo præsertim intellectûs, an voluntatis actu, cognitione nimirum, vel amore, vel gaudio fælicitatis essentia consistat? Plurimi arbitrantur fælicitatem in gáudio, delectatione, vel fruitione consistere, quod non modò variis Scripturæ locis asseritur ubi æterna fælicitas *gaudium (d)*, *torrens voluptatis [e]*, vocatur, sed innumeris etiam Patrum authoritatibus confirmatur: unde Augustinus ait *Domine ... ipsa est beata vita gaudere ad te, de te, propter te, ipsa est, & non altera ... & qui non de te gaudere vo-*

(a) *Rom. c. 5. v. 9.* (b) *Corinth. I. c. 13. v. 8.* [c] *August. Civit. lib. XXII. c. 30.* (d) *Matth. c. 25. v. 24. Joan. c. 16. v. 22.* (e) *Psal. 35. v. 9.*

volunt, quæ sola vita beata est, non utique vitam beatam volunt (a).

IX. Quamvis tamen ad beatitudinem gaudium, atque jucundissima voluptas requiratur, si tamen subtiliùs, & accuratè loqui velimus, voluptas ipsa, vel gaudium veluti beatitudinis caussa, & essentia, sive constitutivum haberi non poterit; sed potiùs velut effectus aliquis ex beatitudine profluens, sive proprietas ad fælicitatem inseparabiliter consequens. Antequam enim animus voluptate, vel gaudio perfundatur, concipi debet ipsum summo bono, vel ultimo fini conjunctum esse, ex cujus possessione gaudere possit. Hinc optimè observat D. Thomas, quod *delectatio advenit voluntati ex hoc quod finis est præsens, non autem e converso ex hoc aliquid fit præsens, quia voluntas delectatur in illo* (b). Cum itaque Patres, sive divinæ Literæ fælicitatem in voluntate, vel gaudio positam esse testantur beatitudinem ipsam rethoricè potiùs describunt, quàm subtiliter, & essentialiter definiant; vel exprimunt id, quod clariùs intelligi, ac vividiùs amari poterat, & in quo velut ultimo complemento humani cordis cupiditas quiescere, satiarique debuerat: cùm præsertim Patres, ac Scriptura ipsa demonstret gaudium, ac voluptatem ex vultu, vel visione Dei oriri.

X. Paullo nobilior est altera opinio, quæ a Scotistis defenditur, beatitudinem in actu voluntatis, vel in amore consistere. Cùm enim beatitudo posita sit in arctissimâ, perfectissimâque unione, quâ mens humana summo bono conjungitur, quonam actu potiùs, inquiunt illi, unionem hanc peragi posse putabimus, quàm amo-

(a) Conf. lib. X. n. 32. al. 12. (b) I. secunda quæst. . . art. 4.

amore, cujus eſt non modò amantem cum objecto amato conjungere, unde ille *vis unitiva* [a], *junctura quadam duo copulans* (b) appellatur; ſed etiam amantem in amatum admirabili quadam lege ſubinde transformare, unde anima dicitur eſſe magis ubi amat, quàm ubi animat (c)? Deinde verò cùm anima Deo veluti ſummo bono conjungi debeat, atque bonum ipſum voluntatis actu, vel amore acquiratur, fieri profectò debet, ut perfecta fælicitas in amore conſiſtat. Denique fælicitas in illo conſiſtere debet, quod ultimò inquiri, appeti, vel obtineri poteſt, ſed præter intellectûs operationem, quâ Deus cognoſcitur, ſupereſt etiam voluntatis actus, quo diligatur, ergo in hoc ultimo voluntatis actu, vel in amore fælicitas ipſa conſtitui debet.

XI. Plurima tamen huic Scotiſtarum ſententiæ opponi ſolent, atque illud in primis, quod ſumma fælicitas, vel eſſentia beatitudinis in illo actu conſiſtere debet, quo primùm fælicitatis objectum conſequimur, vel quo Deo primùm conjungimur; ejuſmodi verò non eſſe voluntatis actum clariſſimè oſtenditur, non modò, quòd ille viſionem, vel cognitionem ſupponat, intellectum nempe Deo clariſſimâ cognitione conjunctum, verùm etiam quòd voluntatis actus eſt appetere, & velle rem conſequendam, ad illam tendere, & inclinari; non illam poſſidere, vel conſequi. Et certè amor ille, quo in patriâ Deum veluti ſummum bonum complectemur, ejuſdem naturæ, vel eſſentiæ erit ac amor ille, quo in viâ Deum diligimus, ideoque ab ipſo non *ſpecie*, ſed ſolùm perfectiori, nobilio-

rique

(a) *Dionyſ. de Div. nom. c. 4.* (b) *Auguſt. de Trinit. VIII. c. 10. vid. D. Th. 1. ſecunda quaſt. 28. ar. 2.* (c) *Plato in Conv.*

que gradu distinguitur, itaut amor vitæ superesse debeat in patriâ, vel, ut inquit Apostolus, *charitas nunquam excidere* [a]: si itaque amor viæ ultimi finis assecutio dici, vel haberi non potest, nec etiam amor patriæ finem assequi, vel possidere poterit, ideoque beatitudinem constituere. Amor itaque rem amatam cum amante conjungit, non *effectivè*, sed *affectivè* solùm, in quo affectu, vel inclinatione, seu pondere perfecta hominis fælicitas esse non potest. Deinde verò, cùm fælicitatis objectum, vel finis ultimus sit summum bonum, non quatenus solùm appetitur, sed potiùs ut ab hominibus comparatur, in illo hominis actu fælicitas constitui debet, quo bonum ipsum acquiritur; cùm itaque voluntatis actu bonum appetamus, non consequamur, in voluntatis actu fælicitas collocari non poterit: quod eleganter etiam innuere videtur Anselmus dum ait *perversus ordo est amare ut intelligas, rectissimus verò intelligere ut ames* (b). Amor itaque, vel voluntatis actus est id, quod ultimò optari, vel obtineri potest veluti beatitudinis perfectio, vel complementum; tantum tamen abest, ut ille proinde veluti fælicitatis essentia putari possit, ut aliquid potiùs ad primum fælicitatis actum, ideoque ad essentiam beatitudinis, consequens haberi debeat. Quod si fælicitatis essentia neque in gaudio, neque in amore constitui potest, id unum superest ut in solâ cognitione, vel actu intellectûs posita existimetur. Illo nimirum ipsi Deo veluti summæ veritati primùm conjungimur, illi similes reddimur, illi immobiliter, ac invariabiliter adhæ-

(a) *Corinth.* I. c. 13. v. 8. (b) *Anselmus lib.* II. *cur Deus homo*.

adhæremus, illo infinitam Dei bonitatem, ac attributa nitidissimè contemplamur; ut inde ardens amor, ineffabilis voluptas, ac jucundissima quies, ideoque perfecta fælicitas oriatur.

XII. Et plurimum certè decere, vel oportere videbatur perfectissimam hominis fælicitatem in perfectissimâ hominis operatione consistere, ultimumque hominis finem, quò actus omnes diriguntur, pulcherrimo mentis actu comparari. Ejusmodi verò esse intellectûs, vel cognitionis actum, non modò clarissimè apparet, ex eo, quòd *mens sit eorum, quæ nobis insunt, præstantissimum* [a], ut in Metaphysicâ demonstravimus, verùm etiam, quòd intellectûs cognitione, sive *secundum hanc visionem maximè Deo assimilamur* (b). Quod si rationibus divina authoritas adjungi debeat, quid aliud divinæ Literæ nobis ostendunt, nisi quod *adimplebimur lætitia cum vultu Dei* [c], *quod satiabimur cum apparuerit gloria Domini* (d), *quod cum apparuerit similes ei erimus quia videbimus eum sicuti est* [e], *quod hæc est vita æterna ut cognoscamus Deum verum* (f); unde Augustinus exclamat *quid aliud est beatè vivere, nisi æternum aliquod cognoscendo habere* [g]? *omnium* quippe *rerum præstantissimum est quod æternum est, & propterea id habere non possumus nisi eâ re, quâ præstantiores sumus, idest mente*; quemadmodum alibi dixerat, quod *hoc est plena beatitudo, & tota glorificatio hominis videre faciem Dei sui* (h), *& tota merces nostra visio est* [i], totaque *hæreditas intelligendo, & videndo Deum possidere* (k).

XIII.

(a) *Arist. Eth. X. c. 7.* (b) *D. Th. III. contra Gent. c. 51.* (c) *Psal. 16. v. 10.* (d) *Psal. 16. v. 15.* (e) *Joan. Ep. I. c. 3. v. 2.* (f) *Joan. c. 17. v. 3.* (g) *lib. 83. quæst. qu. 35.* (h) *Solil. c. 36.* (i) *in Ps. 90.* (k) *in Psal. 5.*

XIII. Sed explicatâ jam primâ fælicitatis caussâ, & origine, sive in quo posita sit beatitudinis essentia, plurima nunc veluti coronidis loco exponenda nobis occurrunt, & quæstiones aliquæ dirimendæ, quæ circa beatitudinem fieri possunt.

Illud itaque in primis inquiri potest, utrum animus a corpore solutus statim, ac repente fælicitatem hanc consequatur? Qua quidem in re Pythagoras, aliique plurimi, qui metempsychosim, vel animorum transmigrationem admiserunt, animos ex moriente corpore in corpus aliud migrare putarunt, in quo anteactæ vitæ scelera expiare possent, ut tandem puri ad Deum reverterentur. Longè nobiliùs Plato putavit animos a corpore sejunctos iterum Deo conjungi, cùmque a Deo veluti Universi mente, spiritu, vel animâ excerpti forent, ideoque *Divinæ particulæ auræ* dicerentur, in hanc iterum Universi mentem, vel spiritum illos redire. Ac certè si naturali ratione dirimenda res fuerit, necessariò dicendum est, quòd animus omni vitiorum labe purgatus, virtutumque splendore ornatus statim ac divellatur a corpore finem suum, sive debitam sibi fælicitatem assequatur, ut ex illustri Platonis loco, quem superiùs attulimus, intelligi potest.

XIV. Divino tamen Scripturæ testimonio erudimur, quod homines illi, qui ante Christi Servatoris adventum obiere, sive ex electâ Judeorum gente fuerint, sive inter Ethnicos etiam populos sanctitatis, ac innocentiæ laude floruerint, post mortem non ad cælestem gloriam æternæ fælicitatis compotes, sed potiùs ad sinum Abrahæ deducebantur, infernum nempe, ac subterraneum locum, ad quem Christus ipse descendisse

dicitur, ut illis Messiæ adventum ardentissimè optantibus, jam se advenisse, humanique generis redemptionem perfecisse ostenderet; quemadmodùm peracto jam quadraginta dierum spatio, *quo præbuit seipsum vivum post passionem suam in multis argumentis apparens eis, & loquens de regno Dei* (a), dum cælum candidâ nube circumfusus conscenderet, omnes etiam beatos spiritus ex Abrahæ sinu ad cælestem gloriam, vel Paradisum propriâ veluti morte jam referatum deduxit. Deinde verò, postquam Christus *primogenitus ex mortuis* (b), sive *primitiæ dormientium resurrexit a mortuis* [c], omnes illi, qui corpore excesserint, statim in cælestem gloriam transferuntur, ubique clarissimâ Dei visione beatitudinem consequuntur, Hinc Stephanus dum morti proximus foret *oculos intendens in cælum vidit Jesum stantem a dextris Dei*, dumque lapidaretur, *invocavit, & dixit, Domine Jesu, suscipe spiritum meum* (d), quippe qui ab Apostolis, divinoque fidei lumine eruditus intelligeret animos, vel spiritus corpore excedentes in Cælum repente suscipi.

XV. Non defuere tamen vel primis etiam Ecclesiæ sæculis, qui cælestem gloriam, Deique visionem animis a corpore jam solutis per aliquod temporis spatium differri putarent; atque assererent homines postquam redivivi, iterumque corpori in generali carnis resurrectione conjuncti forent, in terris mille annorum spatio cum Christo regnaturos esse, antequam ad cælestem gloriam transferrentur, unde *Chiliastæ*, vel *Millenarii* sunt appellati. Non omnes tamen

(a) *Act.* c. 1. v. 3. (b) *ad Coloss.* c. 1. v. 18. (c) I. *Corint.* c. 15. v. 20. (d) *Act.* c. 7. v. 55. & 58.

tamen eâdem ratione fælix illud mille annorum regnum explicabant, sed impurissimus ille Cerinthus, qui circa 100. annum a Christo nato hæresim excitavit, integrum spatium illud in corporeis voluptatibus, omnibusque sensuum deliciis insumendum esse putavit; eodemque tempore Judæi, ex quorum fontibus, sive figmentis Cerinthi errorem profluxisse Hieronymo auctore erudimur [a], Davidis regnum instaurandum, Mosaicam legem restituendam, ejusdemque legis ritus, cæremonias omnes, & sacrificia in Templo Hierosolymis iterum nobiliorique splendore ædificando (b); renovanda fore somniarunt; quod quantum a divinâ Scripturarum authoritate, rationisque lumine abhorreat, manifestissimâ apparet.

Alii verò mille annorum regnum in solâ animi tranquillitate, purissimis nempe deliciis, ac jucundissimâ spiritûs quiete collocarunt. Quos inter excelluit, maximâque sanctitatis gloriâ, disserendi acumine, Scripturarum cognitione floruit Papias Hieropolitanus Episcopus, quem Divus Joannes Evangelista, ut Irenæo, ac Hieronymo videtur, vel alter certè Joannes præsbyter, ut alii existimant, erudivit. Hic itaque cum *mediocri admodum ingenio praditus foret, cùmque ea, qua arcano quodam sensu, & exempli caussa ab* Apostolis *dicebantur, non satis pervidisset* [c], non modò in Millenariorum errorem incidit, verùm etiam auctoritate, & exemplo plurimos in illum abripuit, atque in primis Irenæum, ac Tertullianum; cùm præsertim variis Scripturæ authoritatibus uteretur, atque in primis celebri

G 2 Apo-

(a) *Hieron. in Jerem. c.* 19. (b) *ibid.* [c] *Eus. Hist. Eccl. lll. c.* 139.

Apocalypsis loco ubi *resurrectio prima*, & *secunda* memoratur; *prima*, & *secunda mors*, *vita*, *regnum*, quo electi *regnabunt cum Christo mille annis*, & cum consummati fuerint mille anni solvetur Satanas, vel Antichristus, seducet gentes, unde electis resurrectio secunda, perditis verò, qui Antichristo adhærebunt, mors secunda orietur *(a)*.

XVI. Quamvis tamen hæc opinio *utcumque tolerabilis (b)* videretur primis Ecclesiæ temporibus, cum nondum accurata Scripturarum sententia satis explorata foret, nihilque ab Ecclesiâ definitum haberetur, cùm tamen deinde clarissimis Florentini, ac Tridentini Concilii decretis expressum fuerit beatorum animos a corpore solutos repente in cælestem gloriam transferri, ubi perenni fælicitate, Deique visione fruantur, Millenariorum sententia nullâ ratione, vel authoritate defendi poterit; eodemque jure refelli debet illorum opinio, qui nonnisi post diem judicii beatorum animas ad cælestem gloriam admitti putarunt, quod etsi Joanni XXII. Romano Pontifici creditum existimetur, ipse tamen non modò literis ad Parisiensis Academiæ Socios, Galliarumque Regem datis asseruit se utramque partem Theologis disserendam proponere, nullique potiùs palmam concedere voluisse; verùm etiam morti proximus sincerè, constanterque professus est beatorum animos omni culparum labe solutos æternâ fælicitate donari, quod deinde Benedictus XII. expressiùs adhuc, & illustriùs definivit.

XVII. Quod si humanus animus dum corpore

(a) *Apoc. c.* 20. (b) *Aug. Civ. XX. c.* 9.

re excedit, ab omni quidem scelere, gravique culpâ immunis, ideoque Deo charitatis, & gratiæ vinculo conjunctus sit, sed aliquâ tamen leviori culpâ adspergatur, sive pœnam gravioribus culpis debitam hac in vitâ non peregerit, in cælestem quidem patriam, vel regnum cælorum, in quod *non intrabit aliquod coinquinatum* (a), admitti non poterit; neque tamen ad æternam damnationem, quæ gravioribus solùm peccatis debetur, expelli: sed ad *purgatorium* ignem, quo nimirum breviori, longiorique temporis intervallo, acriori, mitiorique dolore a levioribus culpis, aut graviorum culparum pœnâ purgatur, ut deinde impollutus, ac innocens ad patriam transferatur. Et sanè purgatorium hunc ignem existere, sive dari peccata, quæ post mortem, sive in futuro sæculo deleantur, clarissimè Christus ostendit ubi asseruit quod *quicumque dixerit verbum contra filium hominis, remittetur ei; qui autem dixerit contra Spiritum Sanctum, non remittetur ei neque in hoc sæculo, neque in futuro* (b); *neque enim de quibusdam veraciter diceretur quod non eis remittatur neque in hoc sæculo, neque in futuro, nisi essent quibus, etsi non in isto, tamen remittitur in futuro* (c).

XVIII. Neque purgatorio solùm igne leviora scelera, vel remissorum scelerum pœna, sed piis etiam, ac ardentibus vivorum orationibus, eleemosinis, præsertim verò sacrificio deletur. Hinc Judas *Machabæus collatione facta duodecim millia drachmas argenti misit Hierosolymam offeri pro peccatis mortuorum sacrificium ... sancta ergo & salubris est cogitatio pro defunctis exorare, ut a*

G 3 pec-

(a) *Apoc.* c. 21. v. 27. (b) *Matth.* c. 12. v. 32. (c) *August.* *Civ.* XXI. c. 24.

peccatis solvantur (a). Quod autem in veteri lege a Juda factum accepimus, *hoc a Patribus traditum universa observat Ecclesia, ut pro eis, qui in corporis, & sanguinis Christi communione defuncti sunt, cum ad ipsum sacrificium loco suo commemorantur, oretur, ac pro illis quoque offerri commemoretur* (b); neque enim alium *existimamus ad mortuos pro quibus curam gerimus, pervenire, nisi quod pro eis sive orationum, sive eleemosynarum sacrificiis solemniter supplicamus, quamvis non pro quibus fiunt, omnibus prosint, sed pro iis tantùm, quibus, dum vivunt, comparatur, ut prosint. Sed quia non discernimus qui sint, oportet ea pro regeneratis omnibus facere, ut nullus eorum prætermittatur, ad quos hæc beneficia possint, & debeant pervenire. Meliùs enim supererunt ista eis, quibus prosunt. Diligentiùs tamen facit hæc quisque pro necessariis suis, quò pro illo fiant similiter a suis* (c).

XIX. Quemadmodum verò de futuro defunctorum statu nihil certò definire possumus, ut ab Augustino erudimur, nisi fortasse fidei lumen, Divina revelatio, vel Ecclesiæ authoritas accedat; ita quoque beati, vel quicumque mortalem hanc vitam reliquerint, nihil prorsus percipiunt, quæ in hac vitâ peragantur, nisi fortasse Deus aliquid ipsis revelare voluerit. Credibile est enim Deum aliqua spiritibus corpore solutis ostendere, quod sæpius ab illo factum pluribus Scripturæ testimoniis accepimus. Hinc Theologi existimant piorum preces, ac vota beatis innotescere, ut iis excitati divinam opem implorent; unde Sanctorum invocatio, reliquia-

(a) *Machab* II. c. 12. v. 46. (b) *Aug. ser.* 172. n. 2. *alias ser. de verb. Ap.* 32. c. 2. (c) *Idem lib. de cura geren. pro mort.* n. 22. *al.* c. 18.

liquiarium cultus, aliaque id genus certissima Catholicæ Ecclesiæ dogmata veteri, constantique traditione derivata deduci debent.

XX. Ubi verò post supremum diem beatorum animi iterum redivivo corpori conjuncti fuerint, nihil erit, quod in perenni patriâ mente cognoscere, vel contemplari illi possint, nisi sola divina essentia; quemadmodum corporeis oculis Christi, aliorumque beatorum corpora incorruptibilia, immortali luce donata, variisque dotibus exornata spectare poterunt. *Sicut enim anima divinâ visione fruens quadam spirituali claritate replebitur, ita per quandam redundantiam ex animâ in corpus ipsum, corpus suo modo claritatis gloriâ induetur* (a). Porrò, quæ sint ejusmodi beatorum corporum dotes, fusè Theologi disserunt, quos adire juverit, si plura hac in parte quærantur. Nobis id unum innuisse sufficiat ejusmodi corporum gloriam inæqualem esse futuram, tantòque nobiliorem quantò nobiliori modo in virtutibus acquirendis, perferendisque doloribus animo contulerint, sive certè quantò nobiliori, beatiorique animo conjungantur. Quamvis enim essentialis illa fælicitas, quam in clarâ Dei visione, ardentissimoque amore consistere diximus, æqualis in omnibus sit futura, ideoque beatorum animi æqualiter fælices haberi debeant; aliqua tamen inæqualitas, sive gloriæ disparitas in dotibus esse debet, ut ille, qui peculiari quodam merito, sive virtutis splendore cæteros in hac mortali vitâ superaverit, clariori quoque præmio, sive coronâ donetur, ut ipsa anteactæ vitæ *merces* (b),

 coro-

(a) *D. Th. IV. cont. Gent. c. 86. vid. Aug. epist. 56. ad Diosc.* (b) *Gen. c. 15. v. 1.*

corona justitiæ (a) dicatur, atque unicuique reddatur secundùm opera ejus. Hinc Christus asseruit *in domo Patris sui mansiones multas esse* [b], atque hoc etiam sensu dixit Apostolus *quod sicut stella differt a stellâ in claritate, sic & resurrectio mortuorum* (c), sive quod hominis redivivi fælicitas pro variâ meritorum, virtutumque ratione dispar, ac inæqualis erit, ut fusè exponit Augustinus (d).

XXI. Neque tamen hinc ullus in Beatis invidiæ, aut, mæroris sensus oriri poterit; quòd cùm singuli intelligant gloriam meritis debitam singulis conferri, quilibet propriâ, sibique debitâ fælicitate contentus erit, nec uberiorem, sibique indebitam optare poterit: quemadmodum ferè si pater filiis omnibus ex eodem panno ita vestem concesserit, ut natu major, atque procerior majorem, natu minor, humiliorque minorem accipiat, filius certè natu minor ampliorem majori vestem invidere, sibique optare non poterit, quòd illam sibi convenientem, corporisque moli parem non esse intelligat. Quin etiam ex uberiori aliorum gloriâ major in singulis fælicitas, atque lætitia orietur, ut præclarè docuit Augustinus. *Gaudium verò*, inquit, *quale, aut quantum ubi tale, & tantum bonum invenitur? Cor humanum, cor indigens, cor inexpertum, eruptum, imò obrutum ærumnis, quantum gauderes si his omnibus abundares? Interroga intima tua si capere possunt gaudium suum de tanta beatitudine sua. Sed certe si quis alius, quem omnino sicut teipsum diligeres, eandem beatitudinem haberet, duplicaretur gaudium tuum, quia non minùs gauderes pro*

(a) II. ad Tim. c. 4. v. 8. (b) ibid. (c) Corint. c. 15. v. 41. (d) lib. de Virgin. n. 26.

pro eo, quàm pro te ipso. Si vero vel duo, vel tres, vel multò plures haberent id ipsum, tantumdem pro singulis, quantum pro te ipso, gauderes, si singulos, sicut te ipsum, amares. Ergo in illa perfecta charitate innumerabilium beatorum Angelorum, & hominum ubi nullus minùs diliget alium quàm se ipsum, erit gaudium innumerabile. Si ergo cor hominis de tanto suo bono vix capiet gaudium suum, quomodo capax erit tot, & tantorum gaudiorum in illa perfecta fælicitate? Ubi, sicut unusquisque plus amabit sinè comparatione Deum, quàm seipsum, & omnes alios secum, ita magis gaudebit absque æstimatione de Dei fælicitate, quàm de sua, & omnium aliorum suorum (a). Quod si fortasse in beatissimâ, ac fælici illâ patriâ, atque immenso voluptatis oceano aliquis mærori, sive dolori locus superesset, non aliud certè quis conqueri, vel indolere posset, quàm quod infinitum illud, summumque bonum, quod clarissimè tunc contemplatur, in mortali vitâ non satis, non pro rei dignitate, non quantum amari poterat, amaverit, ideoque cum Augustino exclamaret *serò te amavi bonitas tam antiqua* (b).

XXII. Verùm nec innocens etiam hìc mæror, aut desiderium haberi ibi poterit, cùmque summa fælicitas, ut inquit Cicero, sit *secretis malis omnibus cumulata bonorum possessio* [c], sive ex Platone *voluptas sine pœnitentia* (d), ideoque ex bonorum omnium cumulo, omnique malorum privatione oriatur, illud omne excludere debet, in quo levissima mali species, appareat; unde etiam beatorum animus certissimus esse debet non modò hac ipsâ fælicitate se spoliari non posse

(a) *August. de Spirit. c. 64.* (b) *Conf. X. c. 6.* (c) *Cic. Fin. 2. . . c. . . .* (d) *Stob. serm. 101. vid. Aug. Civ. lib. XXII. c. 20. & D. Th. 1. secundæ qu. 5. art. 2.*

posse (gravissimum nempe malum, dolorisque caussa foret beatitudinis amittendæ timor, *neque ullo modo esse posset vita veraciter beata, nisi fuerit sempiterna* [a]) sed illam quoque minui, vel doloris contagio infici non posse: unde cælestis illa fælicitas *hæreditas incorruptibilis, incontaminata, immarcescibilis* (b), ac æterna appellatur.

Hæc qui tacitâ quadam, & accuratâ contemplatione secum ipse perpenderit, nullus dubito, quin cælestis ejusmodi patriæ, æternæque fælicitatis amore non ardeat; quin actus omnes severâ, & eximiâ morum honestate ad ultimum hunc finem, summumque bonum constantissimè dirigat; quin singula creata bona contemnens ad nobiliora quædam, ac diviniora se natum intelligat; quin denique perennis patriæ desiderio, ac tranquillissimi portûs spe dissolvi cupiat, ac esse cum Christo.

XXIII. Quod si fortasse alicujus animum æternæ fælicitatis amor, summique boni possessio non moveat, atque ad mores ritè componendos, vitamque honestè peragendam non impellat, movere certè poterit incredibilis, ac æterna calamitas, æternus dolor, summumque malum, ad quod impii veluti ad finem ultimum diriguntur. Quid verò sit ultimus ille malorum finis, clarissimè deduci poterit ex iis, quæ superiori loco de summo bono, vel bonorum fine jam diximus. Si enim piorum fælicitas in clarissimâ Dei cognitione, & amore consistit, quâ Deo conjunguntur, in jucundissimâ voluptate, quâ illorum animus uberrimè perfunditur, in pacatissimâ animi tranquillitate, in summâ corpo-

(a) *D. Aug. Trin. XV. c. 8. vid. Th. I. secunda qu. 5. art. 4I.*
(b) *Petr. Ep. I. c. I. v. 4.*

poris quiete, in perfectissimo denique bonorum omnium cumulo sinè ullâ admixti mali, sive doloris specie, quid aliud malorum finis esse poterit, quàm perennis, ac æterna alienatio à Deo, ejusque privatio *, irrequietus animi furor, ac odium, quo se, Deumque acerbissimè prosequuntur, dirus amissæ fælicitas dolor, & ægritudo, omnium denique malorum cumulus sine ullâ boni spe?

XXIV. Quid verò si adjeceris æternum ignem, qui a vindici Omnipotentis irâ succensus *ardebit usque ad inferni novissima* (a), illorumque animos, & corpora *mirabiliter crucians* [b] efficiet ut perenniter in *illâ flammâ crucientur* (c)?

Duplex itaque impiorum pœna distingui poterit, altera nimirum *damni*, quæ in solâ Dei privatione consistit; altera *sensûs*, quæ ex igne orietur: quarum ultima, etsi gravissima sit, a primâ tamen longissimè superatur, ut innumeris Patrum authoritatibus facilè ostendi posset.

Quemadmodum vero justi qui sinè ullâ peccati labe, vel pœnæ reatu excesserint, ad cælestem gloriam repente transferuntur, ita propemodum impiorum animi corpore soluti *mittuntur in tenebras exteriores* [d], atque supremo judicii die corpori jam redivivo conjuncti discedent *maledicti in ignem æternum* (e); & sicuti pro variâ meritorum ratione varios beati fælicita-

(a) *Deut. c. 32. v. 22.* (b) *Job. c. 10. v. 16.* (c) *Luc. c. 16. v. 24.* (d) *Matth. c. 23. v. 13.* [e] *Matth. c. 25. v. 41.*

* Beatitudinis igitur illorum caussa est adhærere Deo, quocirca istorum miseriæ caussa ex contrario est intelligenda, quod est non adhærere Deo . . . . immutabili bono, quod usque adeo bonum est, ut sine illo creatura rationalis, vel intellectualis misera esse necesse sit. *Aug. Civ. XII. c. 1.*

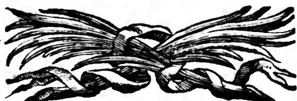
citatis gradus acquirunt, ita pro variâ scelerum gravitate, variis doloribus impii cruciabuntur, quemadmodum denique justorum fælicitas exigit, ut illi certissimè norint se ab ejusmodi gloriâ excidere non posse, ita summa damnatorum infælicitas exigit, ut illi clarissimè intelligant, nullam sibi spem fore ut aliquando pœnæ vel minui, vel interrumpi, vel extingui possint. *Frustra itaque nonnulli, imo quam plurimi æternam damnatorum pœnam, & cruciatus sine intermissione perpetuos humano miserantur affectu, atque ita futurum esse non credunt; non quidem Scripturis divinis adversando sed pro suo more dura quæque molliendo, & in leniorem flectendo sententiam, quæ optant in eis terribiliùs esse dicta, quam veriùs. Non enim obliviscetur, inquiunt, misereri Deus, aut continebit in ira sua miserationes suas. Hoc quidem in psalmo legitur sancto: sed de iis sine ullo scrupulo intelligitur, qui vasa misericordiæ nuncupantur, quia & ipsi non pro meritis suis, sed Deo miserante de miseriâ liberantur. At si hoc ad omnes existimant pertinere, non ideo necesse est, ut damnationem opinentur posse finiri eorum, de quibus dictum est exibunt isti in supplicium æternum, ne isto modo putetur habitura finem quandoque fælicitas etiam illorum de quibus e contrario dictum est justi autem in vitam æternam.*

XXV. Sed hæc certissima sunt ut de iis disserere nefas sit. Illud potiùs inter veteres Ecclesiæ Patres, & Theologos disputatur, qua pœnâ puniri debeant infantes illi, qui cum solâ originalis peccati labe moriuntur? Plurimi nimirum existimant illos solâ pœna damni torquendos esse, quippe qui propriâ voluntate nunquam peccaverint, ideoque mitiori pœnâ damni affici

ci debeant; non verò pœna sensûs, quæ gravioribus culpis, quas nimirum homo propriâ voluntate admiserit, convenire videtur: unde illos non in inferno, sed in Abrahæ sinu, vel *limbo* collocant, ubi nullo doloris sensu afficiantur, quin etiam ex Catharini sententiâ tenui quadam, ac naturali beatitudine fruantur. Veteres tamen Ecclesiæ Patres hoc inferni, limbique discrimen nullibi agnoscunt, pueroſque originalis peccati scelere infectos utrâque pœnâ, damni nimirum, & sensûs, aliorum damnatorum instar, torqueri putant; mitiori tamen sensûs dolore, quàm qui cæteris infligatur. Itaque *mitissima sanè omnium pœna erit eorum, qui præter peccatum, quod originale traxerunt, nullum insuper addiderunt; & in cæteris, qui addiderunt, tantò quisque tolerabiliorem ibi habebit damnationem, quantò hîc minorem habuit iniquitatem* (a): quòd Augustinus expressiùs alibi exponens *Venturus Dominus*, inquit, *& judicaturus de vivis, & mortuis, sicut Evangelium loquitur, duas partes facturus est, dexteram, & sinistram. Sinistris dicturus ite in ignem æternum, qui paratus est Diabolo, & Angelis ejus. Dextris dicturus venite benedicti Patris mei percipite regnum, quod vobis paratum est ab origine mundi. Hanc regnum nominat, hanc cum Diabolo damnationem; nullus est relictus medius locus ubi ponere queas infantes* (b).

ETHI-

(a) *Aug. in Enchir. b.* 24. *al. c.* 93. (b) *serm.* 294. *alias* 14. *de verb. Apost. n. vel c.* 3.

ETHICÆ,

SIVE

MORALIS

DISPUTATIO II.

De Actibus humanis, eorumque bonitate, sive malitia.

Uis ultimus hominum finis, quod summum, perfectumque bonum haberi debeat, ex quo deinde humanis animis beatitudo, sive fælicitas oriatur, superiori loco, sive Disputatione I. exposuimus. Perspicuus itaque rerum ordo, atque instituta methodus exigit, ut explicato, vel invento jam fine, nunc de variis mediis disseramus, quibus ipse finis acquiri potest; quandoquidem ita naturâ ipsâ comparatum esse intelligimus, ut finis ille, ad quem dirigimur, non-

nisi

nisi mediis, atque instrumentis quibusdam, ac veluti adminiculis comparetur. Cum itaque summum hominis bonum, sive perfecta fælicitas humanis actibus comparetur, sive actus humani sint illa media, quibus finem naturâ nobis constitutum assequimur, ita de ipsis humanis Actibus in hac alterâ Disputatione differemus, ut expositâ primùm illorum naturâ, varietate, proprietatibus, de ipsorum deinde bonitate, sive malitiâ loquamur; cùmque bonitas ipsa, sive malitia ex legibus oriatur, de legibus, illarumque vi disputabimus; ut uberrima deinde lux oriatur, quâ singulorum actuum honestas, atque perversitas accuratissimè distinguatur, & animus ipse nitidè, clarissimèque intelligat quâ demum viâ supremum finem, summum bonum, Deumque ipsum fæliciter consequatur.

C A P. I.

De actus humani natura, ac varietate.

I. Nitidus rerum differendarum ordo, atque incredibilis ipsarum varietas requirit, ut de humanis actibus, illorumque bonitate, sive malitiâ loquuturi, ab actûs humani definitione exordiamur, ut inde varietas omnis, quæ in ejusmodi actibus observatur, intelligi, exponique possit.

II. Actus itaque *humanus* est ille, qui fit, exoritur, sive producitur ab homine operante humano modo, prævià nimirum cognitione, & consilio; sive qui fit ab homine quatenus homo, vel rationalis est, ideoque rationis lumine,

ac ductu operatur [a]. Cæteræ nimirum operationes omnes, quæ fiunt quidem ab homine, sed inconsultò sinè ullâ præviâ cognitione, vel attentione, dicuntur operationes *hominis* quatenus homo aliorum corporum, vel brutorum instar cœco quodam impetu, varioque spirituum animalium motu impellitur ad operandum *. Hinc facilè apparet operationes illas, quæ propriè, ac rigorosè dicuntur hominis, Ethicæ legibus perfici, vel dirigi non posse, quippe quæ sinè consilio, sive ratione producantur; ideoque nullâ ratione ad Moralem, vel Ethicam pertinere, quæ proinde solùm de humanis actibus differere, illorumque species omnes exponere, sive complecti debet. Et quamvis etiam cognitiones illæ, quæ producuntur ab intellectu, humanæ vocari possent, cùm tamen illæ ad *verum* veluti objectum, non verò ad *bonum* dirigantur, cùm non liberæ, sed necessariæ sint, neque proinde dirigi, variari, vel impediri possint, Ethicæ, sive Moralis legibus subjici non possunt; nisi fortasse quatenus ignorantia, sive cognitio ad actûs humani honestatem, pravitatemque conferat, ut inferiùs ostendetur. Itaque de solis voluntatis actibus differemus, iis nimirum, quibus humanus animus ad bonum, vel malum amando, vel fugiendo dirigitur, ejusque divisionem, ac varietatem in ipso Disputationis limine exponemus.

III. Actus humanus communi Philosophorum

(a) *vid. D. Th. l. secunda quaest. 1. art. 2.*

* Illæ actiones propriè humanæ dicuntur, quæ ex voluntate deliberata procedunt; si autem aliæ actiones homini conveniant, possunt dici quidem hominis actiones, sed non propriè humanæ cùm non sint hominis in quantum homo est. *D. Th. 1. 2. q. 1. art. 1.*

rum omnium consensu distingui solet in *elicitum*, vel *interiorem*, atque *imperatum*, vel *exteriorem*. Elicitus, interior, immanens, vel immediatus actus est ille, qui fit ab ipsâ solâ voluntate, atque in voluntate ipsâ remanet, ut *velle*, *amare*, *&c.* Imperati verò, exteriores, transeuntes, vel mediati dicuntur illi, quos voluntas quidem eligit, vult, atque imperat, sed a corporeis tamen potentiis, seu viribus exercentur; unde illi extrinsecùs etiam apparent, ut *oculos movere*, *currere*, *scribere*, *&c.*

De exterioribus, aut mediatis actibus, qui nimirum remotè solùm, atque mediatè a voluntate producuntur, nihil ferè dicendum nobis supererit, cùm actus illi, quatenus ab animâ producuntur, in Physicâ sint explicati; quatenus verò ad Ethicam, sive Moralem spectare possent, ad interiores ipsos satis accommodè revocentur, cùm tota illorum bonitas, atque malitia ex solis interioribus, ac immediatis actibus oriatur.

IV. Quod verò ad interiores ipsos, & elicitos humanæ voluntatis actus pertinet, illorum plurimi a Philosophis, ac Theologis etiam distingui solent. Clarior tamen, & accuratior divisio censeri poterit illa, quæ sex voluntatis actus enumerat, quorum tres circa finem, tres circa media versentur, quibus finis ipse comparetur. Itaque *volitio*, *intentio*, & *fruitio* respiciunt finem; *consensus* autem, *electio*, & *usus* versantur circa media, quæ ad finem ipsum conducunt. Et sicuti voluntatis actus miro quodam fœdere cum intellectûs actibus conjunguntur, atque ab illis aliquâ ratione dependent, ut nihil a voluntate amari, eligi, sive produci possit, quod non antea cognitum, sibique ab intellectu propositum

 sit,

ſit, juxta celebre effatum illud *nihil volitum quin præcognitum*, ita ſex ejuſmodi voluntatis actibus ante enumeratis ſex alii correſpondent in intellectu, *apprehenſio*, *judicium*, *conſilium*, *diſcretio*, *imperium*, *directio*, itaut tres primi ſimiliter circa finem, reliqui circa media verſentur. Ita verò voluntas cum intellectu conſpirat, ut quilibet voluntatis actus prævio quodam intellectûs actu veluti lumine, ac duce dirigatur; quemadmodum etiam in quolibet actu intellectûs voluntatis imperiùm, & applicatio requiritur, quâ mens ipſa vaga, & indifferens determinetur ad operandum. Sed clariùs id apparebit ſi naturalis illa ſeries obſervetur, quâ nos aliquid efficere, vel operari ſolemus; nitidè nimirum in illâ conſpicitur ordo, ſive connexio, quæ inter actus ejuſmodi reperitur.

V. Dum itaque excitamur, vel impellimur ad operandum primò requiritur, ut ab intellectu cognoſcatur bonum illud, cujus amore voluntas operari debet, ſive quod operando voluntas ipſa conſequitur; & ejuſmodi objecti perceptio *apprehenſio* dicitur. *Apprehenſionem*, quâ bonum ipſum percipitur, ac voluntati proponitur, repente ſequitur, ipſique correſpondet in voluntate *volitio*, quâ voluntas ipſa in bonum ſibi propoſitum complacentiâ, & amore quodam inclinatur; &, ſi amor ille vel complacentia fortis, vivida, ac efficax ſit, intellectus applicatur ad inquirendum utrum bonum illud expediens, adeptuque poſſibile ſit? unde ſequitur in intellectu *judicium*, quo bonum ipſum veluti poſſibile, ipſique conveniens proponit, ac exhibet voluntati; quæ vividiùs adhuc in bonum ipſum inclinata, bonum *intendit*, conſtituit nimirum bonum aſſequi mediis, quæ ad finem ipſum conducant. Itaque intentioni voluntatis

tis proximè adhæret in intellectu *consilium*, seu *consultatio*, quâ intellectus voluntatis imperio applicatur ad inquirenda media, quæ fini consequendo magis conferant; quâ peractâ producitur in voluntate *consensus*, quo voluntas ipsa media ab intellectu proposita probat. Cum tamen media ipsa varia esse possint, neque tamen omnia simul adhiberi, debet intellectus aliquod ex illis eligere, quod aptius, vel convenientius sit, atque illud a ceteris discernere, sive secernere, quod *discretione* peragitur; ubi verò medium unum discretum fuerit, ac voluntati propositum, voluntas illud eligit, atque amplectitur, unde actus ille *electio* vocatur. Electo medio intellectus ipse considerans finis bonitatem, mediique convenientiam voluntatem fortius allicit ad operandum, ac veluti imperio quodam determinat; atque huic intellectûs *imperio* correspondet in voluntate *usus*, quo illa medio proposito, ac electo utitur ad operandum. Quod si actus, & operatio non sit immanens, sed ab externis etiam potentiis exeri, vel perfici debeat, tunc intellectus *dirigere* etiam debet potentiam illam, quam deinde voluntas applicat ad operandum. Ultimò tandem ex operatione finis ipse comparatur, in quo veluti optato sinu voluntas jucundissimè quiescit, unde *fruitio*, quies, atque jucunditas in illâ producitur.

VI. Quamvis autem in quolibet actu incredibilis adeo varietas distingui possit, plerumque tamen repente, sinè ullo discrimine, vel temporis intervallo actus peragitur, ut inde maxima, ac infinita ferè mentis vis, ac celeritas mirificè effulgeat; nisi fortasse putaveris illorum aliquos paullò subtiliùs ab intellectu nostro distingui, cùm in ceteris illi contineantur, vel ad cæte-

tos revocari facilè possint. Verùm hæc minutiùs inquirere nec juvat, nec decet. Nobiliores potiùs intellectûs, vel voluntatis actus hìc exponemus, ex quibus maximus splendor accedet iis, quæ sunt alibi differenda, & quorum ope quæstiones aliquæ dirimuntur, quæ solent a Scholasticis agitari.

VII. Volitio itaque, ut ab illâ exordiamur, est voluntatis actus, quo voluntas ipsa amore, & complacentiâ quadam bonum sibi ab intellectu propositum respicit nullâ habitâ ratione mediorum; unde *velleitas* etiam, sive *volitio inefficax* appellatur: ut ea proinde, quæ simplici volitione volumus, quasi non velle videamur, ut de pigro dicit Salomon, *vult, & non vult piger* (a). Quod si vividior sit illa volitio, & media inquirat ad operandum, tunc erit *intentio*, actus nimirum voluntatis, quo in finem per certa media tendimus; sive amor efficax finis, atque mediorum, quæ ad finem illum conducunt.

Consilium, deliberatio, vel consultatio dicitur illa, quâ ex variis mediis illud, quod aptius, facilius, & convenientius est, inquirimus; unde consensus, qui deinde sequitur in voluntate, definitur actio voluntatis, quæ consentit intellectui judicanti medium aliquod ceteris convenientius esse. Undè clarissimè apparet operis pravitatem non in consilio, vel deliberatione, sed in consensu tantùm consistere, itaut nisi consultationi consensus accesserit, nulla pravitas in opere deprehendatur; hinc inferior illa hominis pars, vel appetitus sensuum illecebris allici, vanis, pravisque imaginibus phantasiæ per-

(a) *Prov. c. 13. v. 4.*

perturbari, intellectus ipse de mediis ad opus aliquod perpetrandum disserere, vel consultare poterit; nisi tamen voluntas, quæ tranquillo, ac imperturbato loco residens, veluti a puriori cælo sensus fervere, ac agitari videt, consenserit, nulla voluntati peccati, vel vitii labes adspergitur. Quandoquidem tamen voluntas ipsa ingenito veluti pondere ad malum impellitur, atque a consilio ad consensum repente transilit, non modò voluntas assensum cohibere debet, verùm etiam intellectum ipsum ad imagines alias, & objecta convertere, ut fusiùs alibi demonstrabitur.

Porrò hinc intelligitur, quid sit electio, & quomodo ab Aristotele satis accomodè definiatur *desiderium praeconsiliati (a)*, assumptio nempe unius medii præ aliis juxta consilium, quod in intellectu præcesserit. Usus denique est voluntatis actus, quo voluntas ipsa corporeis potentiis sibi subditis utitur ad operandum.

VIII. Sed hæc clariora certè sunt, quàm ut fusiùs exponi debeant. Id unum potiùs explicandum superest, ad quam nimirum potentiam spectare, sive referri debeat *imperium?* cùm Philosophi hac in parte diffideant, ut plures illud ad intellectum, ad voluntatem cæteri spectare velint. Cùm enim in imperio cognitio quædam, & ordo requiratur, videtur illud ab intellectu pendere; cùmque vis, & authoritas aliqua similiter in imperio observetur, illud ad voluntatem potiùs referri posse putaveris. Sed hæc ipsa quæstio dirimi facilè poterit, atque dissidentes illæ Philosophorum sententiæ facilè conciliari si cum D. Thoma, aliisque pluribus observetur, imperium partim ad intellectum,

H 3 par-

(a) *Eth. III. c. 2. & 3.*

partim etiam ad voluntatem pertinere; ad intellectum quidem, quatenus nitidè rem voluntati proponit, ut ignorantia prætendi non possit: ad voluntatem verò quatenus illa efficaciter applicat potentias ad operandum. Cæterùm sive imperium ipsum sit actus intellectus, qui perficiatur a voluntate, sive potiùs sit actus voluntatis, qui dirigatur a previâ cognitione, perinde est; cùm tamen imperii vis, & usus non in ordinatione, sed præsertim in applicatione consistat, imperium ipsum ad voluntatem potiùs, quàm ad intellectum revocari posse videtur.

IX. Atque ejusmodi quidem sunt actus eliciti, qui proximè, & immediatè ab ipsâ voluntate producuntur, atque ita in liberrimo voluntatis arbitrio contineri dicuntur, ut illis quandocumque, & quomodocumque libuerit, imperet, illos elicere, revocare, invertere repente possit, nec unquam invita ad illos eliciendos adigatur, vel impellatur. Secus verò, longèque aliter de actibus imperatis, aut actibus etiam illis, ad quos voluntatis imperium extenditur, dicendum. Illi nimirum ita voluntatis imperio subiiciuntur, ut plerumque invitâ quoque voluntate in nobis excitentur, nec nisi ægrè a voluntate sedari, dirigi, componique possint; quinetiam subinde, nisi aut vividior, fortiorque voluntatis motio, aut potiùs Divinæ gratiæ robur accesserit, voluntas ipsa a sensibilibus affectibus, appetitûs impetu, spirituum motibus, corporeorum imaginum illecebris abstracta, & illecta in malum abripiatur. Hinc meritò Apostolus querebatur *Video aliam legem in membris meis repugnantem legi mentis meæ, & captivantem me in lege peccati, quæ est in membris meis*

is (*a*) ; atque iterum alibi *non quod volo bonum, hoc facio ; sed, quod nolo, malum hoc ago* (*b*) .

X. Quod si voluntas, aut ratio corporeis sensuum affectibus imperare, vel dominari non potest ; multò certè minùs spirituum motibus imperabit, quippe qui non liberè, non spontè, non lentè, ac tranquillè excitentur, sed necessariò ab exteriori solùm principio, vel caussâ, objectis nimirum, quæ internis, externisque sensibus obversantur, cæco quodam impetu, ac perturbatâ serie producantur ; juxta admirabilem, divinamque legem, quam a divino Artifice in variâ partium texturâ, corporisque organizatione constitutam esse demonstravimus. Itaque nec oblivisci rerum, nec recordari possumus cum volumus, nec aliquid cogitare, nisi rei illius imago cerebro impressa priùs excitetur ; neque apertis oculis, ac luce perfusis imperare ne videant, neque demum quis cogitans staturæ suæ cubitum adiicere ; illa nimirum, aliaque id genus sexcenta, a solâ partium texturâ, vel corporis conditione dependent, neque in illo admirabili veluti fædere, quod a sapientissimo Opifice corpus inter, atque animam sancitum est, continentur ; ut ab animâ proinde vel inconsultâ, vel etiam invitâ, ac reluctante peragi perfectè possint. Hinc operationes ejusmodi, quæ voluntatis imperio nullâ ratione subiiciuntur, *involuntaria*, *naturales*, ac *necessaria* dicuntur, ideoque, cùm a legibus dirigi, vel ab Ethicâ perfici non possint, ab Ethicâ considerari non debent ; quæ proinde *voluntarias* solùm, *liberas*, bonitati, atque malitiæ su-

(*a*) *ad Rom. c. 7. v. 23.* (*b*) *ibid. v. 19.*

ſubjectas conſiderat. Quâ verò ratione operationes aliquæ liberæ, ſeu voluntariæ cenſeri poſſint, fuſiùs, & accuratiùs ſequenti Capite demonſtrabitur.

CAP II.

De humanis actibus liberis, ſive de libertate humanorum actuum.

I. Quæ deliberis hominum actibus, ſive de humanorum actuum libertate nunc explicanda ſuſcipimus, partim clariſſima ſunt, intimoque ſenſu a rudioribus etiam hominibus cognoſcuntur, ut nitidiùs explicari vix poſſint; partim etiam obſcura adeo, & ambigua ſunt, ut inde errores plurimi veluti ex fonte prodierint. Ut omnis itaque obſcuritas, & ambiguitas evitetur, atque in re graviſſimâ, quæque totius ferè Moralis diſciplinæ caput cenſeri debet, meliori, clarioríque ordine procedatur, juverit in ipſo Diſputationis limine varias, plurimaſque voces exponere, quæ a Philoſophis, ac Theologis adhiberi ſubinde ſolent; deinde verò libertatem illam oſtendere, quæ in homine admitti debet; ùt cætera poſtremò nativâ quadam ſerie, ac veluti ſponte dimanent, quibus humanorum actuum libertas uberrimè cognoſcatur.

II. Atque illud in primis obſervari poterit humanos actus *voluntarios*, ſive *involuntarios* eſſe. Voluntarii dicuntur illi, qui a voluntate proficiſcuntur, qui a volentibus fiunt, in quos voluntas ipſa propenſione, inclinatione quadam, ac veluti pondere fertur, ſive certè ab

ab iis non abhorret, nec illos invita peragit. Involuntarii verò dicuntur illi, qui sinè ullâ mentis cognitione, vel inclinatione, animo nimirum inconsulto, vel invito, ac reluctante producuntur. Hinc optimè voluntarium ab Aristotele definitur id, quod fit a *principio intrinseco cognoscente singula, in quibus est actio* (a); illud nimirum, quo fit ab ipsâ voluntate, vel agendi vi, quæ in hominibus reperitur, ipsosque ad agendum inclinat ubi mens ipsa cognoverit omnia, quibus eadem actio continetur; objectum nempe, finem, circumstantias omnes, & accidentia, quæ operationi arctissimè adhærent, eamque veluti comitantur; quemadmodum etiam Aristoteles ipse definit involuntarium *id, quod fit, vel vi, vel ignorantiâ* (b): in quo nempe nulla cognitio, nulla voluntatis propensio, sed potiùs aversio, ac repugnantia quædam reperitur. Atque in ejusmodi quidem humanorum actuum discrimine omnes Philosophi mirificè conspirant; & quamvis illorum plurimi in libertatis ideâ nitidè explicandâ diffideant, ut inferiùs ostendetur, omnes tamen in voluntariis, vel involuntariis actibus definiendis conveniunt.

III. Celebri deinde Philosophorum omnium sententiâ voluntarium, seu voluntarius actus distinguitur in *liberum*, atque *spontaneum*. Spontaneus actus dicitur ille, qui fit ab animâ dum non ab extrinsecâ quidem vi, sive principio cogitur, aut impellitur ad operandum, neque tamen voluntas ipsa est indifferens, aut seipsam determinat ad operandum; sed ingenito quodam pondere, vel propensione ita fertur ad ope-

(a) *Ethic. Nic. III. c. 1.* (b) *ibid.*

operandum, ut actum ipsum prohibere non possit. Hinc operatio, vel actus ille, qui spontaneus est, dicitur expers, immunis, aut *liber a coactione*, cùm extrinsecam vim prorsus excludat, quâ voluntas hominis invita, ac reluctans contra propensionem, inclinationemque suam cogatur, adigatur, ac impellatur ad operandum. Indifferens verò, vel perfectè liber est ille, qui ita eligitur a voluntate, ut voluntas ipsa indifferens omnino sit ut illum exerat, aut ab illo deflectat; ut si nimirum voluntas operari velit, operetur, sin verò potiùs non operari velit, non operetur *; unde actus ille non modò liber, & immunis a coactione esse debet, nec ab homine invito, vel reluctante produci potest, verùm etiam quamcumque determinationem, vel necessitatem excludere, ut flexibilis proinde, ac liberrima voluntatis vis in utramque partem inflecti possit, nec alia de caussâ operetur, nisi quòd liberè hoc unum potiùs, quàm aliud elegerit, seque applicaverit ad operandum; unde actus ipse *liber a necessitate* vocari solet, vel etiam liber *libertate indifferentiæ*. Hoc itaque insigni discrimine spontaneus actus a libero distingui potest, quod in libero voluntas indifferens esse debet, atque ita operari, ut etiam non operari potuerit, actum ipsum suspendere, invertere, seque ad actum alium etiam oppositum repente transferre possit, a nullâ demum extrinsecâ, vel intrinsecâ vi, propensione, vel pondere, sed a proprio solùm flexibili, elicito, fortuitoque amore determinetur ad operandum; at in spontaneo non ab

* In quibus enim in nostra potestate situm est agere, situm est etiam non agere; & quibus non agere, simili modo etiam agere. *Arist. Ethic. Nic. III. c. 5.*

ab extrinsecâ quidem, sed tamen ab intrinsecâ vi, ideft ab ingenitâ naturæ inclinatione determinetur ad operandum, ut neque dissentiri, neque respuere subinde possit, sed necessariò determinetur. Id optimè profectò noverat, & accuratè observaverat Aristoteles asserens, quod *electio*, vel actus liber, *spontaneum quodam esse apparet, non idem tamen prorsus est; spontaneum enim latiùs patet; nam & spontaneum cum pueris, & reliquis animalibus commune est, electio minimè, & quæ de improviso fiunt, spontanea sunt, non autem ex electione* (a) illud itaque inquiri, vel explicari nunc debet an utraque libertas illa in homine admitti debeat, quoque discrimine spontanei a liberis actibus distinguantur, ut exinde cætera coronidis loco inferantur, quæ ad libertatem humanorum actuum spectare possunt.

IV. Quâ quidem in re non modò veteri, constantique Philosophorum omnium consensu, sed experimento ipso, clarissimisque rationibus erudimur dari in nobis libertatem a coactione, vel plurimos spontaneos actus a nobis exeri, sive produci, quos etsi non eligamus, a nullâ tamen extrinsecâ vi cogimur ad operandum. Quis enim bonum invitus amare potest, si ingenitâ quadam vi, ac propensione ad amorem boni dirigitur? quis invitus beatitatem, fælicitatemque desiderat, si naturâ ipsâ incredibilem beatitatis inquirendæ amorem nobis impressit? Quis dum amore, irâ, variisque affectibus trahitur, impellitur ad operandum juxta celebre effatum illud *trahit sua quemque voluptas*, non sponte trahitur, ac intrinseco quodam, tacitoque pondere inflectitur ad operandum? In his itaque, aliisque innu-

(a) *Eth. Nic. III. c. 2.*

numeris casibus, homo non cogitur, aut invitus ad amorem impellitur; neque tamen amorem illum eligit, aut ab illo deflectere, vel illud non amare potest, sed potiùs ingenitâ quadam vi determinatur ad amorem, ut non amare non possit: quemadmodum etiam beati Deum non invitì, sed libentissimè diligunt, neque tamen ab illo amore cessare unquam poterunt; ac intellectus ipse veritatibus sibi propositis, clarissimèque cognitis non liberè, sed necessariò, sed sponte tamen, libentissimeque assentitur. Id aliis quoque exemplis ostendi posset; iis præsertim, quæ ex inanimatis corporibus afferri solent, ut ex. gr. quod aqua sponte in declivia, vel ad oceanum excurrat, quod gravia sponte deorsum dicidant, flamma sursum avolet, quod animalia bruta sponte moveantur; ideoque, cùm plurimas id genus operationes in hominibus etiam videamus, in ipsis quoque *spontaneitas*, ut barbarè loquuntur ipsi, sive libertas, & immunitas a coactione concedi debeat. Verùm ejusmodi exempla non ea certè sunt, quæ nitida, vel accurata videantur, cùm illa corpora non ab intrinsecâ vi, sed ab extrinseco potiùs principio moveantur, ideoque nullâ ratione cum intrinsecâ hominum voluntate conferri debeant. Cæterùm alia argumenta quærere nec juvat, nec decet, cùm experimento ipso clarissimum, certissimumque sit spontaneam hanc agendi vim in hominibus observari, ut nullus proinde Philosophus, vel hæreticus illam negaverit, sive in dubium revocaverit.

V. Illud hìc potiùs inquiri debet, utrum libertas etiam, & immunitas a necessitate, sive libertas indifferentiæ in homine concedi debeat? in quo gravissimà, ac celeberrima quæstio inter Philosophos, atque Theologos reperitur. Plurimi

rimì nimirum existimant in homine perfectè liberum, indifferens, atque flexibile arbitrium reperiri, quod necessitatem omnem, omnemque extrinsecam, vel intrinsecam quoque determinationem excludat; alii verò arbitrantur hominem sponte solùm, non liberè operari, non ab intrinsecâ quidem, sed ab extrinsecâ tamen vi cogi, vel impelli, ad operandum, ut indifferens ille non sit, sed ineluctabili quodam, ac insuperabili pondere determinetur; eamque necessitatem, sive determinationem oriri aut a sideribus, aut a fato, quo omnia sancita fuerint, aut ab originalis peccati contagio, concupiscentiâ, & affectibus, qui exinde prodiere; aut a divinâ, ac invariabili præscientiâ; aut denique a prævià, physicâ, ac ineluctabili motione, quâ Deus voluntates humanas applicat, atque determinat ad operandum.

VI. Atque, ut eodem ordine progrediamur, celebris, & antiquissima est illorum opinio, qui res omnes, atque humanas etiam voluntates ab ineluctabili quodam Fato dirigi, definiri, vel destinari putabant, ut nullâ ratione ab homine, vel a Diis ipsis inverti possent; sed quidquid in Fati decretis, adamantinis veluti characteribus, descriptum fuerat, insuperabiliter, ac necessariò fieri, vel evenire deberet, ideoque nihil contingens, fortuitum, vel liberum foret, atque homines ipsi occultam hanc Fati vim tacitâ, & occultâ propensione spontè non tamen liberè exequerentur (a). Hinc Fatum ipsum *lex naturæ*, *Universi comes*, *Necessitatis filius* vocabatur, atque a Chrysippo præsertim definiebatur *sempiterna quædam, & indeclinabilis series rerum,*

& ca-

(a) *Plut. de Fato*.

& catena volvens semetipsa sese, & implicans per æternos consequentiæ ordines ex quibus apta, connexaque est (a): hinc *sortem Fato destinatam ne ipsi quidem Deo defugere possibile est* (b), ut Cræsi legatis oracula exprobrantibus respondisse fertur Apollo Pythius; ac Jupiter ipse queritur Sarpedonem filium a morte se liberare non potuisse, quòd illa Fato decreta jam foret; hinc denique Cyniscus ille apud Lucianum Jovi insultans ajebat *non timere se ejus fulmina si in Fatis quidem non sit ut hac ratione pereat; quippe & Jovem, & ceteros Deos esse ipsi alligatos Fato, illosque simul, ac homines ideo conservos esse Parcarum, ut ne Dii quidem moliri quid possint, nisi quod Parcæ decreverint*. Hæc, aliaque id genus plurima de Fati viribus, atque immutabili decreto, ac proinde de ineluctabili necessitate, quæ ab illo Diis, ac hominibus inferebatur, fusiùs, & uberiùs, apud Poetas, veteresque Philosophos, Plutarchum inprimis, ac Ciceronem in libris, quos illi *de Fato* conscripserunt, intelligi poterunt, illa nimirum hic fusiùs exponere inutile videretur. Quid enim unquam absurdius effingi poterit, quàm Fatum illud Diis ipsis imperans, cujus *Dii*, ut lepidis Luciani verbis utar, *ministri sint, immo neque aliud quàm instrumenta, ut securis, ac terebra?* quis apertè non videat hoc Fatum purum nomen esse, quod cæca, subdola, ac superstitiosa vanitas invexit; & quemadmodum Ethnici in Deorum viribus, ac naturâ explicandâ miserè, ac ineptissimè errarunt, itá quoque in Fato hominum, Deorumque cervicibus imponendo turpissimè delirasse? Hinc ex veteribus plurimi Fati

(a) ap. Agel. VI. c. 2. (b) Herodot.

Fati nomine non aliud, quàm ipsam Deorum, supremique Numinis voluntatem intellexere, ut (a) Homerus certè de Fato loquens ipsum *divinam voluntatem* appellat, atque ex Stoicorum sententiâ Lucanus ait quod Jupiter

Finxit in æternum causas, quæ cuncta coercet,
Se quoque lege tenens, (b)

quod *ille* nimirum *ipse omnium Conditor, ac Rector scripsit quidem Fata, sed sequitur, semper paret, semel jussit* (c), atque expressius adhuc apud Laertium, idem esse Fatum cum Deo, cum Jove, cum Mente dixerunt. Quo certè loco reprehendi minimè possent, atque si *Jovem Fatum dixeris, non mentieris* (d), *si Deum velis Fatum dicere, non errabis* [e]; sed de hoc Fato, sive Divino decreto mox differemus. Interim obiter memoranda, simulque explodenda est illorum opinio, qui res omnes, & humanos actus ex sideribus ita pendere putarunt, ut ex illorum aspectibus certisque motibus orirerentur, ac [f] Lachesis

Fata quoque, & vitas hominum suspendat ab astris

Quæ levissima opinio, a Babiloniis, & Assyriis derivata, adeo quorundam hominum animis insedit, ut Astrologi Judiciarii in ipsis sideribus varios hominum casus veluti descriptos legere, ac prædicere se posse glorientur, quod quidem quàm impudens, falsumque sit satis ostendimus, ubi de Astrologiâ judiciariâ, ejusque vanitate disseruimus.

VII. Alii deinde, etsi voluntates hominum ita libe-

(a) *Iliad. A.* (b) *lib.... v....* (c) *Senec. de Prov. c. 5.* (d) *de Benef. IV. c. 7.* (e) *Quæ. Nat. II. c. 45.* (f) *vid. Cic. de Fato c. 6.*

liberas, ac flexibiles esse putaverint, ut neque a Fatis, neque a sideribus, neque ab ullâ extrinsecâ vi cogi possent, eas tamen ab originali peccato sic affectas, ac fauciatas esse dixere, ut libertatem omnem, atque indifferens agendi arbitrium amiserint. Hinc variis in locis Augustinus asserit, quod *liberum arbitrium ad diligendum Deum primi peccati granditate perdidimus* (a), quod *libero arbitrio malè utens homo & se perdidit, & ipsum; illa enim est pœna peccati justissima, & amittat unusquisque quo bene uti noluit* [b]. Et certè si arbitrii vis, atque indifferens illa libertas requirit, ut animus æquabiliter ad opposita inclinet, propositis nempe duobus objectis perfectè indifferens sit ad utrum libuerit eligendum, quis apertè non videat hanc arbitrii vim, ac libertatem in homine vitiatam, ac deletam esse oportere, cùm nos in malum tacito quodam, sed ingenito, ac vehementi pondere abreptos esse sentiamus? Quid enim aliud a Sacris Literis erudimur dum expresse docent, quod *sensus hominis proni sunt in malum ab adolescentia sua* (c)? quid aliud Apostolus ubi dicebat *non quod volo bonum, hoc facio, sed, quod nolo, malum, hoc ago; si autem, quod nolo, illud facio, jam non ego operor illud, sed quod habitat in me peccatum* (d), atque expressiùs id explicans ait *video aliam legem in membris meis repugnantem legi mentis meæ, & captivantem me in lege peccati, quæ est in membris meis* (e); quid, inquam, aliud hæc, & id genus innumera nobis ostendunt, nisi quod primi parentis peccato vehe-

(a) *Epist.* 107. *ad Vital.* (b) *Euch. c.* 36. (c) *Genes. c.* 8. *v.* 21. (d) *Roman. c.* 7. *v.* 19. 20. (e) *ibi v.* 23.

hemens adeo corporeæ voluptatis ardor, & concupiſcentiæ fomes in corpore eſt accenſus, ut ab illo vel inviti quoque alliciamur, ac impellamur ad ſenſibilium rerum amorem? Atque ejuſmodi certè rationes, & argumenta Calvinum, alioſque plurimos impulere, ut liberum arbitrium rem *eſſe* crederent *poſt primi hominis lapſum de ſolo titulo, vulneratam illam fuiſſe libertatem, imò confectam, & extinctam* (a); unde Lutherus Auguſtinum impugnans, qui de *libero arbitrio* ſcripſerat, de *ſervo arbitrio* librum edere non erubuit; quibus conferri, vel accenſeri poterunt alii, qui peccati vim, & arbitrii vulnera, naturæ lapſæ miſeriam nimiùm, ac frequentiſſimè exaggerant.

VIII. Sed argumenta, vel authoritates illæ tanti certè non ſunt, ut ſi libertas, vel indifferens animi vis homini ſemel indita concedatur, eadem ſolâ peccati labe extingui, ſive deleri potuiſſe exiſtimetur. Quis enim peccato, quod ita liberè, & contingenter ab Adamo commiſſum eſt, ut etiam non committi potuerit, libertatem ipſam deleri, vel extingui potuiſſe putaverit, ſi revera libertas ipſa veluti proprietas, & perfectio quædam inſeparabiliter, ac neceſſariò humanæ voluntati conceſſa jam fuerit? quinam fieri potuiſſe putemus, ut potentia quædam ad oppoſitos actus indifferens, & quæ naturâ propriâ ad utrumque dirigebatur, eâ ſolùm de cauſsâ deleta, vel extincta fuerit, quod ad unum potiùs, quàm ad aliud ſeſe liberè determinaverit? Certè ſi libertas ipſa, quæ in Adamo ad bonum, ſive malum indifferens perfectè fuerat, extingui debuiſſet ex eo quod li-

(a) *Calv. contra Pigh. vid. Inſtit. II. c. 2.*

berè malum elegerit, eodem jure extingui debuisset si liberè bonum eligens, in bono perstitisset; quod si hoc dici, vel effingi, non potest, nec illud etiam effingi poterit solius peccati viribus arbitrii libertatem extinctam esse. Quod verò coniiciunt arbitrii libertatem post peccatum, non ex solius peccati viribus, sed justo Dei judicio in admissi peccati pœnam ereptam esse, id nitidè, ac certò ex divinâ revelatione, vel Sacris Literis ostendi debet; quæ tantùm abest ut ereptam peccato homini libertatem insinuent, ut illam potiùs peccato superstitem sæpissimè, ac manifestissimè asserant, ut inferiùs ostendemus. Cum itaque Augustinus, aliique ereptam, amissam, vulneratam, extinctam hominis libertatem asserunt, ita intelligi debent, ut perfectissima libertas illa, vel animi indifferentia, quâ æqualiter hominis voluntas ad utrumque flexibilis erat, vitiata fuerit, ut deinde ad malum potiùs propenderet; quemadmodum ante peccatum ita libero voluntatis arbitrio sensus, atque corporea cupiditas subiiciebatur, ut ab illâ dissentiri non posset, deinde verò in spiritum, nobilioremque hominis partem rebellis, illum sensibilibus illecebris delinitum ad corporea sensim abripiat, ab amore cælestium avocet, ac degenerem ad terrena deprimat; quæ tamen omnia, etsi libertatem ipsam minuere, lædere, vulnerare possint, quod experimento ipso fateri cogimur, ipsam tamen funditus delere non poterunt. Et sanè quis apertè non videat hominis voluntatem, dum suavioribus etiam, ac vividioribus sensibilium illecebris allicitur, dum corporeæ voluptatis æstu percellitur, dum ab inferiori, ac rebelli sensu in malum abripitur, resistere tamen, vel dis-

dissentiri posse, & amorem aliò convertere; & quamvis extrinsecus incendatur, puriori tamen, ac serenâ mentis constantiâ in proposito consistere; quod non modò plurimis Scripturæ locis, & exemplis ostendi posset, sed ex iis etiam, qui in profanâ historiâ frequentissimè deprehenduntur, qui solâ inanis gloriæ spe incredibili quadam constantiâ, ac si plumbei, vel stipites forent, omnes voluptatis, vitæ, fortunæque illecebras atroci animo contempsere.

Quod si primi peccati contagio infecti sæpissimè labimur, & *unusquisque tentatur a concupiscentiâ suâ abtractus, & illectus (a)*, id unum inferri poterit nunc arbitrii libertatem imminutam, ac vitiatam esse, ideoque homines uberiori nunc, vividiorique gratiâ indigere, quâ pronior in malum voluntas in bonum dirigatur, non verò quod indifferens arbitrii libertas extincta jam fuerit: unde Augustinus ipse *libertas* inquit *periit per peccatum, sed illa, quæ in paradiso fuit habendi plenam cum immortalitate justitiam, propter quod natura humana divinâ indiget gratiâ dicente Domino si vos filius liberaverit, tunc verè liberi eritis (b)*; atque alibi sententiam propriam exponens, *peccato Adæ*, inquit, *liberum arbitrium de hominum naturâ perisse non dicimus (c); quis enim nostrum, dicat quod primi hominis peccato perierit liberum arbitrium de genere humano [d]?* quod innumeris aliis in locis expressè docet, ut de Augustini certè sententiâ dubitari non possit. Sed hæc clariora certè sunt, quàm ut fusiùs edisseri, vel explicari jam debeant.

(a) *Jac. epist. can. c. 1. v. 14.* (b) *lib. I. contr. duas epist. Pelag. n. 5. al. c. 2.* (c) *lib. II. contr. duas epist. Pelag. c. 5.* (d) *ibid. lib. II. c. 1.*

IX. Longè gravior est altera difficultas illa, quæ contra liberum hominis arbitrium ex divinâ præscientiâ deduci solet. Cùm enim certum, perspectumque sit Deum ab æterno nitidâ, clarissimâque cognitione futura omnia, vel actus omnes prævidisse, qui a variis hominum voluntatibus in variis temporis, loci, rerumque circumstantiis fieri, sive produci debuerant, eosque potiùs sibi præsentes unico veluti intuitu conspexisse; atque alterâ ex parte certum similiter, compertumque sit divinam hanc cognitionem certam adeo, ac invariabilem esse oportere, ut nullâ ratione mutari possit, ideoque res ipsæ non aliter fieri, sive contingere debeant, quàm sicuti semel ab æterno cognitæ, sive prævisæ fuerant, quînam fieri poterit, ut actus humani, quos modò exeri, sive produci contigerit, liberi, & contingentes sint, si non aliâ ratione peragi, vel sequi possunt, quàm ut a Deo prævisi, vel cogniti fuerint? Alterutrum itaque necessariò dicendum erit, aut divinam præscientiam variari posse, Deumque in propriâ cognitione decipi, si res liberè, & contingenter eveniant, ideoque fieri, vel non fieri, sive diverso modo produci possint, quàm ut a Deo prævisi jam fuerint; aut certè si divina cognitio falli, variarique non possit, nihil liberè, vel contingenter fieri posse: adeoque invariabilem Dei præscientiam cum libero rerum eventu conjungi non posse; cùmque divinæ præscientiæ vis, ac certitudo negari non possit, arbitrii libertas, rerumque contingentia negari debeat.

Hujus argumenti vim, quod apud Stoicos celebre fuerat, optimè agnovit Cicero (a), atque de-

(a) *de Fato*.

deinde variis Scripturæ authoritatibus vividiùs adhuc illustrarunt Theologi; cùmque argumentum ipsum diluere, sive divinam præscientiam cum futuris rerum eventibus, vel libero voluntatis arbitrio conjungere, vel conciliare niterentur, mirum certè in quas hypotheses abjere: quæ licèt alibi fusiùs, & oportuniùs explicatæ jam fuerint ubi de scientiâ Dei loqueremur, juverit tamen hìc etiam aliqua solùm obiter attingere, ut clariùs libertatis origo ostendatur.

X. Plures itaque in illâ sententiâ, vel opinione versantur, ut Dei cognitionem invariabilem esse velint, neque tamen humanam libertatem lædi, nec ab illâ fieri posse arbitrantur, ut actus humani liberè, vel contingenter non eveniant, quòd cognitionem illam ab ipsis actibus jam liberè futuris pendere velint, neque res ideo futuras existiment quia a Deo cognitæ, vel definitæ jam fuerint, sed potiùs illas a Deo cognosci, vel definiri, quia a Deo in liberis hominum voluntatibus veluti futuræ cognoscebantur. Illi nimirum existimant Deum ab æterno nitidâ, ac infinitâ comprehensione accuratissimè explorasse quid homines ipsi in variis loci, temporis, rerumque circumstantiis solis arbitrii viribus, atque flexibili voluntatis potentiâ essent facturi; cùmque in ipsis hominum voluntatibus veluti caussis futuros omnes hominum actus prævidisset, hac scientiâ duce hunc potiùs quàm alium actum futurum certò, ac invariabili decreto definivit. Ejusmodi verò cognitio, quæ a scientiâ *simplicis intelligentiæ* distinguitur, ab illâ nimirum, quâ Deus possibilia in seipso, vel omnipotentiâ propriâ cognoscit, & simul etiam a *scientiâ visionis*, quâ nimirum Deus futura, vel

existentia a se decreta, vel immutabili decreto constituta contemplatur, *scientia media* appellatur, quæ singulos hominum actus liberè futuros in ipsis hominum voluntatibus scrutatur.

Ac negari certè non poterit, quin hac hypothesi liberum voluntatis arbitrium cum divinâ præscientiâ mirificè non conspiret, atque invariabilis ipsa Dei cognitio nihil libero, vel contingenti humanorum actuum eventui detrahat; quippe quæ actus ipsos non potiùs futuros, quàm non futuros efficiat, sed jam liberè futuros a sola hominum voluntate dependentes extrinsecè contemplatur.

XI. Tantum tamen abest, ut ejusmodi concordiæ, vel scientiæ genus admitti possit, ut potiùs hypothesis illa, cui innititur, veluti falsa, & absurda manifestissimè demonstretur. Humana siquidem voluntas adeo indifferens esse debet, ut nihil actualiter velle, vel operari illa possit, nisi priùs ab ipso Deo veluti primâ causâ excitata, vel applicata fuerit ad operandum; ideoque tantum abest, ut Deus ab æterno coniicere, vel contemplari potuerit quid homo solis arbitrii viribus facturus esset, ut nitidè potiùs, clarissimèque cognoverit hominem nihil efficere, vel cogitare unquam posse, nisi indifferens illa arbitrii vis prævià, ac efficacissimâ divinâ motione, sive decreto determinetur; quod quidem clarissimis alibi, certissimisque rationibus, & Scripturarum authoritatibus demonstratum esse putamus, ut ab ingenuo Philosopho, veræque doctrinæ amatore negari non possit. Innumeris itaque Scripturæ locis, atque rationibus erudimur, quod omnia, quæ in rerum naturâ subinde fieri conspicimus, & ipsi quoque liberi, vel contingentes humanæ voluntatis actus ita ab æter-

æterno decreti, vel definiti fuerunt, ut non aliâ ratione, nec aliâ de causâ fieri possint, nisi quòd ab æterno invariabili divino decreto sancitum est, ut fierent; quod invariabilis divina cognitio ab invariabili sui decreto dependet, in quo omnia tam necessaria, quàm libera veluti medio contemplatur; quod denique liberæ voluntates humanæ in singulis actibus prævià, physicâ, efficacissimâ divinâ motione applicantur ad operandum, neque priori motioni resistere, dissentiri, vel ad oppositum inflecti possunt, nisi novâ motione excitatæ, vel applicatæ fuerint ad resistendum.

Quæ si vera censeri debeant, ut ipsi certè cum meliori, antiquiori, nobiliorique Philosophorum, ac Theologorum parte verissima fore putavimus, quis non intelligat humanæ libertatis arbitrium non adeo facilè intelligi, & explicari, sive cum invariabili, prævio, indeclinabili divinæ voluntatis decreto conciliari posse? quemadmodum certè Calvinus, Lutherus, atque Jansenius, cum divinæ gratiæ, sive motionis efficacissimæ necessitatem agnoscerent, arbitrii libertatem vel prorsus deletam, vel maximè vitiatam, ac imminutam esse dixerunt; Pelagius verò, Semipelagiani, & qui nuper illorum vestigiis institere, cùm liberum arbitrium admitterent, intrinsecam gratiæ vim, divinæque præmotionis necessitatem negarunt. Atque ejusmodi difficultatem non modò nos ipsi ingenuè professi sumus cum de præviâ divinâ motione loqueremur, sed clarissimis etiam Scripturæ locis, & Augustini authoritatibus demonstravimus.

XII. Exinde tamen hæc celeberrima Augustini, Thomistarum, vel nostra hypothesis reii-

ci non debet, ſed illa potiùs mirificè confirmatur. Illa ſiquidem characteres omnes habere conſpicitur, qui ſæpius veræ ſententiæ, vel hypotheſi a Sacris Literis tribuuntur. Quid enim aliud Apoſtolus dum flexibilem arbitrii libertatem cum divinâ gratiâ conjungere nititur, frequentiùs inculcat, quam quod *incomprehenſibilia ſunt judicia Dei, & inveſtigabiles viæ ejus* [a], quod omnia ex *altitudine ſapientiæ, & ſcientiæ Dei* pendent, ut in divinæ voluntatis abyſſo veluti abſcondita deliteſcant? Quid aliud Auguſtinus aſſeruit quàm Deum *miro, & ineffabili modo* ipſas hominum voluntates indeclinabiliter, inſuperabiliter trahere; & hanc quæſtionem *ubi de libero arbitrio voluntatis, & Dei gratiâ diſputatur, ita ad diſcernendum difficilem eſſe ut quando defenditur liberum arbitrium, negari Dei gratia, videatur; quando autem aſſeritur Dei gratia, liberum arbitrium putetur auferri* (b).

Quid denique aliud innumeris aliis tum Scripturæ, tum Conciliorum authoritatibus evidentiſſimè demonſtravimus, quàm Deum ab æterno ſingula decreviſſe, res non aliter fieri, vel evenire poſſe, quàm ſicuti a Deo definitæ, ſive decretæ jam fuerint, liberè tamen illas contingere, ſive perfectam in homine libertatem ſupereſſe, quâ actus ejuſmodi a Deo decretos, atque invariabiliter futuros, ipſa liberè producere, vel non producere poſſit, præviam nempe, ac efficaciſſimam Dei motionem cum arbitrii libertate conjungi *.

XIII.

(a) *Rom. c. 11. v. 33.* (b) *de gr c. 47. & contr. Julian. IV. c. 8.*

* Quocirca nullo modo cogimur aut retenta præſcientia Dei tollere voluntatis arbitrium aut retento voluntatis arbitrio Deum negare futurorum præſcium. Sed utrumque amplectimur, utrumque fideliter, & veraciter confitemur. *Aug. II. de bar. Pelag. c. 1. & III. de lib. arb. cap. 3.*

XIII. Quamvis itaque debilibus mentis humanæ viribus admirabilis illa concordia, sive connexio nitidè non cognoscatur; si tamen alterâ ex parte clarissimis, certissimisque rationibus ostendatur præviam, & insuperabilem hanc Dei vim admitti oportere, neque tamen hominis libertatem auferre, quid est cur miram, ac ineffabilem hanc concordiam agnoscere, sive fateri dubitemus? si illa in altitudine sapientiæ, & scientiæ Dei veluti abysso quadam delitescit, si ex infinitâ Dei, atque omnipotentissimâ potestatê veluti fonte dimanat, quis eam subtiliùs inquirere, sive nitidiùs intelligere posse se putet, nisi se divinæ sapientiæ thesauros, divinæ potentiæ vires intellectu complecti, vel circumscribere posse temere, atque impudentissimè glorietur? Cæterùm si qui fortasse concordiam ejusmodi aliquâ ratione complecti velit, illud sibi maximè persuadeat, quod ad perfectam humanorum actuum libertatem, ut homo nimirum liber, indifferens, propriorum actuum dominus sit, nihil aliud requiritur, nisi ut operetur cum velit, non operetur si non velit; *hoc* siquidem *quisque in potestate habere dicitur, quod, si vult, facit, si non vult, non facit* [a]; Hæc autem omnia nitidè, clarissimèque verificantur, etiamsi physicâ previâ motione voluntas hominis applicari debeat ad operandum; ita nimirum Deus voluntatem applicat, sive determinat, ut ipsa quoque seipsam applicet, atque determinet; *facit* enim Deus *ut faciamus prabendo vires efficacissimas voluntati* (b); *facit ipse quæ vult, tamen hoc non facit nisi per ipsorum hominum voluntates sinè dubio habens humanorum cordium quò*

(a) *Aug. de spir. & lit. c. 31.* (b) *de corr. & gr. c. 14.*

quò placeret inclinandorum omnipotentissimam potestatem, magisque habens in potestate sua voluntates hominum, quàm ipsi suas; cum denique *Deus vult aliquid fieri in hominibus, quod nonnisi volentibus hominibus fieri oportet, inclinantur eorum corda ut hoc velint, eo scilicet inclinante, qui miro, & ineffabili modo in ipsis hominum voluntatibus operatur & velle* (a).

XIV. In hoc itaque Pelagium, Calvinum, Lutherum, Jansenium aliosque falli jam diximus, quod ipsi in homine talem libertatem admittendam esse putaverint, quæ a Deo non dependeat, sive quâ liberum hominis arbitrium a præviâ divinâ motione excitari, vel applicari non possit; ideoque, cùm libertatem hujusmodi in homine agnosceret, gratiæ vim negavit Pelagius; cùm divinam motionem admitterent, arbitrium sustulerunt Calvinus, Lutherus, atque Jansenius. Nos verò non modò Sacris Literis, sed ipsâ quoque naturali ratione eruditi eam solùm in homine sive ante peccatum, vel post peccatum ipsum libertatem agnoscimus, quæ a Deo dependeat, atque a Deo flexibilis, vel applicabilis sit; ut nullâ ratione seipsam applicare, determinare; nihil eligere, sive respuere possit nisi priùs efficaci, ac præviâ divinâ motione applicata fuerit ad volendum. Sed hæc alibi fusiùs, & oportuniùs ubi de voluntate, sive motione divinâ disseruimus.

XV. Quod si fortasse rationes illæ subtiliores, obscurioresque sint, quàm ut nitidè cognosci possint, ideoque tranquillum, paccatumque animum efficiant, juverit postremò hanc hominis libertatem, plenamque arbitrii vim experi-

ri-

(a) *de præd. Sanct. c. 5.*

rimento ipso clarissimè demonstrare. Quis enim seipsum, viresque proprias intimo quodam sensu considerans, in quolibet actu ita se liberum esse non sentiat, ut si velit operetur, si nolit non operetur; eamque prorsus arbitrii libertatem, seu voluntatis dominium non exerat, quod exerere perfectè posset, si Deus ipse ad humanos actus nihil omnino concurreret? Quis unquam hominum anteactæ vitæ cursum tacitâ quadam, & sincerâ serie accuratè relegens, si voluptate, si pravis affectibus, si sensuum illecebris delinitus malum fortasse fuerit operatus, ita se malum elegisse, vel operatum esse non sentiat, ut sese malum non eligere, non operari potuisse clarissimè intelligat? Quis denique in singulis actibus, variisque loci, temporis, rerum circumstantiis, quodcumque objectum sibi vividè proponatur, inferioremque hominis partem alliciat, non ita se tamen perfectè liberum sentiat, ut objectum illud amplecti, vel non amplecti possit, sensuum illecebris resistere, assentiri vel dissentiri liceat, & amorem aliò convertere; aut certè si spiritus vividâ sensibilium cupiditate, ac rebelli carnis impetu in malum abripiatur, divinam opem inquirere, ac implorare non possit, quam singulis hominibus ille se daturum esse promisit, qui frequentissimè nos hortatur *petite, & dabitur vobis, quærite, & invenietis, pulsate, & aperietur vobis* (a)?

XVI. Quod si quis id accuratè considerans, se aliquando liberum non fuisse, se dissentiri vel resistere non potuisse, sibi denique oranti, petenti, quærenti, ac pulsanti gratiam defuisse comperiat, is gratiam ipsam, quâ sæpissimè est abusus, quâm

(a) *Luc. c. 11. v. 9.*

quàm toties oblatam respuit, sibi modò negatam justissimè indoleat; aut, quod fieri certè non poterit, si nunquam gratiam prior ipse deseruit, si nunquam gratiâ est abusus, si nunquam ultrò oblatam gratiam rejecit, is demum queratur se non liberè, sed necessariò peccare, ideoque se intelligat nullius esse peccati reum, nullasque peracti sceleris pœnas daturum. Iniquum siquidem est, atque ab infinitâ divinæ justitiæ perfectione prorsus abhorret, ut ille peccati pœnas sustineat, qui liberè non peccaverit, ut etiam non peccare potuerit. *Dicere autem peccare sinè voluntate magnum deliramentum est; & peccati reum teneri quemquam quia non fecit quod facere non potuit, summa iniquitatis est, & insania. Quamobrem si illa animæ quidquid faciunt, si naturâ non voluntate faciunt, idest si libero ad faciendum motu animi carent, si denique his abstinendi ab opere suo potestas nulla conceditur, peccato eorum teneri non possumus* (*a*). *

XVII. Quemadmodum verò nemo peccare, pœnamque mereri potest nisi indifferens, liberque fuerit, ita quoque laudari, præmium mereri, vel obtinere non poterit, qui perfectè liber non fuerit, hoc est ita bonum non elegerit, utpotuerit etiam bonum respuere, malumque amplecti; unde ad merendum, vel demerendum non sola libertas a coactione, sed libertas etiam a necessitate, vel indifferentiæ requiritur. Hoc certè sæpissimè Scriptura docet, dum illum laudari, vel coronari testatur, *qui potuit transgredi; & non est transgressus, facere mala, & non fecit* (*b*); atque Augustinus innumeris in locis

(*a*) *Aug. de duab. anim. c.* 12. (*b*) *Eccl. c.* 31. *v.* 8.

* Nulla culpa deprehendi potest ubi natura, necessitasque dominatur. *Aug. III. de lib. arb. c.* 22. *& de vera relig. c.* 14.

locis expresse docet, quod *animæ rationali dedit Deus liberum arbitrium; sic enim posset habere meritum si voluntate, non necessitate boni essemus. Cum ergo oporteret non necessitate, sed voluntate bonum esse, oportebat ut Deus animæ daret liberum arbitrium* (a) *sicuti non necessarios, sed voluntatis defectus justa pœna consequitur* [b].

XVIII. Id unum postremò dicendum superest unde flexibilis illa, ac indifferens arbitrii vis in homine oriatur, sive quæ sit humanæ libertatis origo; simulque ostendendum, quod ejusmodi libertas in homine admitti debet. Quod ut uberius intelligatur, juverit id ex ipso humanorum actuum principio, sive naturâ repetere. Itaque quilibet humanus actus a duplici potentiâ, nimirum ab intellectu simul, ac voluntate ita pendet, ut illarum utraque in illo exerendo admirabili fœdere conjungatur; priùs enim objectum aliquod ab intellectu cognoscitur, ipsius bonitas, utilitas, jucunditas, convenientia, vel amabilitas percipitur, deinde verò voluntas hac objecti bonitate, vel amabilitate sibi propositâ excitatur, & allicitur ad operandum, sive ad objectum ipsum amplectendum, juxta celebre effatum illud quod *nihil volitum quin præcognitum*, & quod *voluntas ultimum intellectûs judicium sequitur*; undè quò vividior, ac vehementior est bonitas, & amabilitas, quæ in objecto percipitur, & amorem excitat, major etiam, & fortior illa vis esse debet, propensio, ac veluti pondus, quo voluntas in amabile objectum ipsum inclinat.

XIX. Flexibilis itaque, ac libera arbitrii vis partim ab intellectûs cognitione, partim etiam

(a) *lib. contr. Fort. disp. I.* (b) *id. de Civ. XII. c. 8.*

etiam a voluntatis amore, vel propensione deducitur. Ab intellectu quidem, qui non semper eadem objecta considerat, sed ex unius objecti cognitione ad objectum aliud repente convolat; ideoque etiam voluntatem ipsam, ejusque amorem, ex objecto aliquo in objectum aliud deducit. Quin etiam intellectus unum, idemque objectum vario subinde modo contemplatur, variamque, ac inæqualem in ipso bonitatem, ac amabilitatem considerat: ut exempli gratia, si fervido sensuum impetu abripiatur, poterit in objecto maximam amabilitatem apprehendere, quæ sedato deinde spirituum motum prorsus evanescit; unde videmus eadem objecta diversam prorsus in pueris, adolescentibus, adultisque viris speciem imprimere, quòd diverso modo ab intellectu concipiantur, ideoque etiam diverso modo languidiùs, aut vividiùs voluntatem allicere, determinare, vel impellere possint ad operandum. Altera deinde libertatis caussa, & origo reperitur in voluntate, ut nempe voluntas ipsa ex naturâ propriâ, vel ex boni, quod diligit, conditione libera ac indifferens esse debeat. Cùm enim voluntas ad bonum veluti objectum proprium dirigatur, omne illud amare, sive complecti potest, in quo bonitas, aut amabilitas reperiatur, sive certè quod ab intellectu nostro veluti bonum concipiatur; ideoque, sicuti nullum est objectum sive res, in quâ bonitas aliqua, vel amabilitas non reperiatur, aut certè ab intellectu concipi, vel apprehendi non possit, ita nullum est objectum, aut res, quæ a voluntate amari non possit; unde illa appetendi, vel amandi vis, & potentia, quæ voluntati convenit, infinita quodammodo videtur esse, cùm ad infini-

finita, hoc est ad omnia bona ex naturâ propria dirigatur, nullo peculiari bono satietur, ejusque cupiditas in nullo finito bono quiescat, nullumque bonum, vel objectum excludat, sed omnia potiùs, & singula complectatur. Cùm itaque objectum, vel bonum aliquod voluntati ab intellectu proponitur, poterit quidem voluntas ab illius bonitate, vel amabilitate, quæ semper finita, ac limitata esse debet, allici, in illud inflecti; cùm tamen voluntas ipsa ex naturâ propriâ non ad ejusmodi solùm bonum, sed ad quodlibet etiam aliud dirigatur, atque alia plurima sint, quæ propriâ bonitate voluntatem allicere, excitare, sive movere possunt, voluntas in primi boni, vel objecti amore semper indifferens erit, ac libera, ut ab illius amore ad bonum aliud convertatur; & quemadmodum ubi voluntas quodcumque bonum elegerit nunquam illo sic perfici, sive satiari poterit, ut bonum aliud appetere, & jam electum respuere subinde non possit, quòd nimirum insatiabilis, ac infinita voluntatis cupiditas unico finito bono compleri, vel extingui non possit, ita quoque quodcumque bonum illa sic eliget, ut illud ipsum respuere, vel non eligere potuerit, in quo perfectissimæ libertatis character, atque natura consistit.

XX. Quod si voluntas quodcumque bonum finitum, atque creatum liberè amare debet quia ad illud unum naturâ suâ non dirigitur, atque in illo infinitam bonitatem, infinitæ suæ cupiditati parem non reperit, bonum tamen in communi non liberè, sed necessariò diligere debet, ad quod veluti objectum adæquatum ingenito pondere inclinatur; quemadmodum etiam necessariò non liberè Deum amare debet, ubi in-

fini-

finitam ipsius bonitatem clarè, distinctèque cognoscat, ipsam nimirum summi boni, in quo omne bonum, vel infinita bona continentur, naturam nitidè contempletur. Hinc Beatorum mentes necessariò Deum diligunt, cumque in illius amore omnis voluntatis cupiditas perfectissimè quiescat, & uberrimè satietur, ac infinitâ voluptate perfundatur, non poterit objectum, vel bonum aliud appetere: unde etiam sequitur, quod illo amore Beati nihil merentur, sicuti æterno Dei odio nihil demerentur damnati quòd illorum voluntas in perenni mali amore necessariò determinata, sive miserrimè confirmata sit.

XXI. Cæterùm, si rationibus, & argumentis ejusmodi, quibus humanæ voluntatis libertas asseritur, divina quoque Scripturarum, vel Conciliorum testimonia attexenda forent, plurima certè, atque clarissima afferri illa possent, præsertim ex Conciliis illis, quæ contra Pelagianos, aliosque gratiæ, vel arbitrii eversores celebrata sunt: atque in primis etiam ex Tridentinâ Synodo, quæ contra Lutherum, atque Calvinum definivit *liberum arbitrium motum, & excitatum a Deo cooperari assentiendo Deo excitanti, & vocanti, posse dissentire si velit, nec veluti inanime quodam nihil omnino agere, merèque passivè se habere*, ut hæreticis illis videbatur; quemadmodum etiam sequenti canone hæreticum esse definit, qui *liberum hominis arbitrium post Adæ peccatum amissum, & extinctum esse dixerit, aut rem esse de solo titulo, imò titulum sinè re, figmentum denique a Satana invectum in Ecclesiam;* quæ singula Lutherus, atque Calvinus asserere non erubuerant. Cui quidem Tridentinæ Synodi decreto non modò veterum Conciliorum, sed apertissima, quoque

Scriptu-

Scripturæ authoritas præluxerat, ubi Deus Cain peccato, pravisque affectibus irretitum alloquens ait *sub te erit appetitus tuus, & tu dominaberis illius* (a); sicuti alibi docet quod *Deus reliquit hominem in manu consilii sui* (b); & expressiùs id exponens, sive flexibilem voluntatis potentiam inculcans ait *apposuit tibi aquam, & ignem, ad quod volueris, porrige manum tuam* (c), quibus, aliisque innumeris testimoniis erudimur etiam post originale, vel actuale peccatum plenam, liberamque agendi, vel non agendi potentiam, sive arbitrii libertatem in homine remanere. Quin etiam ex testimoniis ipsis celebre libertatis discrimen, sive divisio a Theologis est derivata, quâ libertas ipsa, quæ in homine reperitur, alia *contradictionis*, alia *contrarietatis* vocatur. Libertas contradictionis dicitur illa, quâ voluntas alterutrum ex contradictoriis eligere, vel amplecti potest, operari nempe, vel non operari, amare, vel non amare; libertas verò contrarietatis est illa, quâ voluntas ad alterutrum ex contrariis objectis inclinat, idest ad bonum, vel malum, ad amorem, vel odium, quod aquæ, & ignis, vitæ, vel mortis nomine in Scripturis exprimitur: unde etiam voluntatis actus *omissionis*, vel *commissionis* vocari meritò solent; quia nempe voluntas aliquando non operatur, id quod operari deberet; aliquando verò operatur id, quod non operari deberet, hominisque perfectio non solùm requirit ut ipse non operetur malum, sed etiam ut bonum ipsum producat juxta celebre præceptum illud *diverte a malo, & fac bonum* (d). Quamvis

(a) *Gen. c. 4. v. 7.* (b) *Ecclesi. c. 15. v. 14.* (c) *ibi. v. 17.* (d) *Psal.*

vis tamen in homine duplex hæc libertas manifestiſſimè deprehendatur, ad eſſentiam tamen libertatis requiritur ſola libertas contradictionis. Certè Deus ipſe liberrimus eſt, neque tamen ipſius voluntas ad bonum, vel malum indifferens eſſe poteſt, ſed ſolùm poteſt bonum aliquod operari, vel non operari, aliquod producere, vel non producere; ſicuti Apoſtoli, qui in gratiâ confirmati jam fuerant, liberrimè bonum operabantur, etſi malum operari, ſive peccare non poſſent. Sed hæc alterius loci meritò videbuntur. Hìc enim de ſolâ libertate illâ, vel arbitrio diſſerimus, quod in hominibus in hac mortalis vitæ conditione reperitur, ideoque illos in bonum, & malum æquali ferè pondere inclinat, niſi quod in malum potiùs tacitâ, ac vehementi vi, vel propenſione abripitur, ut paullo ſuperiùs oſtendimus, ac uberiùs etiam oſtendetur, ubi de affectibus, ſive de animi paſſionibus diſſeremus.

XX. Atque hæc de humanæ libertatis exiſtentiâ, viribus, & origine dicta ſint. Qui plura deſiderat, illa, quæ a nobis in Metaphyſicâ, aut ab Auctoribus aliis uberrimè diſputantur, adire poterit. Hæc tamen ſatis futura videntur, ut exinde humanorum actuum bonitas, atque malitia inferiùs oſtendatur; illud iterum, quod hujus celeberrimæ quæſtionis, omniſque Moralis caput eſt, altè cordi, atque animo infigi debet, quod actus omnes, qui ad creata, vel particularia bona diriguntur, ita voluntarios, ac liberos eſſe, ut ab humanâ voluntate exeri, vel non exeri poſſint; ut ſi proinde voluntas aliquid, præviâ cognitione operetur, id illi adſcribi, imputari, meritòque tribui debeat.

CAP.

CAP. III.

De iis, quæ libertati, ſeu voluntario opponuntur, nempe de ignorantia, metu, & concupiſcentia.

I. SEd explicatâ jam libertatis origine, ſive ratione cur actus humanæ voluntatis liber, ac indifferens eſſe poſſit, illa nunc exponenda, vel differenda nobis occurrunt, quibus libertas illa ita vitiari, vel minui, vel prorſus auferri poteſt, ut actus ille involuntarius appelletur. Cùmque libertas ipſa partim ab intellectu, partim a voluntate oriatur; partim nimirum a cognitione, ſive judicio, quo objecti bonitas, honeſtas, atque amabilitas voluntati ab intellectu noſtro proponitur; partim a flexibili voluntatis arbitrio, quæ in utramque partem dirigi, objectum ipſum amplecti, vel reſpuere poteſt, manifeſtiſſimè apparet involuntarium partim ab intellectu, partim a voluntate pendere: quatenus nempe minuitur, vel aufertur objecti cognitio; ſive minuitur, & aufertur etiam flexibilis illa arbitrii vis, atque in unam potiùs quàm alteram partem dirigitur. Hinc celebri, conſtantique Philoſophorum omnium ſententiâ involuntarium ab errore, vel ignorantiâ, vel a metu, vel a concupiſcentiâ producitur, ideoque ab Ariſtotele (a) definitur *involuntarium id, quod fit vel vi, vel ignorantia;*

 un-

(a) *Eth. Nic. III. c. 1.*

Unde de iis omnibus ita nunc breviſſimè diſſeremus, ut nitidè intelligatur quomodo ab ejuſmodi cauſſis arbitrii libertas, ideoque humanorum actuum bonitas, ſive malitia varietur.

II. Atque, ut ab errore, vel ignorantiâ exordiamur, illa definiri ſolet *carentia*, ſive *privatio cognitionis;* eademque ſpectari poteſt ſive reſpectu illius, in quo reperitur, & qui ignorare dicitur; ſive reſpectu rei, quæ ignoratur; ſive denique reſpectu modi, quo illa in voluntatis actum influit, ut ille voluntarius, vel involuntarius ex cognitione, vel ignorantiâ fieri dicatur.

Si ignorantia primo modo conſideretur quatenus in intellectu, vel homine reperitur, illa diſtingui ſolet in *vincibilem*, & *invincibilem*. Vincibilis, vel ſuperabilis ignorantia vocatur illa, quæ facilè, ac mediocri diligentiâ vinci, vel ſuperari poteſt; ideoque, ſi quis illam vincere, vel ſuperare non curet, eadem ignorantia *ſupina*, vel *affectata* vocari ſolet; ſupina quidem, aut craſſa ſi quis adeo iners ſit, ut illa addiſcere, ſive cognoſcere negligat, quæ proprii muneris eſſe debent, ſive quæ propriæ conditioni, ſtatui, vel officio conveniunt; affectata verò dum non modò illa cognoſcere negligit, ſed etiam curat, atque ſollicitus eſt ne ſibi invito oſtendantur; ſibique media, vel inſtrumenta eripit, quibus facilè erudiri poſſet: illi propemodum ſimilis, qui non modò res, & objecta conſpicere contemneret, ſed oculos etiam ita clauderet, ne ultro oblatam lucem, & objecta intueri cogeretur.

III. His ita poſitis, vel explicatis clariſſimè ſequitur qod error ille, vel ignorantia, quæ invincibilis ſit, libertatem, ac voluntarium perimit; ideoque, quæ cum ignorantiâ, vel ex errore invincibili fiant, neque libera, neque pro-

in-

inde imputabilia sunt. Si enim libertas oritur ex prævià cognitione, vel intellectûs judicio, nihilque volitum esse potest, quin præcognitum fuerit, atque voluntas non liberè sed necessariò judicium ultimum intellectûs sequi debet, si denique intellectus ipse aliter de re judicare, errorem vitare, vel superare non potest, ideoque non liberè, sed necessariò errore abripitur, etiam voluntas ipsa non liberè, sed necessariò in objectum ipsum sibi ab intellectu propositum feretur, ideoque voluntatis actus involuntarius erit, ac ipsi imputari non poterit.

IV. At, si error, & ignorantia vincibilis sit, facilè nimirum vinci, vel superari potuerit, hæc libertatem lædere, involuntarium actum efficere, ideoque a peccato excusare non poterit. Si enim quis errorem, quem facilè superare potest, superare contemnit, quin etiam consultò, deditâque operâ nititur ut in errore persistat, error ipse, vel ignorantia libera, & voluntaria erit; ideoque quidquid ex errore voluntario oriatur, vel ex hac ignorantiâ dependeat, similiter liberum, ac voluntarium censeri debet Sic ex. gr. qui intelligat se legem violare posse, vel subinde malum operari nisi legem ipsam, operisque naturam, & circumstantias optimè inquirat, hic ubi legem inquirere, circumstantias explorare contempserit, sive in errore persistere liberè, atque consultò voluerit, censetur etiam legem violare voluisse. Qui dum ebrietate premitur, vel a furore abripitur ita se mentis impotem fieri experiatur, ut plura contra legem, ac honestatem efficiat, si liberè, ac voluntariò in ebrietatem, aut iram labatur, liberè quoque, vel voluntariò censeri debet actus illos voluisse, quos cum ebrietate, vel irâ con-

junctos esse cognoverat. Hinc actus illi, etsi actualiter cogniti, vel in se liberi non sint, liberi tamen, vel cogniti *in caussâ* dicuntur, quòd cognita, & liberè volita sit illa caussa, ex quâ effectus illi sequantur; unde Scriptura homines illos vituperat, atque admissi sceleris reos expressè docet, qui ex hac ignorantiâ vincibili peccaverint, eumque iniquum esse testatur, qui *noluit intelligere ut bene ageret*, atque ab Alexandro VIII. Rom. Pont. inter alias perditorum hominum opiniones hæc etiam damnata fuit quod *Peccatum Philosophicum, seu morale quamtumvis grave in eo, qui Deum ignorat, vel de Deo actu non cogitat, est grave peccatum, sed non est offensa Dei, neque peccatum mortale dissolvens amicitiam Dei, neque æternâ pœnâ dignum;* quemadmodum in hoc ipso sensu damnata jam fuerat in Concilio Diospolitano Pelagii sententia, quod *oblivio, & ignorantia non subjacent peccato, quoniam non secundùm voluntatem eveniunt, sed secundùm necessitatem.*

V. Quod si ignorantia secundo modo, sive respectu rei ignoratæ consideretur, illa distingui solet in *ignorantiam juris*, & *ignorantiam facti*. Ignorantia juris est illa, quâ quis ipsum jus, legemque ignorat, quid nempe fieri debeat, quid lege vetitum, præscriptumque sit: ut si quis propriæ Religionis dogmata, regni leges, muneris, vel conditionis officia ignoret. Ignorantia facti dicitur illa, quâ, licèt aliquis leges optimè noverit, quid vetitum, præscriptumque sit cognoscat, ignorat tamen an actus iste peculiaris ab illa lege respiciatur, sive legi oppositus haberi debeat. Hinc ignorantia facti longè facilior, & frequentior est, atque in illis etiam conspicitur, qui leges omnes optimè no-

ve-

verint. Cùm enim facti alicujus, vel actûs humani bonitas, legumque vis a variis temporis loci, personæ, rerumque circumstantiis ita dependeat, ut si illarum aliqua varietur, ipsa quoque legum vis, & actûs bonitas variari subinde debeat, vix, ac ne vix, quidem certò deprehendi, vel definiri potest, utrum actus iste legibus in tali casu, vel circumstantiis subiiciatur *.

Si quis itaque adhibitâ morali diligentiâ ut hanc ignorantiam facti superet, ab illâ tamen, vel ab errore liber non sit, sed facti ignorantiâ operetur, involuntariè malum operatur ideoque malum ipsi imputari non potest, sed a peccato excusatur; sicuti certè in Sacris Literis ab adulterii scelere excusatur Abimelech, qui cùm Saram Abrahami sororem, non verò simul uxorem quoque esse intellexisset, ipsam sibi uxorem accipere meditabatur.

VI. Longè difficilior est ignorantia juris, ideoque difficiliùs libertatem adimere, involuntarium actum efficere, vel a peccato excusare illa potest; cùm facilè intelligi, deprehendique possit quid lege vetitum, sive sancitum sit. Ac de naturali quidem jure, vel æternâ lege, quæ singulis hominum cordibus inscripta dicitur, nulla invincibilis ignorantia concedi solet, ut quod bonum sit amandum, malum fugiendum; alteri fieri non liceat, quod sibi fieri nemo vellet, aliaque id genus plurima, quæ præcepta

* In omni parte error in jure non eodem loco, quo facti ignorantia haberi debebit, cùm jus finitum, & possit esse, & debeat facti interpretatio plerumque etiam doctissimos fallat *Dig. lib. XXII. tit. 6. leg. 2.*

Regula est juris quidem ignorantiam cuique nocere, facti verò ignorantiam non nocere. *Dig. ibi leg. 9.*

primæ classis, sive prima Moralis principia vocari solent, ut alibi demonstrabitur. Invincibilis quoque ignorantia dari non potest de præceptis illis, quæ in Decalogo continentur, quæque secundæ classis, vel secundi generis appellantur, quippequæ ex primis, vel ex ipso rationis lumine nitidè deducantur, atque cum iis arctissimè, vel intimè conjungantur, ut fusiùs, & opportuniùs Cap. 7. & 8. ostendetur ubi de divinâ, ac humanâ lege differetur. Secus verò de præceptis tertii generis, quæ nempe paullo obscuriora sunt, longâque serie ex aliis inferuntur, quemadmodum etiam de humano jure, quod liberè ex Principum arbitrio præscribitur, invincibilis ignorantia admitti poterit; ideoque actus illi, qui ex culpabili, vel superabili juris ignorantiâ fiunt, neque libertatem minuere, neque actûs humani malitiam excusare poterunt; sicuti certè libertatem hanc adimet, omnemque culpæ labem auferet ignorantia, vel error ille, qui inculpabilis, vel insuperabilis fuerit.

VII. Si denique ignorantia ipsa, vel error cum opere, vel actu comparetur, si nimirum consideretur ille modus, quo ignorantia in actum influit, vel ad actum ipsum conducit, hæc in *antecedentem*, & *concomitantem* distinguitur. Antecedens ignorantia dicitur illa, quæ ita voluntatis determinationem, vel actum ipsum præcedit, ut efficaciter in ipsum influat, atque voluntas ex ignorantiâ ipsâ veluti conditione inclinetur ad operandum; ideoque, nisi ignorantia præcederet, actus ille non fieret, sive voluntas ab operando desisteret. Sic ex. gr. dum Lamech Cainum inter arbusta latitantem occidit, cum feram esse putaret, ita ex ignorantiâ operatus est, ut si re vera hunc homi-

nem

nem non feram esse cognovisset, certè ab infligendo vulnere, vel emittendo telo abstinuisset. Ignorantia verò concomitans vocatur illa, quæ etsi voluntatis actum præcedat, non est tamen illius caussa, atque ita voluntas ab hac ignorantiâ movetur ad operandum, ut, etiamsi error, & ignorantia auferretur, tamen voluntas ipsa ab opere non desisteret; ut ex. gr. si quis interim dum hominem sibi infensum perimere mediatur, telum inter arbusta emittat feram occidere volens, sed revera hominem ipsum ibi fortuitò latitantem occidat, etsi tali jactu hominem occidere non voluerit, vel hominem esse ignoraverit, etiamsi tamen hominem esse cognovisset, telum nihilominus hominem occisurus projecisset. Plerique addere solent aliud ignorantiæ genus, quam *subsequentem* appellant, quæ nimirum aliquem voluntatis actum sequatur, idest liberè volita, electa, quæsita fuerit; sed cùm ejusmodi ignorantia subsequens ab affectatâ, vel superabili minimè distinguatur, hìc iterum repeti, vel uberiùs explicari non debet.

VIII. Porrò clarissimè apparet, quod ignorantia antecedens ita libertatem perimit, vel involuntarium actum efficit, ut omnem prorsus ab illo peccati labem excludat; neque enim voluntas actum eligeret, nisi ignorantiâ, vel errore abriperetur; vel tota caussa cur voluntas operetur est error ille, qui invitam, nihilque tale cogitantem inflectit, sive determinat ad operandum.

Ignorantia verò concomitans nihil voluntario, vel libertati detrahit, ideoque nihil peccati labem extenuat. Quamvis enim error, & ignorantia concomitans non ita determinet voluntatem ut ab ipsâ voluntas veluti ab occasione in-

inclinetur ad operandum, ipsam tamen voluntatem sic affectam, & inclinatam esse supponit, ut quamvis etiam error abigeretur, eundem tamen actum voluntas exereret, vel actum ipsum quem ignorans producit, liberè quoque, & ipsius conscia produceret. Unde hoc insigne quoque discrimen inter ignorantiam antecedentem, & concomitantem constitui potest, ut quæ ex ignorantiâ antecedente producuntur, ita producantur, ut ubi peracta, vel admissa fuerint dolorem, & pœnitentiam excitent, atque, si fieri posset, voluntas illa infecta vellet; quæ verò ex ignorantiâ concomitanti fiunt, non dolorem, & ægritudinem, sed aliquando potiùs lætitiam excitent; ut voluntas, si illa jam fortuitò, vel inconsultò facta non forent, eadem liberè, consultòque iterum faceret; quamvis etiam de iis, quæ ex ignorantiâ antecedente facta fuerint, possit aliquando voluntas deinde delectari.

IX. Quemadmodum verò libertas ab ignorantiâ minuitur, vel prorsus etiam perimitur, quod ab illâ cognitio, sive judicium intellectûs ita auferatur, ut ipsa proinde voluntatis electio impediatur, ita quoque metu libertas vitiatur, quòd in metu flexibilis, ac indifferens arbitrii vis in unam potiùs, quàm alteram partem inclinetur, sive ad unum potiùs, quàm ad alterum objectum dirigatur. Hinc vis, & coactio, quæ a Juris consultis optimè definitur *major rei impetus qui repelli non potest*, atque intrinsecæ voluntatis propensioni opponitur, involuntarium actum efficere existimatur. Cùm tamen non quilibet metus vim inferat, nec etiam metus quilibet libertatem auferre potest; ideoque explicari nunc debet, quæ vis, ac metus libertatem minuere, vel etiam extinguere fortasse possit.

X. At-

X. Atque illud inprimis veluti certum haberi debet, quod internis actibus voluntatis nulla vis inferri poteſt, ideoque quilibet actus, qui a voluntate quocumque modo producatur, ſemper voluntarius eſſe debet. Si enim actus ille voluntarius vocatur, qui a voluntate producitur, in quem voluntas inclinat, ſive qui a voluntate elicitur, certè quocumque modo, vel occaſione voluntas inclinetur ad operandum, ſemper voluntariè operabitur; alioquin nolens vellet, cuperet refugiendo, odiret amando, in quo maniſeſtiſſima contradictio reperitur. Hinc Deus ipſe, qui miro, & ineffabili modo in ipſis hominum voluntatibus operatur & velle, & de voluntatibus hominum quod vult, & cum vult facit, habens ſinè dubio cordium humanorum quò placeret inclinandorum omnipotentiſſimam poteſtatem, poteſt quidem voluntatem ex nolente volentem efficere, vel ipſam ex unâ volitione & amore, in amorem alium, ſeu volitionem transferre; non tamen efficere poteſt, ut illa nolens velit, ideſt aliquem actum producat, qui voluntarius non ſit. Quod ſi Deus ipſe prima voluntatis humanæ cauſſa, ſupremuſque dominus voluntatem cogere, vel interioribus, & propriis ejuſdem actibus vim inferre non poteſt, multò certè minùs id poterit quæcumque creata cauſſa, quæ ſupra voluntatem nullum dominum habere, vel exercere poteſt; atque præſertim illa, quæ corporea ſit, ideoque voluntati ſubjecta quodammodo cenſeri poterit. Hinc vinculis quidem, minaci tyranni vultu, verberibus, ac ipsâ morte corpus terreri, vinciri, cogi, vel ſtringi poteſt, animus tamen, atque voluntas reſiſtere, ac reluctari poteſt, & illum

Non civium ardor prava jubentium,
Non vultus inſtantis tyranni Men-

Mente quatit solidâ, sed
———— ———*si fractus illabatur orbis*
Impavidum ferient ruinæ; (a)
ut de Catone dixit Poeta
——————*cuncta terrarum subacta*
Præter atrocem animum Catonis, (b)
quidquid denique fato, sive casu contingat, eadem tamen voluntas sententiæ, sive propositi tenax constantissimè persistat, ut olim
Victrix caussa Diis placuit, sed victa Catoni. (c)

XI. Exterioribus tamen, ac imperatis actibus vis inferri potest, iis nimirum, qui a voluntate quidem imperantur, & eliguntur, sed ab exterioribus tamen corporis viribus, sive potentiis exercentur. Poterit enim ab extrinsecâ vi, contra voluntatis desiderium, & propensionem ita corpus impelli, sive moveri; ut actum illum extrinsecùs exerat, a quo voluntas ipsa prorsus abhorreat, sive actum oppositum illi, quem voluntas liberè, ac propriâ, vel intrinsecâ sui propensione eligeret. Unde exterior actus ille, qui in corpore producatur, quandiu in voluntate opposita propensio, vel interior actus oppositus perseverat, coactus, & involuntarius censeri debet; ideoque, cùm bonitas, & malitia solùm in actu libero, non verò coacto, vel necessario reperiri possit, exterior actus ille neque moraliter bonus, neque malus esse poterit. Quod si extrinseca vis illa non modò corpus adigat, & impellat, sed ipsam quoque voluntatem senlim alliciat, & inclinet, ut tandem voluntas ipsa interiori actu idem eligat, quod ab extrinsecâ, urgente, violentâ caussâ sibi proponitur, actus ille partim vo-

(a) *Horat. lib. III. ode 3.* (b) *Id. II. ode 1.* (c) *Lucan...*

voluntarius, partim involuntarius censeri poterit; ita nimirum voluntas ipsum eligit, ac in ipsum inclinat, ut si fieri posset, ipsum non vellet, seposito nempe timore, vel extrinsecâ vi non eligeret; ita operatur, & objectum illud amplectitur, ut non amplecti, vel declinare desideret. Sic ex. gr. mercator, qui obortâ tempestate mortis instantis timore merces in mare projiciat, liberè quidem, ac voluntariè ipsas projicit, non projecturus tamen si tempestas aliter sedari, sive mors declinari posset. Qui prædoni mortem minitanti pecunias erogat, vitamque pecuniâ redimit, voluntariè pecuniam elargitur, non daturus tamen si prædonis vim effugere, sive dilabi posset. In his itaque, aliisque innumeris exemplis, quæ afferri possent, duo mala voluntati proponuntur, quorum utrumque illa refugit, vel ab utroque abhorret. Si tamen alterutrum necessariò subeundum sit, voluntas ipsa in minus vel levius malum, quod sibi tunc veluti bonum proponitur, ita inclinat, ut illud eligat, ac liberè amplectatur; unde actus ille, quo minus malum amplectitur, *simpliciter*, *efficaciter*, *absolutè* voluntarius vocatur, *secundum quid* verò, & *inefficaciter* involuntarius *.

XIII. Hinc manifestissimè apparet quod metus, quicumque ille sit, sive ut a Jurisconsultis optimè definitur, *instantis*, *vel futuri periculi caussâ mentis trepidatio* (a), libertatem omnem non adimit, neque involuntarium actum efficit, sed solùm flexibilem arbitrii vim minuit, sive minùs voluntarium actum reddit, ideoque pec-

(a) *Lege ait Prætor. §. quod metus caussa.*

* Mixtæ igitur hujusmodi actiones cum sint, spontaneis tamen magis sunt similes quippe cum eligendæ sint tunc cum aguntur. *Arist. Eth. Nic. lib. 3. c. 1.*

peccati labem extenuat. Cùmque voluntas ex naturâ propriâ ſemper bonum, aut certè ex duobus malis, quæ ſibi propoſita fuerint, minus malum veluti bonum amplecti debeat, facilè intelligitur, quod nullo metu, nec ullo doloris, & mortis etiam timore inflecti, vel excuſari debet, ſi divinam, æternamque legem violaverit. Cùm enim divinæ legis tranſgreſſio, Dei injuria, peccatum, ac æterna mors, quæ peccatum ipſum veluti pœna conſequitur, longè gravius, majuſque malum ſit, quàm dolor, & mors, ſi illa cum dolore, vel morte comparetur nunquam veluti minus malum, vel bonum cenſeri poterit, ideoque a voluntate eligi non poterit; unde qui metu peccaret, leviùs quidem peccaret, quàm qui dedita operâ, ultròque ſcelus admitteret, ab ipsâ tamen peccati, vel ſceleris labe excuſari non poſſet *. Secus verò de humanis legibus, atque externis actibus, qui ad vitæ ſocietatem, & officia pertinent, cenſeri debet. In iis enim ſi metus non quicumque, vel levis, *& vani hominis*, *ſed qui meritò in hominem conſtantiſſimum cadat*, ſive *metus majoris mali* ut Labeo (a) interpretatur, intercesserit, actus ille veluti involuntarius, nullus, & irritus cenſeri ſolet, ideoque a ſervandâ lege vel ab obligatione liber, & immunis exiſtimatur: unde celebre reſponſum illud Romani Prætoris apud Juriſconſultos, *quod metûs cauſsâ ge-*

(a) *Leg. ait Prætor. ff. Quod metus cauſſa.*

*Ob nonnulla laus quidem minime, ſed venia exhibetur, cum ea, quæ non debet, agit quiſpiam ob ejuſmodi, quæ ab humana natura excedunt, & a nullo ſuſtinerentur: quædam autem fortaſſe ſunt, ad quæ perpetranda nemo cogi, compellique poteſt, ſed potiùs extrema quæque pati, ac mori convenit. *Ariſt. ib.*

gestum erit, *ratum non habeo*, & effatum illud apud Theologos, quod *Ecclesia*, sive Ecclesiastica lex *non obligat cum gravi incommodo*, gravis nimirum, ac evidentis incommodi metu ecclesiasticæ legis vim, & obligationem cessare. Sed hæc alibi fusiùs ubi de divinâ, ac humanâ lege, earumque vi, vel obligatione differetur.

XIII. Aliqua postremò de concupiscentiâ, vel affectibus adjungi debent, quibus libertas ipsa minui, vel actus involuntarius fieri existimatur. Cùm enim humanis affectibus tanta plerumque vis esse possit, ut hominem voluptatis illecebris delinitum in sensibilium rerum amorem vel invitum abripere illi soleant, atque flexibilem arbitrii vim in malum sibi vividiùs propositum adigere, libertas ipsa ita concupiscentiâ, vel affectibus lædi, vel extingui videtur, ut actus ille, qui ex affectu, sive concupiscentiâ fiat, involuntarius existimetur. Hinc Apostolus querebatur *video aliam legem in membris meis repugnantem legi mentis meæ*, & *captivantem me in lege peccati* (a); quemadmodum universaliter Divus Jacobus asserit, quod *unusquisque tentatur a concupiscentiâ suâ abstractus*, & *illectus* (b).

XIV. Ex iis tamen, quæ superiori Capite diximus, inferri, vel demonstrari facilè poterit, quod affectus illi, peccati fomes, sive concupiscentia libertatem non adimunt, neque proinde involuntarium actum efficiunt. Quamvis enim post primi parentis peccatum proni sint sensus hominis in malum, atque in nobis animales spiritus, & imagines excitentur, quæ nos in sensibilium rerum amorem vehementer alliciant,

(a) *Rom. c. 7. v. 23.* (b) *epist. c. 1. v. 15.*

ciant, & frequenter etiam abripiant, certissimum tamen, perspectumque est, quod humana voluntas, purior nempe, ac superior hominis pars, ejusmodi illecebris resistere, dissentiri, aliò amorem convertere, & oppositum amplecti potest; unde, si assentiri potiùs, quàm dissentiri voluerit, liberè, ac voluntariè assentietur; ideoque actus ille simpliciter, & absolutè voluntarius censeri debet. Leviùs tamen fortasse ille peccaverit, qui gravi tentationis vi, vel affectûs impetu abstractus, & illectus peccaverit, quàm qui nullo invitante, deditâ operâ, soloque perditæ voluntatis arbitrio legem violaverit: unde communiter dici solet, quod leviora sunt *infirmitatis*, quàm *malitiæ* peccata: cùm in illis voluntas affectibus, carnisque illecebris, vel concupiscentiæ liberè cedat, atque succumbat; in his verò voluntas ipsa affectus, & concupiscentiam sollicitet, additisque veluti stimulis ad peccandum excitet, sive ex peccato affectum, & voluptatem inquirat.

XV. Fieri tamen aliquando potest, ut affectuum vi libertas, & voluntarium non modò minuatur, sed ita quoque adimatur, ut involuntarius actus sequatur. Quandò nimirum aliquis ita subito, ac vehementi animi, vel potiùs corporis affectu movetur, & concitatur, ut nullum consilio, deliberationi, vel cognitioni locum relinquat, sed actum exerat, qui proinde ex defectu præviæ cognitionis involuntarius censeatur. Sic ex. gr. si quis ab aliquo lædatur ita repente naturali quodam, ac improviso spirituum animalium motu excitatur, ut nihil cogitando, nullâque præviâ cognitione lædenti alapam, vel vulnus etiam infligat; quemadmodum ferè qui labitur, repentè, vel inconsultò manum extendit.

dit. Ejusmodi motus, qui a corporeis spiritibus juxta Mechanicæ leges excitatis in corpore producuntur, & omne mentis humanæ judicium, ac voluntatis deliberationem præveniunt, *motus primo-primi* a Theologis appellantur; quemadmodum alii, qui plenum quidem, perfectumque, non omnem tamen voluntatis consensum præcedunt, *primo-secundi*, vel *semi-pleni* dicuntur; ideoque sicuti primi perfectè, sive simpliciter, involuntarii vocantur, ita secundi voluntarii quidem simpliciter, secundum quid autem involuntarii, hoc est minùs voluntarii censentur, unde etiam leviùs a legibus puniri, sive faciliùs excusari solent. Sed de his, aliisque pluribus, quibus humanæ voluntatis libertas, ideoque actuum bonitas, sive malitia minuitur, in Disp. III. Cap. 6. fusiùs adhuc, & illustriùs loquemur ubi de Affectibus humanis, illorumque vi disseremus.

C A P. I V.

De humanorum actuum bonitate, & malitia.

I. QUæ de humanorum actuum bonitate, sive malitiâ præsenti Capite dicturi sumus clarissima fore putamus si illa perspecta jam fuerint, quæ superiori loco exposuimus. Cùm itaque nihil frequentiùs asseri, vel in Ethicâ repeti soleat, quàm humanæ voluntatis actus bonos, vel malos esse, Ethicam de bonitate, vel malitiâ disserere, hominem ad beatitatem bonis actibus dirigi, malis ab ipsâ deflectere, illud hìc nitidè constitui, vel explicari debet in quo bonitas ejusmodi, sive malitia consistat;

sistat; unde oriatur; quove discrimine boni a malis actibus distinguantur: quod ut clariùs intelligi, deprehendique possit, varias bonitatis ideas, variasque Philosophorum sententias exponemus, ut exinde melior, ac verisimilior eligatur.

II. Bonum itaque duplici modo spectari, sive considerari potest, *physicè* nimirum, vel *metaphysicè*, & *moraliter*; unde bonum, aut bonitas alia physica, vel metaphysica, alia moralis vocatur. Bonitas physica est illa perfectio, quæ physicè, sive realiter in quolibet ente reperitur, vel entitas ipsa rei quatenus a voluntate appeti, vel diligi potest; unde illud ab Aristotele definiri jam diximus id, quod omnia appetunt, vel appetere possunt; illud nimirum, quod ab humanâ voluntate inquiri, sive amari potest; unde quodlibet ens, cùm entitatem aliquam habeat, aliquam etiam bonitatem physicam habere debet, ideoque bonitas physica *transcendentalis*, vel inseparabilis quædam entis proprietas illi arctissimè, & necessariò conjuncta censeri solet. Et certè, sicuti quodlibet ens physicum divinum, ac infinitum esse Divinam nempe naturam participat, ita quoque divinam, ac infinitam bonitatem, sive perfectionem illud participare debet, ut in quolibet ente creato tenuis quædam divinæ bonitatis pars, atque vestigium veluti impressum effulgeat. Bonitas verò moralis est illa perfectio, quæ in ente, vel bono physico ab aliquâ caussâ veluti adjuncta, vel superaddita reperitur, quâ mores ipsi, vel humanæ voluntatis actus dirigi, vel perfici possent: unde inter physicam, ac moralem bonitatem hoc insigne discrimen reperitur, quod bonitas physica veluti proprietas quædam, atque perfectio entis physici inseparabiliter illi conjuncta, sive cum illo *identificata* concipi debet; bo-

bonitas verò moralis est veluti modus, perfectio, sive proprietas, quæ enti liberè ab aliquâ caussâ ita superadditur, ut illi non superaddi, vel ab illo separari quoque potuerit. Itaque Deus veluti prima, ac suprema caussa, a quâ veluti fonte, primâque origine quodlibet ens producitur, poterat enti a se producto bonitatem, & perfectionem aliquam imprimere, quæ illi physicè, realiter, inseparabiliter adhæreret; vel, si accuratiùs adhuc loqui velimus, dum liberè aliquod ens crearet, se nimirum aliquâ ratione communicaret, debuit illi enti perfectionem aliquam, vel bonitatem imprimere, aliquam nempe infinitæ suæ bonitatis partem communicare; cùm impossibile certè sit Deum entitatem propriam, simulque propriam perfectionem, quæ entitati inseparabiliter conjungitur, vel ab illâ non distinguitur, non tribuere. Cùmque similiter Deus inter entia creata liberam hominis voluntatem liberè produxisset, quæ varios, & oppositos actu eligere, operari vel non operari poterat, Deus ipse rebus, vel entibus physicis a se creatis, entitatem aliam, bonitatem, vel perfectionem adjungere, vel superaddere potuit, cujus amore liberi voluntatis actus meliores, perfectioresque forent, iisque libera, flexibilis, ac indifferens voluntatis vis, cupiditas, & impetus coerceretur: & quemadmodum ex bonitatis physicæ, quæ in objecto physico inseparabiliter, ac veluti primariò reperitur, amore voluntas ipsa physicè perficitur; ita ex bonitatis, vel perfectionis moralis, quæ in eodem ente, vel objecto physico ex hac hypothesi, institutione, vel secundariò reperitur, amore, voluntas ipsa moraliter perficeretur.

III. Quemadmodum itaque voluntas *in esse physico*, vel ex naturâ propriâ ingenito veluti pon-

dere ad bonitatem physicam dirigitur, unde illius propensio, vel actus physicè bonus vocatur; ita quoque voluntas ipsa *in esse moris*, sive moraliter, dependenter nimirum ab institutione divinâ, ad bonitatem moralem dirigitur, unde illius propensio, vel actus moraliter bonus, aut, si voluntas ab ejusmodi morali bonitate liberè deflectat, moraliter malus appellatur. Hinc manifestissimè apparet bonitatem moralem, quæ in voluntatis actibus deprehenditur, oriri, vel dependere ab ordine, seu relatione ad bonitatem moralem, quæ in objecto reperitur; ideoque a lege, sive decreto, quo Deus bonitatem illam huic potiùs quàm alteri actui, huic, vel alteri enti superaddidit; sicuti moralis malitia a privatione illius ordinis, vel relationis quam voluntatis actus ex divinâ lege habere deberet; unde sequitur, quod actus ille moraliter bonus esse, vel dici debet, qui ad bonitatem illam moralem enti superadditam dirigitur, sive ordinem illum habet, qui a Deo humanis actibus est constitutus; ille moraliter malus, qui bonitate morali careat, vel ab ordine voluntatis actibus constituto deflectat; ille denique indifferens, qui neque ad bonitatem moralem dirigitur, neque ab illâ deflectit; qui neque ordinem illum exequitur, neque destruit; cui nempe nulla moralis bonitas, ordo, vel finis est constitutus, qui denique nullâ lege, sive decreto dirigitur.

IV. Ab hac opinione, sive doctrinâ, quæ alioqui clarissima, atque certissima haberi debet, illi diffidere, vel dissentiri videntur, qui bonitatem ipsam, ac honestatem quibusdam actibus intrinsecè inhærere putant, ut independenter a quacumque lege, vel ordine illi boni, vel ma-
li

li esse debeant: ut, etiamsi nulla divina lex, nullus ordo, nulla relatio constituta fuerit, ipsi tamen per se invariabiliter, ac necessariò boni, sive mali censeri debeant *; aut etiamsi divinâ lege prohibiti, sive præscripti fuerint, non ideo mali censeri debeant quia prohibiti sint, sed potiùs ideo prohibiti quòd naturâ propriâ sic mali forent, ut nunquam liciti, vel boni esse possent. Hinc celebris illa juris, ordinis, sive legis distinctio in jus æternum, & naturale, quod divinum necessarium appellant, ac jus divinum voluntarium, vel liberum oriri debuit. Itaque Sapientes illi jus naturale, ex quo humanorum actuum bonitas, atque malitia derivat, a libero divinæ voluntatis decreto ita distinguunt, ut illud ab ipso Deo variari non possit; ideoque *jus naturale adeo immutabile sit, ut ne a Deo quidem mutari queat; & sicut ut bis duo non sint quatuor ne a Deo quidem potest effici, ita ne hoc quidem, ut quod intrinsecâ ratione malum est, malum non sit. Nam ut esse rerum postquam sunt, & quà sunt aliunde non pendet, ita & proprietates, quæ esse illud necessariò consequuntur: talis autem est malitia quorundam actuum comparatorum ad naturam sanctâ ratione utentem (a)*, quod deinde Grotius non modò ex Aristotele, verum etiam ex variis divinæ Scripturæ locis confirmat.

V. Si tamen res accuratiùs expendatur, atque alterutra opinio nitidè declaretur, utraque mirificè consentire, ac solo nomine, vel explicandi modo dissidere videtur; aut certè posterior illa Grotii, aliorumque sententia falsa, minùsque accurata censeri debet.

(a) *Grot. de jure belli, & pac. lib. 1. c. 1. num. 10.*

* *Stoici putabant* natura jus, non positione existere, sicut & legem, & rectam rationem. *Laer. VII. §. 128.*

Si enim velint humanorum actuum bonitatem, sive malitiam ita humanis actibus intrinsecam esse, ut a Deo, sive divina voluntate non pendeat; si nimirum æternam legem, ac jus naturale concipiant veluti principium quoddam, quod independenter a divinâ voluntate actus humanos dirigere, vel homines obligare possit, plurimùm fortasse falluntur, cùm nihil effingi possit, quod a liberâ divinâ voluntate non pendeat; nec ulla res ita potiùs quàm aliter esse debeat, nisi quia Deus hoc potiùs, quàm alio modo ipsam creare voluerit: cùm præsertim bonitas moralis a bonitate, vel entitate physicâ distinguatur. Nihil similiter concipi, vel effingi poterit, quod humanâ voluntate superius sit, & illam dirigere, vel obligare possit, nisi solus Deus, a quo solùm veluti summo auctore, primoque principio creaturæ singulæ ad finem dirigi, inflecti, vel applicari debent.

Quod si jus naturale, vel æternam hanc legem non aliud esse velint nisi divinæ voluntatis imperium, quo naturam hominis hoc potiùs, quàm alio pacto creare constituit, ideoque ipsam ad hunc potiùs, quàm alium finem dirigi, hos potiùs, quàm alios actus exerere, hoc potiùs quàm alio modo operari voluit, perinde est; sic enim bonitas humanis actibus intrinsecè inhærens, inseparabiliter conjuncta, vel actus ipsi necessariò, ac invariabiliter boni dicentur non absolutè, sed ex hypothesi, supposito nimirum quod Deus hoc potiùs, quàm alio modo humanam naturam creaverit, ideoque ad finem huic naturæ debitum, vel convenientem direxerit; ut quemadmodum a solâ liberâ voluntate pendet ut hanc homo indolem, sive naturam acceperit, ita ex hac liberâ hypothesi ad hunc finem eidem

natu-

naturæ debitum dirigatur, ideoque ab hac solùm hypothesi actus humani boni, vel mali censeri possunt.

VI. Nec alia certè fuisse videtur Grotii sententia, dum jus naturale, vel æternum definiens *jus naturale*, inquit, *est dictatum rectæ rationis indicans actui alicui ex ejus convenientiâ, aut disconvenientiâ cum ipsâ naturâ rationali, inesse moralem turpitudinem, aut necessitatem moralem, ac consequenter ab auctore naturæ Deo talem actum aut vetari, aut præcipi. Actus, de quibus tale extat dictatum, debiti sunt, aut illiciti per se, atque ideo a Deo necessariò præcepti, aut vetiti intelliguntur: quâ notione distat hoc jus non ab humano tantùm jure, sed & a divino voluntario, quod non ea præcipit, aut vetat, quæ per se, ac suapte naturâ aut debita sunt, aut illicita; sed vetando illicita, præcipiendo debita facit.* Ubi jus naturale, quod divinum necessarium appellat, a jure divino voluntario distinguit, quod non solùm absolutè, sed etiam ex hypothesi voluntarium est; neque ad naturam, finemque hominis semel constitutum necessariò sequitur, sed semper a liberâ Dei voluntate dependet. Eadem quoque clariùs, & expressè docet inferiùs ubi dicit quod sicut *esse rerum postquam sunt, & quà sunt, aliunde non pendet, ita & proprietates, quæ esse illud necessariò consequuntur: talis autem est malitia quorumdam actuum comparatorum ad naturam sanctâ ratione utentem*, unde paucis interjectis asserit *esse aliquid juris naturalis, si ostendatur rei alicujus convenientia, aut disconvenientia necessaria cum naturâ rationali, ac sociali;* ac si proindè jus naturale, æterna lex, ac bonitas illa, sive malitia, quæ humanis actibus intrinseca, necessariò connexa vocari solet,

let, ab ipsâ divinâ lege, seu voluntate repeti debeat, quâ Deus naturam hominis rationalem, atque sociabilem esse voluit, ideoque ad finem rationi debitum, vel ad actus societati aptissimos ordinavit.*

VII. Hinc intelligi, vel inferri facilè poterit jus naturale æternam legem vocari, ejusque regulas æternæ veritatis, atque immutabiles esse oportere, quòd Deus ab æterno naturam hominis hac potius non aliâ ratione creare decreverit, & ipsam hoc potiùs, quàm alio modo operari voluerit. Cæterùm an Deus aliâ ratione naturam hominis condere, ad alium finem dirigere potuerit; ideoque jus naturale mutari possit, ut ea, quæ in hac hypothesi bona sunt, in alterâ hypothesi mala forent, alii viderint, qui hæc subtiliùs, atque fortasse inutiliùs etiam inquirunt. Nobis illius bonitatis, atque malitiæ originem ostendisse sufficiat, quæ naturæ nostræ, seu voluntatis actibus inesse debet: illam nimirum in solo ordine vel relatione consistere, quam habent actus ipsi ad æternam legem, vel jus naturale, de quo in sequenti Capite differemus; malitiam verò, vel pravitatem in solâ privatione ejusdem ordinis, aut relationis, quâ actus ipsi ex hypothesi, sive institutione divinâ, vel si malueris ex naturâ propriâ habere deberet.

VIII. Nihil est autem cur argumenta illa nunc fusiùs congeramus, quibus Aristoteles Plato, aliique Philosophi intrinsecam bonitatem, sive malitiam humanis actibus inesse volunt, cùm in sapientissimi Grotii verbis superiùs exposi-

* Nihil natura justum esse, aut honestum, vel turpe; sed consuetudine, ac lege. *Cyrenaici apud Laer. II. ſ. 93.* Justum, & turpe non natura constare, sed lege. *Archelaus apud Laer. II. ſ. 16.*

positis illa contineantur, aut certè facilè dirimi, solvique possint; ut quidquid in aliorum hypothesi verificatur, in nostrâ quoque sententiâ mirificè demonstretur.

Itaque cum ait Aristoteles (a) actus aliquos reperiri, qui necessariò, ac invariabiliter mali, pravique sint; alios etiam, qui constanter, ac invariabiliter boni esse debeant, a quibus nimirum bonitas, sive malitia divelli, vel separari non potest, reponi facilè poterit illorum actuum bonitatem, sive malitiam non aliunde oriri, quàm ab ipsâ hominis naturâ, quæ hac potiùs, quàm aliâ ratione a Deo constituta fuerit; ideoque ab ordine, vel connexione, quæ inter ejusmodi actus, & sanctam, sociabilem, rationalem hominis naturam ex liberâ quidem, sed invariabili divinâ voluntate reperitur.

Si dixerint actus aliquos communi populorum omnium consensione malos appellari, ideoque illos intrinsecè, ac invariabiliter bonos esse oportere; respondebitur nationes omnes, variis licèt, diversisque moribus dissidentes, eâdem tamen naturâ, eodemque rationis lumine præditas esse; ideoque illarum singulas intelligere quid hominum naturæ conveniens, sive repugnans sit; quis actus humanam, sociabilem, sanctamque naturam deceat; quis ab illâ dissideat: adeoque humanorum actuum bonitatem ab humanæ naturæ indole, vel conditione repetendam esse.

Si bonos a malis actibus non extrinseco, sed intrinseco potiùs, ac ingenito discrimine distingui, vel, ut barbarè loquuntur illi, *specificari* debere putaverint, ideoque bonitatis origi-nem

(a) *Eth. Nic. II. c. 6.*

nem in ipsis actibus reperiri, concedi fortasse poterit actuum discrimen intrinsecum esse debere: sed hoc etiam in hypothesi nostrâ clarissimè ostenditur. Quamvis enim quilibet actus ex naturâ propriâ indifferens sit, ut morali bonitate, sive malitiâ præditus sit, cùm tamen ab hac potiùs, quàm ab aliâ naturâ produci, vel exeri; cùm huic potiùs, quàm alteri naturæ convenire debeat, atque ad hoc potiùs quàm aliud objectum ex divinâ lege, vel institutione dirigatur, intrinsecam ferè, ac invariabilem bonitatem, pravitatemque sortitur. Ceterum secluso quolibet ordine, qui a Deo veluti libero naturæ auctore sit constitutus, actus ipse nullâ bonitate, sive malitiâ præditus esse concipitur, ut paullo superiùs ostendimus.

Si denique opponatur intrinsecam, ac ingenitam pravitatem quibusdam humanis actibus invariabiliter inesse, quòd homines ab illis actibus ingenito quodam pudore veluti abhorreant, atque, ubi liberiùs ipsos admiserint, illos fateri, vel prodere vereantur, aut si fortasse deprehensi fuerint, gravis verecundia in illorum vultibus observetur; illud in primis reponi poterit, homines hoc ipso pudore, vel horrore affici debere ubi viderint actus illos ab humanæ naturæ conditione, vel ordine dissidere, qui a Deo constitutus fuerit, etsi independenter ab hoc ordine, sive naturæ conditione nulla moralis pravitas in humanis actibus reperiatur. Deinde verò quis apertè non videat, pudorem ejusmodi, ac verecundiam, quâ homines affici subinde solent, non ex ingenito quodam fonte, vel causâ, sed potiùs ex solâ consuetudine, animi affectibus, ingenio, atque educatione potissimùm oriri? Quis

enim

enim ignoret homines aliquos a quibusdam actibus abhorrere, in quos alii facilè, ac ingenito quodam veluti pondere inclinant? quis ex innumeris exemplis, quæ afferri possent, non intelligat, homines aliquos fuisse, qui de ipsis etiam actibus pudorem, seu verecundiam conciperent, in quibus nulla pravitas effingi possit?

Hinc optimè a Seneca (a) est observatum pudorem illum, quo quis afficitur, aliquando prorsus ingenuum, esse, ideoque veluti certum sceleris, atque malitiæ indicium assumi non posse; quemadmodum Plutarchus ipse, etsi alicubi dixisset peccati horrorem veluti naturæ effectum in hominum animis observari (b), alibi tamen elegantissimè ostendit, pudorem [c] aliquando prorsus immeritò in hominibus reperiri; ut si proinde bonitas, atque malitia ex pudore, seu verecundiâ cognosci, vel inferri deberet, non eadem certè, constans, & invariabilis bonitas, aut pravitas in humanis actibus existeret; atque ille, qui sinè pudore, seu verecundiâ operatur, sinè malitiâ quoque, seu pravitate operari meritò videretur; quo sanè nihil absurdiùs effingi potest, cùm potiùs hic pudor honestos, graves, & ingenuos homines deceat; perditi verò, ac vitiorum labe adspersi, vel inquinati aliquam potiùs ex infamiâ, sive dedecore voluptatem percipere videantur *. Denique ejusmodi verecundia, quæcumque illa sit, omnisque pudor ex solâ consuetudine, vel gentium more dependet; ideoque actus illi, qui sinè verecundiâ apud nationem aliquam fieri non possent,

(a) *Epist.* 11. (b) *de virt. moral.* (c) *lib. de falso pudore.*

* Ob magnitudinem infamiæ, cujus apud prodigos novissima voluptas est. *Tacit. Ann. XI. 26.*

sent, absque ullâ dedecoris notâ, ac pudoris sensu a gentibus aliis liberrimè fieri consueverunt, ut innumeris certè exemplis ostendi posset, si id ipsa rei perspicuitas pateretur. Moralis itaque humanorum actuum bonitas, sive malitia non ab intrinseco repeti, sive deduci debet; sed potiùs veluti modus, & affectio quædam, sive proprietas existimari, quæ ex divinâ voluntate oriatur, sive ex illius naturæ conditione, vel indole, quam Deus hominibus inesse voluit: ideoque, sicuti hominis natura, sive conditio semper eadem, constans, & invariabilis esse debet, ita quoque humanorum actuum bonitas eadem semper, ac invariabilis est futura. Sed hæc, aliaque id genus plurima fusiùs, & oportuniùs sequenti Capite differentur.

IX. Illud hic obiter addidisse juverit, quod si moralis actuum bonitas nihil aliud esse concipitur, vel esse potest, quàm modus, & affectio quædam humanis actibus adveniens, vel superaddita ex eo quod ipsi humanæ naturæ convenientes sint, ideoque bonitas ipsa in hoc ordine, vel convenientiâ consistit, quo humanus actus ad humanam, sociabilem, ac rationalem naturam veluti finem, ac bonitatis exemplar dirigitur, certè malitia nihil aliud esse, vel concipi poterit, quàm pura privatio ejusdem ordinis, vel convenientiæ; ideoque actus ille malus, pravus, ac inhonestus haberi debet, qui ab hoc ordine deflectat, qui naturæ rationali repugnet, qui denique hoc ordine, rectitudine, sive morali bonitate privetur. Hinc optimè Augustinus asseruit, quod *malum non est nisi privatio boni* [a]; sive *non aliud est nisi a boni-*

ta-

(a) *Conf.* III. *n.* 12. *al. c.* 7. & *VII. c.* 12.

tate defectus (*a*); unde concludit *nemo quærat efficientem caussam malæ voluntatis; non enim est efficiens, sed deficiens* (*b*). Ac certè si malum ipsum aliquid foret, aliqua nimirum entitas, modus, & affectio realis, illud ab ipso Deo veluti primâ, ac universali caussâ fieri deberet, cùm *omnia per ipsum facta sint, & sinè ipso factum sit nihil* [*c*], atque ille *omnia opera nostra in nobis operetur* [*d*]; quod profectò divinæ sanctitati, vel infinitæ perfectioni repugnat; neque Deus peccatum ipsum odisse, vel punire posset, si illud aliquâ ratione produceret, juxta celebre testimonium illud nihil *odisti eorum, quæ fecisti* [*e*].

X. Hinc refelli facilè poterit celeberrima illorum opinio, qui cùm malum assererent esse modum, ac entitatem, sive *naturam quandam subsistentem non secus ac bonum* (*f*), duo principia, sive caussas esse dixerunt, alterum bonum, a quo bona producerentur; alterum malum a quo veluti fonte mala omnia profluerent. Quæ quidem opinio Maneti præsertim, ejusque sequacibus Manichæis, Marcionitis, aliisque pluribus hæreticis adscribi solet, ut ex Ecclesiasticâ historiâ, præsertim verò ex D. Augustino, qui hæresim ipsam, quâ pridem imbutus fuerat, invictissimè deinde confutavit, erudimur. Ipsis tamen præluxerant Magi, qui *duo esse principia* dixere, *bonum dæmonem, & malum; alterum ex his Jovem, & Oromasdem, alterum Plutonem, & Arimanium* (*g*); ut eleganter, & copiosè Plutarchus (*h*), atque Leibnitius (*i*) exponit.

(*a*) *Lib. I. contr. Julian. n. 73. al. c. 8.* (*b*) *XII. Civ. c. 7.* (*c*) *Joann. Ev. c. 1. v. 3.* (*d*) *Isa. c. 26. v.* . (*e*) *Sap. c. 11. v. 25.* (*f*) *D. Th. I. p. qu. 489. art. 1.* (*g*) *Laer. proem. §. 8.* (*h*) *lib. de Isid. & Osirid.* (*i*) *Essais de Theodicée.*

nit. Quid porrò Philoſophos, & hæreticos illos impulerit, ut malum ipſum veluti realem effectum, ideoque realem ipſius cauſſam a Deo, vel ab homine diſtinctam admitterent, ex illis etiam intelligi poterit, quæ diximus in Phyſicâ generali ubi de cauſsâ primâ, ejuſque Providentiâ, ac bonitate loqueremur. Incredibilis enim malorum varietas, quæ in mundo obſervatur, effrænis, ac ingenita voluptatis cupiditas, quæ humanos animos in malum abripit, peccatum ipſum, quod in ſingulis hominibus regnare, vel liberè dominari conſpicitur, oſtendere videbantur, hæc ab optimo, ſanctiſſimo, humani generis amantiſſimo, beneficentiſſimoque principio oriri non poſſe, ſed ab invido potiùs, maloque dæmone, qui ſingula in hominum perniciem moliendo, ad malum ipſos vel invitos etiam impelleret.

XI. Quàm verò præclarè decepti illi fuerint, quàm temere, impudentiſſimèque Deum, vel principium aliud effinxerint, intelligi poteſt ubi advertamus nullum ens, & effectum eſſe, quod ſimpliciter, & abſolutè bonum non ſit, in quo nimirum bonitas aliqua, ſive perfectio non reperiatur; atque illa a nobis veluti mala concipi, vel appellari ſolere, quæ minùs bona ſint, in quibus nempe minor bonitatis, vel perfectionis ſplendor effulgeat. Quod ſi effectus, vel creaturæ ſingulæ, quæ in hac admirabili rerum compage, vel Univerſo conſpiciuntur, in ſe quidem bonæ, ſive perfectæ ſint, atque a bonâ, ſive perfectâ causſâ producantur, hominibus tamen incommodæ, vel noxiæ ſint, ipſiſque mala, vel detrimenta plurima afferre conſueverint, non inde tamen inferri poterit, hæc a malo dæmone, ſive prin-

cipio

cipio pendere; sed potiùs ab ipso voluntatis humanæ scelere veluti infecto semine, atque uberrimo fonte deduci debent. Cùm enim primus hominum impositam sibi legem violavit, vetitumque pomum dæmonis insidiis illectus comedit, non modò purissimum originalis innocentiæ splendorem extinxit; sed innumeras etiam dotes, corporisque bona, quæ ab optimo Artifice receperat, prorsus amisit; ut, cùm antea nullis incommodis, ægritudinibus, erroribus, insidiis, doloribus, fraudibus obnoxius foret, atque perenni corporis incolumitate, ac immortalitate frui deberet, omnibusque rebus, & animalibus tranquillè dominari; justissimo deinde Dei judicio fieri oportuit, ut ab ipsâ corporis, animique fælicitate excideret, ideoque creaturas omnes sibi veluti infensas, experiretur, ac si illarum singulæ admissi sceleris pœnam ab homine expeterent. Hinc optimè Augustinus asseruit, quod *malorum omnium nostrorum caussa peccatum est, non enim sinè causâ homines mala ista patiuntur. Justus est Deus, omnipotens est Deus, nullo modo ista pateremur si non mereremur* (a). * Idque non modò divinâ Scripturarum authoritate, sed ipso quoque rationis lumine compertum esse, eleganter ostendit. *Hujus*, inquit, *evidentia miseria gentium Philosophos nihil de peccato primi hominis sive scientes, sive credentes compulit dicere ob aliqua scelera suscepta in vitâ superiore pœnarum luendarum causâ nos esse natos, & animos nostros corruptibilibus corporibus eo supplicio, quo Etrusci prædones captos affligere consueverant, tamquam* vi-

(a) *Ser.* 240. *alias* 139. *de temp. c.* 3.

* Neque enim sub Deo justo miser esse quisquam, nisi mereatur, potest. *Aug. lib. I. contr. Julian. c.* 39.

vivos cum mortuis esse conjunctos (a)... ut Cicero proinde dixerit *hominem non ut a matre, sed ut a noverçâ naturâ editum in vitam corpore nudo, fragili, & infirmo, animo autem anxio ad molestias, humili ad timores, molli ad labores, prono ad libidines, in quo tamen inesset tanquam obrutus quidam divinus ignis ingenii, & mentis*; sed, ut optimè observat Augustinus, *rem vidit* Cicero, *caussam nescivit, quia sacris literis non eruditus ignorabat originale peccatum* (b). Cum itaque *enumerant Manichæi mala, quæ in parvulis monstrant, quæ Cicero quoque commemorat, .. atque concludunt dicentes, cùm sit justus, & omnipotens Deus, unde ista mala patitur imago ejus in parvulis, nisi quia vera est, inquiunt, quàm nos asserimus, duarum naturarum, boni scilicet, malique commixtio? hos catholica redarguit veritas confitens originale peccatum, per quod factum est dæmonum ludibrium genus humanum *, & laboriosa miseriæ destinata propago mortalium* (c).

XII. Atque ista quidem de mali physici naturâ, & origine, de quo licèt accurata disserere, ad Physicam pertineat, aliqua tamen vel obiter dicenda fuerant, cùm plurimi physici, atque moralis etiam mali originem ab eodem principio, sive fonte deducant. Quod verò ad malum ipsum morale, sive ad peccatum pertinet, in quo sanè nulla realis entitas, ideoque nulla etiam bonitas, sive perfectio reperitur, responderi faciliùs potest, illud non effectum, sed potiùs defectum esse, ideoque non a primâ san-

(a) *IV. contr. Pelag. n.* 83. *al. c.* 18. (b) *ibi. n.* 60. *al. c.* 12.
(c) *lib. VI. contr. Julian. n.* 67. *al. c.* 21.
* Deus creavit hominem inexterminabilem... invidia autem diaboli mors introivit in orbem terrarum. *Sap. c.* 2. *v.* 23.

sanctissimâ indefectibili causâ, sed a creatâ solùm, liberâ, imperfectâ, ac defectibili hominum voluntate produci posse; quæ, licèt ab optimo, sapientissimoque Artifice bona, sive perfecta creata fuerit, poterat tamen occulto Dei consilio propriæ libertatis, vel arbitrii viribus ab ordine, vel fine sibi constituto deflectere, ideoque malum amplecti, vel actus illos exerere, qui debito ordine, perfectione, vel bonitate carerent: cùmque jam semel ab originali justitiâ exciderit, justissimo Dei judicio nunc pravis affectibus excitatur, sensuum illecebris, peccati fomite, concupiscentiæ ardore in malum ipsum abripitur; ut proinde peccandi cupiditas, sive *peccati lex*, ut inquit Apostolus, quæ in membris nostris dominatur, atque incredibilis illa peccatorum series, quæ humanos animos miserrimè infecit, veluti infausta primi parentis hæreditas, primique peccati fructus haberi debeat. Quod si Deus peccatum, quod prohibere certè, vel avertere poterat, potiùs permiserit, ideoque etiam mala, quæ ex peccato miserrimè consequebantur, non inde tamen inferri poterit Deum mali, vel peccati auctorem haberi posse. Cùm enim libero, perfectissimoque arbitrio operari debuerit, poterat malum ipsum permittere; sive ut voluntas hominum, quæ ab illo flexibilis, indifferens, ac libera creata fuerat, ad utrum libet liberrimè inflecteretur; sive ut exinde veluti causâ, vel occasione majus bonum proflueret (*a*), ut ex tyrannorum rabie Martyrum gloria, fideique confirmatio; sive ut justitiam propriam in infligendis pœnis, puniendisque sceleribus ostenderet; sive

(*a*) *vid. D. Th. in* II. *Dist.* 32. *qu.* 1. *art.* 1. *&* *Leibnit. Essais de Theod. p.* 623.

ſive denique ut alia plurima divinæ ſapientiæ conſilia, occulta illa quidem, ſed optima tamen, juſtiſſima, & perfectiſſima exequeretur. Moralis itaque bonitas, ſive malitia, quæ in humanis actibus reperitur, ex ordine, vel convenientiâ cum hominis naturâ deſumi debet; hoc inſigni tamen diſcrimine, quod bonitas ipſa veluti realis entitas, modus, atque perfectio ab humanâ voluntate, ſimulque a Deo produci poteſt; malitia verò, quæ purum nihil, defectus, ac ſola bonitatis privatio cenſeri debet, a ſolâ defectibili, vel imperfectâ hominis voluntate producitur, ut argumentis, & exemplis aliis in Metaphyſicâ demonſtravimus.

XIII. Exinde verò plurima ſponte veluti ſuâ dimanant, quæ tamen accuratiſſimè obſervari debent. Primò nimirum ſequitur, quod actus humanus *materialiter*, atque *formaliter* ſpectari poteſt. Materialis eſt actus ipſe quatenus phyſicè ſolùm percipitur, neque ad ullum ordinem moralem, ullamque legem refertur, acſi revera nullus ordo, vel nulla lex reperiretur.

Formalis verò quando cum ipsâ lege comparatur, inquiritur nempe utrum cum tali lege convenìat, vel ab illâ deflectat?

Similiter objectum ipſum, ad quod humanus actus dirigitur, *materialiter*, atque *formaliter* conſiderari poteſt; materialiter nimirum quando concipitur ut aliquod ens phyſicum, in quo bonitas aliqua, ſive perfectio phyſica reperitur, ad quam voluntas phyſicè, præſcindendo a quolibet ordine, vel entitate morali ſuperadditâ, dirigitur; formaliter verò cum in ipſo moralis entitas, ordo, ſive relatio ſuperaddita concipitur, ad quam voluntas ipſa ordinetur.

Hinc humanus actus phyſicè, vel materialiter ſpe-

ſpectatus ſemper phyſicè bonus eſſe debet, aliquam nimirum bonitatem phyſicam habere, quæ entitati, vel eſſe ejuſdem actûs inſeparabiliter conjungatur; at in ordine, vel eſſe moris nullam bonitatem potiùs, quàm pravitatem habere concipitur, ſed prorſus indifferens eſt ut cum illâ conjungatur, ſi nimirum ad entitatem moralem veluti ſuperadditum, ac ſecundarium finem æternâ lege conſtitutum dirigatur. Et certè plurimi actus humani phyſicè producuntur, in quibus tamen nulla pravitas, ſive malitia haberi poteſt; ut ex. gr. qui hominem perimeret in bello juſto, vel ſui defendendi cauſsâ, vel principis juſſu, ſinè ullâ peccati labe id efficeret; quemadmodum actus omnes humani, qui ab hominibus adultis efficiuntur, ita ab infantibus *, ebriis, amentibus, ac brutis etiam exeri poſſunt, ut in iſtis nulla moralis bonitas, ſive malitia reperiatur.

XIV. Ut itaque humanus actus moraliter bonus, vel malus ſit, moraliter ſolùm ſpectari debet, quatenus nempe ad finem aliquem ſibi conſtitutum dirigitur; ut, ſi finem ipſum conſequatur, bonus, honeſtuſque ſit; ſin verò ab illo deflectat, malus cenſeatur. Cùmque finis ille, vel ordo a Deo conſtitutus non modò actum ipſum, quoad ſubſtantiam, ut inquiunt, ſed circumſtantias quoque reſpiciat, varias nimirum temporis, loci, perſonarum conditiones, & accidentia, quæ actum ipſum ſequi, ac veluti circumdare concipiuntur, hinc fieri debet, ut aliquando bonitas, & malitia actûs humani non ex ejuſdem actûs ſubſtantiâ, ſed ex circumſtantiis

 ipſis

* Igitur doli non capaces, ut admodum puberes, excuſati ſunt. *Dig. lib.* 47. *tit.* 12. *de ſepulc. violat. l.* 3. *§.* 1. *vid. Cuiac. Obſer. lib. VI. c.* 22.

ipsis oriatur. Sic in exemplo allato homicidium non ita divinâ lege prohibetur, ut pro variâ temporis, & loci conditione, fieri non possit; aliena rapere non ita vetitum censeri debet, ut extremæ necessitatis tempore id non liceat; cùm tamen alia plurima ita vetita sint, ut nunquam in ullâ rerum circumstantiâ licita censeri possint, ut odium Dei, mendacium, &c. sed hæc uberiùs sequenti Capite explicabuntur.

XV. Illud interim, veluti coronidis, loco attexemus varias a Philosophis, atque Theologis actûs humani circumstantias enumerari, ex quibus ejusdem bonitas, sive malitia oriatur,

Quis, quid, ubi, quibus auxiliis, cur, quomodo, quando

quibus nimirum persona, actus, locus, instrumenta, vel media, finis, modus, & tempus exprimuntur, ut ex illarum varietate, varia, quoque ac inæqualis bonitas, sive malitia in humano actu resultet; longèque immanior, ac scelestior existimetur qui patrem occiderit, quàm qui inimicum, vel alienum hominem peremerit; qui centum aureos, quàm qui decem surripuerit; ideoque circumstantiæ ejusmodi, etsi peccati speciem, sive naturam non mutent, idem nimirum præceptum violent, graviorem tamen peccati labem efficiunt, unde circumstantiæ *aggravantes* appellari meritò solent.

XVI. Quinetiam circumstantiæ ipsæ ita humanum actum vitiare subinde solent, novamque sive distinctam malitiæ labem adspergere, ut ipsam peccati speciem, sive naturam immutent, ut plura nempe præcepta violet, vel pluribus virtutibus opponatur. Sic aliquid surripiens furtum committit; præceptum violat, quo non furari præcipimur; opponitur justitiæ, quâ suum cuique tribuendum,

dum, vel relinquendum esse jubemur; at, si res sacra, vel quæcumque res in loco sacro auferatur, gravius, novumque peccatum erit, quod *sacrilegium* vocatur; violatur enim præceptum aliud, quo res Deo sacras contingere prohibemur; opponitur virtuti religionis, quâ res sacras, Deoque dicitas non auferre, profanare, vel profanarum instar habere jubemur; ideoque circumstantiæ ejusmodi speciem mutare meritò dicuntur, novumque peccatum aliud constituere.

Ut itaque actûs humani bonitas, sive malitia nitidè cognosci, vel definiri possit, omnia accuratissimè distingui, sive cognosci debent, quæ in tali actu reperiuntur, finis nimirum, intentio, objectum, & circumstantiæ, deinde verò inquirendum quomodo, sive quo sensu actus ille prohibitus sit, an ordo, relatio, æterna lex a Deo, vel ab hominibus instituta hanc potiùs, quàm alteram circumstantiam respiciat: in illâ nimirum parte, quâ actus ordini, vel legi opponatur, semper malus haberi debet; sin verò nullus ordo, vel nulla lex habeatur, quæ actum illum, vel tales circumstantias complectatur, actus ille semper indifferens haberi poterit. Sed hæc oportuniùs variis in locis ubi de legibus, de conscientiâ, de virtutibus, atque inprimis de prudentiâ agi contigerit, differentur.

CAP. V.

De legibus, illarum necessitate, origine, & divisione.

I. BOnitatem omnem, sive malitiam, quæ in liberis humanis actibus reperitur, ex ordine, sive lege, quæ actibus ipsis imposita, sive præscripta fuerit, ita repetendam esse jam diximus, ut bonitas ipsa, vel pravitas ex legibus clarissimè cognoscatur. Ut itaque facilè intelligi, vel definiri possit, utrum aliquis actus bonus, vel malus censeri debeat, explicanda nunc superest legum varietas, vis, & origo; cumque plurimæ leges vel ab hominibus, vel ab ipso Deo sint institutæ, illud in primis inquirendum erit, quo ex capite, ac veluti fonte manaverint, quâ de caussâ Deus liberum humanæ voluntatis arbitrium legibus ejusmodi obstrictum esse voluerit.

II. Nec defuere certè Philosophi, qui leges omnes injustas, inutiliter, & immeritò constitutas esse putarent. Cùm enim intelligerent animi voluntatem liberam adeo, sive flexibilem esse oportere, ut in oppositos actus sese liberè inflectere, quodcumque libuerit amplecti, innatis etiam sensuum illecebris in sensibilium amorem allici, ac ingenito quodam pondere trahi posset, immeritò prorsus, ac iniquè factum existimarunt, ut libertas illa legibus, veluti vinculis coerceretur, & contra ingenitam, inditamque sibi naturæ vim ad unum potiùs, quam ad alterum adigeretur. Alii verò, cùm alterâ ex parte intelligerent liberam, & flexibilem

lem humanæ voluntatis vim, & arbitrium, primi parentis peccato vitiatum, vel penitus extinctum esse, nihilque nisi ad peccandum valere, leges ipsas aut ex invidiâ, perdendique hominis desiderio, aut in peracti sceleris pœnam sic institutas esse putarunt, ut homo, cùm leges impositas neque naturæ, neque gratiæ, quæ deerat, viribus implere jam posset, meritò violatæ legis pœnas daturus, æterno supplicio destinaretur.

III. Utramque tamen opinionem, sive querelam falsam, & absurdam esse clarissimè demonstratur. Quod enim ad vitiatum, vel extinctum libertatis arbitrium attinet, eam arbitrii vim post peccatum ipsum superesse jam diximus, quâ homo legem liberè implere, vel non implere possit; ideoque si legem liberè violaverit, meritò prorsus pœnam subire debeat. Quod verò liberam esse voluntatis humanæ naturam, atque ad opposita flexibilem asserunt, tantum abest, ut inde legum inutilitas inferatur, ut exinde potiùs illarum convenientia, sive necessitas ostendatur.

1. Si enim voluntas hominis libera, atque flexibilis, esse debet, necessarium est, ut ab aliquo inclinetur, sive determinetur ad operandum; alioquin, si temere, & inconsultò, si cæco quodam impetu, si corporeis sensuum illecebris abriperetur ad operandum, illa corporum, vel brutorum instar nullâ cognitione, sive consilio, nullâ deliberatione operaretur: quod certe ab humanæ, liberæ, nobiliorisque naturæ conditione prorsus abhorret. Necessarium est itaque, ut voluntas ipsa previâ ratione, sive rationis ductu operetur, ideoque flexibilem vim ad illa determinet, quæ propriæ naturæ ratio-

 na-

nali conveniunt, ad illum nimirum finem dirigat, eumque ordinem assequatur, qui sibi naturâ ipsâ inseparabiliter est constitutus, quem nihil aliud esse jam diximus, quàm jus naturale, æternamque legem, ex quâ leges omnes veluti fonte dimanant. Alioquin libertas illa, quæ contra naturæ legem, sive jus naturale operari posset, rationem, & naturam ipsam destrueret; ideoque qui voluntatis arbitrium nullis legibus adstrictum esse contendat, rationem ipsam, aut rationalem hominis naturam, ejusque dignitatem everteret.

2. Deinde flexibilis illa arbitrii vis, ac irrequieta sensuum cupiditas efficit, ut homo insatiabili quadam, ac inexplebili cupiditate, vel desiderio ardeat; idque assequi vehementer adeo nitatur, ut opposita quæque contemnere subinde possit. Conveniens itaque, vel necessarium maximè fuerat, ut libera agendi vis, vel insatiabilis illa cupiditas, quæ in sui aliorumque perniciem, atque miserrimum totius humani generis exitium arderet, legibus veluti quibusdam finibus coerceretur, ut inde placida, ac secura vita peragi posset.

3. Et certè ad singulas animalium species, pulcherrimumque ordinem, qui in Universo conspicitur, plurimùm contulit, ut feræ ipsæ instinctu quodam, ac ferè lege dirigerentur, unde inter ipsas amicitia, societas, mutua connexio reperiretur; quantò itaque convenientiùs, ac utiliùs hoc in homine præstari debuit, qui si liberâ animi vi, rationis lumine abutatur, sese que sensuum illecebris irretiri patiatur, feras ipsas impetu, ac immanitate superare conspicitur? *Uni siquidem homini*, ut eleganter est a Plinio observatum, *luctus est datus*, *uni luxuria*,

uni

uni ambitio, uni avaritia, uni immensa vivendi cupido, uni superstitio, uni sepulturæ cura, atque etiam post se de futuro. Nulli vita fragilior, nulli rerum omnium libido major, nulli pavor confusior, nulli rabies acrior. Denique cætera animantia in suo genere probè degunt, congregari videmus, & stare contra dissimilia. Leonum feritas inter se non dimicat, serpentum morsus non petit serpentes; ne maris quidem belluæ, ac pisces nisi in diversa genera sæviunt *; *at hercule homini plurima ex homine sunt mala* (a); *cùmque nunquam feras ad nocendum nisi necessitas incitet, aut fame, aut timore cogantur ad pugnam, homini perdere hominem libet* [b].

4. Quod si, dum summus Artifex animalia cuncta creaverat,

Sanctius his animal, mentisque capacius altæ
Deerat adhuc, & quod dominari in cætera posset (c),

ideoque hominem creavit, qui liberâ voluntate, sive dominio creatis rebus omnibus uteretur, iisque veluti certas leges imponeret; quis non intelligat plurimùm decuisse, ut homo ipse certis quibusdam legibus a Deo veluti supremo omnium domino dirigi, vel obligari deberet?

5. Nec aliud certè fieri potuisse putabit, qui secum ipse consideret quod libera, atque abso-

(a) *Plin. lib. VII. proem.* (b) *Senec. epist.* 103. (c) *Ovid. Metam. l. v.* 76.

* ——— parcit
Cognatis maculis similis fera. quando leoni
Fortior eripuit vitam leo? quis nemore unquam
Expiravit aper majoris dentibus apri?
Indica tigris agit rapida cum tigride pacem
Perpetuam sævis inter se convenit ursis,
Juven. Sat. 15. *v.* 159.

soluta voluntas, quæ nimirum a nullo dirigi, vel inflecti possit, quæ ita sui domina sit, ut quidquid libuerit amplectatur, liberrimæ solùm, absolutæ, vel independenti caussæ convenire potest, cujusmodi est solus Deus; humana verò voluntas, quæ naturâ propriâ ab ipso Deo veluti caussâ dependet; sicuti ab ipso recepit illud esse, quod habet, nec aliter esse potest, quàm ut ab illo creata fuerit, ita quoque ab illo recipere debuit operandi modum, qui eidem esse conveniat, nec aliter operari potest, nec ad alium finem dirigi, quàm ad illum, quem sibi à Deo constitutum accepit.

6. Illud etiam meritò addi poterit, quod cùm moralis bonitas, quæ humanæ, vel liberæ voluntatis actibus veluti secundaria perfectio superadditur, ex solo ordine, sive lege dependeat, sicuti ad uberiorem, nobilioremque humanæ, vel liberæ voluntatis perfectionem plurimùm conferre poterat hæc superaddita, sive moralis bonitas, ita quoque plurimùm conferre, vel oportere videbatur, ut humanæ voluntati leges, & ordo præscriberetur.

7. Rationalem etiam naturam maximè decuit, ut cùm se innumeris propemodum beneficiis a Deo exornatam, ac illustratam esse cognosceret, intimo quodam, ac sincero grati animi sensu afficeretur, ut auctorem beneficentissimum amantissimumque colere, ac venerari, illum sequi, illi parère desideret, ideoque mores, actusque proprios ita componere, ut divinam illius voluntatem exequi, sive perficere possint, quod certè fieri non poterat, nisi Deus ipse certis quibusdam legibus ita voluntatem propriam ostenderet, quibus se coli voluisset.

8. Si denique nulla lex homini præscripta foret,

foret, nulla quoque moralis bonitas, ideoque nullum meritum acquiri posset, unde æternam fælicitatem, quæ ut *corona*, *merces*, *bravium* meritis debitum proponitur, nunquam homo assequeretur, vel certè, si in gloriam ipsam nullo sui merito transferretur, illâ jucundissimâ voluptate careret, quâ beatorum animos perfundi diximus dum secum ipsi reputant aliquid se ad ejusmodi gloriæ consequendæ studium contulisse; ut si proinde beatorum animi doloris capaces essent, id unicè quererentur se parum in acquirendæ fælicitatis opere laborasse.

IV. Exinde verò non modò legum necessitas, & convenientia demonstratur, sed facilè quoque intelligitur unde illarum vis, & auctoritas oriatur. Tota nimirum legum authoritas ita a supremi Legislatoris imperio, sive dominio pendere debet, ut ipso sublato vel nulla lex haberetur, vel certè liberos hominum animos cogere, vel obligare non posset. Cùm enim lex aliud esse, vel haberi non soleat, quàm ordo quidam, quo humanæ voluntatis actus ad unum potiùs, quàm ad objectum aliud diriguntur, ut ab illo deflectere in operando non possint, clarissimè apparet hunc ordinem a solo Deo præscribi, constitui, vel definiri posse: qui cùm voluntates ipsas hoc potiùs, quàm alio modo creaverit, illas ad hoc potiùs, quàm ad objectum aliud direxit, hoc non alio modo operari voluit, bonitatem denique, ac honestatem in hoc potiùs, quàm alio objecto collocavit; ideoque nisi Deus ipse veluti supremus omnium dominus, ac arbiter liberam, atque flexibilem hominis voluntatem legibus veluti finibus coercuisset, poterat voluntas ipsa in quemlibet actum liberè exspatiari, nullique legi, vel ordini

ni subjacere. Neque de iis solùm legibus hoc intelligi debet, quæ subinde a Deo, vel ab hominibus latæ, præscriptæque fuerint, sed de ipsâ quoque naturali, vel æternâ lege, quæ singulis hominum cordibus invariabiliter inscripta censeri solet. Illa nimirum ex solâ humanæ naturæ conditione dimanat, ut superiori Capite ostendimus; ideoque, sicuti a liberâ Dei voluntate dependet, ut homo rationalis, & sociabilis foret, ita quoque ex hac ipsâ Dei voluntate, vel imperio dependet, ut hoc potiùs, quàm alio modo operari debeat. Sed hæc fusiùs, & accuratiùs sequenti Capite explicabuntur..

V. Interim varia legum genera, sive legum divisionem brevissimè complectemur. Cùm itaque lex a Philosophis definiatur *regula quadam, aut mensura actuum humanorum, per quam ad id, quod rectum est, agendum; &, quod pravum est, omittendum dirigimur* (a), sive *regula agendorum, & omittendorum*; vel denique *ordinatio rationis imperans honesta, prohibens contraria*, lex universaliter respectu rerum, sive materiæ, quam respicit, distingui solet in *imperantem*, ac *prohibentem*; ideoque legis præcæpta, alia *affirmativa*, alia *negativa* vocari solent. Illa nimirum præcepta, quæ bonum, ac honestum imperant, affirmativa, vel positiva vocari solent, ut honorandos esse parentes, Deum diligendum; illa verò, quæ malum, ac inhonestum aliquid prohibent, negativa, vel prohibentia appellantur, ut non occidere, non furari. Neque enim tantùm ad perfectam hominis beatitatem, humanæque voluntatis perfectionem suf-

(a) *D. Th. I. 2. q. 90. art. 1.*

sufficere videbatur a malo deflectere, & abstinere; sed ad bonum insuper dirigi, vel quod honestum est, operari requiritur, ut inquit regius Propheta *diverte a malo, & fac bonum.*

VI. Quod si lex ipsa non ad materiam, sive præcepta, quæ continet, sed potiùs ad legislatorem, a quo sancita fuerit, referatur, illa distingui solet in *naturalem*, & *positivam*. Lex naturalis vocatur illa, quæ naturâ ipsâ, necessariò, invariabiliter homini præscribitur, sive invariabiliter, ac inseparabiliter hominis naturam consequitur.

Positiva dicitur illa, quæ sic a libero legislatoris arbitrio *posita*, vel constituta est, ut etiam variari, vel revocari possit, ut fusiùs, & opportuniùs Cap. IX. ostendetur.

Si ejusmodi lex positiva ab ipso Deo rogata, vel constituta fuerit, *divina* vocatur; *humana* verò si ab hominibus. Ac divina quidem in *veterem*, ac *novam*, sive *Judaicam*, & *Evangelicam* distingui solet, quòd illa per Moysem Judæis tradita, ac veteri Testamento explicata; ista verò per Christum omnibus hominibus ejusdem sanguine redemptis in Evangelio proposita fuerit. Humana denique in *Politicam*, sive *Civilem*, atque *Canonicam*, sive *Ecclesiasticam* dividitur; quarum illa Principum, sive Reipublicæ decretis; ista Conciliorum Canonibus, Patrum, Pontificum sententiis, vel Decretalibus contineatur. Aliæ plurimæ legum divisiones afferri plerumque solent; verùm, cùm illæ aut minutiores sint, aut certè ex superioribus veluti fontibus oriantur, intelligi, vel explicari facilè poterunt ubi de singulis legum generibus antea memoratis ordine disseruerimus. Itaque primo de lege æternâ, vel natu-

rali,

rali, vel jure Gentium loquemur; tum de lege positivâ divinâ; deinde verò de humanis, Civilibus nimirum, atque Canonicis legibus disferemus.

CAP. VI.

De lege æterna, sive naturali, vel jure Gentium.

I. Etsi plurimæ, distinctæque sint leges illæ, quibus hnmanam voluntatem dirigi, vel coerceri quoque jam diximus, omnes tamen ab ipsâ Naturæ lege veluti ex uberrimo, sanctissimoque fonte dimanant. Hinc illa *perpetua*, *universalis*, *æterna* vocari meritò solet, quòd, cùm semper eadem, ac invariabilis sit, omnes etiam leges, quas subinde fieri contingat, in se complectatur. Communiùs tamen, atque frequentiùs *lex naturæ*, vel *naturalis* vocatur, quòd hominis naturam sequatur, sive ab ipso naturæ lumine doceatur; quemadmodum etiam *jus publicum*, sive *Jus Gentium* appellari subinde solet, quòd illa gentibus omnibus communis sit, ubique gentium ita floreat, ut in illâ observandâ gentes omnes inito veluti fœdere conjungantur. Illud itaque nitidè, & quantum fieri poterit, accuratissimè exponi debet unde naturalis ejusmodi lex oriatur; quâ notâ, vel charactere cognoscantur illa, quæ jure gentium, vel naturali lege continentur; quæ denique sint illa, quæ jure naturali fieri jubentur, vel prohibentur; cùmque in re gravissimâ Philosophi mirificè diffideant, juverit omnes illorum sententias expone-

ponere, ut denique illarum clarior, ac verisimilior eligatur.

II. Veteres Jurisconsulti *jus naturale definiunt quod Natura omnia animalia docuit. Nam jus istud non humani generis proprium, sed omnium animalium, quæ in terrâ, quæ in mari nascuntur, avium quoque commune est .... Videmus enim cetera quoque animalia, feras etiam istius juris peritiâ censeri* (a); unde ex illorum sententiâ homines ipsi cum brutis certo veluti fœdere, societate, communione, ac jure continentur; ideoque illud jure naturæ præscriptum censeri poterit, vel ad jus naturale referri, ad quod homines, ac bruta ingenito veluti pondere abrepta diriguntur, vel a quo potiùs ingenito veluti horrore recedunt. Atque ejusmodi certè Jurisconsultorum opinio partim ex Pythagoricis, partim etiam ex Stoicis desumpta censeri poterit. Cùm enim Pythagorici metempsychosim admitterent, humanos nimirum animos ex uno in corpus aliud transire crederent, atque subinde ex humano moriente corpore in feram, aut brutum aliquod migrare, inde quoque fieri oportere putabant, ut affectus illi, qui in homine, ac brutis etiam conspiciuntur, ex uno, eodemque principio, eâdem animâ, sive naturâ profluerent, ideoque brutâ, ac homines eodem fœdere, societate, ac naturali jure continerentur. Stoici similiter, sive quòd illi brutorum animas rationales, humanæque similes crederent, sive certè quòd illas ex eâdem Universi mente, vel spiritu decerptas esse putarent, ex quo sanè cum Platonicis humanos animos delibatos esse crediderunt,

(a) *Dig. lib.* 1. *Tit.* 1. *de just. & jure leg.* 1. §. 3. & *Instit. lib.* 1. *tit.* 2. §. 7.

derunt, tenue quoddam rationis lumen brutis inesse dixerunt; ideoque fœdus aliquod, ac societatem inter illa, ac homines admiserunt; ut proinde naturæ lex in hominibus, ac in brutis ipsis existeret. Quemadmodum itaque veteres illi, qui juris originem, atque præcepta apud Romanos adornarunt, plurima ex Stoicorum Placitis desumpsere, ut fusè, ut eleganter admodum demonstravit Gravina *(a)*, ita quoque in explicandâ juris naturâ celebrem illam Stoicorum sententiam complexi existimantur. Illud etiam Stoicos, vel Jurisconsultos impellere poterat, ut bruta quoque naturali quodam ordine, vel jure dirigi, sive teneri putarent, quod plurimos, ac admirabiles effectus in illis conspicerent, in quibus aut pietas, aut justitia, aut benevolentia, aut denique virtutum omnium splendor mirificè effulgeret. Ut enim illos omittam, qui subinde liberiùs, ac magnificentiùs, quàm certè par fuerat, brutorum mores, ingenium, ac virtutes accuratissimè sunt prosequuti, Grotius ipse, quem *Juris gentium facem, nec minorem naturalis, quàm civilis honestatis interpretem* meritò vocat Gravina *(b)*, cùm advertisset quod *animantium quadam utilitatum suarum studium partim fœtuum suorum, partim aliorum sibi congenerum respectu aliquatenus temperant, id in illis procedere* credidit *ex principio aliquo intelligente extrinseco (c)*, quod illa ad certum finem dirigeret, certisque legibus illorum actus componeret.

III. Sed quocumque demum ex fonte celebris illa Jurisconsultorum opinio profluxerit, certum tamen, perspectumque haberi debet, bruta nullâ

(a) *de ortu & rig. Juris §. 43.* (b) *de Jur. orig. 183.*
(c) *Grav. de jur. bel. & pac. prol.*

lâ ratione dirigi, ideoque nullâ lege teneri, nulloque fœdere, vel societatis vinculo cum hominibus conciliari. Quamvis enim plurima in brutis deprehendi, ac subinde laudari soleant, in quibus industria, solertia, pietas, affectus, & illæ virtutes omnes apparent, quæ naturæ legibus homini præscriptæ sunt; omnia tamen aut ex corporeâ solum sentiendi vi, aut ex admirabili potiùs organorum varietate, partium texturâ repeti debent; ut in illis proinde motus, ac impetus quidam humanis similes videantur, nihil tamen cum humanis actibus, virtutibus, legibusque commune contineant. Hinc brutorum quidem aliqua prudenter adeo, moderatè, sollicitè operari dicuntur, ut humanos etiam mores excedere videantur; ideoque subinde a sacris Literis veluti duces proponantur: plura tamen sunt, quæ sic effera, ac indomita sunt; ut nullis affectibus deliniri, nullis legibus coerceri posse videantur: ut si proinde juris natura ex animalium affectibus repeti, sive deduci deberet, intelligi facilè, vel definiri non posset, ex quibusnam potiùs animalium actibus, in quorum singulos eodem impetu, vel ingenito ponderè feruntur, naturæ jus, ac honestas, quàm pravitas potius, ac turpitudo deduci debeat: nec ab iis fortasse belluis vellent homines erudiri, quæ mitiores, benevolæ, castæque sint; sed eas potiùs imitari cuperent, in quibus acrior voluptatis, atque jucunditatis ardor appareat.

IV. Nobiliùs itaque, ac magnificentiùs de liberâ hominum voluntate, sivè naturâ sentiendum est, ut illa cum brutis, quod ad mores quidem, operandique ordinem pertinet, nullâ societate, vel fœdere conjungatur; & quamvis

vis interdum legem, vel ordinem, qui in brutorum actibus, vel omnium corporum motibus a divino, sapientissimoque Opifice est constitutus, admirari, ac imitari quoque subinde possimus, non inde tamen agendi leges, vel honestatis normam sortiri debemus. Nec alia certè fuisse videtur Stoicorum sententia, qui tenuem quidem cognoscendi vim brutis inesse putarunt, rationem tamen uni homini concessere, quâ proprio veluti charactere a brutis ille distingueretur *; & *quomodo hominum inter homines juris esse vincula putabant, sic hominis nihil juris esse cum bestiis existimarunt* (a); quemadmodum certè *nullum nobis ad animantes cæteras jus esse, ob naturæ dissimilitudinem Chrysippus, & Possidonius tradidere* (b).

V. Clariùs itaque, longèque verisimiliùs loquuntur illi, qui jus naturæ ex communi quodam, constantique nationum, ac populorum omnium judicio, sive consensu deducunt; ut illa nimirum honesta, sive naturæ lege præscripta censeri debeant, quæ veluti honesta ab omnibus, aut plerisque certè, iisque cultioribus populis habeantur. Hinc Aristoteles ubi legem *dixisset alteram propriam esse, alteram communem, propriam quidem* asseruit esse, *quæ singulis inter se ipsis determinata est, communem verò quæ secundùm naturam est. Esse enim quoddam naturâ justum, & injustum, quod omnes vaticinantur, etiamsi nulla interse societas, aut pactio sit, quod semper viget, nemoque scit ex quo ita constitutum est; &, ut Empedocles dicit de non interficien-*

(a) *Cic. Fin.* III. *c.* 20. (b) *Laer. VII. §.* 129.
* In homine optimum quid est? Ratio, hac antecedit animalia, Deos sequitur; quid in homine proprium? Ratio. *Sen. ep.* 77.

sciendis animatis, non id apud quosdam justum, apud quosdam verò injustum, sed apud omnes, inquit, legitimum, ac per athera latum, terrasque jacentes constitutum est (a). Breviùs hoc etiam, atque nitidiùs expressit Cicero cum ait quod *omni in re consensio omnium gentium lex natura putanda est* * (b); unde *firmissimum hoc afferri* concludit cur *Deos esse credamus, quod nulla gens tam fera, nemo omnium tam sit immanis, cujus mentem non imbuerit Deorum opinio*; & quamvis *multi de Diis prava sentiant, omnes tamen esse vim, & naturam divinam arbitrantur, nec verò id collocutio hominum, aut consensus efficit, non institutis opinio est confirmata, non legibus*. Grotius denique, etsi nobiliorem aliam juris originem agnoscat, ut inferiùs ostendemus, existimat tamen quod *si non certissimâ fide, certè probabiliter admodum juris naturalis esse colligitur id, quod apud omnes Gentes, aut moratiores omnes taleesse creditur* * (c). Siquidem *nationes quadam efferata sunt, & facta inhumana, ex quibus non oportet ab aquis Judicibus astimatione factâ humana natura convitium fieri* [d], sed *quid naturale sit spectandum in his, qua bene secundùm naturam se habent, non in depravatis* [e]: unde *apud homines rectâ, sanâque mente praditos immutabile est jus illud, natura quod dicitur*. *Quod si his, qui morbido, distorto-*

(a) *Reth. I. c. 13.* (b) *Tusc. I. c. 13.* (c) *lib. I. n. 12.* (d) *Porph. ap. Grot.* (e) *Arist. Polit. I. c. 5.*

* Jus naturale quod ubicumque eandem vim habet, & non quia vel ita videtur, vel minimè. *Arist. Ethic. Nic. V c. 7.*

* Potentissima probatio est si in id, quod dicimus, omnes consentiant. *Arist. Eth. Nic. VI. c. 3.*
Argumentum veritatis est aliquid omnibus videri *Sen. ep. 117.*

que sunt animo aliter videtur, nihil ad rem pertinet, nam nec mentitur qui mel dulce esse dicit ideo quod ægrotis aliter videatur (a). Ac dubitari certè non poterit, quin ea, quæ singulis hominibus honesta videantur, & in quibus commendandis nationes omnes mirificè conspirent, verè laudabilia, ac honesta censeri debeant, cùm admirabilis illa consensio aliter haberi certè non possit, nisi invariabilis quædam, ac intrinseca bonitas in illis actibus reperiatur; nisi nimirum ingenita quædam ratio, boni cupiditas, & honestatis ardor flexibilem arbitrii vim ad objectum illud dirigat, vel ad actus ipsos determinet, in quibus bonitatis splendor effulgeat. Hinc illa, quæ nationum omnium consensu probata, vel confirmata fuerint, juris naturæ, vel juris Gentium esse dicuntur, quòd illa gentes omnes ipsâ naturâ duce veluti honesta, hominique debita complectantur.

VI. Hæc ipsa tamen Aristotelis, Ciceronis, & Grotii opinio, etsi plerumque vera censeri possit, primam tamen juris naturalis originem, sive naturam nitidè non ostendit, sed ipsam potiùs ab effectibus, vel a posteriori deducit, ut Grotius ipse fatetur.

1. Quamvis enim liberè concedatur, quod illa semper honesta sint, in quibus nationes omnes non institutâ consuetudine, sed constanti lege conspirant, non ideo tamen honesta, jurisque naturæ censeri debent, quòd a populis omnibus probentur; sed ideo potiùs a gentibus illa probari putandum est, quòd honesta, ac naturali jure præscripta, sive proposita sint: unde nationum consensus non nisi indicium erit,

(a) *Andron. Rhod. apud Grot. loc. cit.*

rit, ac veluti character, quo res honestas, ac jure gentium confirmatas agnoscamus, non verò primus fons, & origo, ex quo rerum, vel humanorum actuum honestas oriatur.

2. Deinde verò, si rerum honestas, ac jus naturæ a populorum omnium consensu deduci debeat, vix ac ne vix quidem, non a rudibus dixerim, ac imperitis, sed a sapientibus etiam viris cognosci posset. Quis enim populorum omnium mores, ac instituta cognoverit? quis varias, ac diffidentes Philosophorum sententias ita perspexerit, ut facilè intelligat, vel definire deinde possit, in quo illi conspirent; cùmque viderit illos interse in primis etiam, & gravissimis Ethicæ capitibus mirificè diffidere, in hac admirabili varietate, sive discrimine certò definiat quid ab omnibus, quid a pluribus, quid a sapientioribus doceatur, ideoque veluti lex naturæ haberi debeat?

3. Quod si naturæ leges, ac honestatis amorem in iis præsertim gentibus inquiramus, quæ mitiores esse putantur, atque nobiliori sapientiæ gloriâ, bonarumque artium splendore floruerunt, vereri certè, vel suspicari quis poterit ne sincerum honestatis amorem frustra in illis, ac inutiliter inquirat, aut falsâ spe, vel honestatis opinione in errorem abripiatur. Nulla siquidem natio tantâ doctrinæ gloriâ floruit, quæ in moribus, ac legibus turpissimè non erraverit: quod innumeris exemplis facilè ostendi posset, nisi id clarissimum foret, & lacrymis potiùs, ac pudore quodam, quàm longâ ratione differendum: idque luculenter admodum Pufendorfius *(a)*, Eusebius *(b)*, Laertius *(c)*, aliique plurimi præstitissent.

(a) lib. II. *c.* 3. §. 8. *(b) Præp. lib.* I. *c.* 3. *(c) proem.*

4. In hac itaque miserrimâ morum labe, quæ nobiliores etiam, purioresque Gentes infecerat, quis honestatis legem, ac sinceram juris imaginem deprehendere se posse arbitretur? aut, si certè ex gentibus illis erudiri velit, quæ honestiores, melioresque fuerint, quis non intelligat definiri non posse quænam gens purior, ac honestior haberi debeat, nisi priùs honestas ipsa, vel prima bonitatis caussa, & origo, ipsa nimirum naturæ lex ante gentium morem, ac instituta nitidè cognoscatur; ut illa proinde natio sanctior existimetur, quæ ad hanc primam, constantissimamque juris normam propriùs accesserit, aut in quâ honestatis splendor vividiùs effulgeat?

5. Quid verò quod nationes omnes peculiares, ac proprias leges habent, quibus in vitâ feliciter peragenda diriguntur; ideoque vix, ac ne vix quidem distingui poterit utrum mos ille, qui apud illos conspicitur, ex naturali, vel potiùs civili, peculiari, positivo jure deductus fuerit: cùm plerumque consuetudines ipsæ, ac instituta majorum, veluti in jus gentium transire, sive cum illo confundi soleant? Tantus nimirum est ardor ille, quo patrias leges, ac instituta homines tueri nituntur, ut non modò nationes cæteras, illarumque leges ideo contemnere, verùm etiam sanctæ societatis fœdera, quibus humanum genus devincitur, ipsumque naturæ jus evertere, ac violare non erubescant. Itaque morum honestas, ac naturæ lex ex communi Gentium more, sive consensione deduci non poterit.

VII. Atque hæc ipsa fortasse varietas, & incredibile ferè discrimen, quod in variis gentium moribus, ac legibus reperitur, plurimos impulit, ut juris naturalis originem, atque naturam

ram non ex communi populorum ſententiâ, ſed ex privato ſolùm judicio, amore, ac utilitate deducerent; ut illa honeſta, ac jure naturæ præſcripta, vel vetita cenſeri debeant, quæ privatæ cujuslibet utilitati conferre, ſive detrahere videantur, juxta celebre effatum illud

Atque ipſa utilitas juſti prope mater & æqui (a).

Ejuſmodi porrò ſententiam inveniſſe, vel acriùs defendiſſe fertur Carneades, *cujus diſputationis ſumma hac fuit, jura ſibi homines pro utilitate ſanxiſſe, ſcilicet varia pro moribus, & apud eoſdem pro temporibus ſæpe mutata; jus autem naturale nullum eſſe. Omnes & homines, & alias animantes ad utilitates ſuas naturâ ducente ferri: proinde aut nullam eſſe juſtitiam, aut ſi ſit aliqua, ſummam eſſe ſtultitiam, quoniam ſibi noceret alienis ſibi commodis conſulens... Omnibus populis, qui florerent imperio, & Romanis quoque ipſis, qui totius orbis potirentur, ſi juſti velint eſſe, hoc eſt, ſi aliena reſtituant, ad caſas eſſe redeundum, & in egeſtate, ac miſeriis jacendum (b).*

Veterem Carneadis, aliorumque ſententiam excitaſſe videtur Hobbius, qui cùm putaret homines nullo amicitiæ, vel ſocietatis fœdere devinciri, ſed naturâ ipsâ potiùs ad bellum, atque diſcordiam, quàm ad pacem, unionemque dirigi, naturalis juris originem repetendam eſſe putavit ex ingenito amore, vel curâ, quâ quilibet ad ſui defenſionem, conſervationemque dirigitur. Atque illud in primis obſervat nullam inter homines ſocietatem, nullumque fœdus iniri niſi commodi, vel utilitatis amore; unde illi potiùs, quàm alteri fœdere, vel amicitiâ conjungimur, quod exinde major utilitatis ſpes nobis aſ-

 ſul-

(a) Horat. lib. I. Sat. 3. v. 98. (b) Lact. IV. c. 6.

fulgeat. Quod si quemlibet hominem naturâ ipsâ diligere deberemus, nefas propemodum foret privatos quosdam, ac peculiares homines amicitiâ complecti; aut si hominum natura ad societatem, totiusque humani generis bonum dirigeretur, ab illo fine deflecteret, quicumque patriam, & amicos ita diligeret, ut amorem, societatemque singulis hominibus debitam patriæ, vel parentum, vel amicorum finibus circumscriberet. Denique nullus amor, vel nulla cupiditas omnium cordibus altiùs impressa, ac vividiùs excitata conspicitur, quàm sui conservandi, perficiendique cupiditas *; ideoque tacitâ naturæ lege ad hanc conservationem ita impellimur, ut quidquid ad illam conferre possit, id veluti naturali jure præscriptum, quidquid ipsi adversetur, ab illo vetitum videatur.

VIII. Quacumque tamen ratione, mitiorique sensu Carneadis, Hobbii, vel Spinosæ opinio explicetur, fieri certè non poterit, quin illa a rectæ rationis lumine, hominum fine, Universi pulchritudine non abhorreat, ideoque veluti falsa, & absurda refelli debeat.

1. Ac primò, si morum honestas, atque naturæ lex a propriâ singulorum hominum utilitate repetenda sit, quemadmodum certè hæc utilitas in variis hominibus varia esse debet, ut illa, quæ uni utilia, commoda, vel conducibilia sunt, ideoque vehementi, vividoque amore ab illo inquirantur, alteri inutilia, vel noxia sint, ideoque horrore maximo vitentur, ipsa quoque humanorum actuum honestas in variis, ac oppositis etiam rebus, & objectis consisteret; sive naturæ lex eadem, semperque constans, ac invariabilis esse non posset: quo nihil absurdius effingi unquam poterit.

2. Si

* Prima animantis appetitio seipsum tuendi, atque servandi. *Stoici ap. Laert. VII. §. 85.*

2. Si enim quilibet propriis affectibus indulgere, propriæ utilitatis amore dirigi posset, atque illud veluti sanctum, honestum, ac naturali jure præscriptum complecti, quod proprio solùm commodo, vel jucunditati conferre videretur, incredibile est certè quàm grave, ac exitiale dissidium, atque pernicies singulis hominibus immineret, dum quilibet alterius hominis necem veluti sibi commodam cupere, ideoque naturali jure inquirere posset; unde omnia querelis, odiis, formidine, bellis, atque humano etiam sanguine miserrimè complerentur.

3. His accedit quod nullus ampliùs virtuti, nullus clementiæ, nullus sapientiæ locus, vel gloria superesset; quin potiùs ab ipso naturæ jure deflecteret quicumque propriæ utilitati, patriæ, parentum, liberorumque amorem anteponeret; meliorque proinde laus rudi, inertique homini deberetur, qui auditâ hac naturæ lege in cujuslibet sapientissimi, præstantissimique viri perniciem omnia susdeque inverteret, ac patriam, liberos, & si fieri etiam posset, humanum genus in exitium, summumque discrimen adduceret: cùm potiùs, ut sapientissimi viri arbitrantur, *non magis vituperandus sit proditor Patriæ, quàm communis utilitatis, aut salutis desertor propter suam utilitatem, aut salutem* [a].

4. Addi etiam poterit, quod ita a naturâ ipsâ comparati sumus, ut illos etiam necessitudine, & amore quodam complectamur, ex quibus nulla nobis utilitas, nullumque commodum oriri potest; cùmque cæteros homines nobis pro-

(a) *Cic. Fin. III. c. 19.*

propemodum similes agnoscamus, naturâ ipsâ impellimur, ut ipsis tacito quodam, ac suavi societatis fœdere conjungamur; nihilque nobis solo propriæ utilitatis amore expetendum intelligamus, quod in aliorum perniciem, vel incommodum convertatur.

5. Quod si propria solùm utilitas veluti finis cuilibet homini sic a naturâ, vel æterna lege præscriptus haberi posset, ut ille posthabitâ aliorum, ac totius humani generis curâ propria solùm ardentissimè inquireret, non is certè finis videretur, qui sapienti, pulcherrimæque creaturæ sit constitutus; illi nimirum, quæ amantissimi, ac beneficentissimi Patris imaginem exprimere debuit. *

IX. Ingenitus est itaque singulis hominibus atque altè illorum cordibus impressus suimetipsius amor, atque innata sui conservandi, perficiendique cupiditas; non ita tamen, ut mutuæ societati, conjunctioni, & amori, ut publicæ, & communi etiam aliorum, quos nobis perfectè similes, æquales, eodemque jure animatos intelligimus, opponatur; sed illa propriæ utilitatis cupiditas, suique amor temperari debet, ut illa nobis utilia, & commoda complectamur, quæ in aliorum, ac patriæ præsertim perniciem, vel incommodum cedere non possint; paratique simus, si id honestas requirat, proprias etiam utilitates, fortunas, ac vitam ipsam contemnere, ut patriæ, humanique generis commodo consulamus.

Exinde verò facilè refelli, vel solvi poterit quidquid a Carneade, aliisque opponebatur. In-

* Deus nihil jubet, quod sibi prosit, sed illi, cui jubet. *Aug. ep.* 138. *al.* 7.

Innatam nimirum esse dicemus propriæ utilitatis cupiditatem; sed innatum etiam aliorum, totiusque humani generis amorem, ac societatem; nos ad hunc potiùs, quàm alium hominem diligendum plerumque impelli, quòd in hujus amore major nobis utilitas, vel jucunditas oriatur; sed interdum etiam nos ad illorum amorem dirigi, ex quibus nulla nobis utilitas manare possit; nec unquam ita naturâ duce aliquem esse diligendum, ut exinde aliorum pernicies, & incommodum oriatur; nullâ nos denique lege, vel ordine compelli ut æqualiter homines singulos diligamus, ideoque nos posse cum aliquibus solo majoris utilitatis, vel jucunditatis amore, ubi nimirum similem, communemque in ipsis patriam, sanguinis conjunctionem, ætatem, indolem, studia, affectus, aliaque id genus plurima reperiamus, peculiarem, ac ferè privatam societatem inire; non tamen inde fieri, vel inferri posse, quod communis quædam, etsi languidior societas, & amor cum toto humano genere non conservetur, ejusque amore, si fieri oporteat, peculiaris illa societas dissolvatur.

X. Longè nobilior, atque communior est illa Philosophorum sententia, qui jus naturæ ita ab intrinsecâ rerum honestate repetendam esse arbitrantur, ut illud naturæ jure præscriptum velint, quod ex naturâ propriâ bonum, honestumque sit: illud naturali jure vetitum, quod propriâ naturâ inhonestum, pravumque sit. Hinc naturæ jus immutabile, ac æternum esse defendunt, quod sicuti res ipsæ, vel illarum essentia semper eadem, ac invariabilis esse debet, ita quoque bonitas, atque malitia, quæ in illis intrinsecè reperitur, variari, sive mutari non possit;

possit; ideoque si Deus fortasse aliquid prohibeat, vel jubeat, hoc non ideo bonum, vel malum censeri debeat, quòd a Deo præscriptum, vetitumque sit; sed ideo potiùs ab ipso Deo prohiberi, sive præscribi debuerit, quòd ex naturâ propriâ malum, vel bonum foret.

XI. Quid porrò in hac alterâ Grotii, aliorumque sententiâ laudari, vel optari fortasse possit, paullo superiùs ostendimus, ubi de intrinsecâ morum honestate loqueremur. Quod ad hunc quidem locum attinet, si hæc intrinseca rerum bonitas, ac honestas aliqua admitti debeat, illa a divinæ voluntatis arbitrio, aut certè ab ipsâ humanæ naturæ conditione ita pendet, ut si hominum naturam variari contingeret, ipsam quoque moralem humanorum actuum bonitatem variari oporteret; ideoque intrinseca rerum bonitas non erit prima juris naturalis origo, sed ipsum naturæ jus aut ex divini Legislatoris arbitrio, aut ex hominum naturâ veluti ex primo, clariorique fonte desumi debebit. Nec aliam certè fuisse diximus veram præstantissimi Grotii sententiam, qui etsi alicubi naturæ legem a Deo non pendere constituat, positivam solùm, expressamque legem liberè sancitam excludit, non eam tamen, quæ ex ipsâ humanæ naturæ conditione ab ipso Deo libere electâ, vel constitutâ derivet. Hinc *jus naturale* definit *dictatum rectæ rationis indicans actui alicui ex ejus convenientiâ, aut disconvenientiâ cum ipsâ naturâ rationali inesse moralem turpitudinem, aut necessitatem moralem, ac consequenter ab auctore Naturæ Deo talem actum aut vetari, aut præcipi* (a); & expressiùs etiam inferiùs

(a) *lib. 1. c. 1. §. 10.*

feriùs afferit quod *esse aliquid juris naturalis probari solet a priori, si ostendatur rei alicujus convenientia, aut disconvenientia necessaria cum naturâ rationali, ac sociali* (a); unde *illud ipsum naturale jus, quanquam ex principiis homini internis profluit, Deo tamen adscribi meritò potest, quia ut talia principia in nobis existerent ipse voluit; quo sensu Chrysippus, & Stoici dicebant juris originem non aliunde petendam, quàm ab ipso Jove* (b). Quod si ita Grotii sententia intelligenda sit, cum sententiâ nostrâ inferiùs explicandâ mirè conspirat, ideoque quidpiam hìc addere, vel uberiùs attexere nec juvat, nec decet.

XII. A superiori tamen Grotii opinione plurimùm diffident illi, qui ita naturæ legem a libero divinæ voluntatis arbitrio pendere arbitrantur, ut quemadmodum Deus hanc potiùs quàm aliam legem præscribere potuit, ideoque, hunc potiùs, quàm alium actum bonum, honestumque reddere, ita legem ipsam variare subinde possit: cùmque ipsi blasphemias brohibere libuerit, seque sincero religionis cultu, & amore honorari jusserit, potuerit tamen hominibus imperare, ut blasphemiis Deum colerent, ipsumque odio, & diris execrationibus honorarent (b). Atque in hanc perditam fortasse, & impiam sententiam illos impulit incauta, ac absurdissima divinæ potentiæ, seu libertatis idea, quâ a Deo quidquid ipsi libuerit, quamvis etiam nobis absurdum, repugnans, impossibile, contradictorium videatur, liberè fieri posse putabant; eamque rerum omnium naturam credebant, sicque omnia a flexibili divinæ, omni-

---

(a) *præf.* (b) *Vasquez Controv. illustr. lib. 1. c. 27. n. 9.*

nipotentissimæque voluntatis arbitrio illas dirigi existimabant, ut ex bonis malæ, ex pravis honestæ fieri subinde possent. Illud etiam fortasse accedit, quod in sacris Literis furtum, homicidium, fornicatio, mendacium, aliaque id genus peccata a Deo imperata, laudata, præmiisque ornata videantur; ideoque in iis casibus lex naturæ variata fuerit, ut actus illi, qui priùs inhonesti, prohibitique fuerant, tunc liciti, ac imperati jam fierent.

XIII. Cæterùm temerariam hanc, impudentissimamque opinionem refellere propemodum pudet; id solùm obiter innuisse juverit, quod si hæc omnia mutabilia dicantur esse ne divina potentia certis quibusdam finibus circumscribatur, eodem certè jure concedi deberet Deum ipsum variari, fallere, peccare, vel mori posse; aut, si omnipotentia ad hæc ipsa non extendatur, quæ naturæ divinæ repugnant, ita quoque divinæ potentiæ nihil detrahetur si naturæ legem ex ipsâ divinæ sanctitatis, aut humanæ naturæ a Deo jam liberè constitutæ conditione derivatam variare non possit.

XIV. Alii postremò naturæ legem non ex ipsâ liberâ variabili divinâ voluntate repetunt, sed potiùs ex invariabili sanctitate, justitiâ, ac perfectionum cumulo, qui in Deo, veluti perfectissimo ente reperiatur; ut illud nimirum honestum, ac naturali jure præscriptum censeri debeat, quod divinæ sanctitati respondeat, assimiletur, ipsamque veluti imago exprimat. Hinc homo dicitur esse factus *ad imaginem & similitudinem* (a) Dei; David eximius sanctitatis, & honestatis amator dicitur inventus *juxta* [b] *cor Dei*,

(a) *Gen. c. 1. v. 26.* (b) *Reg. l. c. 13. v. 14.*

Dei, & Deus ipse nos ad honestatem erudiens ad perfectionis exemplar dirigens inquit *sancti estote quoniam ipse sanctus sum (a)*, *estote perfecti sicut & Pater vester cælestis perfectus est* [b]: ut ostenderet honestatem, sanctitatem, ac perfectionem omnem, quæ ab hominibus acquiri possit, ab ipsâ Dei sanctitate veluti fonte, ideâ, sive principio repetendam esse.

XV. Quamvis tamen hæc opinio, vel explicandi ratio certissima sit, nihilque, quod a naturali jure præscribitur, divinæ justitiæ, vel sanctitati contrarium esse possit, ægrè tamen concipitur quomodo naturæ lex infinitam Dei sanctitatem, atque justitiam exprimere possit, ut homines eodem modo, eodemque jure inter se mutuò agere possint, quo Deus ipse cum hominibus operatur; atque jus illud infinitum, quo Deus creaturas omnes complectitur, veluti specimen, & exemplar haberi debeat, quo homines ipsi in alios homines jus exerere, vel exercere subinde possint: ut cùm ex. gr. Deus nullo unquam vinculo, vel debito teneatur, ac alterius rei caussâ, & amore operari non debeat, ita quoque homines ipsi nullo pacto, vel fœdere coerceantur, propriæque utilitatis amore operentur, quæ paullo superiùs veluti falsa, & absurda demonstravimus. Quinetiam naturæ lex, sive naturale jus, quod hìc inquiritur, tale esse debet, ut *locum aliquem habeat*, *etiamsi daremus*, *quod sinè summo scelere dari nequit*, *non esse Deum*, *aut non curari ab eo negotia humana (c)*, ideoque morum honestas, atque naturæ lex ex divinâ sanctitate veluti proximo fonte repeti non potest.

XVI.

[a] *Lev. c.19.v. 2.* (b) *Matth.c.2.v. 48.* (c) *Grotius in Praf.*

XVI. Quæ cùm ita sint, ac in variis Philosophorum opinionibus hactenus enumeratis absurda plurima, vel incommoda reperiantur, illud unum superest, ut juris naturalis origo in solâ hominum naturâ, vel conditione inquiratur, ut nimirum quilibet homo clariori rationis lumine, quo præditus est, seque, naturamque propriam accuratè considerans illa quoque nitidè, clarissimèque intelligat, quæ tali naturæ conveniant; quæ singulis hominibus, ideoque humano generi communia, conducibilia, vel necessaria sint; ad quæ homines omnes non affectibus, non propriæ utilitatis amore, sed solo rationis lumine, atque ingenito naturæ pondere dirigantur. Quod ut clariùs, ac certiùs constitui possit, juverit rem ipsam ex primis veluti principiis ita deducere, ut nemo ambigere, vel dubitare unquam possit, quin illa ex ipsâ naturæ lege sponte veluti suâ profluere videantur.

XVII. Illud itaque veluti certum, perspectissimumque supponimus, quod illa juris naturalis esse, sive naturæ lege præscribi dicuntur, intrinsecè nimirum, vel naturâ ipsâ bona, vel honesta censentur, quæ ipsi hominum naturæ conveniunt, ad quæ natura ipsa ingenito veluti pondere, ac sepositis affectibus ita dirigitur, ut non liberè, sed necessariò; non in aliquibus solùm, sed omnibus; non aliquando, sed semper, ac ubique feratur: ut eadem natura sinè hoc ordine concipi, vel haberi certè non possit. Quandoquidem verò quilibet homo concipi, vel considerari potest, ut a Deo productus; ut rationali naturâ, cognitione nimirum, ac flexibili voluntatis arbitrio præditus; atque in aliorum hominum societate collocatus, clarissimè

simè apparet, quòd naturâ ipsâ, vel certè naturali conditione quilibet homo dirigi, vel referri potest ad Deum, a quo recepit esse; ad seipsum, quem diligere, & conservare tenetur; ad cæteros homines, quibuscum vivere, sive versari subinde debet; ideoque quidquid hominum conditioni, sive naturæ convenire potest, adeoque naturali jure præscribitur, repeti, sive deduci debet ex ordine, quem quilibet homo ad Deum, ad seipsum, ad homines alios habere concipitur *; nec aliâ clariori, nitidiorique ratione cognosci, vel definiri poterit quid hominum naturæ conveniens, sive repugnans, & oppositum videatur, quàm si nitidè simul, & accuratissimè declaretur quid hominum conditio, sive natura requirat, si illa tum ad Deum, tum ad hominem ipsum, tum denique ad cæteros homines referatur.

XVIII. Ac primò, si hominis natura ad Deum referatur, ubi ille clarissimis, certissimisque rationibus eruditus se a Deo productum esse, mirâ, atque incredibili facultatum varietate exornatum, cognitionis amore, agendique viribus illustratum, in hoc amplissimo rerum theatro non modò spectatorem, sed etiam dominum, qui liberè variis creaturarum generibus uti potuerit, se collocatum intelligat, atque altera ex parte Deum ipsum veluti sapientissimum, potentissimum, perfectissimum, beneficentissimumque cognoverit, fieri certè non poterit quin intimo quodam, ingenuo, vividoque grati animi, & amoris sensu, Deum ipsum veluti auctorem, amantissimumque pa-

* Ut igitur breviter æterne legis notionem, quæ nostræ menti impressa est, quantum valeo, vobis explicem, ea est, qua justum est, ut omnia sint ordinatissima. *Aug. I. de lib. arb. c.*

patrem agnoscat, diligat, veneretur; se ab illo veluti fonte profectum ad illum veluti finem dirigi non sentiat: cùmque se ingenito quodam amoris impetu ad bonum diligendum impelli viderit, tantòque vividiùs allici, quantò perfectius, & amabilius fuerit objectum, vel bonum illud, quod ab intellectu sibi proponitur, clarissimè quoque cognoscet se naturâ ipsâ, vel invariabili naturæ conditione ad Deum ipsum, qui veluti summum bonum, bona cuncta produxit, ac infinitam bonitatem in se complectitur, super omnia diligendum ita dirigi, ut nihil sibi magis conveniens, ideoque naturali jure præscriptum sit, quàm Deum ipsum vividiori, puriori, vehementiorique amore, quem voluntatis humanæ viribus exerere liceat, ac infinito quoque, si fieri id quidem posset, ardore diligere. Quod si Deum ipsum veluti auctorem, patrem amantissimum, justissimum, perfectissimumque grati animi sensu, vel amore complectatur, intelliget etiam sinè maximo scelere se ab illo fine deflectere, quem sibi Deus ipse constituerit, vel ordinem, atque naturæ conditionem sibi divino munere concessam invertere, vitiare, sive destruere non posse; nihilque sibi magis conveniens haberi, quàm quod nitidâ rationis cognitione, sive rationalis naturæ sibi concessæ lumine intelligat; omnes denique leges, sacrosque ritus, aut religionis actus, quibus Deus ipse veluti summus humanæ voluntatis arbiter, ac dominus coli voluerit, sanctissimè, ac religiosissimè servandas esse, ut quemadmodum Deus ipse veluti beneficentissimus iis præmia polliceri, atque promissa fideliter conferre, sive largiri potest, qui se dilexerint, legesque a se latas servaverint, ita quoque poe-

nas,

nas veluti judex iis infligere necessariò debeat, qui ipsum diligere, legesque servare contempserint. Cùm itaque hæc omnia, atque alia id genus plurima ex amore, quo hominum quilibet Deum ipsum naturâ ipsâ diligere, sive complecti debet, nitide deducantur, veluti prima naturæ lex, primumque rationis dictatum, quod hominum naturæ inseparabiliter, ac necessariò conveniat, haberi meritò poterit principium illud, *Deum super omnia diligendum esse*.

XIX. Quod si deinde hominum natura, vel humanus animus ad seipsum refertur seque ipsum consideret, intelliget primò se cælestis, atque divinæ propemodum originis esse; se cunctis creatis rebus longe puriorem, nobilioremque; se clarissimo cognitionis lumine, se flexibili voluntatis arbitrio donatum, se proinde ad finem creatis omnibus nobiliorem, sublimioremque dirigi. Hæc ubi cognoverit, clarissimè intelliget se ad sui amorem, naturamque propriam diligendam impelli; sibi viribus omnibus enitendum esse, ut naturam hanc, vires, ac perfectiones omnes sibi divinitus concessas incolumes tueatur; quinetiam plurimùm decere, ut illas perficere, melioresque reddere subinde curet; nullo denique sensibilium rerum amore, aut degeneri, viliorique affectu sibi licere ad creatum aliquid seipso vilius, ac ignobilius dirigi, vel a sublimi, divinoque fine sibi naturâ constituto deflectere; nefas propemodum fore rationis lumen in singulis actibus exerendis, mediisque eligendis contemnere, sensuum illecebris irretiri, flexibilem arbitrii vim, atque ingenitum, inditumque sibi divinorum, ac immortalium amorem extinguere; creatas, labilesque res Deo super omnia diligendo anteponere;

 sensi-

ſenſibilium denique amore, Dei injuriâ, religionis contemptu, divinarumque legum violatione a præmiis ſibi promiſſis, æternâque beatitudine excidere, ideoque propoſitas, æternaſque pœnas incurrere. Itaque ex ipſa hominis naturâ, vel conditione clariſſimè alia naturæ lex, aliudve naturæ jus exoritur, quod *quilibet homo ſeipſum diligere, tueri, perficere ſubinde debet;* amore tamen finito, ac moderato, qui tenuem, finitamque bonitatem, quæ in homine reperitur, excedere non debeat, atque ab amore, quo Deum ſuper omnia diligendum complectimur, ita dependeat, ac dirigatur, ut homo nihil, nec ſeipſum quoque diligere, vel amare poſſit ſi amor ille puriori, fortiorique amori, quo ad Deum impellitur, vel minimùm adverſetur.

XX. Quo ſi poſtremò quilibet homo ad cæteros homines, quibuſcum fortuitò vel ex libero, ſapientiſſimoque divinæ voluntatis conſilio degere debet, referatur, illorumque naturam, ac indolem conſideret, atque cum propriâ comparet, clariſſimè intelliget homines ſingulos naturâ ſibi ſimiles, ac æquales eſſe, nihilque fore, quo ſe cæteros præcellere, vel ſuperare poſſe arbitretur. Exindè verò facilè inferre debet nullum ſibi in cæteros jus concedi; cumque hominum quilibet æquali, ac eâdem naturæ lege, vel naturali jure ſeipſum diligere, tueri, perficere, & conſervare poſſit, ac ingenium, cognitionem, libertatem, vireſque ſibi divinitus conceſſas exerere debeat, nihil eſſe cur ipſe potiùs alteri ſubeſſe, aliorumque commoda, vel utilitates inquirere, eoſque amore complecti non debeat, quàm ut aliis potiùs imperare, ab aliis amari velit; ſed parem omnibus, eandemque vim, idemque jus omnibus

com-

competere, ut naturâ ipsâ cum cæteris omnibus, nullo discrimine devinciantur. Cùm itaque parem in illis omnibus naturam, bonitatem, perfectionem, atque communis, ejusdemque patris imaginem intueatur, quam in seipso deprehenderat, nihilque in se ipso amabilius, atque perfectius inveniat, quod in aliis etiam omnibus esse non videat, quemadmodum naturâ ipsâ ad sui amorem, conservationemque dirigitur, atque naturali jure seipsum diligere, ac tueri debet, nullamque sibi vim, injuriam, ac dedecus inferre potest, ita quoque cæteros omnes veluti sibi similes, eâdem bonitate præditos amare debet, nullamque injuriam illis inferre, præsertim cùm nullum jus in illos habere se viderit, ideoque nihil ipsis irrogare possit, quod sibi similiter ab aliis inferri non velit. Quamvis itaque homines ipsos non veluti sibi sanguinis conjunctione, vel initâ societate, vel amicitiæ fœdere devinctos consideret, sed solùm ut homines, sibique similes contempletur, sive se naturamque propriam ad alios homines referat, aliud naturæ præceptum, vel naturæ lex orietur, quod *cæteros veluti seipsum diligere, eodemque amore complecti debet*.

XXI. Cæterùm vitæ conditio, vel status ille, in quo nos à libera Dei voluntate collocatos esse conspicimus, planè requirit, ut homines alios non solùm veluti nobis similes eâdemque naturâ præditos intelligamus, sed etiam veluti eidem Telluris superficie insidentes, eâdem urbe, iisdemque laribus conjunctos, eâdem sanguinis cognatione devinctos, ipsi demum vitæ nostræ peragendæ, conservandæ, perficiendæque maximè utiles, ac necessarios existimemus. Ita nimirum a naturâ ipsâ institutum est, ut quili-

quilibet homo quantacumque cognitione, sapientiâ, robore, sanitate, aliisque animi, corporis, sive fortunæ dotibus excellat, cum aliis tamen colloqui, conjungi, consuetudinem inire debeat: cùmque singula vitæ conservandæ necessaria sibi solus inquirere, vel comparare non possit, aliorum etiam ope, auxilio, vel ministerio indigeat, ideoque propriæ utilitatis amore societate quadam, ac fœdere cum illis conjungi desideret; cùmque id solo naturæ jure, quod in alios exerere, sibique vindicare non posse jam diximus, consequi nequeat, naturâ ipsâ dirigitur, ut ipse quoque paria, vel eadem cæteris præstare debeat; cùmque eodem amore seque, aliosque complectatur, quidquid sibi ab aliis præstari, sive conferri velit, illud ipsum cæteris ipse præstare debeat, ut mutua proinde sit amoris, officiorum, auxilii, benevolentiæ societas *.

XXII. His accedit, quod cùm hominum natura sive primi parentis peccato, sive pravo, ac degeneri voluntatis amore, sive ex aliâ quâcumque caussâ miserrima, plurimis injuriis, incommodis, atque periculis obnoxia sit, ut quilibet etiam vel sapientissimus, justissimus, atque fortissimus vir ab aliis hominibus vel rudibus etiam, ac infirmioribus timere debeat, amor ille, quo nostrûm quilibet ipsâ naturâ duce ad sui conservationem, incolumitatemque dirigitur,

* Si natura confirmatura jus non erit, virtute omnes tollentur. Ubi enim liberalitas, ubi Patriæ caritas, ubi pietas, ubi aut bene merendi de altero, aut referendæ gratiæ voluntas poterit existere? Nam hæc nascuntur ex eo quòd natura propensi sumus ad diligendos homines, quod fundamentum juris est. *Cic. leg. I. c. 15.*

tur, nos ipsos impellit, ut aliquas esse leges optemus, quibus inviolabile, sanctumque naturæ jus custodiatur, suum cuique tribuatur, cujuslibet vita, fortunæ, liberi defendantur, nefarii denique, perditique homines ab aliis lædendis pœnarum formidine deterreantur *. Cùmque ejusmodi leges sanciri, vel custodiri non possint, nisi plures in ferendis illis, observandisque consenserit, neque nefarios homines, violatæ legis reos decernere, debitisque pœnis punire liceat, nisi potestas illa, vel auctoritas concedatur; finitimos denique populos repellere, patriamque urbem, fortunas, liberos, vitamque ipsam tueri, nisi dux aliquis, & Princeps eligatur, cujus imperio coacta civium vis dirigatur, manifestissimè apparet, quod societas aliqua institui debet, ac inviolabili fœdere devinciri, quâ non modò quilibet aliorum commoda, ac incolumitatem mutuo quodam studio, & amore diligat, sed aliquando etiam pro communi patriæ, aliorumque bono, utilitatem propriam, fortunam, vitamque ipsam eroget.

XXIII. Atque hæc, ut opinior; satis fortasse esse poterunt, ut facilè intelligi, clarissimèque deduci possit, quid hominum naturæ, vel conditioni conveniens sit, ad quod hominum narura dirigatur; ideoque quæ sint prima naturalis juris principia, ac veluti semina, ex quibus cætera uberrimè deducuntur. Hominum siquidem naturæ, ut omnia brevissimè complectamur, convenit, ut a Deo producta sit, ut

* Ergo est lex justorum, injustorumque distinctio ad illam antiquissimam, & rerum omnium principem expressa naturam, ad quam leges hominum diriguntur, quæ supplicio improbos afficiunt, defendunt, ac tuenturbonos. *Cic. lib. II. c. 5.*

ratione prædita sit, ut cum aliis hominibus comparetur; ideoque homini naturali jure præscribitur, ut Deum super omnia diligat, ac veneretur; seipsum amare, tuerique studeat; homines alios sui instar amare debeat, suique conservandi gratiâ, & amore quietam, stabilem, pacatamque cum ipsis societatem inire, legibus conservare: ut illa proinde bona, ac honesta sint, quæ primis ejusmodi naturæ legibus conformia sint; illa verò prava, ac inhonesta, quæ a legibus, vel principiis illis abhorreant, sive quæ ipsis naturæ legibus adversentur.

XXIV. Quæ licèt ipsa per se nitida, vel perspectissima sint, ut ab ullo ignorari non possint, innumeris etiam Scripturæ auctoritatibus illustrari, vel confirmari maximè possent; ut mirari certè quis debeat Christianos etiam Philosophos in inquirendâ, vel explicandâ juris naturalis origine, definiendoque principio, ex quo veluti fonte cætera naturæ præcepta profluerent, omnes ingenii vires, atque operam inutiliter collocasse cùm id a Sacris Literis manifestissimè demonstretur.

Quid enim aliud divinus hominum Magister jurisque naturalis interpres Christus asseruit cum interroganti *quod esset mandatum magnum in lege* respondit *diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & in totâ animâ tuâ, hoc est maximum, & primum mandatum: secundum autem simile huic diliges proximum tuum sicut te ipsum; in his duobus mandatis universa lex pendet, & prophetæ* (a), quid, inquam: aliud asseruit, nisi quod prima juris naturæ capita in Dei, sui ipsius, hominumque amore collocari de-

(a) *Matth. c. 22. v. 37.*

debebant, ex quo deinde cætera ſponte veluti ſuâ, arctiſſimâque ſerie manarent? Quod ſi fortaſſe Philoſophis illis naturalis juris originem non ex divinis Scripturarum oraculis, ſed ex ſolo rationis lumine repetere, vel inferre libuerit, reprehendi certè non poterunt; at illud profectò ferri non debet, quod in illâ ritè conſtituendâ, præcipuoque Moralis diſciplinæ capite demonſtrando non modò a Sacris Literis, ſed ab ipſo quoque rationis lumine aberraverint, ut ſuperiori loco jam diximus. Illud tamen ingenuè fatendum eſt quod illorum opiniones plurimæ, ad hanc ipſam revocari facilè poterunt, ut facilè intelliget quiſquis iterum in ipſas oculos, animumque conjecerit.

XXV. Sed explicatâ jam juris naturalis origine, aliqua nunc inferri debent, quæ, etſi clariſſima ſint, plurimam tamen lucem ſunt iis allatura, quæ inferiùs exponentur.

1. Infertur itaque primò, quod lex naturæ æterna, ac invariabilis eſſe debet. Cùm enim illa oriatur ex ipsâ hominum naturâ, vel conditione, quemadmodum natura ipſa ab æterno conſtituta variari non poteſt, nec etiam jus naturale variari poterit; ideoque, quod jure naturæ prohibitum ſit, licitum, vel bonum eſſe non poterit; aut, quod naturali jure præſcribatur, illicitum, vel pravum eſſe. Hinc Deus ipſe, licèt omnipotens, ſicuti efficere non poteſt, ut quod intrinſecè, ſive naturâ propriâ malum, ac rationali naturæ repugnas eſt, illi conveniat, ac malum non ſit; ita quoque naturæ legem invertere, abrogare, vel, ut inquiunt, in iis, quæ naturali jure ſancita fuerint, *diſpenſare* non poterit, ut alibi quoque oſtendetur cum de legis proprietatibus diſſeremus.

Quod

Quod si quis objecerit Deum Abrahamo imperasse ut filium occideret (a), Ebreis ut Ægyptiorum vasa furarentur (b), Oseæ ut fornicariam uxorem acciperet (c), ideoque in iis, aliisque pluribus exemplis naturali legi derogasse, facilè reponi poterit, quod in iis casibus nulla naturalis juris violatio reperitur. Naturali siquidem jure prohibetur homo privatâ solùm auctoritate alterius hominis vitam, aut fortunas eripere, in quem nullum jus, & imperium habere potest; non verò si veluti minister Principis, supremique domini imperium exequatur. Cùm itaque hominum vita, ac fortunæ in Dei veluti supremi, summique Domini imperio contineantur, poterit homo jus supra alterius hominis vitam, fortunasque sibi a Deo concessum exercere, sive potiùs divinum jus, & imperium exequi, absque eo quod ullâ furti, vel homicidii labe adspergatur. Oseas verò mulierem, quæ corpus vulgaverat, in uxorem assumere jubetur; in quo tantum abest ut ipse peccaverit, ut illam potiùs a peccato revocaverit, ipsamque sibi casto, ac legitimo fœdere conjunxerit.

2. Infertur secundò, quod ejusmodi jus naturæ, vel lex naturalis ipsis hominum cordibus inscripta, vel impressa meritò dici solet. Cum enim illa ex solo rationis lumine; vel ex solâ naturæ propriæ, vel humanæ conditionis cognitione clarissimè deducatur, sive denique ex ingenito amore, quo corda nostra Deum, nos ipsos, aliosque homines diligere debent, optimè inferri poterit, quod lex ipsa naturæ, quam legem amoris esse jam diximus, omnium cordibus impressa fuerit.

3. Ex-

(a) *Gen. c.22. v.1.* (b) *Exod. c.3. v.22.* (c) *Osee c.1. v.2.*

3. Exinde verò tertiò deducitur, quod ut lex naturæ obliget, extrinſecùs doceri, publicari, proponi, vel promulgari non debet. Quilibet enim a naturâ ipsâ manifeſtiſſimè eruditur, cùmque ratione præditus ſit, cujus lumine naturalis legis vis, ejuſque ſervandæ neceſſitas apertiſſimè demonſtratur, uberior certè, vel extrinſeca publicatio minimè requiretur. Quod ſi Deus naturæ præcepta tabulis exarata Moyſi tradere, ac Ebreorum genti publicare voluit, ut ſequenti Capite demonſtrabitur, id ſapientiſſimo ſolum conſilio præſtitit, ut eadem præcepta Judæis clarius, ac expreſſiùs exponeret: cæterùm Judæi ipſi ante Moyſis ætatem, ſicut & aliæ gentes omnes, naturæ legem optimè noverant, ejuſque violatæ rei habebantur.

4. Inferri denique poterit, quod juris naturalis, vel eorum, quæ naturali jure prohibita, ſive præſcripta fuerint, ignorantia invincibilis admitti non poterit, quæ proinde homines a peccati ſcelere excuſet. Facilè nimirum, ac naturâ ipsâ duce, hominum quilibet internam naturæ vocem audire, jus naturale cognoſcere, quæ naturali jure vetita, ſive ſancita ſint, ideoque quæ prava, vel honeſta cenſeri debeant, diſtinguere poterit; aut ſi fortaſſe hæc omnia rite cognoſcere contempſerit, vel etiam conſultò neglexerit, ignorantia ipſa vitioſa cenſeri debet; tantumque abeſt, ut illa peccatum extenuet, ut potiùs ipſa quoque peccatum ſit.

CAP.

CAP. VII.

De Lege Divina.

I. Etsi plurima, ac infinita ferè sint illa amoris argumenta, quo sapientissimus rerum Artifex hominum genus complecti illorumque fęlicitati consulere consuevit, in variis etiam legibus id mirificè apparet, quibus pro variâ temporis conditione humanos actus dirigere subinde voluit, ut illi faciliùs mores componere, finemque sibi constitutum assequi fæliciter niterentur. Æterna siquidem, ac naturalis lex omnium quidem cordibus impressa, vel insculpta fuerat, ut hominum quilibet intelligere posset quid sibi vel naturæ propriæ conveniens, quidve repugnans haberetur, quid proinde amplecti, quidve respuere deberet, quâ denique ratione mores componere, jucundam vitæ societatem inire, æternamque fælicitatem comparare posset; cùm tamen nitidum rationis lumen sensuum erroribus, præjudiciis, ac præsertim affectibus mirificè perturbaretur, neque proinde facilè cognosci posset quid naturali jure vetitum, præscriptumve fuerit. Deus optimo, sapientissimoque consilio hominum saluti consuluit, ut leges aliquas per se, vel hominibus velut administris institueret, quibus clarissimè æternæ legis vis, & authoritas agnosceretur; civilis hominum societas firmioribus veluti vinculis, ac fœdere conjungeretur, homines denique, qui naturali jure Deum colere, ac certo religionis gene-

genere venerari debuerant, uno eodemque cultu, vel ſacrificiorum genere, quod ab ipſo Deo inſtitutum, atque preſcriptum eſſe intelligerent, alacriùs, meliorique ordine uterentur.

II. Itaque præter æternam legem, ſive naturæ jus, de quo ſuperiori Capite ſic diſſeruimus, ut illius originem, vim, ac proprietates omnes exponeremus, plures aliæ leges ſive a Deo proximè, & immediatè, ſive a Principibus in quibus authoritas, ac imperium ex ipſo naturæ jure reperitur, poſitæ, vel conſtitutæ ſunt, quæ proinde *poſitivæ* appellari meritò ſolent. Atque illa quidem, quæ proximè, & immediatè ab ipſo Deo præſcripta, vel conſtituta fuerit, *Divina* appellatur; cæteræ verò, quæ naturali quidem juri innituntur, atque ab illo obligandi vim ſortiuntur, ſed ab hominibus ipſis inventæ, ſive ſancitæ ſunt, *humanæ* vocantur; *civiles* quidem, ſi a Principibus conſtitutæ ad exteriorem ſolùm, civilemque ordinem dirigantur; *Eccleſiaſticæ* verò, ſi ab Eccleſiâ, vel Eccleſiæ Principibus editæ ad interiorem etiam cultum, animorumque perfectionem pertineant. Singulas itaque leges hìc ordine complectimur, ut præſenti Capite de Divinâ Lege loquamur, ſequenti verò de humanis omnibus, ſive Civiles, ſive Eccleſiaſticæ fuerint, differemus. Quandoquidem verò Lex Divina ex ſolo Dei ipſius veluti ſupremi Legislatoris arbitrio pendet, ut illa revelatione ſolâ cognoſci, ideoque ſolo Scripturarum teſtimonio veluti fonte deduci poſſit, ſepoſito paulisper rationis lumine, divina Scripturarum oracula conſulemus, ut exinde divinæ Legis originem, varietatem, & ſi quæ alia nobis explicanda fuerint, deducamus.

III. Illud itaque meritò concedi poterit primam

mam divinæ Legis originem ab ipso generis humani principio repetendam esse, ut homini, sive pulcherrimo divini Artificis operi, Deus ipse non modò æternam legem ostenderit, sive naturæ præcepta humanis cordibus ferè exarata impresserit, sed aliquid etiam ex libero suæ voluntatis arbitrio præscripserit, quo supremum jus, atque dominium ostenderet; flexibilem hominis voluntatem angustioribus veluti finibus coerceret, & ad honestatem, nobilioremque finem dirigeret. Vix enim Deus hominem in Paradiso, vel deliciarum horto condiderat, ipsique liberrimam potestatem concesserat, cum repente gravi, atque inviolabili lege prohibuit, ne arboris scientiæ fructus comederet; cùmque ille Dæmonis fraudibus, ac mulieris amore divinam hanc legem violasset, atque a perfecto innocentiæ munere excidisset, debitas illi pœnas Deus inflixit illum ex amœno voluptatis horto ejectum innumeris ægritudinibus, angustiis laboribus, atque ipsi denum morti subjecit, ut fusiùs, & accuratiùs a sacris Literis erudimur. Ex pluribus etiam Scripturæ ipsius authoritatibus variæ leges intelligi, vel deprehendi possunt, quæ primis hominibus præscriptæ fuerunt, ut ex. gr. quod conjuges sancto, ac inviolabili fœdere conjungi, quod crescere, & multiplicari deberent, &c. ut expressè in Genesi memoratur. Tacitâ quoque vel expressâ Dei voce ritus aliquis, vel aliquod sacrificiorum genus institutum esse videtur, quibus homines ipsi Deum veluti Numen, patremque colerent, ipsi Telluris fructus, lactis, florum, vel fructuum primitias offerrent, ut in Abel, Noe, aliorumque historiâ clarissimè demonstratur. Atque illud in primis vel sacrificium, vel orationis genus, vel qui-

quicumque ille fuerit, religionis actus institutus existimatur, quo parentes veluti remedio uterentur, ut originalis peccati labes, quâ infantes omnes adspersi nascebantur, deleri posset. Quamvis tamen hæc, aliaque id genus plurima Dei præcepta, seu leges in ipsâ mundi origine hominibus tradita meritò existimentur, communis est tamen Theologorum omnium sententia, quod Divina Lex in Sinai monte primùm præscripta fuerit, atque illo temporis intervallo quod ab orbe condito ad exitum populi ex Ægypto intercessit, sola naturæ lex hominibus affulserit, quâ duce mores componere, Deum colere, æternamque gloriam mereri possent; cui deinde lex positiva veluti clarior, & certior morum norma, sive potiùs nitida legis naturalis explicatio accessit.

IV. Optimus itaque, amantissimusque hominum Creator, ac parens, cum Judæorum gentem, quam sibi veluti populum elegerat, ac peculiari prorsus amore complectebatur, ex diuturnâ captivitate, innumerisque laboribus, quibus illa in Ægypto miserrimè premebatur, eripere, atque in regionem illam inducere vellet lacte, & melle manantem, quam Abrahæ, Isaac, & Jacob, posterisque illorum promiserat, eximio prorsus, ac admirabili consilio Moysem elegit, quo veluti duce in gravissimo hoc obeundo munere uterentur. Quàm verò fæliciter, ac mirificè Deus hæc omnia præstiterit, quantâ prodigiorum copiâ Ægyptiorum impetum, Judæorum pervicaciam compresserit, quàm copiosè, distinctèque leges ediderit, a sacris Literis erudimur. Ille nimirum pluribus, gravissimisque plagis Ægyptium Regem, ac populum afflixit; ille sic aquas rubri maris extento bra-

chio

chio divisit, ut hinc inde veluti parietes immobiliter suspensæ aditum, siccumque maris alveum Judæis relinquerent; ille fluctus Judæis in opposito jam litore jam confidentibus, super Ægyptios mare ingressos reduxit, ut Pharaonis exercitus, & currus veluti plumbum in aquis vehementibus mergerentur; ille sitientibus Judæis aquas ex aridâ, percussâque petrâ præbuit, ille manna divinitus paratum quotidie depluit, quo nutrirentur; ille columnâ nubis interdiu, igneo splendore noctu errantes, ac invios in deserto direxit; ille denique innumeris, & eximiis propemodum argumentis effusa amoris, ac pietatis suæ viscera uberrimè demonstravit, atque illorum animos ita devinxit, ut nullum sanè amoris, religionis, & observantiæ genus illis suppetere posse videretur, quo pares beneficentissimo patri, duci, Deoque vices rependere, gratumque animum testari possent. Pervicax tamen, & effrænis adeo gens illa fuit, ut incredibilem hunc amorem, ac beneficia frequentissimè contemnerent; tantumque abest, ut optimum, amantissimumque Deum colere, ac venerari studuerint, ut omnia potiùs juris naturalis præcepta, quæ illorum cordibus impressa, ac vivâ subinde Moysis voce excitata fuerant, impudentissimè violaverint. Eximius tamen, ac ardens amor ille, sive clementia, quâ Deus ipse veluti in misericordiâ dives gloriari consueverat, justissimam divini pectoris iram, & ultionis amorem, quo jam exarserat, ita compescuit, ut cùm perditam Judæorum gentem perimere, ac dispergere posset, effusis etiam Moysis lacrymis delinitus, illi pepercerit; ac ne pervicaci religionis æstu in idololatriam laberentur, atque sanctissima juris naturalis

ralis præcepta violarent, sed illa nitidiùs cognoscerent, atque faciliùs amplecterentur, eadem exponere, stabili ac perenni monumento inscribere voluit, atque admirabili hoc veluti fœdere cum hominibus ipsis conjungi; ut si easdem juris naturæ leges accuratè servarent, ipsi gens electa, populus acquisitionis haberentur; sin verò contemnerent, ultricem ejus dexteram experirentur, atque a cælestis, ac terrestris etiam fælicitatis, sive hæreditatis spe prorsus exciderent.

V. Moyses itaque populum anteacti sceleris dolore commotum sanctificari jussit, dumque ipse in Sinai montis vertice moraretur populus in valle montem gravi, densâque caligine circumfundi, fulgura, ac tonitrua exinde erumpere conspexit. Interim Moyses ipse supremi, divinique Numinis adspectu, & colloquio honoratus ejusmodi fœderis Tabulas, quibus Decalogi præcepta, sive decem juris naturalis mandata Dei digito inscripta fuerant, accepit, quas ex monte descendens, & igneâ veluti flammâ, quam ex colloquio Dei conceperat, illustratus populo ostendit, atque uberrimè declaravit; ut quæ jam pridem solo rationis lumine intelligere, atque observare debuerant, eadem nitidiùs exposita, supremique Numinis imperio proposita, atque exarata faciliùs colerent *, eademque partim pœnæ formidine, partim mercedis, vel præmii amore inviolabiliter, accuratissimèque servarent. Ejusmodi verò naturalis legis, sive Decalogi præcepta, quæ lapideis

* Ne sibi homines aliquid defuisse quererentur, scriptum est in tabulis quod in cordibus non legebant. Non enim scriptum non habebant, sed legere nolebant. *Aug. in Ps. 57. n. 1.*

tabulis insculpta fuerant, sequentibus verbis in sacris Literis exhibentur (a)

I. *Ego sum Dominus Deus tuus, qui eduxi te de terrâ Ægypti, de domo servitutis. Non habebis Deos alienos coram me; non facies tibi sculptile, neque omnem similitudinem, non adorabis ea, neque coles.*

II. *Non assumes nomen Domini tui in vanum.*

III. *Memento ut diem Sabbati sanctifices.*

IV. *Honora Patrem tuum, & Matrem tuam; ut sis longævus super terram, quam Dominus Deus tuus dabit tibi.*

V. *Non occides.*

VI. *Non mœchaberis.*

VII. *Non furtum facies.*

VIII. *Non loqueris contra proximum tuum falsum testimonium.*

IX. *Non concupisces domum proximi tui.*

X. *Non desiderabis uxorem ejus, non agrum, non servum, non ancillam, non bovem, non asinum, & universa, quæ illius sunt.*

Quæ naturalis Legis, sive Decalogi præcepta his etiam versiculis comprehendi solent.

Unum crede Deum, nec jures vana per ipsum,
Sabbata sanctifices, habeas in honore parentes,
Ne sis Occisor, Mœchus, Fur, Testis iniquus,
Alterius nuptam, nec rem cupias alienam.

VI. Neque moralia solùm, sive naturalia præcepta Judęorum populo Tabulis inscripta Deus proposuit, verùm etiam, ut gens illa faciliùs dirigi, propriisque legibus institui, vel gubernari posset, quibus tranquilla societas conservaretur, plurima quoque judicialia præcepta sancivit, quibus in administrandâ Republicâ Moyses,

(a) *Exod. c.* 20.

ses, aliique Judęorum Judices uterentur *. Itaque populus, qui Dei vocem caligine, fulguribusque perterritus ferre non poterat, Moysem exoravit, ut iterum montis verticem conscendens Deum ibi loquentem audiret, & quidquid ab illo sancitum, sive præscriptum acciperet, ad populum, velut interpres, deferret. Igitur Moyses diuturno colloquio cùm Angelo, qui Dei vocem, ac majestatem expresserat, eruditus, divinoque spiritu afflatus plurima judicia, sive leges exposuit, quæ ex alterâ Decalogi parte, sive ex ipsis naturæ legibus veluti fonte deducebantur; ut iis Judæorum natio in publicis judiciis, atque in pœnis, quæ cuilibet sceleri infligi debuerant, nitidè, sanctissimèque dirigeretur. Singula verò ejusmodi præcepta exponere prorsus inutile videtur, cùm & plurima sint, & solam plerumque Judæorum gentem, sive Rempublicam respiciant, ideoque nunc abrogata sint, & fusè in Exodo cap. 21. 22. 23. declarentur. Qui plura desiderat, scripturam ipsam, ejusque Interpretes adire poterit, atque etiam Cunæum, & Seldenum, qui de regimine, legibus, atque Republicâ Judæorum fusè, eleganter, & accuratè disseruerunt.

VII. Illud interim hìc addere juverit præter ejusmodi leges, sive præqepta Judicialia, quæ nimirum Judæorum regimen, ac societatem respicerent, alia plurima veluti sacra a Deo tradita, sive præscripta fuisse, quibus cæremonię, ritus ac ordines in sacrificiis peragendis, ciborum delectu, expiandis criminibus, Deique

* Quæ est alia gens sic inclita, ut habeat ceremonias, justaque judicia, & universam legem, quam ego propono hodie ante oculos vestros? *Deut. c. 4. v. 8.*

cultu Sacerdotes uterentur. Moyses enim iterum in montem secedens, ibique densa nubis caligine 40. dierum spatio circumfusus omnes ejusmodi ritus accepit, simulque exemplar conspexit, ad cujus similitudinem tabernaculum, & arcam fœderis ædificare debebat. Ejusmodi verò præcepta, quæ *cæremonialia* vocari subinde solent, in Levitico continentur, librum nimirum, quo Leviticæ Tribûs homines, in quibus Sacerdotii jus, & honor hæreditarium veluti munus conservari debuerat, erudirentur. Atque illi quidem ritus omnes, ac cæremoniæ, etsi illustres admodum, sanctæ, ac venerabiles viderentur, quod ab optimo, sapientissimoque Deo institutæ, in optimi, sapientissimique Numinis cultum dirigerentur, longè tamen nobiliores augustioresque censeri poterant, quòd illæ futurum humani generis Redemptorem, promissum Patribus Messiam, vel Christum ipsum veluti figuræ quædam, ac imagines ita respicerent, ut ex solo Christi merito, vel futuri Redemptoris sanguine vim, robur, & efficaciam omnem acciperent.

VIII. Ex iis verò, quæ hactenus de veteri, sive Mosaicâ Lege dicta sunt, clarissimè apparet, quod illa, sive præcepta, quæ continet, sive Deum ipsum, a quo sancita fuerat, considerés, veluti bona, justa, maximèque conveniens haberi debet. Ac certè, quod ad præcepta ipsa pertinet, illa distingui debent, ut antea dicebamus, in *moralia*, *judicialia*, ac *cæremonias*. Moralia, quæ moribus nimirum dirigendis, perficiendisque conferunt, sunt ipsa juris naturalis præcepta clariùs, & expressiùs proposita; ideoque, sicuti jus naturale purissimum, sanctissimumque censeri debet, quippe quod ex ipsâ ho-

hominis naturâ vel divinâ sanctitate veluti fonte profluxerit, ita quoque moralia legis Mosaicæ præcepta purissima, atque justissima haberi debent, Judicialia verò, etsi a libera solùm Legislatoris voluntate pendeant, mirificè tamen cum ipso naturali jure conspirant, atque ab illo clarissimè deducuntur; ut iis proinde Judæorum animi ad jus naturale, ac tranquillæ societatis fœdera conservanda optimè dirigerentur. Ritus denique, ac cæremoniæ singulæ ita ab optimo, sapientissimoque Legislatore sunt institutæ, ut rudes, ac pervicaces Judæorum mentes corporeis, ac sensibilibus religionis actibus ad veri Dei cultum excitarentur; cùmque in Ægypto ritus plurimos, ac cæremonias conspexissent, quibus Ægyptii Isidem, Osiridem, aliorumque Deorum gregem colere consueverant, ac fortasse vereri, vel suspicari posse viderentur non satis augustam, ac sinceram religionem esse, quæ splendidis ritibus non uteretur, amantissimus Pater illorum moribus, vel ingenio se accommodans leges, ac cæremonias illas instituit quæ augustæ, splendidæ, ac magnificæ forent, quæque Ægyptiorum ritibus similes viderentur; ut expresse Theodoretus *(a)*, ac D. Joannes Chrysostomus *(b)* testatur.

IX. Quæ vero de Lege veteri, sive de libris, in quibus eadem præcepta a Moyse tradita continentur, illorumque sanctitate jam diximus, de cæteris etiam libris, qui in antiquo Fœdere continentur, intelligi debent. Cum enim lex illa Moysi tradita in variis etiam veteris Testamenti libris exposita, vel confirmata sit; omnesque libri divinitùs inspirati, sive divini

---

(a) Ser. 7. de Sacrif. *(b) hom. 6. in Matth.*

Spiritus lumine, qui loquutus est per Prophetas, conscripti fuerint, par illis omnibus dignitas, autoritas, atque majestas concedi debet. Quandoquidem verò ex singulis ferè, antiqui Fœderis voluminibus testimonia, vel authoritates aliquæ desumi subinde solent, juverit hìc illorum seriem exponere sicuti a Tridentinâ Synodo sessione IV. tradita, vel numerata sunt.

Itaque primo veteris Testamenti loco reperitur *Pentateuchus* a Moyse compositus, quo nimirum quinque libri continentur, *Genesis*, *Exodus*, *Leviticus*, *Numeri*, *Deuteronomium*. Tunc sequitur liber *Josue*, *Judicum*, *Ruth*, IV. libri *Regum*, II. *Paralipomenon*, liber primus *Esdra*, & secundus, qui *Nehemias* inscribi solet. *Tobias*, *Judith*, *Esther*, *Job*, *Psalterium Davidicum*, *Proverbia*, *Ecclesiastes*, *Cantica Canticorum*, *Sapientia*, *Ecclesiasticus*. Deinde quatuor Prophetæ majores *Isaias*, *Jeremias cum Baruch*, *Ezechiel*, *Daniel*. Tum XII. Prophetæ minores, *Osee*, *Joel*, *Amos*, *Abdias*, *Jonas*, *Michaas*, *Naum*, *Habacuch*, *Sophonias*, *Aggaus*, *Zacharias*, *Malachias*. Ultimo deinde loco II. libri *Machabaorum*.

Atque ista quidem volumina, seu veteris Testamenti libri, in novo quoque Fœdere a Christo, vel Apostolis laudari solent, illorumque autoritas adhiberi, vel sub communi *legis* nomine, vel expressis plerumque Moysis, & Prophetarum nominibus: ut præsertim Christus Apostolos alloquens, seque in veteri Testamento Patribus promissum ostendens ait *necesse est impleri omnia, qua scripta sunt in lege Moysis, & Prophetis, & Psalmis de me* (a) ex quo certè loco veteris Testamenti, vel legis sanctitas, digni-

(a) *Luc. c. 24. v. 44.*

gnitas, ac divina prorsus authoritas manifestissimè demonstratur.

X. Itaque Marcionitarum, Manichæorum, ac Priscillianistarum hæresim, ac impudentiam satis mirari non possumus, qui veterem legem vitiosam, malam, ac injustam, atque a Deo, vel principio malo in hominum perniciem sancitam esse dixerunt, quos Tertullianus in primis, atque Augustinus accerrimè confutarunt. Atque innumeris etiam rationibus, Scripturæque authoritatibus facilè revinci illi possent, nisi Mosaicæ legis bonitas, & sanctitas illa clarissimè appareret.

Id unum fortasse scrupulum iniicere, vel opponi posset quod lex ipsa in Scripturis *non bona* (a) *mortis ministratio* (b), vel caussa appelletur, ac jugum, *quod nec Patres nostri, nec nos portare potuimus* (c); tantumque abest ut temporalium rerum amorem in nobis extinguat, ut illum potiùs vividius excitet dum terrena solùm, ac temporalia bona veluti præmia pollicetur.

XI. His tamen, aliisque id genus authoritatibus, quæ ex sacris Litteris afferri possent, facilè respondetur. Ac primò lex ipsa non bona, idest imperfecta vocatur, quòd, quamvis ipsa per se bona, sive perfecta sit, si tamen cum Evangelicâ, puriori nimirum, ac perfectiori lege comparetur, imperfecta quodammodo, ac mala videatur; & sicuti *mala quasi mala esse desinunt comparatione pejorum, & bona quasi bona non sunt comparatione meliorum*, *melioribus novi Testamenti præceptis subsequentibus, præcepta* P 4 *bona,*

(a) *Ezech. c.* 20. *v.* 25. (b) I. *1. Corinth. c.* 3. *v.* 7. (c) *Act. c.* 15. *v.* 20.

bona, quæ rudibus data sunt, non bona esse memorantur (a). Mortis verò, sive peccati caussa vocatur sive quòd propositâ nobis lege vividiùs allicimur ad peccandum juxta celebre effatum illud *nitimur in vetitum;* sive quòd peccatum ipsum, quod etiam sinè propositâ lege committebatur, clariùs post naturæ legem in Decalogo explicatam cognoscitur, & gravius quodammodo, minùsque veniâ dignum ex çternę, simulque positivę legis violatione efficitur. Deinde verò lex vetus gravissima, ac intolerabilis etiam vocatur quòd ipsa certè vires non inspiret, nec solis naturę viribus, sed gratiâ solùm impleri, servarique possit, quod etiam de justissimâ, atque sanctissimâ naturę lege verificatur. Gravis etiam ab Apostolis ipsis lex dicebatur, & optimè vocari potest, si cum Evangelicâ conferatur, quę lex amoris, lex gratię, lex filiorum, *jugum suave, ac onus leve* [b], sępissimè appellatur, ut inferiùs ostendemus.

Terrena denique, ac temporalia bona in veteri lege veluti prępmia promittebantur, non ut ipsorum cupiditas in Judęorum animis excitaretur, sed solùm ut rudes illi, & carnales homines terrenis ejusmodi bonis deliniti, ac invitati propositam sibi legem servarent, ut ęterna, ac spiritualia bona, Deumque ipsum veluti summum, ultimumque finem, ac mercedem consequerentur; quod non modò de Judęis ipsis, sed de Christianis etiam intelligi poterit, quibus non ęterna solùm, sed etiam temporalia bona ab amantissimo, beneficentissimoque Patre promittuntur. *Non itaque spes nostræ in temporalium rerum promissione defixa est, quando-*

(a) Greg. Moral. XXVIII. c. 7. (b) Matth. c. 11. v. 30.

Siquidem nec ipsos illius temporis sanctos, & spirituales viros, Patriarchas, & Prophetas his terrenis rebus fuisse deditos credimus [a]. David certè cùm in Psalmo 143. temporalia bona, delicias omnes, ac voluptates enumerasset, quę ab hominibus haberi possunt, eos reprehendit, qui *beatum dixerunt populum, cui hæc sunt*, ille nimirum fęlix erit, verèque *beatus populus, cujus dominus Deus ejus*; cujus nempe amor, desiderium, atque perfecta fęlicitas in solo Deo veluti summo, ęterno, incomutabili bono collocatur: ac Deus ipse, cùm Abrahę, ejusque posteris plurima terrena bona se daturum esse promisisset, illud etiam adjunxit *ego ero merces tua magna nimis* (b), ut ostenderet veram, ac sinceram beatitatem, verumque pręmium non in terrenis ejusmodi bonis, sed in solâ Dei possessione consistere.

XII. Ceterùm veterem hanc, sive Mosaicam legem sanctam, ac sinceram fuisse exinde quoque clarissimè inferri poterit, quod Christus ipse, ęterni Patris sapientia, ęternusque Deus ipsam non solvere, sed adimplere venit, ejusque ritus omnes, ac cęremonias servare, libentissimèque complecti voluit, ac si aliorum hominum instar eidem legi subiiceretur: etsi peracto jam trigesimo tertio ętatis suę anno novam, suavioremque Evangelicam legem instituit, atque discipulis primùm, quos elegerat, deinde verò Judęis omnibus demonstravit.

XIII. Cùm itaque expectata plenitudo temporis advenisset (c), ęternique Patris filius Patribus promissus in terris visus esset, & cum ho-

(a) *Aug. l V. contra Faust.* (b) *Gen. c. 15. v. 1.* (c) *ad Gal. c. 3. v. 23. & c. 4. v. 5.*

hominibus conversatus, veteris legis figuræ, quæ velut umbra futurorum præscriptæ fuerant, miro, & incredibili novæ legis, ac Evangelii splendore paullatim dilui, vel dissipari cæperunt. Quo verò tempore, quave ratione lex Evangelica instituta, vel sensim promulgata fuerit, pluribùs in locis a sacris Literis erudimur. Cum itaque Joannes in Jordane populum baptizaret, omniumque pectora ad pœnitentiam excitaret, ut pararet Domino plebem perfectam, vicinamque generis humani salutem prænunciaret, Jesus ipse peracto quadraginta dierum jejunio ad Jordanem accessit, ibique a Joanne baptizari voluit, ut justitiam omnem impleret. Tum aperto cęlo, divinoque Spiritu super ipsum columbæ specie illapso, Æterni Patris vox audita est, quâ Jesus ipse Dei Filius, communis Redemptor hominum, ac Magister dicebatur, quod antea Joannes superno afflatus Spiritu cognoverat, atque Judæis ipsis ostenderat.

XIV. Exinde verò divinis ejusmodi vocibus, ac Præcursoris testimonio mirificè commendatus, Discipulos aliquot elegit, quorum animis Evangelicæ legis præcepta sensim insevit, puriorem que hujus Divinæ Legis splendorem ostendit. Quis verò paribus ne dicam verbis exprimere, sed animo quoque complecti possit, quo amore, quo desiderio, quâ morum suavitate, quâ verborum vi, quo labore, quo zelo, quo denique virtutum splendore, & miraculorum copiâ varias ille regiones adiverit, ibique singulis privatim, ac publicè Evangelicæ legis præcepta diffuderit, proximæque salutis, ac redemptiones spem in illorum cordibus excitaverit? Ubi verò purissimas ille, amoris plenas, sanctissimasque leges edidit, nova Sacramenta, novosque

que ritus instituit, atque præsertim peractâ paschali cęnâ corporis, sanguinisque proprii substantiam fidelibus suis immortali munere concessit, quid aliud ab optimo, beneficentissimoque Patre sperandum, vel optandum adhuc supererat, nisi, ut ille juxta vetera Prophetarum oracula, sanguinem, vitamque propriam pro communi generis humani redemptione amoris victima effunderet? Quàm verò fæliciter, abundè, & accuratè veteris legis oracula, & figuras omnes impleverit dum opprobriis saturatus oppressus doloribus, cruci suffixus Æterno Patri spiritum obtulit, ex innumeris novi, veterisque Fœderis authoritatibus ostendi potest, ac Redemptor ipse manifestissimè demonstravit, dum jam moriturus Scripturas omnes impletas esse conspiciens *consummatum esse* [a] exclamavit, novamque legem, nova sacramenta veteribus abrogatis proprio sanguine, propriâque morte consecravit.

XV. Novam tamen, eximiamque lucem, Evangelicæ legi, maximumque robur adjecit, ubi Redemptor ipse tertiâ post mortem die Discipulis redivivus apparuit, ac perenni quadraginta dierum tempore cum ipsis convescens, & conversatus illos iterum erudivit, Scripturarum cognitionem ipsis concessit, novæque legis ubique gentium promulgandæ munus injunxit, inquiens *euntes in mundum universum prædicate Evangelium omni creaturæ baptizantes eos in nomine Patris, & Filii, & Spiritûs Sancti, docentes eos servare quæcumque mandavi vobis* [b]; donec peracto jam 40. dierum spatio ipsis conspicientibus candida nube circumfusus ad cęlos iterum ascendit.,

(a) *Joann. c. 19. v. 30.* (b) *Matth. c. 28. v. 19.*

dit, æternamque gloriam mortis, peccatique triumphator aperuit. Neque tamen orphanos illos deseruit, sed decimâ postquam cęlos ascenderat die Paraclitum Spiritum super illos effudit; cùmque simul in cænaculo lacrymis, effusisque votis promissum sibi Spiritum expectarent, facto repente vehementi sonitu ita Divinus Amor sub ignis imagine illabi voluit, ut accensæ flammæ linguarum instar super illorum singulos coruscarent. Quo miro, ac ineffabili divino munere Apostoli non modò in charitate, vel gratiâ perenniter, ac invariabiliter confirmati, Scripturarum cognitione divinitus illustrati, omniumque linguarum dono exornati fuere; verùm etiam novo, vividiorique spiritu, & fidei propagandæ zelo incensi, quo repente ex Cœnaculo erumpentes Christi divinitatem, ejusque legem liberè, costantissimèque Judæis primùm, finitimisque populis prædicarunt, deinde verò ad barbaras etiam, remotissimasque gentes uberrimè diffuderunt, ac proprio demum sanguine confirmarunt.

XVI. Hinc mirari certè non possumus, si eodem ipso Pentecostes die Petrus e Cœnaculo prosiliens, partim ex celebri Joelis oraculo, partim ex ipsa rei novitate, partim denique ex admirabili linguarum cognitione putidas Hebræorum calumnias, qui Apostolos ebrios esse impudentissimè conjecerant, ita compressit, ut uno sermone tria Judæorum millia ad Christi fidem perduxerit, & Apostolorum singuli brevi temporis intervallo ad extremas etiam Orbis plagas Evangelii gloriam invexerint; ut jam profligato Deorum cultu, templis eversis, confutatis Philosophorum erroribus, Christiana Religio a duodecim solùm, rudibus, obscu-

obſcuris, abjectiſque hominibus, non ferro, vel armis, ſed auguſto ſolùm Crucis vexillo contra immanes Ethnicorum Principum, vel Tyrannorum impetus ubique gentium fęliciter triumphaverit. Quę mira certè populorum omnium in amplectendâ Chriſtianâ Religione conſenſio, atque incredibilis in propagandâ fide fęlicitas ceteris argumentis adjungi meritò poteſt, quibus Chriſtiana Religio eximiis veluti luminibus illuſtratur, clariſſimâ notâ, vel charactere a ceteris omnibus Sectis, vel Religionibus diſtinguitur, atque omnium animis mirificè commendatur; ut poſt Juſtinum, Athenagoram, Auguſtinum, aliosque Patres, Grotius ipſe, aliique plurimi demonſtrarunt *(a)*.

XVII. Atque ita quidem lex nova, vel Evangelica inſtituta, publicata, atque mirificè confirmata fuit, brevique temporis intervallo ad barbaras etiam, remotiſſimaſque gentes diffuſa, atque fęliciter propagata. Quod ſi novam hanc legem cum veteri, ſive Moſaicâ lege conferre libuerit, plurima certè ſunt illa, in quibus ipſę conveniunt, ut vetus proinde veluti umbra novę, ſive figura *cenſeri debeat; ſed plurima quoque ſunt illa, in quibus vetus a novâ veluti puriori, perfectiorique mirificè ſuperatur. Illa nimirum *per Moyſem data eſt* *(b)*, unde Moyſes ipſe *ego*, inquit, *ſequeſter, & medius fui inter Dominum, & vos* *(c)*; *ſed gratia, & veritas per Jeſum Chriſtum facta eſt*, nimirum evangelica ab ipſo Deo, ęternique Patris filio conſtitu-

(a) *De verit. Relig. Chr.* (b) *Joann. c. 1. v. 17. & c. 7.* (c) *Deut. c. 5. v. 5.*

* Priùs autem, quàm veniret fides ſub lege cuſtodiebamur concluſi in eam fidem, quæ revelanda erat. *ad Gal. c. 4. v. 23.*

ſtituta. Illa prçcepta quidem, ſed non vires, aut gratiam, quibus eadem impleri poſſent, hominibus largiebatur; hçc amorem etiam, vividumque ſpiritum fidelium cordibus inſpirat, quo puriora charitatis prçcepta ſervare poſſint *. Illa ſeverior, ac veluti ſervis conſtituta quodammodo videbatur, qui pœnarum formidine coercerentur, unde *lex timoris* a ſacris Literis appellatur; hçc ſuavior ab optimo, amantiſſimoque patre filiis propoſita, qui ſolo virtutis amore operentur, unde *lex amoris* optimè exiſtimatur. Illa lapideis tabulis inſculpta, taurorum ſanguine confirmata **; hçc in ipſis fidelium cordibus impreſſa, ſive diffuſa per Spiritum Sanctum, qui datus eſt nobis, divino Redemptoris ſanguine eſt conſecrata. Illa per Angelum Moyſi in Sinai monte tradita dum montis culmen vehementi fragore, fulgure, tonitru circumfuſum incredibilem pavorem, terroremque in populi cordibus excitaret; hçc in cçnaculo Apoſtolis Divini Spiritûs illapſu conſignata, dum facto vehementi fragore igneç linguç illorum ſingulis inſiderent, illorumque pectora eximio amoris impetu arderent, ac çſtuarent. Illa in ſenſibilibus hoſtiis veluti imagine quadam

---

* Præcepta charitatis inaniter darentur hominibus non habentibus liberum voluntatis arbitrium; ſed quia per legem dantur & veterem, & novam (quamvis in nova venerit gratia, quæ promittebatur in vetere, lex autem ſinè gratia litera eſt occidens, in gratia verò ſpiritus vivificans) unde eſt in hominibus charitas Dei, & proximi, niſi ex ipſo Deo? *Aug. de gr. & lib. arb. n. 33. al. c. 18.*

** Ibi in tabulis lapideis digitus Dei operatus eſt, hic in cordibus hominum. Ibi ergo lex extrinſecùs poſita eſt, qua juſti terrerentur, hic intrinſecùs data eſt, qua juſtificarentur. *Aug. de Spir. & lit. n. 29. al. c. 17.*

dam futura significans, futurorum umbra *(a)* dicebatur, ut *omnia* proinde Judæis *in figurâ contingerent (b)*; hæc admirabili, incruentoque sacrificio, quo Christus ipse amoris victima, perenne, gratissimumque Patri holocaustum offertur, omnia jam impleta, sive perfecta significat, ut proinde Christus ipse *finis legis (c)* optimè existimetur. Illa non omnibus quidem Gentibus proposita, sed Judæis solùm, atque iis, qui ex Gentibus Judaicam legem liberè amplecti vellent, ut omnes proinde Gentes, etsi ritus, cæremonias, atque judicia, quæ veteri lege præscripta fuerant, minimè servassent, solo rationis lumine, naturæque legis observantiâ æternam gloriam consequi possent; ista verò non Judæis solùm, sed omnibus etiam barbaris, remotissimisque gentibus, quæ sub cælo sunt, ita proposita, sive sancita fuit, ut nullus unquam salvari, æternamque gloriam assequi possit, qui Christi fidem amplecti, baptizari, Christianæque legis præcepta implere noluerit. Illa denique, ne singula fusiùs, atque minutiùs prosequamur, non perpetua, perennis, ac æterna futura fuerat, sed tandiu solùm florere, sive vigere debuit, *donec veniret semen, cui promiserat (d)* Deus, Christus nempe, ac evangelicæ doctrinæ splendor nitidissimus affulgeret; hæc verò perennis, ac immutabilis est futura; vimque suam, plenumque robur habere debet, donec peracto jam universi temporis spatio æternitas oriatur, atque Evangelii gratia ad æternæ gloriæ fælicitatem, quò nos dirigit, tandem deducat.

XVIII.

(a) *Hebr. c.* 10. *v.* 4. (b) *I. Cor. c.* 10. *v.* 11. (c) *Rom. c.* 10. *v.* 4. (d) *Galat. c.* 3. *v.* 19.

XVIII. Veterem itaque legem quoad judicialia solùm præcepta, ritus, ac cæremonias, Evangelicæ, novæque legis splendore discussam, rescissam, & abrogatam esse clarissimis Scripturæ authoritatibus erudimur, atque in hoc omnes mirificè conspirant. Nonnulli tamen ex veteribus Ecclesiæ Patribus inter se diffidebant in definiendo tempore, quo lex vetus ita abrogata fuerit, ut non modò inutilis, ac mortua, sed etiam mortifera fuerit, ideoque sinè peccato observari non potuerit. Illud itaque Divo Hieronymo videbatur, veterem legem ita Christi morte consummatam, abrogatam, & extinctam esse, ut exinde licitè observari non posset, ac proinde meritò læthalis, atque mortifera diceretur. Cùm enim leges, ac ritus omnes, qui in veteri, sive Mosaicâ lege continebantur, essent velut umbra, sive figuræ quædam, quibus futura generis humani reparatio, Redemptor ipse, evangelica lex amoris, puriora Christianę, vel evangelicę legis pręcepta, ritus, ac sacrificia significabantur, ubi Redemptor ipse jam advenisset, figuras omnes implevisset, proprioque sanguine novi Testamenti, vel Fœderis institutionem confirmasset, inutile prorsus, indecorum, atque illicitum videri poterat figuras adhuc, & umbras amplecti; atque ille meritò reprehendi posse videbatur, qui umbras veritati, figuras figurato conjungere, imperfecta cum perfectis confundere niteretur. Apostolus certè pluribus in locis expresè docet, quod *finis legis Christus ad justitiam omni credenti* (a), & Galatas vituperans, qui veterem cum novâ lege conjungere meditabantur *si circum-*

(a) *Rom. c. 10. v. 4.*

cumcidamini, inquit, *Christus vobis nihil proderit (a)*; ac si novę, vel evangelicę legis dignitatem evertere, vel ejurare videretur qui jam abrogatas veteris cęremonias servaret. Hęc, aliaque id genus plurima Hieronymum impulere, ut veterem legem post Christi mortem illicitam, sive mortiferam crederet; omnesque *cæremonias Judæorum & perniciosas esse, & mortiferas Christianis; & quicumque eas observaverit, sive ex Judæis, sive ex Gentibus, eum in barathrum diaboli devolutum (b)* putaret. Cumque Augustinus, qui oppositam sententiam acerrimè defendebat, Hieronymo objiceret Apostolos ipsos post Christi mortem, & ubi quoque divinum Spiritum cœlitus illapsum recepissent, ideoque clarissimo Fidei lumine, purissimoque evangelicę doctrinę amore illustrati, vel accensi fuissent, plurimas veteris legis cęremonias observasse, ut in Scripturis ipsis evidentissimè demonstratur, reponere solebat Hieronymus Apostolos a veteri, sive Mosaicâ lege veluti mortiferâ plurimùm abhorruisse; subinde tamen se illius cultores extrinsecè tantummodo simulasse, ut Judęos veteris legis amore, paternarumque traditionum zelo vividiùs incensos, faciliùs ad novę legis amorem, sincerumque cultum allicerent, atque cum Judęis ipsis liberiùs conversari possent. Cùmque iterum Hieronymo opponeretur Paulum Antiochię restitisse in faciem Cephę, seu Petro (c), quòd illi reprehensibilis videretur dum Gentes nuperrimè ad Christi fidem conversas cogeret *judaizare*, vel Judęorum ritus, ac cęremonias servare, ideòque Apostolos, ac Petrum imprimis a veteri lege non abhorruis-

(a) *Gal. c. 5. v. 2.* (b) *D. Hierony. Augustino Epist. LXXXIX. cap. 2.* (c) *ibi. cap. 2.*

se, reponere solebat Hieronymus illud etiam fictè, simulatè, vel ex condicto contigisse: Apostolos nimirum sincero, constantique zelo veteris legis cultum rejecisse, atque ut liberiùs deindè sinè offensione, vel scandalo externos etiam illius ritus desererent, Paulo suasisse, ut ipse quâ erat dicendi copiâ Petrum, aliosque Apostolos veluti judaicè viventes reprehenderet, ut omnes deinde Petri exemplo Pauli consilium, sive præceptum amplecterentur, omnemque simulationem, externosque ritus abiicerent. Quis enim, addebat Hieronymus, existimet Paulum non simulatè solùm, & ex condicto, sed sincerè Apostolos alios reprehendisse, dum ipse quoque plurimos veteris legis ritus, ac ceremonias religiosè servavit, præsertim ubi Timotheum circumcidit (a), sacrumque Nazareatûs votum Hierosolimis emisit (b)? Quemadmodum itaque Paulus partim timore, partim Judaicæ salutis desiderio non sincerè, sed simulatè veteris religionis ritus servavit, ita quoque Petrus, aliique Apostoli simulatè solùm ipsos aliquando observarunt, unde a Paulo sincerè culpari, vel reprehendi non poterant; sicuti certè reprehensibiles illi fuissent si veteris legis præcepta, quæ jam pridem illicita, sive mortifera fuerant, ex animo, sive sincerè observassent.

XIX. Quamvis tamen Augustino, aliisque plurimis Hieronymi authoritas maximi certè ponderis videretur, nullâ tamen ratione Augustinus adduci potuit, ut crederet Apostolos simulatè solùm ritus illos observasse, quos illicitos, atque mortiferos esse cognoscerent; ideoque Petrum non sincerè, sed ex condicto, vel simulatè

(a) *Act. c. 16. v. 3.* (b) *Act. c. 18. v. 18.*

tè reprehensum esse. Quis enim existimet Apostolos divino Spiritu, ac admirabili Christianę fidei zelo succensos, qui Hierosolimis virtute magnâ, constantique voce evangelicę doctrinę majestatem Judęis, Gentibusque professi jam fuerant, veteris, atque mortiferę legis ritus simulasse, quod certè sinè maximo Christianę Fidei dedecore, vel scelere fieri, sive fingi non poterat *? Quis facilè existimet Paulum simulatè solùm non sincerè Petrum reprehendisse, cùm certè post aliquod temporis spatium Galatas ex animo, sincerèque reprehenderit, quòd illa prorsus servarent, quæ a Petro, aliisque servari jam viderant; iterumque testetur se Petrum quoque reprehendisse *non rectè ambulantem ad veritatem Evangelii*; atque, ut majorem sibi fidem conciliaret, idque sincerè, constanterque a se factum ostenderet, Deum veluti rei, ac veritatis testem invocat, *quæ autem scribo vobis*, inquit, *ecce coram Deo quia non mentior* (a). Quod si Apostoli non sincerè sed simulatè veterem legem servassent, si Paulus simulatè Petrum reprehendisset, si veluti sincerè factum narrasset Galatis, quod simulatè solum contigerat, Apostoli, ac Paulus ipse a mendacio, vel scelere excusari non possent: non Apostoli certè, qui veram, sinceramque fidem coram hominibus profiteri erubuissent, veteremque legem, quam læthalem, atque mortiferam esse noverant, simulassent; non Paulus, qui simulatâ reprehensione scandalum in fidelibus

(a) *Gal. c. 1 v. 20.*

* Quæ constat esse peccata, nullo bonæ caussæ obtentu, nullo quasi bono fine, nulla velut bona intentione facienda sunt. *Aug. contra menda c. 7. n. 18. & Apost. ad Rom. c. 7. v. 8.*

libus excitasset, ac modò simulatè Petrum, modò sincerè Galatas reprehendisset; testem denique veritatis Deum in illo invocasset, in quo simulatio solùm intercesserat. Hinc optimè contra Hieronymum Augustinus ipse concludit, *si hoc fecit Petrus, quod facere debuit, mentitus est Paulus, quod eum viderit non rectè ingredientem ad veritatem Evangelii. Quisquis enim hoc facit, quod facere debet, rectè utiquè facit. Et ideò falsum de illo dicit, qui dicit eum non rectè fecisse, quod eum novit facere debuisse. Si autem verum scripsit Paulus, verum est, quod Petrus tunc non rectè ingrediebatur ad veritatem Evangelii. Id ergo faciebat, quod facere non debebat, & si tale aliquid Paulus ipse jam fecerat, correctum potius etiam ipsum credam Coapostoli sui correctionem non potuisse negligere, quàm mendaciter aliquid in sua Epistola posuisse; & si in Epistola qualibet, quantò magis in illa, in qua prælocutus ait, quæ autem scribo vobis, ecce coram Deo, quia non mentior... Dent veniam quilibet aliud opinantes; ego magis credo tanto Apostolo in suis, & pro suis literis juranti, quàm cuique doctissimo de alienis literis disputanti* (a).

Clarissimis itaque Scripturarum authoritatibus, atque rationibus Augustinus Hieronymum a pristinâ sententiâ, quam constanter adeo defenderat, fæliciter revocavit; ut sincero deinde, arctissimoque charitatis, opinionumque fœdere uterque devinciretur, ut Augustinus ipse in 180. epistolâ fusè commemorat. Communis itaque illorum opinio nobis explicanda nunc superest, ut clarius adhuc, & illustriùs intelligatur, quo tempore Mosaica lex extincta, vel abro-

(a) *Loc. cit. c. 2. vel n. 7.*

abrogata fuerit, ideoque lex Evangelica vim, plenumque robur acceperit.

XX. Tria itaque tempora distingui debent; illud nimirum, quo lex vetus adhuc florere, vel obligare concipitur; aliud, quo ampliùs obligare jam desiit, ideoque mortua, abrogata, vel extincta fuerit; ultimum denique, quo observari non potuerit, sed prorsus illicita, atque mortifera evaserit. Illud itaque certum, perspectissimumque esse debet, veterem legem floruisse, plenumque robur habuisse usque ad Christi mortem, quâ ritus omnes veluti figuræ completæ, vel consummatæ fuerunt. Ac certè Redemptor ipse non modò singula veteris legis præcepta religiosè, accuratissimèque servavit, dum a parentibus circumcidi, in templo offerri, leprosum a se mundatum ad Sacerdotes mittere, Hierosolimam ad diem festum ascendere, Paschalem agnum comedere voluit, ut optimè proinde dixerit, *non veni solvere legem, aut Prophetas, sed adimplere* (a); verùm etiam Judæos omnes ad veteris legis observantiam, sincerumque cultum excitavit: ac licèt perditos Scribarum mores vituperaret, illos tamen audiendos esse docuit cum ait *super cathedram Moysi sederunt Scribæ, & Pharisæi; omnia ergo, quæcumque dixerint vobis, servate, & facite* (b), clarissimè ostendens veteris legis sanctitatem, majestatem, plenumque robur, in corruptis etiam Pharisæorum moribus inviolabiliter conservari. Quod si alicubi in Evangelio dicitur, quod *lex, & Propheta usque ad Joannem* (c) fuerunt, id solùm intelligi debet de Prophetis, qui Christum, hu-

(a) Matth. 5. v. 17. (b) Matth. c. 23. v. 2. (c) Luc. c. 16. v. 16.

manique generis Redemptorem venturum esse dicebant, cùm Joannes ipsum veluti præsentem ostenderet exclamando *Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi* (a); sive usque ad Joannem non alia lex tradita, vel instituta fuit, quàm vetus, & Mosaica; ubi verò Christus a Joanne baptizari voluit, novæ legis sacramentum institui, nova precepta doceri, novumque fœdus iniri cępit; etsi nondum Evangelica lex obligaret, ideoque nondum Mosaica extincta, vel abrogata jam foret.

XXI. Itaque dubitari non poterit veterem legem in Christi morte ita abrogatam, & extinctam esse, ut ampliùs obligare non posset, ideoque abrogatę legis initium a solâ Christi morte repetendum esse. Hinc Redemptor ipse cruci suffixus, brevique moriturus singula antiqui fœderis mysteria relegens, atque illa perfectè impleta considerans exclamavit *consummatum est* (b), admirabile nimirum Redemptionis opus in lege veteri expressum plenè peractum, & absolutum esse; ideoque *tunc totaliter cessare legalia, quasi jam veritate eorum consummatâ* (c). Hinc moriente Christo Templi velum scissum est, *quo mysteriorum Synagogæ profanatio declaratur* [d]; *tunc a lege ad Evangelium, a Synagoga ad Ecclesiam, a multis sacrificiis ad unam hostiam, quæ Deus est, evidens est facta translatio* (e). Hinc denique Apostolus ait quod *translato sacerdotio necesse est, ut & legis translatio fiat* (f); ideoque quod ubi Christus novus Sacerdos seipsum Patri velut hostia in arâ Crucis obtulit, proprioque san-

(a) *Joann. c. 1. v. 29.* (b) *Joann. c. 19. v. 30.* (c) D. Th. I. *sec. q. 103. art. 3. ad 2.* [d] *Ambr. lib. X. in Luc. c. 23.* (e) *Leo. ser. 17. de Pass.* [f] *Hebr. c. 7. v. 12.*

sanguine novum fœdus, vel testamentum confirmavit, vetus sacerdotium, ac lex antiqua cessaverit, ideoque prorsus extincta, vel abrogata jam fuerit.

XXII. Mortifera tamen, illicita, ac læthalis esse non cæpit, cum nondum Evangelica lex, novique fœderis præcepta satis publicata, vel promulgata jam forent, ideoque nondum Judæos obligare cæpissent. Optimo quoque, sapientissimoque consilio fieri debuit, ut ipsa lex vetus, quæ a Deo sancita, ac mirificè confirmata jam fuerat, non repente mortifera, reiicienda, atque abominabilis videretur; sed sensim, ac veluti honore quodam ex Judæorum animis extingueretur; tantòque faciliùs illorum mentes ad novæ legis amorem inflecti possent, quantò frequentiùs, ac illustriùs intelligerent, utramque legem ab eodem Deo sancitam, atque præscriptam esse, veteremque legem veluti inutilem evangelicæ, veluti puriori, perfectiorique legi cedere debuisse. Unde Augustinus optimè existimavit *Apostolum Paulum, & alios recta fidei Christianos tunc illa vetera sacramenta paullulum observando veraciter commendare debuisse, ne putarentur illa prophetica significationis observationes a piissimis Patribus custodita tamquam sacrilegia diabolica a posteris detestata. Jam enim cum venisset fides, qua priscis illis observationibus prænuntiata post mortem, & resurrectionem Domini revelata est, amiserant tanquam vitam officii sui. Verumtamen, sicut defuncta corpora, necessariorum officiis deducenda erant quodammodo ad sepulturam, nec simulatè, sed religiosè; non autem deserenda continuò, vel inimicorum obtrectationibus tanquam canum morsibus proiicenda: postea verò tamquam cum honore sepulta sunt, a*

Christianis omnibus irreparabiliter deserenda [a].

XXIII. Hinc meritò asserere, vel suspicari quis poterit Apostolos post Christi mortem nihil fortasse de abrogatâ veteri lege Judęos docuisse, sed ipsos etiam ejusdem ritus, atque pręcepta servasse; donec solemni Pentecostes die divino Spiritu afflati admirabili ardore, linguarum dono, plurimisque prodigiis novę legis pręcepta Judęis, omnibusque gentibus publicarunt, ideoque veterem legem jam completam, extinctam, & abrogatam esse docuerunt. Hinc Petrus illorum Princeps omnes alloquens ait *pœnitentiam agite, & baptizetur unusquisque vestrûm in nomine Jesu Christi in remissionem peccatorum vestrorum, & accipietis Spiritum Sanctum* (b). Quinetiam Apostoli post acceptum etiam divinum Spiritum, solemnem, publicamque novę legis promulgationem, varios Mosaicę legis ritus, ac cęremonias servarunt, circumcisionem nempe, purificationes, nazareatûs votum, abstinentiam a suffocatis, aliaque id genus plurima; tum ut honorem aliquem veteri legi, quamvis inutili, vel abrogatę deferrent; tum etiam ut Judęos ad evangelicę legis amorem faciliùs allicerent: quod optimo consilio, sive dispensatione fieri profectò licuit, ideoque nullâ ratione culpari, vel reprehendi illi poterant. Petrus verò reprehensibilis videbatur quòd fideles ex Gentibus nuperrimè conversos ad ipsos quoque Judęorum mores, & observantias paullo fortasse vividiùs, atque severiùs adigeret, ut ex communibus moribus, communique rituum, legisque fœdere fortior in fidelibus omnibus, qui ex Gentibus, vel Synago-

(a) *Aug. Ep.* 19. (b) *Act. c.* 2. *v.* 37.

nagogâ convertebantur, charitatis ardor, & affinitas oriretur. Sed, quia Evangelicę, simulque Mosaicę legis observantia Ethnicis ad fidem conversis gravior videbatur, pluresque ex Judęis ipsam non modò licitam, sed utilem quoque, vel necessariam esse dicebant (a), atque *propterea volebant circumcidi quòd aliter se putabant in Christo salvos esse non posse* (b), & exinde dissidia quędam, opinionumque disparitas oriebatur, optimo, divinoque consilio factum est, ut Apostoli Hierosolymas convenirent, ibique de veteris, novęque legis vigore accuratissimè disserentes, veteris legis pręcepta, vel cęremonias inutiles esse definirent, ac celebre decretum illud ederent, quod in Apostolorum Actibus memoratur, *visum est Spiritui Sancto, & nobis nihil ultra imponere vobis oneris, quàm hæc necessaria, ut abstineatis vos ab immolatis simulacrorum, & sanguine, & suffocato, & fornicatione* (c). Ubi observasse juverit fornicationem quidem ipso naturę jure prohibitam esse, quod tamen aut Judęorum, aut Ethnicorum plerisque minimè videbatur; cętera verò, quę naturâ ipsâ minimè illicita fuerant, ab Apostolis ipsis prohibita solùm fuisse, ut Judęorum scandalum, & offensio, quoad fieri poterat, vitaretur; sicuti certè Paulus cibis ejusmodi fidelibus uti permittit, ubi sinè scandalo, vel offensione fieri subinde posset (d), etsi Concilii Gangrensis, Aurelianensis, aliorumque actibus erudimur fideles etiam longè post Apostolorum tempora a suffocatis abstinuisse, quod adhuc etiam a Gręcis observari conspicimus.

XXIV. Peracto denique hoc temporis intervallo

(a) *Act. c. 15. v. 5.* [b] *Aug. ep. 19.* (c) *ibi. v. 28. 29.*
(d) *Rom. c. 14. v.* & *I. Cor. c. 10.*

vallo, quo legem veterem inutilem quidem, ac mortuam, sed nondum tamen illicitam, sive mortiferam fuisse jam diximus, aliud postremò tempus distingui, vel definiri debet, in quo prorsus illicita, ac mortalis esse jam cæpit: in quo definiendo veteres Ecclesiæ Patres, aliique sapientissimi viri plurimùm dissident.

Quamvis enim Patres omnes in hoc mirificè conspirent, ut veterem legem licitè servari potuisse velint donec Evangelica lex sufficienter Judæis proposita, sive promulgata fuerit, ideoque existiment veterem legem mortiferam evasisse ubi satis Evangelicæ doctrinæ splendor Judæorum omnium mentibus affulsisset; non omnes tamen unum, idemque temporis intervallum constituunt, quo lex Evangelica sufficienter proposita diceretur. Plerique tamen existimant ejusmodi temporis intervallum quadraginta annorum spatio definiri, ut proinde cum Hierosolyma a Tito Cæsare subversa, penitusque destructa fuit, quod quadragesimo anno contigit a Christi morte, tunc Mosaica lex prorsus illicita, ac mortifera evaserit. Ejusmodi nempe annorum spatium sufficere videbatur, ut Evangelicæ legis notitia non modò ad Judæos, qui patrias urbes incolerent; sed ad illos etiam, qui ubique gentium dispersi fuerant, perveniret, Apostolos novæ legis assertores ipsi audirent, prodigia plurima intuerentur, quibus Evangelicæ legis præstantia, dignitas, atque majestas clarissimè ostendebatur, ut nonnisi temere, ac impudenter illam reiicere, vel ab illâ dissentiri jam possent. Addi etiam poterit Judæorum genti, veterique legi honorem aliquem, sive splendorem extitisse quandiu Hierosolyma, Sacerdotes, & sacrificia constiterant,

te-

tenuissimamque spem Judęis affulsisse, ut pristinam dignitatem, pristinam libertatem, pristinumque regnum instaurarent; at ubi Civitas eversa jam fuerat, templum solo ęquatum, victimę, & sacerdotes defecerant, ac juxta celebre Danielis oraculum desolatio abominationis, quę perennis, ac ęterna futura fuerat, ubique conspiciebatur, intelligere profectò poterant Danielis hebdomadas completas esse, Messiam, humanique generis Redemptorem jam advenisse, veterem legem, sacerdotium, & victimas abrogatas esse, ideoque sinè dedecore, ac scelere observari non posse. Nec aliud certè Christus innuere videbatur dum videns civitatem flevit super illam, ipsius ruinam cędes, ac excidium illud prędicens, quod erat Titi Cęsaris imperio futurum; acsi pervicaci Judęorum genti, quæ *tempus visitationis suæ cognoscere* (a) recusaverat, illud etiam temporis intervallum amantissimè concederet, quod ad Urbis excidium extendebatur, ut deinde nulla salutis spes in veteri lege esset futura.

XXV. Hinc D. Ignatius, qui 73. post Christi mortem anno obiit, veterem legem tunc prorsus illicitam, atque mortiferam fuisse testatur, ut *si quis cum Judæis celebraret Pascha, aut symbola festivitatis eorum reciperet, particeps esset eorum, qui Dominum occiderunt, & Apostolos ejus* (b): quod Hieronymus (c) etiam, Augustinus (d), aliique plurimi profitentur; ut proinde tempus illud veluti constanti Patrum traditione receptum, confirmatumque meritò existimetur. Sed hęc uberiùs fortasse prosequuti jam sumus, quàm Philosophum decere videatur. Ipsa tamen rerum dignitas,

(a) *Luc. c. 19. v. 44.* (b) *Epist. ad Rom.* (c) *Ep. 7.* (d) *Ep. 82. al. 19.*

tas, divinæque legis majestas exigere videbatur, ut hæc ipsa fusius aliquantò suis ex fontibus exponerentur, ut Evangelicæ doctrinæ origo, vis, & incrementum illorum animis affulgeret, qui hæc ipsa Theologiæ dogmata adire non poterant.

XXVI. Id unum itaque coronidis loco addendum superest, quod sicuti lex vetus pluribus antiqui Fœderis, vel Testamenti libris continetur, quos paullo superiùs, juxta Tridentinæ Synodi decretum, enumerávimus; ita quoque nova, vel Evangelica lex variis novi Fœderis, vel Testamenti libris exponitur, quos hîc eodem ordine numeramus, quo ex veteri traditione in sacris Literis dispositi reperiuntur. Cælestis itaque Christi doctrina, vel Evangelica lex in quatuor *Evangeliis* continetur, quæ a Matthæo, Marco, Luca, & Joanne sunt exarata. Sequuntur *Actus Apostolorum*, quibus Apostolorum prædicatio, resque gestę memorantur. Tum quatuordecim epistolę Pauli Apostoli; nimirum una *ad Romanos*, duę *ad Corinthios*, una *ad Galatas*, *ad Ephesios*, *ad Philippenses*, *ad Colossenses*, duę *ad Thessalonicenses*, duę *ad Timotheum*, una *ad Titum*, una *ad Philemonem*, una *ad Hebraos*. Septem deinde Catholicę epistolę Apostolorum succedunt; unicà *Jacobi*, duę *Petri*, tres *Joannis*, una *Judæ*. Ultimò tandem loco sequitur *Apocalypsis*, vel *Revelatio*, quę a Divo Joanne in insulâ Pathmos habita, sive descripta fuit. Atque hęc de divinâ lege, cęterisque omnibus, quę ad ipsam spectare poterant, dicta sint: adeunda nobis, vel explicanda nunc superest humana lex, quę ex ęternâ, divinâque lege veluti fonte deducitur.

CAP.

CAP. VIII.

De legibus humanis, sive de Jure Canonico, & Civili.

I. PRæclare quidem, & satis etiam ab optimo, sapientissimoque Moderatore hominum saluti, ac fælicitati partim naturali, vel æternâ lege, partim etiam divinâ consultum fuerat; nihilque uberiùs ad pacatam, tranquillamque societatem optari posse videbatur, quàm ut homines ipsi perenni, purissimoque illarum legum splendore mores componerent, atque ad finem naturâ sibi constitutum, beatitatemque dirigerentur. Flexibilis tamen illa arbitrii libertas, quæ in homine reperitur, atque insatiabilis illa cupiditas, quâ cor humanum ad sensibilium amorem tacito, vehementique pondere inclinat, ita plerumque in illorum animis divinæ legis splendorem extinguit, ut propriæ solùm utilitatis, ac voluptatis amore leges contemnere, ab instituto fine deflectere, sanctissima societatis fœdera violare, omnibusque sceleribus mirificè deturpari minimè vereantur. Sapienter itaque, divinoque prorsus consilio sic institutum esse conspicimus, ut degeneres illi mortalium animi, qui neque æternæ fælicitatis amore, neque æternæ pœnæ sive doloris formidine, neque ipso honestatis, ac virtutis amore satis inflecti, dirigi, vel coerceri poterant, humanis etiam legibus, iisque pœnis, quæ ab hominibus constitutæ, vel infligendæ fuerint, a scelere re-

vocarentur, atque in officio, æternæque legis cultu continerentur. Atque illud certè non finè maximo humanæ voluntatis dedecore fieri conspicimus, ut homines ipsi a fine sibi constituto degeneres humanæ potiùs, quàm divinæ legis amore, temporalis potiùs, quàm perennis, ad æternæ pœnæ formidine a sceleribus coerceantur (a); ut maxima proinde humanarum legum utilitas, atque necessitas manifestissimè demonstretur. Quemadmodum itaque superiori loco naturalis, divinæque legis originem, vim, ac divisionem prosequuti jam sumus, ita nunc de legis humanæ origine, robore, ac partibus differemus; ut quidquid ad leges ipsas, moresque rite componendos spectare poterit, proponatur.

II. Atque illud inprimis supponi, meritòque concedi poterit, quod in hominibus potestas aliqua reperitur, ut novas, variasque leges proponere, sive sancire subinde possint, quibus homines alii non modò veluti consiliis dirigi, sed etiam obligari, coercerique possint. Si enim humanarum legum necessitas tanta esse debet, ut sinè ipsis neque tranquilla hominum societas *, neque divinæ legis majestas, & cultus haberi, servarique possit; ac humanâ lege sublatâ, pænarumque formidine omnia divina, ac æterna jura violari, virtutes omnes, omnisque religio subverti, scelera impunè grassari, omnia cædibus, insidiis, fraudibus fervere viderentur, quis apertè non videat ipso naturæ lumine, vel ex ipsâ rationalis naturæ, ac societatis conditione requiri, ut leges aliquæ ab hominibus insti-

(a) *vid. Arian. disser. in Epictet. lib. 1. c. 29.*
* Constat profectò ad salutem Civium, Civitatumque incolumitatem, vitamque hominum & quietam, & beatam inventas esse leges. *Cic. Leg. II.*

ftitutæ fint, quibus hæc omnia fæliciter averti, prohiberique poffint, ideoque ferendæ legis poteftatem aliquam in hominibus divinitus reperiri? Accedit etiam, quod præcipua quidem, ac nobiliora vitæ præcepta, vel officia in ipfo naturali jure, vel hominum cordibus impreffa fuerant, ut religio in Deum, proximorum dilectio, ineundæ, fervandæque focietatis amor, ut VI. Capite jam declaravimus; alia tamen præcepta, vel officia plurima ad plenam, perfectamque hominis fælicitatem requirebantur, quibus pro variâ temporum, locorum, ingeniorumque conditione homines dirigi, vel operari deberent; cùmque hæc ipfa legum, officiorumque varietas, quæ non ex ipfo rationis lumine, vel hominis naturâ nitidè deduceretur, fed ex fortuitâ potius, liberâ, & externâ rerum circumftantiâ penderet, non ab æternâ folùm, divinâque lege, fed ab humanis etiam oriri debuit, quæ prudenter, accuratèque ab hominibus inftitutæ, five fancitę forent.

Nec alia certè de caufsâ fieri potuiffe putaverim, ut ab antiquiffimis ufque temporibus gentes omnes, non modò, quæ puriori fapientię, virtutumque gloriâ floruere, fed illę quoque, quę rudiores, ac efferę videbantur, propriis legibus uterentur, quibus mores componere, fcelera punire, fanctam focietatem fervare, five communi patrię faluti, fingulorum denique incolumitati confulere perfectè poffent, nifi quòd ipfo naturę lumine erudirentur non aliter hęc fieri, five pręftari poffe, quàm fi divinis legibus humana quoque lex aliqua veluti clarior, uberiorque morum norma accederet. Sed hæc clariora certè funt, quàm ut fufiùs exponi, probarique debeant.

III.

III. Illud hic potiùs inquiri debet cuinam potestas illa ferendę legis conveniat, sive quis hominum novas leges instituere subinde possit; & unde legibus ejusmodi pręstantia, dignitas, obligandi vis, ac robur accedat. Communis est itaque Philosophorum omnium opinio, quod in illo solùm ferendę, instituendęque legis potestas, vel authoritas esse potest, qui dominium aliquod, ac imperium habuerit; atque illos solùm legibus obnoxios, & subjectos esse, qui legislatoris imperio subjecti fuerint. Hinc cùm potestas illa, dominium, imperium, ac authoritas partim ex populorum consensione, partim ex occupatione, partim ex hęreditario jure, vel successione, partim denique ex institutione divinâ in Regibus, Principibus, Senatu, Republicâ reperiatur, ut fusiùs, & opportuniùs disputatione IV. Cap. V. ostendemus, ita quoque in Principibus ipsis ferendę legis potestas inesse debet, ut quidquid ab illis in commune bonum, juxta naturę jura, quæ sacra, vel inviolabilia semper esse debent, sancitum, pręscriptùmque fuerit, a subditis omnibus accuratè, ac sincerè servari debeat. Itaque sicuti Principum authoritas, ac imperium ex solo naturę jure deduci debet, ut suo loco ostendetur dignitas & obligandi vis, quę in humanis legibus reperitur, ex ipso naturę jure deducitur. Repeti quoque, sive deduci poterit ex ipso divino jure; cùm plurimis, atque clarissimis Scripturę authoritatibus ostendatur Principibus parendum esse, illorumque leges, quas proprii muneris authoritate pręscripserint, religiosè servandas esse.

IV. Ac de Ecclesiasticis quidem Principibus Episcopis nimirum, qui veluti Pastores, ac Principes

cipes Ecclesiam ipsam constituunt, clarissima Christi authoritas in Evangelio reperitur, ubi Christus Apostolos Ecclesiæ duces, atque Pastores constituens illis pascendi munus imposuit, *Pasce* inquit Petro, *oves meas*, *pasce agnos meos (a)*, quod certè non de simplici doctrinâ, doctrinæque pabulo intelligi potest, sed de exteriori etiam ordine, religionis, cultu, ritibus, ac legibus illis exponi debet, sinè quibus vera doctrina, sincera religio, visibilis Ecclesia cognosci, vel conservari non potest. Clariùs id, & illustriùs etiam expressit ubi Apostolis omnibus, adeoque Episcopis illorum successoribus ligandi, solvendique potestatem concessit. *Tu es Petrus*, ait, *& super hanc Petram ædificabo Ecclesiam meam ... Tibi dabo claves regni cælorum, quodcumque solveris super terram, erit solutum & in cælis .. quodcumque ligaveris super terram, erit ligatum & in cælis* [b]. Quæ quidem ligandi, solvendique auctoritas, etsi præcipuè interiores actus, sive peccata respiciat, exteriores etiam, qui ad Ecclesiæ regimen necessariò requiruntur, extendi debet.

Atque istam quidem færende legis potestatem Apostolis concessam esse, vel in Ecclesia potestatem hanc a primis usque temporibus extitisse, ex variis Apostolorum actibus erudimur. Sic Apostoli Hierosolymis congregati gentes nuperrimè ad fidem conversas ad veteris etiam legis cultum non adigendas decreverunt; illas tamen ab idolotythis, & a suffocato ad tempus abstinere jusserunt (c). Sic Paulus Corinthium, qui incestûs scelus admiserat, a fidelium com-

(a) *Joan. c. 21. v. 15.* (b) *Matth. c. 7. v. 16.* (c) *Act. c. 40.*

munione, vel societate separavit (a), ipsique jam pœnitenti veniam, & in Ecclesia locum concessit (b); idque se *in personâ Christi*, potestate nimirum sibi divinitus concessâ *donare* profitetur. Alibi quoque Paulus vetat bigamos ad sacrum Episcopatûs ordinem promoveri [c], quod certè divino jure non vetebatur. Neque Apostolis solùm, sed omnibus etiam Episcopis parem vim, authoritatemque divino jure concessam esse Paulus ipse manifestissimè ostendit, ubi a *Milato mittens Ephesum vocavit Majores natu Ecclesiæ, qui cum venissent ad eum dixit eis .... Attendite vobis, & universo gregi, in quo vos Spiritus Sanctus posuit Episcopos regere Ecclesiam Dei, quam aquisivit sanguine suo* [d]: quæ certè authoritas, regendique potestas, inutilis prorsus, ac vana foret, nisi Prælati aliquid ad Ecclesiæ regimen, bonumque præcipere possent, ipsisque fideles parere, legesque traditas observare tenerentur. Quod verò ab Apostolis ipsis acceperat Catholica Ecclesia, perenni, constantique traditione conservavit dum plurimas subinde leges pro variâ temporum, rerumque conditione constituit, quæ ad Ecclesiæ regimen, religionisque cultum spectabant; ac pœnas insuper modò mitiores, modò severiores etiam sancivit, quæ iis infligi deberent, qui leges illas violassent, ut ex innumeris, probatisque Ecclesiasticæ Historiæ monumentis apparet; ut nullus proinde dubitandi locus supersit, quin semper in Ecclesiâ, vel in Ecclesiæ Principibus legum ferendarum potestas extiterit.

V. Plurima quoque, ac infinita ferè sunt il-
la

(a) I. *Corinth. c.* 5. *v.* 3. (b) II. *Corin. c.* 3. *v.* 10. (c) I. *Timoth. c.* 3. *v.* 2. (d) *Act. c.* 20. *v.* 38.

la Scripturæ loca, quibus ostenditur in Regibus, atque Principibus ferendæ legis potestatem reperiri, legesque ejusmodi violari non posse: quod Christus ipse verbis, & exemplo quoque clarissimè expressit. Sic in Bethleem nasci voluit; ut impleretur edictum, quo Cæsar Augustus jusserat orbem describi, & singulos in propriis Urbibus profiteri; jussit tributum a Cæsare impositum solvi celebri illo dicto *reddite, quæ sunt Cæsaris, Cæsari* (a); ac denique a nefariis Principibus Sacerdotum Pilato Romano Præsidi veluti violatæ Religionis, ac perturbatæ publicæ tranquillitatis reus oblatus, nunquam ferendæ sententiæ, infligendæque mortis potestatem Judici inesse negavit. Quod Divini Præceptoris exemplum sequuti eandem ipsam potestatem Apostoli in Principibus etiam discolis, & infidelibus agnoverunt; ac sincero pietatis, justitiæque zelo fideles ipsos ad Principum amorem, obsequium, & obedientiam sæpissimè excitarunt. *Omnis anima*, inquit Apostolus, *potestatibus sublimioribus subdita sit, non est enim potestas nisi a Deo, quæ autem sunt a Deo, ordinatæ sunt: itaque, qui resistit potestati, Dei ordinationi resistit, qui autem resistunt, ipsi sibi damnationem aquirunt .... Dei enim minister est* Princeps *tibi in bonum; si autem malum feceris, time, non enim sinè caussa gladium portat, Dei enim minister est, vindex in iram ei, qui malum agit: ideo necessitate subditi estote non solùm propter iram, sed etiam propter conscientiam; ideo enim & tributa præstatis, ministri enim Dei sunt in hoc ipsum servientes. Reddite ergo omnibus debita, cui tributum* tri-

(a) Luc. c. 20. v. 25.

tributum, *cui vectigal vectigal*, *cui timorem timorem*, *cui honorem honorem* [*a*]: quemadmodum Petrus ait *subjecti estote omni humanæ creaturæ propter Deum*, *sive Regi quasi praecellenti*, *sive Ducibus tanquam ab eo missis ad vindictam malefactorum*, *laudem verò bonorum*, *quia sic est voluntas Dei*; iterumque repetit *Regem honorificate*, *servi subditi estote in omne timore dominis non tantùm bonis*, *& modestis*, *sed etiam discolis* [*b*]. Hæc itaque, aliaque id genus plurima, quæ possent afferri, manifestissimè ostendunt in Principibus etiam imperium, ac potestatem hanc esse oportere, quâ leges condere possint; eamque vim ejusmodi legibus inesse, ut etiamsi Principes ipsi nefarii, scelestique sint, dummodo tamen legitimo imperio utantur, legesque in Reipublicæ bonum ediderint, leges ipsæ religiosissimè a subditis omnibus, quicumque illi fuerint, servari debent; ut ipsæ proinde leges sive Ecclesiasticæ, sive Civiles fuerint, ab ipso naturali, sive divino jure veluti fonte dimanent, omne robur, omnemque obligandi vim ab illo recipiant.

VI. Quandoquidem verò duplex est authoritas, & potestas illa, quæ in hominibus reperitur, quarum una Ecclesiæ, vel Episcopis concessa ad Ecclesiæ bonum, hominumque sanctitatem dirigitur; altera Principibus tradita in communem Reipublicæ utilitatem, ac tranquillitatem est instituta, unde Ecclesiastica, simulque Politica potestas satis accommodè admitti solet, ita duplex etiam legum species distingui debet, Ecclesiastica nimirum, sive Canonica, quæ ab Ecclesiastica potestate oritur, vel ab Ec-

(*a*) *ad Rom. c. 13.* (*b*) *Petr. Ep. I. c. 2. v. 13. 17.*

Ecclesia instituitur; & Politica, sive Civilis, quæ a civili Principum, atque Reipublicæ authoritate dependet, subditisque observanda proponitur. Operæ pretium itaque facturos non esse confidimus, si utriusque juris originem, divisionem, autoritatemque brevissimè complectamur; non quòd plurima, ac infinita ferè non sint illa, quæ de amplissimâ Facultate, quæque rerum copiâ, ubertate, varietate, sententiarumque discrimine cæteras omnes antecellit, dicenda nobis occurrerent, sed quòd alienum fortasse ab instituto nostro videretur ab Ethicæ principiis ad uberrimos Jurisprudentiæ fontes liberiùs evagari; aut inutile certè putari posset illa diligentiùs congerere; quæ longè puriùs atque commodius ex nitidis, clarissimisque Jurisconsultorum libris egregii Juvenes haurire solent.

VII. Atque, ut ab Ecclesiasticâ lege, sive Canonico Jure exordiamur, illud ex variis Apostolorum Traditionibus, Conciliorum decretis, Pontificum sanctionibus, Patrumque authoritatibus constituitur. Hinc primis Ecclesiæ seculis, qui leges ab Ecclesiâ latas, vel Juris Canonici præcepta nosse cuperet, Conciliorum Acta, Apostolicæ Sedis rescripta, eorumque Patrum, qui veluti fidelium Duces, ac ingenuî Scripturarum Interpretes ingenii, & sanctitatis gloriâ floruerant, consulebat; ex quibus agendi normam, vel controversiæ dirimendæ, si quæ fortasse excitaretur, ordinem intelligeret. Cùmque subinde nova Concilia celebrari, novos in ipsis Canones institui, nova Pontificum decreta, novasque Patrum sententias brevi temporis intervallo de iisdem rebus, sive Ecclesiasticæ doctrinæ capitibus edi contingeret,

diligens Ecclesiastici Juris, & historiæ studiosus varia volumina consulere cogebatur, ut ex illorum singulis capita ad propositam doctrinam, sive judicium spectantia colligeret, inter se mutuò conferret, si diffidentia fortasse apparerent, conciliaret; unde plurimus certè labor, & maxima difficultas, & ambiguitas oriri debuit.

VIII. Præclarè itaque de Canonicæ, vel Ecclesiasticæ Jurisprudentiæ studio meriti videntur illi, qui ut studentium commodo, atque utilitati consulerent, ex variis Conciliorum, Pontificum, Patrumque decretis sententias omnes collegere, quæ ad certam materiam spectare posse videbantur, ideoque singula decreta ad certas veluti classes, & capita revocarunt, ut quæcumque lis emergeret, facilè cognosceretur quid in ejusmodi subjecto, sive materiâ varia Concilia, sive Pontifices variis temporibus edidissent: quæ sententiarum, decretorum, legum collectio *Corpus Canonicum*, sive *Juris Canonici Corpus* optimè inscribi potuit. Atque ejusmodi quidem Collectio primum a Stephano Ephesino Episcopo facta fuit circa annum 385. atque in Chalcedonensi Concilio commendata, quæ usque ad annum 454. sive Valentiniani Cæsaris ætatem, in Ecclesiâ floruit; cùmque varios Conciliorum canones complecteretur, *Collectio canonum orientalium*, sive *Codex Canonum Ecclesiæ universæ* inscribi consuevit, cum præsertim illi circa annum 451. Canones alii Conciliorum adjecti fuerint, ut fusè Doviatus ostendit in Historia Juris Canonici *(a)*. Altera deinde collectio a Dionysio Exiguo, ineunte Justiniani Cæsaris imperio, sive circa annum 527. facta fuit, quæ

(a) *Doviat. par.* 1. *c.* 6. 7. 9.

quæ *Codex Canonum* (a) vel *corpus Canonum* (b) est appellata. Huic altera collectio licèt brevior, Fulgentii Ferrandi Carthaginensis Diaconi circa annum 547. accessit. Alteram quoque Martinus Bracarensis Episcopus circa annum 670. aliam Cresconius in Aphricâ Episcopus edidit, circa tempora Justiniani, ut *Nomocanonem* Græcorum omittam, quem partim ex Justiniani Novellis, partim ex Conciliorum Canonibus Joannes Scholasticus Constantinopol. Patriarcha composuit. Ejusmodi collectionibus uberior Reginonis Prumiensis Abatis collectio sæculo X. successit. Nova deinde Collectio a Burchardo Vormatiensi Episcopo XI. sæculo est instituta quam exeunte XI. Ecclesiæ sæculo Ivonis Carnotensis Collectio excepit.

IX. Cùm tamen in variis ejusmodi Collectionibus, quæ variis temporibus, variisque in locis perfectæ fuerant, obscuritas, & repugnantia quædam reperiretur, variique canones a variis Conciliis editi invicem diffidere viderentur, Gratianus Monachus Benedictinus, qui ex Clusio celeberrimâ, ac antiquâ Regum Etruscorum sede, ac Senensis Ditionis Urbe originem duxerat, circa annum 1150. Eugenii III. Roman. Pont. temporibus, uberiorem aliam, nobilioremque Collectionem edidit, quam, *Concordantiam discordantium Canonum* inscripsit, quòd in illâ non modò singulos Patrum, Pontificum, Conciliorumque Canones ordine, rerumque serie collegerit; verùm etiam repugnantiam, quæ illorum plurimis inesse videbatur, maximo studio, adhibitâ præsertim scholasticæ disciplinæ methodo, quæ tunc primùm in Europâ flo-

(a) *Can. 1. dist. 16.* (b) *in inscr. c. 3. de prab.*

florere cœperat, ita conciliaverit, ut sua cuique Canoni authoritas constaret, atque Ecclesiasticæ legis dignitas, ac unitas nitidiùs appareret.

Communiter tamen ejusmodi Canonum Collectio, sive Concordantia *Gratiani Decretum* vocari, vel inscribi solet, omnesque leges complectitur, quibus in Ecclesiasticis judiciis dirimendis Episcopi, sive Canonici Juris Consulti usque ad XII. Ecclesiæ sæculum usi sunt. Cùmque deinde Canones alii a Pontificibus, atque Conciliis additi fuissent, collectiones aliæ sunt institutæ, quæ Gratiani Decreto conjunctæ integrum Juris Canonici Corpus componunt, quod innumeris explicationibus illustratum, omnium manibus teritur.

X. Itaque Canonici, vel Pontificii Juris Corpus tria Volumina, sive Partes complectitur, quarum singulæ in partes alias, sive Tractatus distinguuntur.

In primo Volumine Gratiani Decretum continetur, quod in tres partes distingui solet. Illarum prima centum ac unam Distinctiones complectitur, in quarum singulis varii Canones continentur. Primis XX. Distinctionibus Gratianus omnia complectitur, quæ ad ipsum Jus, & varias ipsius species pertinent, de jure nimirum naturali, positivo, divino, humano, civili, & ecclesiastico differit; simulque exponit quibus ex fontibus Ecclesiasticum jus oriatur, Conciliorum nempe decretis, Pontificum sanctionibus, & Patrum authoritatibus. Distinctiones aliæ considerant quidquid ad varios Ecclesiæ gradus, sive Personas spectare poterat, unde de Sacris Ordinibus, de Romano Pontifice, ejusque dignitate, ac primatu differit, ac ordinem illum expo-

ponit, quo cæteræ sublimiores, & Patriarchales Ecclesiæ gaudere debent. Tum de Clericorum Ordinationibus ritæ peragendis agere instituit; de impedimentis illis, quæ a sacris Ordinibus arcere possunt; de vitiis, quæ in Clericorum moribus reprehendi debent; de virtutibus, quæ Clericos ipsos deceant; atque postremò de variis Ecclesiæ juribus, vel ecclesiasticâ jurisdictione, ejusque exercitio copiosè disserit.

XI. Altera Decreti pars in XXXVI. partes, sive Caussas distinguitur, in illis enim caussa quædam veluti dirimenda, vel judicanda proponitur. Caussa quælibet in varias Quæstiones, & quæstionum singulæ in Canones dividuntur; ideoque hæc altera Decreti pars Ecclesiastica judicia, illorumque normam complectitur, ut in ipsâ proinde illi præsertim erudiri debeant, qui de moribus, atque justitiâ disserere, vel judicare debuerint, atque potissimum in Quæst. 3. Caussæ XXXIII. ubi de Pœnitentiæ Sacramento accuratè differitur.

Sermonem itaque in prima Caussa Gratianus instituit, de Simoniæ scelere, quo quis Simonis instar aliquid spirituale, sive quod spirituali conjunctum fuerit, emere, seu vendere non vereatur. Criminalia deinde judicia complectitur, accusationes, testes, & ordinem exponit, quo Clerici, & Episcopi judicari debeant; deinde de Episcopi jurisdictione, vel authoritate differit, de ecclesiasticis pœnis, quæ ab ipsis infligi possunt, de excommunicatione, de bonis, atque peculio Clericorum, de decimis, funeribus, usuris, XVI. Caussâ de Monachis loquuturus de illorum statu, Monasteriis usque ad XXI. Caussam agit. Iterum deinde ad Clericos, & Lai-

cos

cos reversus, illorum crimina, caussasque prosequitur: unde Caussa XXI. differit *de vita, & honestate Clericorum*. XXII. *de crimine falsi, atque perjurio*. XXIII. *de homicidio, & bello*. XXIV. *de Haresi*. XXV. *de Privilegiis Ecclesia*. XXVI. *de Sortilegio*. XXVII. Caussa, & cæteræ, quæ ad finem usque sequuntur, de judiciis illis accuratè disputant, quæ ad Matrimonia spectare poterant; nisi quod Gratianus Caussâ XXXIII. quæst. 3. de Pœnitentiæ Sacramento loquitur, ut antea dicebamus, eumque Tractatum in 7. distinctiones partitur.

XII. Brevior, ac ultima Decreti pars in quinque Distinctiones dividitur. Illarum prima *de Ecclesiarum consecratione* differit, atque *Celebratione Missarum*. II. *de Sacramento Eucharistia*. III. *de Festis, illorumque celebratione*. IV. *de Baptismo*. V. denique, ac ultima *de Confirmatione, Jejunio &c.*

XIII. Atque ista quidem de primo Juris Canonici volumine, sive de Gratiani Decreto dicta sint, atque de ordine, & serie, quâ singulæ ipsius partes dispositæ, vel distributæ sunt. Quod enim ad singulorum Canonum vim, authoritatemque pertinet, non alia certè ipsis concedi poterit, quàm quæ Conciliis, Pontificibus, ac Patribus debetur, ex quibus Canones ipsi, vel sententiæ collectæ, sive desumptæ sunt. Quod enim plures existimant Gratiani Decretum Eugenii III. Romani Pontificis imperio editum, & auctoritate deinde confirmatum fuisse, nullâ ratione probari poterit; cùm Eugenii confirmatio, sive decretum nullibi existat, & a nullo certæ fidei Scriptore memoretur: quemadmodum Gregorii XIII. Decretum, quo vetus Gratiani Volumen, integrumque Juris Canonici Corpus

a sa-

a sapientissimis, peritisque viris emendari jussit, nullum ipsi robur, novamque authoritatem addidit, ut ex decreto ipso clarissimè demonstratur.

XIV. Secundum Canonici, vel Pontificii Juris Volumen quinque *Decretalium* libros complectitur, varias nimirum Pontificum epistolas, sive *decreta*, quæ post Gratiani Decretum, hoc est ab anno 1150. ad annum usque 1230. editæ fuerunt. Plurima quoque III. & IV. Lateranensis Concilii quæ anno 1179. & 1215. celebrata sunt, decreta, vel Canones accessere, quemadmodum etiam plures veterum Synodorum canones, & Patrum sententiæ, quæ in Gratiani Decreto omissæ fuerant. Hanc alteram Juris Canonici Collectionem, sive secundum Volumen edidit S. Raymundus de Pennafort ex illustri Prædicatorum Ordine, Gregorii IX. Rom. Pont. Capellanus, idemque Pontifex in epistola ad celeberrimæ Bononiensis Academiæ Professores data, Apostolicâ authoritate confirmavit; ut proinde ejusmodi decreta veluti certam legem in Ecclesiastico foro, sive judiciis adhiberi voluerit. Ut plenior tamen, & accuratior rerum notitia haberi, ideoque judicium de re propositâ fieri possit, *veteres Decretales* veluti fontes adeundæ sunt, quinque nimirum Decretalium libri, quorum quatuor Antonius Augustinus Tarraconensis Archiepiscopus, ultimumque Innocentius Cironius Tolosonæ Academiæ Cancellarius ediderat. Raymundus enim veteres Decretales ab Auctoribus illis editas commemorans, atque in ordinem redigens, plerumque solùm ipsarum initium exhibet, cetera ommittens, quæ minùs utilia videbantur, aut quæ certè in veteri Collectione, vel Auctoribus illis integra haberi poterant.

XV.

XV. Cæterum quod ad ſingulos Decretalium libros attinet, illi in varios, pluresſque Titulos dividuntur.

In primo libro XLIII. Tituli continentur, in quibus de ſumma Trinitate, de Jure, de Eccleſiaſticis Judicibus, atque Perſonis, illarumque ordinatione diſſeritur.

Secundus liber in XXX. Titulos diſtributus exponit ordinem, qui in controverſiis diſceptandis, dirimendiſque ſervari debet in rebus civilibus.

Tertius de rebus Eccleſiaſticis agit Titulis L.

Quartus Titulis XXI. componitur, agitque de Matrimonio, ceteriſque Laicorum Cauſſis, de quibus in Eccleſiaſtico foro diſſeri, vel controverti contigerit.

Quintus denique crimina, illorumque pœnas, & cenſuras Titulis XLI. complectitur. Quæ Decretalium diviſio ſequenti verſiculo continetur.

Judex, Judicium, Clerus, Sponſalia, Crimen.

XVI. Tertium denique Juris Canonici, vel Pontificii Volumen complectitur *Sextum* Decretalium, *Clementinas*, *Extravagantes Joannis XXII.* & *Extravagantes communes*.

Cùm enim poſt editas a Gregorio IX. Decretales alia decreta ab ipſo Pontifice, ejuſque ſucceſſoribus conſtituta fuiſſent, & aliaque quoque a Lugdunenſibus Conciliis, quæ annis 1245. & 1274. ſunt celebrata, Bonifacius VIII. anno 1298. omnia in corpus, vel librum unum collegit, decreta quoque a ſe edita adjecit, ideoque novum, *Sextumque* librum Decretalium plurium Eruditorum atque in primis Archiepiſcopi Ebrodunenſis operâ publicavit.

Deinde verò cùm Clemens V. Rom. Pontifex varia Viennenſis Concilii decreta, variaſque Epi-

Epistolas a se editas colligere statuisset, idque morte præreptus perficere non potuisset, illa Collectio, vel Decretales a Joanne XXII. qui Clementi successerat, editæ, *Clementinæ* sunt appellatæ.

Propria verò Decreta, vel Canones XX. qui ab ipso Joanne XXII. constituti fuerant, *Extravagantes* dicuntur, quòd extra Juris Canonici Corpus vagarentur, atque veteribus adjuncti forent; etsi nunc temporis in ipso Canonici, vel Pontificii Juris Corpore inclusi reperiantur.

Canones denique, leges, sive decreta, quæ post Joannem XXII. ab aliis Romanis Pontificibus edita sunt, in ultimâ collectione reperiuntur, & *Extravagantes communes* appellantur, quòd pluribus Pontificibus *communia*, vel a pluribus edita sint.

Nihil est verò cur Titulos, minutioresque partes hìc exponamus, in quas hoc ultimum Canonici Juris volumen aliorum instar dividitur; non modò quòd hæc uberiùs prosequi ad Juris ipsius Consultos pleno jure spectare debet, verùm etiam quòd in ipsis eadem ferè divisio reperitur, quæ in secundo volumine, vel Decretalibus observatur.

XVII. Illud hìc potiùs veluti coronidis loco addere juverit in citandis, vel indicandis Juris Canonici textibus varias subinde notas adhiberi, quarum exempla subiicimus.

Itaque canones ex prima Decreti parte sic indicantur *Can. Quicumque dist.* 54. idest in Canone, qui incipit *Quicumque*, & reperitur in *dist.* 54.

Canones secundæ partis sic citantur. *Can. Si quis suadente.* 17. *quæst.* 4. idest in Canone *Si quis suadente*, qui reperitur in *caussa* 17. *quæst.*

quæst. 4. five *Can.* 7. 19. *quæst.* 3. nisi quod canones, qui in Caussa XXXIII. quæst. 3. continentur, absque Caussa, & quæstione adjecto solùm numero Distinctionis, quæ in illâ quæstione reperitur, ac titulo *de pœnitentiâ* citari solent, ut *can. admonere de pœnit. dist.* 2.
Extertia parte sic allegantur *Can. Jejunium dist.* 5. *de consecratione*, idest in Canone incipiente *Jejunium*, qui Distinctione 5. continetur; tertia siquidem Decreti pars in quinque Distinctiones dividitur, quarum singulæ *de consecratione* inscribuntur.

Si textus ex Decretalibus afferri, sive citari debeat, scribitur *cap. omnis utriusque* extra *de pœnitentiâ, & remissione*, idest in capitulo, quod incipit *Omnis utriusque* extra Decretum Gratiani titulo *de pœnitentia, & remissione*, qui locus correspondet titulo 38. libri V. Sive etiam breviùs cap. 15. X. de Sponsal. quæ nota X. vel Ẍ. significat *extra* Gratiani Decretum, sive in Decretalibus canonem reperiri.

In cæteris denique Canonum Collectionibus, vel ultimo Juris volumine allegantur textus, ut in secundo volumine, vel Decretalibus, nisi quod in fine additur *in VI.* ut ex. gr. *cap. discretioni, de decimis in VI.* hoc est in capitulo, quod incipit *discretioni*, titulo de decimis in VI. libro Decretalium; qui locus Titulo 13. libri 3. VI. libri respondet.

Ex Clementinis *cap. Exivi de verborum significatione in Clementinis*, sive *Clementina si furiosus de homicidio voluntario, vel casuali.* Denique Extravagantium loca sic indicantur. *cap. execrabilis, de prabendis, & dignitatibus in Extrav. Joann. XXII.* sive *cap. super cathedram de sepulturis in Extrav. commun.* sive denique

que *Extravag. grave nimis, vel* 2. *de Reliq. & vener. sanctorum inter communes*.

XVIII. Atque isti quidem libri, sive decreta, quæ nos hactenus enumeravimus, in integro Juris Canonici Corpore continentur. His accenseri meritò possent alia plurima decreta, quæ in OEcumenicâ Lateranensi, vel Tridentinâ Synodo, sive a variis Pontificibus, qui ad hæc usque tempora floruerunt, edita sunt. Eadem quippe authoritas, idemque robur nuperis ejusmodi Pontificum, vel Conciliorum, sive OEcumenica, aut Generalia, sive Provincialia, sive denique Diœcesana illa fuerint, decretis in esse debet, quæ veteribus illis conceditur, cùm ab uno, eodemque divino Spiritu oriantur, quo afflati Concilii Patres, atque Pontifices, leges in Ecclesiæ bonum, religionisque cultum statuere, hæreses, ac errores damnare, moribus denique componendis consulere subinde possunt. Hinc variæ decretorum ejùsmodi Collectiones editæ sunt, atque in primis amplissima Conciliorum Collectio a variis Auctoribus edita, atque *Bullarium* Romanum, in quo singulæ Pontificum Sanctiones accuratè exhibentur. Quinetiam Canonicis, vel Ecclesiasticis legibus accenseri postremò possent decreta, quæ subinde a variis Congregationibus in Romanâ Curiâ publicantur, vimque suam ex expressâ, vel tacitâ Romani Pontificis authoritate desumunt; etsi decretorum ejusmodi non eadem prorsus authoritas ubique locorum agnoscatur, ut Theologi, Jurisque Consulti apprimè norunt.

XIX. Nunc adeunda nobis est altera juris humanis species, quæ cùm ad commune Civitatis, sive Reipublicæ bonum edita, vel instituta

tuta sit, *Politica*, sive *Civilis* optimè nuncupatur. Neque enim solo naturæ lumine, sive naturali, divinoque jure flexibiles hominum mentes, atque in malum proclives dirigi perfectè poterant, neque solo virtutis, ac honestatis amore sinè ullâ pęnarum formidine a scelere revocari, neque ipsa hominum societas, Urbium tranquillitas custodiri, nisi gens quælibet proprias, certasque leges haberet, quibus civium commodo, vel incolumitati consuleret. Hinc mirari certè non possumus si nationes omnes, quæ magis efferæ, rudes, atque puriori scientiarum luce destitutæ viderentur, legibus quibusdam dirigi solerent, quibus sancta societas incolumis servaretur, atque homines ipsi moribus plerumque ac ingeniis diffidentes inviolabili veluti fœdere conjungerentur. Sic apud Getas Zamolxis leges edidit, atque ex eadem Pythagoricâ Schola Charondas Rheginorum, Zaleucus Locrensium legumlatores prodiere. Sic Lycurgus Spartanorum, Athenienfium Solon leges instituit, ut innumeros alios omittam, qui patriæ, vel exteris etiam populis leges tradidere. Omnium tamen gloriam hac etiam in parte superasse meritò existimantur Romani, ut quemadmodum victricibus armis imperium longè, latèque diffuderant, ita quoque virtutum studio, honestatis amore, legumque sanctitate pręcellerent, ut eleganter inquit Poeta

Excudent alii spirantia molliùs æra,

Tu regere imperio populos, Romane, memento. (a)

Non eadem tamen juris origo, vel forma apud Romanos fuit, sed sicuti facies, ac imperium Urbis variari subinde visum est, ita quoque maxima legum varietas haberi debuit.

XX.

(a) *Virg. Æn. VI. v. 847.*

XX. Cum itaque autoritas, summumque jus, ac imperium in Romulo, aliisque Regibus resideret, plurimæ leges ab ipsis editæ sunt, quibus efferæ multitudinis, vel populi furor coerceretur; cùmque leges ejusmodi Publius, vel ut alii volunt, Sextus Papyrius collegisset, *Juris Papyriani* nomen acceperunt. Exactis deinde Regibus, novâque Reipublicæ formâ institutâ *Jus XII. Tabularum* a Decemviris, quod proinde *Decem-virale Jus* appellatur, partim ex veteri Papyriano jure, partim etiam ex Atheniensium legibus est institutum. Anno siquidem U. C. 300. Spurio Tarpejo & A. Terminio Coss. Sp. Posthumius, S. Sulpitius, A. Manlius electi sunt, qui non modò finitimas Italiæ Civitates, sed tribus etiam triremibus perhonorificè instructi varias Greciæ Urbes, atque imprimis Athenas, ac Lacedæmonem adirent, illarumque leges describerent, ex quibus deinde collatis, emendatis, additis etiam fortasse pluribus, quæ Romani populi moribus, ac Papyriano, vel regio juri congruere videbantur, XII. Tabularum leges editæ sunt; quæ juris omnis fons haberi cæperunt (a), tantoque in pretio fuere, ut Cicero dixerit, *fremant omnes licet, dicam quod sentio, Bibliothecas mehercule omnium Philosophorum unus mihi videtur XII. Tabularum libellus, si quis legum fontes, & capita viderit, & autoritates pondere, & utilitatis ubertate superare* (b). Cùmque ad Romani populi utilitatem novæ subinde leges a Plebe, vel a Senatu fierent, illæ *Plebiscita*, *Senatûs Consulta*, vel leges dicebantur. Ex formulis deinde, ritibusque, qui in judiciis adhiberi

(a) *Liv. lib. 3.* (b) *Cic. de Orat. lib. I.*

consueverant, a Cn. Flavio Scriba collectis, editisque *Jus Civile Flavianum* est institutum; ex Jurisconsultorum responsis, interpretationibus *Jurisprudentia*; ex Magistratum Edictis, sive Pretorum, quorum maxima in Republicâ autoritas, & honor habebatur, *jus honorarium* est derivatum.

XXI. Ubi verò potestas iterum, ac imperium ad unum hominem rediisset, atque immutatâ Reipublicæ formâ Julius Cæsar, aliique deinde Romani Populi Imperatores electi forent, maxima quoque illorum Decretis, rescriptis, constitutionibus autoritas inesse cæpit; ideoque *Principum Placita*, veluti leges habebantur; cùmque Imperatores ipsi non modò sapientum hominum consilio in ferendis legibus uterentur, sed Consiliariis ipsis aliquam ferendæ, vel potiùs explicandæ legis potestatem fecissent, eadem *Prudentum Responsa* in pretio haberi, ceterisque legibus accenseri posse meritò videbantur.

XXII. Sed cùm ejusmodi leges, quæ ab ipsâ Romani populi origine præscriptæ fuerant, variis temporibus editæ, variisque locis expressæ forent, ideoque in conquirendis illis maxima difficultas, & obscuritas oriretur, Gregorius quidam, qui Constantini M. temporibus floruit, privato studio, nullâque publicâ authoritate Imperatorum Placita ab Adriano, qui *Edictum perpetuum* ediderat, usque ad Valerianum, & Galienum, sive potiùs ad Diocletianum collegit, cùm legem a Diocletiano secundùm Consule anno 296. editam memoret; unde ejusmodi legum Collectio *Gregorianus Codex* est appellatus. Iisdem quoque temporibus Hermogenes, vel Hermogenianus eorundem Imperatorum Decreta usque ad Constantini tempora in Corpus

unum

unum redegit, quod *Hermogenianus Codex* inscribitur (a). Theodosius denique junior octo sapientum virorum operâ leges omnes a Constantino usque ad Theodosium ipsum constitutas anno 438. in volumen aliud conjecit, quod *Codex Theodosianus* vocatur. Integrum tamen, perfectumque Romani Juris volumen optari poterat, cùm tribus ejusmodi Codicibus neque leges omnes continerentur, neque illi publica auctoritate compositi, vel editi forent, ideoque in adhibendis illis obscuritas, & ambiguitas orietur.

XXIII. Præclarè itaque de patriâ, Romano populo, legum majestate, ac Jurisprudentiâ meritus est Justinianus Cęsar, qui cum Romani Populi Imperium anno 527. suscepisset, armorum gloriam cum pacis artibus, legumque studio mirificè conjunxit. Dum enim Persas, Vandalos, Gothos, Hunnos gravi, diuturnoque bello fęliciter profligaret, atque in primis Italiam a Totila miserè discerptam, ac laceratam reciperet, pristinęque gloriæ, ac libertati restitueret, de legibus etiam corrigendis, breviori, nitidiorique methodo pertractandis incredibili prorsus ardore, vel studio cogitavit. Eximios itaque, doctissimosque viros elegit, qui ex tribus illis Gregorii, Hermogenis, ac Theodosii Codicibus, aliisque Imperatorum Placitis, quæ post Theodosium edita fuerant, refectis omnibus, quæ inutilia viderentur, Codicem alium componerent, in quo nobiliora LIV. Imperatorum, qui ab Adriano usque ad Justinianum ipsum floruerant, decreta meliori, nitidiorique ordine XII. libris continerentur; cum-

(a) *vid. Gotofr. in proleg. ad cod. Theod. c. 1.*

que Codicem anno 529. vel imperii sui 3. idibus Aprilis edidit, & confirmavit.

XXIV. Deinde verò, cùm veteres aliæ leges, quæ in Codicibus omnibus omissæ fuerant, innumeræ propemodum forent, ut Juris Consulti duo librorum millia pervolvere, & tricies centena millia versuum, vel sententiarum addiscere cogerentur, ut studentium commodo, legumque majestati consuleret Imperator, Triboniano, aliisque sapientissimis viris in Codice memoratis mandavit, ut ex veterum Jurisconsultorum libris magis utilia seligerent, & ex variis Auctoribus, illorumque sententiis unicum Volumen contexerent, eique operi feliciter absolvendo integrum decennii spatium definivit. Tribonianus tamen, gravissimus alioqui, sapientissimusque vir, ideoque a Cujacio mirificè commendatus, ut majorem sibi gloriam ex operis celeritate compararet, solo triennii, vel quadriennii tempore volumen ipsum composuit, in quo plerisque veterum libris prorsus omissis, illa solùm congessit, quæ sub Imperatoribus edita fuerant, ideoque ætati, quâ ipse floruit, ejusque moribus proximiora videbantur. Quo fieri certè debuit, ut prima Romani Juris origo, primaque antiquæ Jurisprudentiæ lumina prorsus exciderint, ideoque in veteribus Historicis, sive Poetis, qui vetera plerumque juris capita, moresque respiciunt, obscuritas maxima deprehendatur, quæ vix ab acutioribus Criticis dilui, vel vinci possit. Ejusmodi porrò Volumen hac celeritate, vel incuriâ collectum, in quo recentiorum plerumque Jurisconsultorum placita digesta fuerant, *Digestum*, sive *Pandecta* vocatur, & L. libris, vel 430. Titulis componitur, quibus variæ leges variis ex fontibus erutæ continentur.

XXV.

XXV. Antequam tamen Justinianus Cæsar Digesta, sive Pandectas emitteret, quod mense Decembri anni 533. factum putat Gothofredus junior, quatuor Institutionum libros superiori mense Novembris edi curaverat, quibus prima veluti Juris Civilis principia, vel semina 99. Titulis, vel 816. Paragraphis continentur. Atque ejusmodi certè quatuor Institutionum libris nihil purius, aut elegantius optari poterat, nisi veterum contextui plura subinde recentioris ætatis addita, vel admixta fuissent.

XXVI. Quandoquidem verò in Codice plura vel ommissa, vel obscuriùs pertractata fuerant, ideoque de pluribus Juris capitibus variæ, ac diffidentes Jurisconsultorum sententiæ prodierant, ex quibus maxima in ferendis judiciis, vel controversiis dirimendis ambiguitas oriri poterat, Imperator editum Codicem emendari jussit, novumque auctiorem, atque in XII. libros, XII. Tabularum instar, distributum in quibus 776. Tituli continentur, edidit anno 534. mense Novembris: quem *Codicem repetitæ prælectionis* appellavit; ipsique, abrogato priori Codice, robur, autoritatemque concessit.

XXVII. Cùm denique reliquo imperii sui tempore post editum Codicem varia decreta, seu leges Justinianus edidisset ipsas quoque 39. vel ultimo imperii sui anno, sive vulgaris æræ 565. in corpus unum, sive Volumen collegit, quas deinde Jurisconsulti *Novellas* appellant. Atque illarum quidem 98. parem cęteris Juris Romani legibus auctoritatem habent, suntque ab Accursio, aliisque Interpretibus illustratæ. Julianus tamen Jurisconsultus, qui ipsas post Justiniani Cæsaris mortem in compendium redegit, 125. Novellas enumerat; Haloander 165. quibus tres

aliæ a Cujacio repertæ adjungi debent, ut 168. Novellæ enumerentur, quæ græco quidem sermone plerumque conscriptæ fuerant, sed ab Anonymo Justini II. Cæsaris ætate in Latinum conversæ sunt, atque ab Irnerio deinde, aliisque Interpretibus emendatæ, meliorique ordine dispositæ in Juris Civilis corpore continentur, & *Authentica* appellantur, sive quòd eadem ipsis, ac legibus aliis autoritas esset; sive quòd integras, sincerasque Novellas exponerent, cùm alia Novellarum collectio, sive translatio, quæ circa eadem tempora a Juliano quodam Constantinopolitano J.C. edita fuerat, potiùs *Juliani Novellæ*, quàm *Authenticæ* nominentur.

XXVIII. Integrum itaque, perfectumque Juris Civilis Corpus IV. libris Institutionum, L. libris Pandectarum, vel Digestorum; XII. libr. Codicis, atque Novellis CLXVIII. componitur. Sed cum quinquaginta Digestorum libri unico volumine comprehendi vix possent, illos in tria volumina librarii digessere, quorum primum *Digestum vetus* appellatur, quòd ante cetera editum fuerit; alterum dicitur *Infortiatum*, sive quod *infarcitum*, vel inter primum, ac tertium volumen positum sit, sive quod pleniorem, fortioremque legum cognitionem exhibeat; tertium denique *Digestum novum*, quòd ultimo, vel posteriori loco prodierit.

XXIX. Quemadmodum verò, ubi de Juris Canonici voluminibus agebamus, ostendimus modum, quo textus ex illo citari, vel indicari subinde solent, ita quoque nunc juverit modum exponere, quo varia Civilis Juris volumina, illorumque textus allegari consueverint.

Pandectarum loca, vel textus exprimi solent, littera grecà π, cujus loco librarii communi-

ter

ter ponunt latinam literam ff. Quod si non Pandectas, sed potiùs Digesta nominare volueris, ponitur latina littera D. Sic ex. gr. *L.* 89. *D. de legat.* 3. significat legem 89. de Legatis, quæ reperitur libr. 3. Digestorum. Sic etiam *l.* 1. §. 3. *D.* sive *ff. de justitia*, & *jure*, significat legem I. paragraphi 3. Digestorum, vel Pandectarum titulo *de justitia*, & *jure*.

Textus illi, qui ex Institutionibus allegantur, citantur expresso nomine Institutionum, tituli numero, & paragrapho, ut *Instit.* §. *de Jur. Nat. & gent.*

Codicis loca citantur expresso nomine Codicis, numero, vel initio legis, & titulo libri; ut *l.* 13. *C. de dignitatibus*, lege 13. in Codice libro, vel titulo de dignitatibus; sive *l. Nemo* 2. *C.* de Sacrosanctis Ecclesiis, quæ lex incipiens *Nemo* est 2. in titulo *de Sacrosanctis Ecclesiis*, qui titulus est secundus libri I.

Novellæ denique propriis nominibus, & numeris indicantur, & ipsa Novellarum capita indicantur, ut *Novel.* 22. sicuti Authenticæ sic allegantur *Auth. sed hodie C. ad Legem Juliam de Adulteriis*.

XXX. His ominbus Juris civilis Voluminibus, quæ nos hactenus enumeravimus, ac in Juris Civilis Corpore, sive Justiniani Cæsaris Collectione continentur, alia plura adjungi possent, quæ variis deinde temporibus ab Imperatoribus edita sunt, ut duo libri *Feudorum*, libri, sive *fragmenta XII. Tabularum*, *Novellæ Leonis*, *Fragmenta Ulpiani*, *Institutiones Caii*, *Sententiæ Pauli*, aliorumque *Cæsarum Constitutiones*, sive *Jurisconsultorum Placita*, quæ Cæsarum auctoritate edita, vel confirmata prodiere, unde aliorum instar in omnibus ferè Eu-

ropæ Regnis maxima authoritas illis conceditur, ideoque maximus etiam illorum usus in dirimendis caussis, quas excitari contigerit, haberi solet; nisi fortasse consuetudo, vel oppositæ alicujus Regni, sive Provinciæ leges servari debeant.

XXXI. Optimo siquidem, sapientissimoque consilio factum conspicimus, ut quodlibet Regnum, Provincia, vel Civitas proprias leges habeat, quibus pro variâ temporis, rerum, locorumque conditione privata Reipublicæ ipsius utilitas, sive tranquillitas conservetur. Quin etiam cuilibet Principi, sive Reipublicæ vis, & auctoritas inesse debet, quâ novas leges instituere, subditos dirigere, & obligare possit, ut paullo superiùs ostendimus; quæ privatæ Principum leges ab ipso Civili, sive Romano Jure minimè abhorrent, sed potiùs ab illo veluti sacro, augustoque fonte derivant, ipsumque Civile Jus uberiùs, atque nitidiùs exponunt, vel certè minutiora quædam expressè præcipiunt, quæ in Romano Jure obscuriùs fortasse, vel generaliùs continentur.

CAP.

CAP. IX.

De publicatione, interpretatione, revocatione, aliisque proprietatibus Legum.

I. QUæ sit humani, divinique Juris origo, quæ mira legum varietas novis subinde temporibus sit instituta, quæ denique illarum singulis vis, & authoritas concedi debeat, satis, ut arbitror, superioribus Capitibus demonstravimus. Varias itaque legum proprietates, & accidentia supremo hoc loco ostendere, sive complecti juverit, ut illa simul conjuncta, ac veluti connexa intueri liceat, quæ ad uberiorem, nitidioremque legum notitiam spectare posse meritò viderentur. Quandoquidem verò leges institui, publicari, explicari, revocari subinde solent, de iis omnibus uno, eodemque Capite disseremus: non modò quòd clariora certè illa sint, quàm ut fusiùs exponi debeant; verùm etiam quòd inter se mutuo, arctissimoque fœdere conjungantur, atque ex illarum singulis maximus cæteris, novusque splendor accedat.

II. Atque illud in primis veluti certum, perspectissimumque supponi debet, leges ab ullo institui, sive præscribi non posse, qui dignitate cæteros non antecellat, qui justo, legitimoque imperio non fruatur, cui nulla potestas, vis, & authoritas, ex populi consensione, hæreditario jure, sive divino imperio non concedatur.

datur. Cum enim leges non modò mores componere, liberos voluntatis actus dirigere, ad honestatis amorem impellere debeant, unde *directivam* vim habere dicuntur; sed liberam quoque, ac flexibilem hominis voluntatem cogere, quibusdam veluti finibus coercere, pœnas infligere, illarumque formidine hominum animos a sceleribus avocare, unde vis etiam *coactiva* illis conceditur *, quis apertè non videat id fieri, sive sperari non posse, nisi in Legislatore legitima ferendæ legis potestas, imperium, dominium, & autoritas reperiatur; tantòque meliori jure potestatem hanc in Legislatore requiri quantò frequentiùs legum dignitas, atque perfectio ex pœnis ipsis, quæ constitutæ, vel irrogatæ fuerint, oriri debet? Hinc *inter leges illa imperfecta dicitur, in qua nulla deviantibus pœna sancitur* (a); ut *Valeria lex nihil ultra quàm improbe factum adiicit. Id (qui tum pudor hominum erat) visum vinculum satis validum legis* [b]; & Zaleucus Rheginorum Legislator nullas pœnas constituit (c); atque apud Romanos ipsos *periurii pœna divina exitium, humana dedecus* dicebatur (d). Unde etiam fieri conspicimus, ut in legibus non præmia justis, sed potiùs iniquis pœnæ sint constitutæ, quòd vehementior sit in humanis animis mali formido, quàm boni cupiditas (e); ideoque faciliùs homines pœnarum timore, quàm præmii desiderio, vel amore incendantur. Quod si a privatis hominibus,

(a) *Macr. Somn. II. c. 17.* (b) *Liv. X. c. 9.* (c) *Diod. XII. c. 20.* (d) *Cic. Leg. II. c. 9.* (e) *Æschin. orat. in Timarch.* & *Bayle Pensées sur la Comete vid. Puf. lib. I. c. 6. §. 14. Arist. Eth. Nic. III. c. 12.*

* Legis virtus hæc est, imperare, vetare, permittere, punire. *Dig. lib. I. Tit. 3. leg. 7.*

bus, quibus nimirum autoritas nulla, nullumque imperium conveniat, leges aliquas institui contigerit, sanctæ illæ quidem, ac honestæ esse poterunt; nulla tamen vis; nullumque robur ipsis inesse poterit, sed monita potiùs, atque consilia, quàm legitimæ, veræque leges haberi debent.

III. Cui verò ferendæ legis autoritas concedatur, superiori Capite ostendimus. Illa nimirum Deo, veluti supremo rerum omnium domino tribuendam esse jam diximus, qui voluntates hominum ad quemcumque finem dirigere, & inflectere potuit; ideoque jus naturale, ac cęteræ leges omnes, quæ liberè ab ipso Deo præscriptæ fuerint, ab hoc infinito imperio, vel autoritate oriuntur. Quinetiam leges omnes, quas ab hominibus ipsis, sive Principibus ad Ecclesiæ, sive Reipublicæ bonum edi contigerit, ab ipso divino jure, vel imperio veluti fonte dimanant, ut quemadmodum potestas illa, ac imperium, quod in Principibus reperitur, a supremo divino imperio dependet, ita quoque ferendæ legis potestas, quam in Principibus esse jam diximus, ex infinitâ Dei potestate, vel imperio profluere existimetur. Quod si leges aliquæ a privatis solùm hominibus editæ, vel institutæ sint, ut de Solone, Lycurgo, Periandro, aliisque pluribus memoratur, illæ consilia solùm, ut antea dicebamus, quibus nulla cogendi, vel obligandi vis inerat, censeri debent; aut certè auctoritas omnis ex publico solùm imperio, quo rogatæ, conscriptæque sunt; sive ex communi populi consensione, vel acceptatione dependet.

IV. Neque solùm ab æquo, legitimoque Principe leges institui, sive pręscribi debent, ut obli-

obligandi vis, & autoritas illis accedat; sed etiam requiritur, ut ejusdem Principis imperio publicentur, ut a subditis omnibus, ad quos lex ipsa dirigitur, cognoscantur. Iniquum enim foret legibus illis homines obnoxios esse, quas editas, vel observandas esse nescirent; atque immeritò prorsus iis pęnæ infligerentur, qui leges ejusmodi non liberè, sed inconsultò, sinè ullâ nimirum cognitione violassent. Hinc maxima certè severitas, ac injustitia Caligulæ Cęsaris reprehendi solet, qui leges a se editas perexiguo, minutissimoque charactere exaratas in sublimi, ac inaccesso loco ponebat, ne ab ullo intelligi, legique possent; pęnas tamen violatæ legis immaniter exposcebat ab iis, qui leges editas esse ignorabant aut quid ejusmodi legibus vetitum, sancitumque foret, coniicere, vel divinare (a) vix poterant. Sed hæc iniqui, perditissimique Tiranni mens fuerat, qui non in commune Reipublicæ bonum, vel civium amore, ut par fuerat; sed effræni potiùs dominandi cupiditate, in civium perniciem leges edere, ac pęnas infligere per summum nefas consueverat.

V. Optimus itaque Princeps, qui solo Reipublicæ amore incensus leges instituere, atque a Civibus servari desideret, leges omnes ita præscribere debet, ut scriptis editis, pręconis voce, aut aliâ quacumque publicâ, & solemni ratione pro vario gentium more proponat; neque priùs ullum servandæ legi, vel subeundæ pęne obnoxium esse velit, quàm legem illam nitidè, distinctèque cognoverit. Hinc apud veteres id in more positum, vel sapienter institutum

(a) *Dion. Cass.*

tum esse conspicimus, ut leges ipsæ plerumque carminibus expressæ forent, ut faciliùs cordi inhærere, ac publicè subindè cantari possent, quod Aristoteles (*a*), & èleganter etiam Horatius commemorat (*b*); quin etiam Principes pro variâ temporis, rerum, locorumque conditione aliquod temporis spatium definire plerumque solent, quo lex edita, ritèque proposita obligare incipiat. Quòd si peracto hoc ipso temporis intervallo, aliquis legem editam esse ignoraret, ipsamque violaret, non immeritò tamen a Principe puniretur; quòd error ille, vel ignorantia culpabilis foret, ideoque a scelere, vel pœnâ excusare non posset, ut alibi demonstravimus; aut si certè ignorantia invincibilis, vel inculpabilis esset, ab omni scelere immunis mitiùs etiam in exteriori foro puniretur.

VI. Atque ista quidem de positivis solùm legibus, sive humanæ, sive divinæ ille fuerint, intelligi debent; quæ nimirum a libero Legislatoris arbitrio ita pendent, ut si ab illo propositæ, vel publicatæ non fuerint, cognosci non possunt. Æterna siquidem lex, & jus naturæ, quod in ipsis hominum cordibus impressum est, clarissimoque lumine in omnium mentibus effulget, nec ab ullo proinde ignorari potest, publicari non debuit, *quandoquidem manu formatoris nostri in ipsis cordibus veritas scripserit. Quod tibi non vis fieri, ne facias alteri: hoc & antequam lex daretur, nemo ignorare permissus est, ut esset unde judicarentur etiam quibus non esset data* [*c*]; unde a sacris Literis erudimur hanc legem ab ipsâ mundi origine, ad exitum populi

(*a*) *Probl. Sect.* 29. *probl.* 38. (*b*) *Art. Poet. v.* 399. (*c*) *Aug. in ps.* 57.

puli ex Ægypto non modò apud Judæos, sed apud exteras quoque, barbarasque gentes viguisse, etsi Moysi primùm expresse tradita, ac mirificè publicata fuerit, ut alibi ostendimus. Id eleganter etiam Cicero asseruit dum Lucretiæ factum commemorans, ait, *nec si regnante Tarquinio nulla erat Romæ scripta lex de Stupris, idcirco non contra illam legem sempiternam Sextus Tarquinius vim Lucretiæ Tricipitini Filiæ adtulit. Erat enim ratio profecta a rerum natura, & ad rectè faciendum impellens, & a delicto avocans; quæ non tum denique incipit lex esse cum scripta est, sed tunc cum orta est; orta autem simul est cum mente divina. Quam ob rem lex vera, atque princeps apta ad jubendum, & ad vetandum, ratio est recta summi Jovis (a);* atque Apostolus quoque docuit quod *cum Gentes, quæ legem non habent, naturaliter ea, quæ sunt legis, faciunt, ejusmodi legem non habentes ipsi sibi sunt lex, qui ostendunt opus legis scriptum in cordibus suis, testimonium illis reddente conscientiâ ipsorum (b).*

VII. Hinc refelli facilè poterit Rabbinorum opinio, qui singulorum hominum animos, qui deinde corporibus conjungendi fuerant, eo tempore creatos esse finxerunt, atque in Sinai montis lateribus adfuisse, quo Moyses Decalogum, legemque a Deo sibi traditam Ebreorum populo publicaret; neque enim fieri posse arbitrantur, ut illi servandæ legi obnoxii esse possent, nisi legem ipsam institui, vel publicari cognovissent. Quàm verò temere, ineptissimeque delirent, ex aliis plurimis intelligi potest, sed ex illo præsertim, quod naturæ lex omnium ani-

(a) *Offic.* II. c. 4. (b) *Rom.* c. 2. *vid. Hob. de Civ.* c. 14. §. 3.

animis impressa publicari non indiget, ut antea dicebamus; aut certè, si publicari deberet, id verisimiliùs tunc fieri potuisse videatur cum animi ex optimi, divinique Artificis manu prodirent, & organizato jam corpori conjungerentur, aut ubi primum rationis lumen ipsis affulgeret, aut ubi denique sensim malum, bonumque distinguerent; ideoque temere prorsus, ac inutiliter rationales animæ tunc editæ fingerentur, quæ deinde a corpore sejunctæ, inertes, otiosæ, per aerem vagarentur, ut olim Pythagorici, Stoici, aliique plures existimarunt, qui Rabbinis hac in parte præluxerunt.

VIII. Facilè quoque refelli, vel impugnari poterit Hobii sententia (a), qui omne robur, omnemque vim, quæ in naturali, vel æternâ lege reperitur, ex liberâ Dei voce, sive præcepto repetendam esse opinatur, ut illâ solùm de caussâ divina lex homines cogere, & obligare possit, quòd ab ipso Dei ore prodierit, ipso divinæ vocis oraculo præscripta, ac publicata fuerit; nullum proinde robur habitura nisi divinæ hujus vocis autoritas accessisset. Quamvis enim Hobbio concedatur legem ab ipso Deo, non verò potiùs ab Angelo editam, Moysique traditam fuisse, nullâ tamen ratione concedi poterit tunc ejusmodi legis vim, ac robur incepisse, cùm lex naturæ æterna, ac invariabilis esse debuerit, ut Capite VI. manifestissimè demonstravimus; neque ab externâ promulgatione, sed potiùs ab ipsâ hominis conditione, vel rationali, sociabilique naturâ dependeat.

IX. Quandoquidem verò leges plurimæ, quæ presertim ab hominibus institutæ fuerint, non adeo

(a) *De Cive c. 3. §. ult.*

adeo nitidæ, faciles, diſtinctæque eſſe poſſunt, ut in explicandis, vel exequendis illis obſcuritas, & ambiguitas aliqua non offendatur, illud etiam ad plenam, uberioremque legis perfectionem requiritur, ut ſubinde explicari, vel illuſtriùs exponi debeant. Accedit etiam quod variæ temporis, loci, perſonarum conditiones, vel circumſtantiæ ita plerumque ſapientiſſimos etiam viros ancipites efficiunt, atque in diverſas opiniones abripiunt, ut facilè intelligi, vel definiri non poſſit, quæ in ejuſmodi circumſtantiis legis authoritas haberi debeat; quæ fuerit Legislatoris intentio; an ad ejuſmodi quoque circumſtantias lex extendatur; an peculiaris iſte caſus, de quo diſſeritur, in lege contineri, vel ab illâ potiùs excipi debeat; ut fuſiùs alibi diximus ubi de errore, vel ignorantiâ juris, & facti loqueremur.

X. Itaque ſi de lege, ejuſque vi dubitari contigerit, explicatio quędam, ac interpretatio adhiberi debet, quâ omnis obſcuritas, & ambiguitas auferatur. Ac dubitari certè non poterit, quod explicandæ, vel interpretandæ legis auctoritas in eodem Principe non reperiatur, qui legem ipſam edidit; aut in illo, qui pari poteſtate, vel imperio potiatur, qui nimirum hęreditario, vel alio quocumque jure Legislatoris ſucceſſit. Quemadmodum enim in ipſo vis, & poteſtas illa reperitur, quâ legem ferre, invertere, ac revocare poſſit, ita quoque legem exponere, ac interpretari poterit; cùmque ipſe communi Reipublicæ bono, legum obſervantiæ, civium tranquillitati conſulere debeat, definire etiam poterit, quæ legis vis, amplitudo, vel autoritas ſit futura, ideoque legem ad certas etiam temporis, rerumque circumſtantias exten-

extendere; aut certis quibusdam finibus coercere. Hinc innumeris in locis a sacris Literis, vel utriusque Testamenti libris erudimur; quod Regibus, Sacerdotibus, Episcopis, Conciliis, atque in primis Romano Pontifici explicandæ legis autoritas concessa fuit. Quod si divinam quoque legem, ac naturæ jus, quod variari, vel abrogari non potest, exponere, vel explicare iis licuit, meliori certè jure leges humanas ab ipsis hominibus liberè institutas interpretari illi poterunt.

XI. Quod si a Principibus lex explicata, vel declarata non fuerit, tunc explicatio a communi, vel stabili consuetudine repeti, sive desumi poterit. Quidquid enim non privato, sed publico omnium more, vel consensione receptum, neque a Principibus expresè vetitum, vel abrogatum sit, id a Principibus ipsis tacito veluti consensu probatum censeri poterit; ut ipsa proinde consuetudo liberè, ac tranquillè instituta, & diuturno temporis spatio confirmata veluti nova lex, aut veteris certè legis explicatio haberi debeat: unde communis, ac celebris illa Juris regula quod optima legum interpres est consuetudo [a], quæ proinde meritò definitur *Jus quoddam moribus institutum, quod pro lege suscipitur cum deficit lex* [b]. Ex quo intelligitur consuetudinem irritam, ac injustam esse si legi adversetur; ideoque, si lex edita fuerit, plenùmque robur obtineat, consuetudo impedire non debet, *quominus* legis *veritas prævaleat, & vincat. Nam consuetudo sinè veritate vetustas erroris est* [c], atque ubi lex ex-

 pressa

(a) *Cap. cum dilectus tit. de consuet.* (b) *Can. Consuetudo V. dist. 1.* (c) *D. Cypr. ep. 74. in Can. 8. distin. 8.*

pressa fuerit, *non exemplis, sed legibus* est *judicandum* (a); sive *non tam spectandum quid factum sit, quàm quid fieri debeat* (b). Sed de consuetudine aliquid etiam inferiùs attexemus.

XII. Maxima quoque in dirimendis ambiguitatibus, & explicandâ lege illorum autoritas esse debet, qui legum peritiâ, ingenio, honestate, atque præsertim prudentiâ excellant. Hinc Jurisconsultos, ac Theologos veluti humani, divinique Juris Interpretes adire solemus; atque ubi in explicandâ lege conspirent, illos veluti Duces, certo, ac inoffenso pede sequi nos possumus. Sin verò diffideant, ut fieri plerumque solet, atque in oppositas sententias mirificè inclinent, tunc opinionem illam, eosque duces amplecti debemus, quæ melior, probabilior, ac verisimilior affulserit, ut sequenti Capite demonstrabitur.

XIII. Quod si neque Principem ipsum, neque Jurisconsultos adire libeat, privato quoque judicio legem exponere subinde licet. Cautissimè tamen hæc ipsa privata legis interpretatio adhiberi debet. Incredibilis enim, ac ingenitus amor ille, quo nos diligimus, irrequieta libertatis cupiditas, vehemens affectuum ardor, ac sensibilium rerum illecebræ; animum nostrum sæpissimè in errorem abripiunt, ut *nimis callida, atque malitiosa juris interpretatio* (c) a nobis adhibeatur, ac illa proinde licita existimemus, unde voluptas aliqua oriatur, vel occulta plerumque cupiditas expleatur. Hinc sapientissimos etiam viros, qui cæteris præclarè consulere, aliosque dirigere solent, ubi de se-

(a) *Leg.* 13. Nemo *Cod. de sent. & interloc.* (b) *leg. sed licet* 12. *ff. de officio Præsid.* (c) *Cic. offic. l. c.*

ſeipſis, propriiſque actibus judicare contigerit, plerumque falli conſpicimus, ut deteriorem partem, a quâ cæteros avocaſſent, amplectantur. Itaque cupiditas, & affectus omnis paulisper ſeponi debet; neque repente judicium ferri, vel actus exeri poteſt: ſed ubi cupiditas, ac vehemens animi fervor veluti pacatus conſederit, rerumque veritas, actûs peragendi bonitas, atque malitia tranquillo, ac ſereno rationis lumine appareat, tunc liberè a nobis eligi, vel reſpui poterit. Hinc Serv. Sulpitius a Cicerone maximè commendatur, quod *non magis Juris Conſultus, quàm juſtitiæ fuerit*, ita erat in illo *admirabilis quadam, & incredibilis, & penè divina in legibus interpretandis, æquitate explianda ſcientia, ita ea, quæ proficiſcebantur a legibus, & ab jure civili, ſemper ad facilitatem, æquitatemque referebat* [a].

XIV. In explicandâ verò, vel interpretandâ lege ſpectari plurimùm debet ipſa legis natura, ſive conditio; cum certè non eadem vis, idemque robur in ſingulis legum generibus haberi poſſit. Itaque lex æterna ſemper eadem, conſtans, ac invariabilis eſſe debet, ut nullo proinde pœnarum timore, nullâ mortis inſtantis formidine, nullo cujuſcumque boni, vel maximi, amore violari poſſit. Hinc primis Eccleſiæ ſæculis veluti ſacrilegi, idololatræ, ſummique ſceleris rei cenſebantur, qui tormentorum vi Diis thura adolerent, Chriſtianamque fidem, vel ſimulatè ſolùm ejurarent. Hinc ſapientiſſimus ſenex Eleazar glorioſam potiùs mortem oppetere, quàm ſuillam carnem comedere conſtantiſſimè elegit, ne patrias leges contemnere, externoque ritu Gen-

 tium

(a) Phil. 9.

tium mores amplecti videretur. Hinc etiam Susanna nullâ dedecoris, vel mortis formidine adduci potuit, ut debitam sponso fidem, ac naturæ jus violaret; quod innumeris certè exemplis non modò ex divinis, sed ex profanis etiam Scriptoribus ostendi posset, quorum plura variis in locis opportunè afferentur, ubi de justitiâ, fortitudine, & hominum officiis disseremus. Itaque meritò quorumdam hominum sententia, ab Innocentio XI. Romano Pontif. damnata fuit, qui asserere minimè verebantur mortis vitandæ causa perjurium aliquando licere, si vocum ambiguitas adhiberetur; posse thura Diis adoleri, si tamen intentio ad verum Deum dirigeretur; hominem occidi posse non modò decoris, ac famæ, sed etiam pecuniæ, &, quod ferri certè vix potest, *unius aurei* conservandi studio; Susannam denique perditorum senum libidinem pati potuisse, dummodo interiori animi voluntate ab illorum scelere dissentiret. Sed hæc, aliaque id genus depravatæ doctrinæ portenta sequenti Capite explicabuntur.

XV. Maxima quoque in explicandis legibus varietas oriri poterit ex insigni discrimine, quod inter præcepta legis *affirmativa*, *vel negativa* reperitur. Affirmativa præcepta dicuntur illa, quæ actum aliquem veluti honestum, ac debitum faciendum præscribunt, ut Deum colere, parentes honorare, &c. negativa verò, quæ actum aliquem veluti indecorum, pravum, ac illicitum fieri vetant, ut occidere, furari, &c. Quamvis itaque præcepta singula, sive negativa, sive potiùs affirmativa illa fuerint, ab uno, eodemque fonte, seu lege derivent, ideoque homines obligent, major tamen vis, & autoritas negativis concedi solet, ut nullo unquam tempore

pore violari possint; ideoque actus ille, qui vetitus est, semper illicitus sit, adeoque nunquam fieri possit; unde præcepta ipsa dicuntur obligare *semper*, *& ad semper*, ut semper illicitum, vetitumque sit furari, ac occidere. Affirmativa verò, quæ actum aliquem imperant, non semper obligant, neque semper actum illum exeri jubent; sed in certâ solùm temporis, rerum, loci circumstantiâ, ut aliquo proinde temporis spatio deseri, vel ommitti possint. Sic Deum colere, amoris, aliarumque virtutum actus elicere certis solùm temporibus jubemur, quibus definiendis inter se Theologi diffident, ut Disp. IV. Cap. I. ostendemus.

XVI. Aliqua tamen sunt juris naturalis præcepta, quæ licèt a naturâ ipsâ, vel a Deo præscripta fuerint, cùm tamen ex hominum dispositione, sive contractibus oriantur, poterunt aliquando explicari; atque ubi mortis, alteriusque incommodi timor impenderit, sinè ullâ sceleris labe violari. Sic ex. gr. aliena rapere, sive furari divinâ lege prohibetur; cùm tamen bonorum divisio, sive dominium ex liberâ hominum voluntate, ac fortuito plerumque casu dependeat, illa in commune generis humani, sive naturæ præjudicium, sive hominis perniciem fieri certè non poterat; ideoque qui maximâ, vel extremâ inopiâ, sive necessitate prematur, ut vel mori debeat, vel aliquid ex alienis bonis surripere, tunc iis liberè veluti propriis uti poterit. Qui mortem aliter evadere, propriæque saluti consulere non potest, quàm si alienas segetes diripiat, id jure præstare poterit, antiquius enim, longèque efficacius est illud naturæ jus, quo quilibet hominum seipsum defendere, vel conservare potest, quàm illa bo-

norum divisio ab hominibus instituta: quâ divisione sublatâ, omnis etiam divinæ legis autoritas, quâ furtum prohibetur, in ejusmodi peculiari casu cessare debet; sive non legis quidem autoritas, roburque imminuitur, sed materia solùm huic legi subjecta variatur, ut ampliùs in communi, vel generali lege minimè contineatur.

XVII. Quod si divini quoque juris præcepta commodè explicari, vel benignè exponi subinde possunt, meliori certè jure id fieri poterit in humanis legibus, quæ liberè sunt ab hominibus institutæ, ideoque pro variâ temporis conditione variari, dirimi, sive cessare solent. Communis est itaque Jurisconsultorum, ac Theologorum omnium sententia, quod humanæ leges, sive civiles, sive sacræ illæ fuerint, cum gravi incommodo obligare non possunt; atque illam Legislatoris mentem fuisse meritò existimatur, ut in illo casu, quo ex legis observantiâ mortis, alteriusve gravis incommodi periculum oriatur, lex ipsa cesset, ac veluti extinguatur. Communis est etiam opinio, quod *leges sunt interpretandæ benigniùs, quò voluntas earum conservetur* (a); ut illæ nimirum faciliùs, atque alacriùs ab hominibus observentur: unde etiam celebre effatum illud constanti Jurisconsultorum, ac Theologorum omnium voce mirificè confirmatum, quod odiosæ leges restringi, vel mitiùs exponi debent; privilegia verò, sive favorabiles leges sunt ampliandæ, atque alia id genus plura, quæ a Jurisconsultis, ac Theologis adhibentur. Tantum itaque abest, ut in ejusmodi casibus legem violare non liceat,

(a) *Celsus l. 18. ff. de leg. senatusque cons.*

liceat, ut ille potiùs veluti prudens meritò existimetur, qui *epicheiâ*, sive prudentiâ noverit legum dignitati, simulque proprio commodo, atque incolumitati consulere. Hinc in Evangelio (a) David a Christo commendatur, quod ex quinque panibus propositionis, quibus ex veteris legis præcepto solis Sacerdotibus vesci licebat, in maximâ necessitate comederit; cùmque nullus alius ensis suppeteret, quo se tueretur, Goliath ensem, qui in Templo veluti anathema appensus fuerat, arripuerit; quod innumeris etiam exemplis aliis mirificè confirmatur.

XVIII. Atque hactenus quidem de legitimâ, ac justâ legis interpretatione, vel explicatione, quæ vel a Principe, sive Legislatore, vel a consuetudine, vel a privatis etiam, prudentibus viris adhiberi subinde potest. Proximum est, ut aliqua de legis dispensatione attexamus, quæ ad interpretationem, explicationemque legis maximè accedit.

Cùm itaque in humanis actibus, in ipsis rerum, personarum, loci, vel temporis circumstantiis tanta varietas esse soleat, ut illa, quæ in commune Reipublicæ bonum edita, sive præscripta fuerint, aliquando noxia, vel incommoda videantur, optimo, sapientissimoque consilio institutum esse conspicimus, ut aliquando legis autoritas relaxetur, sive in legibus ipsis dispensatio, ubi id meritò, ac prudenter fieri poterit, concedatur. Hinc dispensatio communiter definitur *relaxatio juris communis cum cognitione causæ facta in quibusdam casibus ab eo, qui habet jurisdictionem*. Dicitur relaxatio juris communis, ut ab interpretatione distinguatur, in quâ legis autoritas non minuitur, aut aliquâ

(a) *Matth. c. 12. v. 4.*

ex parte relaxatur, sed solùm exprimitur, peculiarem illam personam, sive casum, de quo disputari contigerit, in communi lege non contineri. Fieri verò, sive concedi debet in aliquibus solùm casibus, partim ut a privilegio distingui possit, quod perpetuum esse plerumque solet, ac veluti *privata lex* quædam haberi debet; partim etiam ut ab integrâ legis abolitione, vel abrogatione secernatur. Autoritas etiam in dispensante, vel jurisdictio requiritur; alioquin legis robur infringere, minuere non posset; ideoque par, & æqualis autoritas in ferendâ, vel dispensandâ lege requiritur: unde inferior in lege, quæ a superiore præscripta fuerit, dispensare non potest, nisi id ipsi ex superioris imperio concessum fuerit. Ut denique dispensatio justa, ac legitima sit, postremò requiritur, ut non temere, & inconsultò, solo nimirum Principis arbitrio, sive rogantis desiderio, sed ex aliquâ rationabili caussâ concedatur, quæ tantò major, & gravior esse debet, quantò nobilior, utilior, atque severior est illa lex, cui dispensationibus ejusmodi derogatur: alioquin ejusmodi dispensationibus, quas immeritò concedi contingeret, legis autoritas, ac dignitas, moralis disciplinæ severitas sensim languere, vel extingui propemodum videretur. Hinc optimè a Tridentinâ Synodo definitur quod *si urgens, justaque ratio, & major quandoque utilitas postulaverint, cum aliquibus dispensandum esse, id caussâ cognitâ, ac summâ maturitate, atque gratis a quibuscumque, ad quos dispensatio pertinebit, aliterque facta dispensatio subreptitia censeatur* (a).

Cui

(a) *Sess. 25. v. 18. de ref.*

Cui quidem saluberrimo Tridentini Concilii decreto non modò perennis Ecclesiæ consuetudo, quæ primis etiam temporibus floruisse conspicitur, sed ipsa quoque Apostolorum exempla præluxerant, ut ex innumeris Ecclesiasticæ historiæ locis apparet. Itaque reprehendi meritò poterit qui sinè caussâ, vel prorsus immeritò dispensari desiderat, ac solo libertatis, & voluptatis amore a communi legis onere solvi, vel eximi curet. Ille nimirum Principem, qui *nihil est aliud*, ut præclarè monuit Aristoteles, *quàm custos juris* [a], tacitè impellit, ut immeritò legem infringat, ejusque robori, ac dignitati plurimùm detrahat: unde ejusmodi dispensatio, sive petentem subditum, sive etiam Principem ipsum consideres, prorsus illicita censeri debet; ideoque licèt validè concedatur, cùm certè lex ipsa solo Principis imperio, seu voluntate sublata, vel abrogata fuerit, licitè tamen adhiberi non potest, cùm naturalis juris obligatio perseveret, atque ex illicitâ dispensatione, vel ipsius usu scandalum plerumque oriri consueverit.

XIX. Quod si dispensatio non modò sinè caussâ peti, sive concedi contigerit, sed etiam *obreptione*, vel *subreptione* quadam fuerit impetrata, falsa nimirum exponendo, vel reticendo vera, ut Principis animus, qui alioquin legem dirimere, vel dispensare non vellet, faciliùs inclinetur, tunc dispensatio non solùm illicita, sed etiam invalida censeri debet; nisi fortasse veritas illa, quæ suppressa, vel falsitas, quæ exposita fuerit, ejusmodi sit, ut quamvis etiam expressa, vel omissa foret, Principem tamen a concedendâ gratiâ minimè retardasset,

(a) *Ethic. Nic. V. c. 10.*

ſet, ut accuratè, ac luculenter etiam expreſſit Innocentius III. in Capit. *Super litteris* de Reſcriptis. Sed hæc, aliaque id genus plurima apud Juriſconſultos, & Theologos, qui longâ de his oratione diſſerunt, haberi poterunt. Aliqua potiùs de legis abrogatione, ſive revocatione dicenda nobis ſuperſunt.

XX. Communis eſt itaque opinio quod lex poſitiva, ſive humana, ſive divina illa fuerit, aliquando abrogari, reſcindi, deleri, vel revocari meritò poteſt (a). Quemadmodum enim lex poſitiva a ſolo Principis, ſive Legislatoris arbitrio in commune Reipublicæ bonum, ac civium utilitatem poſita, ſive præſcripta fuit; ita quòque pro variâ temporis conditione, ubi nimirum id Reipublicæ utilitas exigere videatur, ita revocari, vel abrogari poterit, ut omnem vim, vel obligandi robur amittat; quod innumeris certè exemplis, tum ex hiſtoriâ profanâ, tum ex ſacris etiam Literis facilè oſtendi poſſet. Sic veterem Moſaicam legem, quæ ab ipſo Deo ſolemniter adeo conſtituta, vel confirmata fuerat, Chriſti Redemptoris funere abrogatam eſſe jam diximus. Sic quamvis Eccleſiæ leges, quæ ad morum honeſtatem, fidemque pertinent, *irreformabiles* ſint, ut præclarè docuit Tertullianus (b); leges tamen aliæ, quæ ad exteriorem cultum, & Eccleſiæ regimen pertinebant, & primis Eccleſiæ ſæculis ab Apoſtolis, Patribus, Conciliis editæ fuerant, a poſterioribus deinde Conciliis, ſunt revocatæ. Sic denique nulla natio optimis licèt, ſapientiſſimiſque legibus inſtituta deprehendi poterit, in quâ

(a) *vid. Cic. epiſt. ad Artic. III. ep. 23.* (b) *de virgin. vel. c. 1.*

quâ leges ipsæ rescissæ, mutatæ, vel abrogatæ non fuerint, ut a Gravina, Pufendorfio, aliisque innumeris demonstratur.

XXI. Neque solùm posteriori lege, sive decreto lex aliqua revocari poterit, sed constanti quoque legitimâ, ac diuturnâ consuetudine. Cùm enim legitima consuetudo novæ legis instar haberi possit, ut paullò superiùs ostendimus, sicuti novâ lege veterem legem abrogari posse jam diximus, ita quoque lex ipsa consuetudine poterit abrogari. Quemadmodum tamen consuetudo legis vim habere non potest, nisi conditiones aliquæ accedant, ita quoque conditiones aliquæ requiruntur, ut lex aliqua rite instituta contrariâ consuetudine abrogetur. Itaque primò requiritur, ut consuetudini Legislatoris consensus tacitus, vel expressus accedat; tota nimirum viris, & autoritas, quæ consuetudini concedi solet, ex ejusmodi consensu veluti fonte deduci debet; ideoque si Princeps editam legem nullâ consuetudine violari pateretur, si oppositos actus nullos, irritos, ac injustos esse decerneret, præsertim verò si legis contemptores, novæque consuetudinis assertores minis, ac pœnis etiam coerceret, dubitari certè non poterit, quin consuetudo prorsus illicita censeri debeat, vel abusus potiùs, ac inviolatæ legis contemptus existimari. Si tamen ejusmodi consuetudo, licèt invito, ac reluctante Principe sit instituta, semper eadem, constans, ac invariabilis perseveret, ac legitimâ demum temporis præscriptione confirmata fuerit, tunc veterem legem abrogare, novæque legis vim sortiri illa poterit; diuturnâ siquidem temporis consuetudine, ac legitimâ præscriptione legem abrogari, sive consuetudini robur accedere civilibus, atque canonicis juribus

bus erudimur; ideoque consuetudini jam præscriptæ Principis etiam consensus accedere existimatur. Quæ verò temporis diuturnitas requiratur, ut consuetudo præscribi possit, etsi non eadem sit Jurisconsultorum omnium opinio; plerique tamen existimant in civili, communique jure 10. saltèm annorum spatium requiri, in ecclesiasticis verò, quæ puriores, sanctioresque esse debent, non nisi 40. annorum præscriptionem sufficere, ut veteri legi oppositâ consuetudine derogetur.

XXII. Quemadmodum verò legi jam institutæ contrariâ consuetudine derogatur, ut ipsa proinde legis vis, & autoritas ex populi more pendere quodammodo videatur, ita quoque plurimi existimant, quod legis autoritas ex populi consensu, vel acceptatione dependeat; ideoque lex veluti abrogata, vel irrita censeri debeat, nisi libera populi acceptatio, sive consensus accedat. Sed hæc opinio nullâ ratione defendi poterit. Si enim legis autoritas ex populi consensu penderet, ferendæ legis potestas potiùs in subditis, quàm in Principe resideret; lex à consilio nullo discrimine distingueretur; ac Princeps legem solùm, sive legis materiam veluti consiliarius proponeret, quam deinde populi libero suffragio confirmare, sive respuere possent, ut illi robur, ac obligandi vim, in quo legis essentia, sive natura consistit, adiicerent; nulla denique legum dignitas foret, quæ facilè rescindi, ac violari non posset: unde Principum auctoritas, Civium tranquillitas, atque Reipublicæ bonum funditus everti, vel extingui deberet. Hinc meritò illorum sententia ab Alexandro VII. proscripta fuit, qui asserere non erubuerant *populum non peccare, etiamsi absque ullâ*

ullâ caufsâ non recipiat legem a Principe promulgatam ; cùm certè ferendæ legis autoritas Principibus, independenter a populi confenfu, divino, ac naturali jure conceffa fuerit, ut fuperiori Capite clariffimè demonftravimus.

XXIII. Si tamen Legislator ipfe, ubi pervicacem populi refiftentiam viderit, legem impune violari permittat, atque oppofitâ confuetudine legi derogari patiatur, tunc legem ipfam refcindere, vel abrogare præfumitur; ideoque tunc legis autoritas, non ex pervicaci quidem populi repugnantiâ, fed potiùs ex libero Principis confenfu minui, vel extingui concipitur. Atque optimo fanè confilio id aliquando fieri confpicimus, ut Principes ipfi leges a fe editas violari, vel abrogari patiantur; cùmque illas non in commune Reipublicæ bonum, cujus amore præfcriptæ fuerant, fed potiùs ex pravo fubditorum animo, illorumque vitio in Reipublicæ, vel civium perniciem, legum dedecus, atque imperii diffidium cedere viderint, communi potiùs Reipublicæ tranquillitati, vel diffidentium civium defiderio confulere amantiffimè velint, quàm decoris, ac imperii proprii dignitatem civium fanguine, ac rebellium cædibus tueri.

Quod fi libera populorum confenfio ad legis robur a fapientiffimis etiam viris requiritur, & *ipfa leges non aliâ ex caufsâ nos tenere* dicuntur, *quàm quod judicio populi recepta funt* [a], id negari facilè poterit; vel ita potiùs intelligi ut illa populorum confenfio, quæ Principem elegit, atque illi imperium, vim, poteftatemque contulit, legibus etiam illis vim, confenfumque

(a) *Celfus leg. 18. ff. de leg. fenatufque conf.*

que præstiterit, quas ille subinde in Reipublicæ bonum proponeret: unde *quod Principi placuit, legis habet vigorem, utpote cum lege regiâ, quæ de imperio ejus lata est, populus ei, & in eum omne suum imperium, & potestatem conferat* [a].

CAP. X.

De Conscientia, ejusque divisione.

I. MAxima, & incredibilis illa legum varietas, quas dirigendis hominum moribus partim a naturâ ipsâ, partim a Deo, partim denique ab hominibus institutas esse jam diximus, inutilis propemodum videretur, nisi ab hominibus illæ cognoscantur; nisi vivido quodam, intimoque sensu in singulis actibus exerendis illarum vis, & autoritas deprehendatur; nisi denique voluntas ipsa de operis bonitate, sive malitiâ ritè judicare, vel definire ita posset, ut liberè deinde bonum actum amplecteretur, legemque servaret; vel ad malum potiùs inflecteretur, ac legem violaret.

II. Necessarium itaque fuerat, ut non modò lex aliqua liberis hominum actibus dirigendis præscriberetur; sed ut insuper alio puriori, vel interiori lumine mens dirigeretur, quo non solùm legem ejusmodi sancitam, vel editam esse cognosceret, simulque actum ipsum, accidentia, & circumstantias omnes accuratissimè circum-

(a) *Ulpian. leg. 32. ff. de const. Princ.*

cumſpiceret, verùm etiam nitidè adverteret actum ipſum ab ejuſmodi lege diffidere, vel potiùs cum ipsâ lege congruere. Hinc meritò Theologos, ac Philoſophos omnes in hoc mirificè conſpirare conſpicimus, ut conſcientiam veluti proximam actuum humanorum legem, editæ, vel ſcriptæ legis interpretem velint, melioremque in exerendis humanis actibus ducem haberi poſſe; ut omnis proinde legum autoritas languere videatur, niſi conſcientiæ lumen accedat. Quemadmodum itaque de legibus ipſis ſuperiori loco plurima diſſeruimus, ita nunc varia de conſcientiæ viribus, ejuſque diviſione complecti juverit, ut inde quidquid ad humanos actus ſpectare poterat, fæliciter abſolvatur.

III. Atque, ut obſcuritas omnis, & ambiguitas, quæ ex vocibus oriri fortaſſe poterit, dirimatur, obſervare juverit conſcientiam duplici modo concipi, ſive ſpectari poſſe. Aliquando nimirum *conſcientiæ* nomine intelligitur illa cognitio reflexa, quâ actus ille, qui exeritur, ejuſque circumſtantiæ nitidè cognoſcantur; etſi nulla legis cognitio habeatur, ſive certè actus ille cum lege minime comparetur. Atque ejuſmodi certè conſcientia in homine haberi debet, quotieſcumque non temere, & inconſultò, ſed prævio rationis lumine, ac humano modo operetur, ut fuſiùs alibi declaravimus; ideoque tunc homo propriæ operationis conſcius eſſe cenſetur, quando nitidè, clariſſimèque cognoſcit quidquid intellectu, ac voluntate peregerit, ſive peragere meditetur. Aliquando verò conſcientiæ nomine intelligitur actus ille intellectûs, quo non modò actum ipſum cognoſcimus, ſed etiam legem, quâ talem actum præſcribi, vel prohiberi conſpicimus; ideoque

que actum legi conformem, sive difformem esse intelligimus. Si conscientiæ nomine sola actûs cognitio intelligatur, in quâ lex ipsa, vel ordo cum lege non deprehendatur, illa quidem requiritur, ut actus humanus, vel bonus, vel malus haberi possit, ut alibi ostendimus, cum de ignorantiâ loqueremur; non tamen sufficit, ut bonitas, vel malitia moralis habeatur. Cùm enim bonitas ipsa, sive malitia moralis oriatur ex ordine, quem actus humanus præviâ cognitione elicitus habet ad legem, vel finem sibi constitutum, clarissimè apparet, quod non solùm actus ipse cognosci debet, simulque lex, ad quam talis actus dirigitur; sed etiam connexio, vel repugnantia, quæ in actu ejusmodi cum lege propositâ reperitur.

IV. Itaque conscientia illa, de quâ dissterimus, est illa cognitio reflexa, quæ simul actum voluntatis, & legem considerat, eumque ordinem, qui inter actum ipsum, ac legem reperitur; ideoque talem actum veluti illicitum, sive debitum esse cognoscit. Hinc optimè definitur conscientia *judicium actuale practicum, dictans quid in particulari sit faciendum, vel ommittendum: judicium* quidem, quia, ut antea dicebamus, non modò actum apprehendere, sive concipere debet; sed etiam de ipsius bonitate, sive malitiâ judicare; *practicum* verò dicitur, quia non actus merè possibiles, scientiæ instar, contemplatur, sed illos veluti futuros, sive proximè eliciendos considerat; additur postremò quod illa dictat, quid *in particulari* fieri, vel potiùs omitti debeat, ut a synderesi distinguatur, quæ universalia solùm principia considerat, *ut quod tibi non vis, alteri ne feceris;* simulque a prudentiâ, quæ conclusiones univer-

sales

sales ex principiis ipsis deducit, unde conscientia veluti proxima, & immediata lex singulos actus inspicere, ac dirigere debet, & voluntatem ad ipsos inflectere. Sed clariùs etiam hujus reflexæ cognitionis, sive conscientiæ vis, & autoritas cognosci poterit, ubi advertatur, quod omnis moralis bonitas, atque malitia ex conscientiâ ipsâ proximè deduci debet; ut ipsa proinde lex obligare, bonum, vel malum actum efficere non possit, nisi conscientiæ lumen, judicium, sive dictamen accedat. Hinc fieri plerumque solet, ut actus aliquis non sit contra legem, & tamen malus sit; alter verò malitiâ careat, etsi legi opponatur: quod illustriùs adhuc intelligi poterit, ubi varia conscientiæ divisio exposita, vel explicata fuerit.

V. Itaque communi Philosophorum, ac Theologorum omnium consensu in varias species conscientia distingui solet, *certam* nimirum, *dubiam*, *erroneam*, *scrupolosam*, atque *probabilem*, de quarum singulis, illarumque legibus breviter differemus.

Conscientia *certa*, vel *recta* vocatur illa, quæ actum, legem, circumstantias omnes, ideoque malitiam, & bonitatem actûs nitidè, distinctèque cognoscit; sive quæ principiis, atque argumentis certis innititur, ut de bonitate, vel malitiâ actûs dubitare non possit, sed certò sibi conscia sit actum lege præscriptum, seu vetitum esse; ideoque se legem violare, vel implere, si actum illum exerat, vel omittat.

Conscientia *erronea*, vel *falsa* vocatur illa, quæ temere, vel falsò de lege, ideoque de bonitate, seu malitiâ operis judicat, atque certò existimat actum aliquem esse malum, vel legi contrarium, qui revera bonus sit, ac legi co-

hæreat; sive actum esse bonum, qui revera lege prohibitus, pravusque sit: unde conscientia erronea ab errore, vel ignorantiâ legis exoritur.

Quod si error ille non certis, vel probabilibus saltèm rationibus innitatur, sed animus levissimis solùm conjecturis de operis bonitate, sive malitiâ judicet, tunc conscientia *scrupulosa* vocari solet.

Conscientia dubia dicitur illa, quæ de operis bonitate, seu malitiâ definire non potest; cùmque pares ex utrâque parte rationes inveniat, paribus etiam ex utraque parte momentis inclinat, seu potiùs inter utramque partem suspensa reperitur.

Conscientia probabilis est illa, quæ non certis quidem, ac evidentibus, sed probabilibus solùm rationibus innixa in unam partem, sive sententiam inclinat, ut tamen oppositam partem, sive sententiam probabilem esse conspiciat.

VI. His ita suppositis, ac explicatis pro vario conscientiæ, vel cognitionis genere, variæ quoque leges constitui, vel definiri solent, quibus in exerendis actibus dirigamur.

Illud itaque in primis veluti certum, perspectissimumque supponi debet, quod ubi conscientia recta, vel certa fuerit, certò nimirum, ac evidenter operis bonitatem, sive malitiam nobis ostenderit, illam veluti ducem sequi debemus, atque actum illum exerere, qui legi conveniens, sive lege præscriptus cognoscatur; atque ab illo recedere, qui legi contrarius videatur. Cùm enim actus quilibet ad legem dirigi debeat, ac moralis bonitas, sive malitia oriatur ab ordine, quem actus ipse habet cum lege, ubi bonitas ipsa, sive malitia nitidè, certòque cognoscatur, intellectus illam amplecti debet; alioquin,

quin, si ab ejusmodi cognitione, sive normâ recederet, actum legi oppositum eligere, ideoque legem violare vellet: in quo omnem actûs humani pravitatem positam esse jam diximus.

VII. Tanta verò hujus conscientiæ certæ vis, & autoritas in dirigendis humanis actibus esse debet, ut quamvis illa de lege, sive bonitate, & malitiâ temere, ac falsò judicet, ideoque erronea sit, dummodo tamen id illa vetitum, sive præscriptum esse existimet, quod revera vetitum, sive præscriptum non est, si ab ejusmodi cognitione recedat, vel contra conscientiam erroneam operetur, nihilominus peccare debeat; ut ex. gr. si quis certò crederet festucam furari peccatum esse, & tamen illam furaretur, furti peccatum committeret; quia nempe voluntatem sic affectam habet, ut legem violare velit, & actum illum, quem certò legi contrarium, ac lege prohibitum existimat, liberè, ac pervicaciter amplectatur.

Sic etiam error ille, vel conscientia erronea a peccato plerumque excusat, ut ex. gr. qui certò crederet licitum esse arma furioso domino restituere, idque præstaret, a peccato liber, & immunis videretur. Quæ tamen omnia intelligi debent de errore, vel ignorantiâ, quæ facilè vinci, vel superari non possit. Si enim error ipse vincibilis foret, facilè nimirum vinci deberet, ac posset, ut alibi diximus, tantum abest ut a peccato excuset, ut potiùs error ipse peccatum censeri debeat. Unde clarissimè apparet, quod in quibusdam casibus ille, qui errore, vel ignorantiâ vincibili operatur, sive conscientiâ erroneâ dirigitur, quæ revera culpabilis, ac vitiosa sit, quemcumque ex oppositis actibus elegerit, sive operetur, sive non

operetur, semper tamen peccabit. Si enim contra conscientiam erroneam, quâ proximè, & immediatè dirigitur, operetur, ideoque actum illum eliciat, quem conscientiâ erroneâ vetitum esse existimet, peccare debet, cùm in ipsius actu malitia, vel pravitas illa reperiatur, quæ ad peccatum ipsum requiritur. Si verò secundùm conscientiam operari voluerit, sed contra legem, quam vitiosè, vel culpabiliter ignorat, legem nihilominus violabit, cùm ab ejusmodi errore non excusetur, ideoque ex utraque parte peccatum admittet. Ejusmodi verò peccandi necessitas, quæcumque illa sit, peccati labem minuere, vel excusare non potest, cùm illa perfectè libera sit, hoc est a liberâ, sive culpabili ignorantiâ oriatur. Hinc Scriptura reos admissi sceleris esse definit qui Christi fidem extinguere, & fideles omnes perimere nitebantur, etsi certò illi crederent se ritè operari. Deoque placere, *ut omnis, qui interficeret illos, arbitraretur obsequium se præstare Deo* [a]; *quod* Apostolus exemplo proprio confirmat, qui se *indignum esse* fatetur *vocari Apostolus, quoniam persecutus erat Ecclesiam Dei* [b], etsi id vehementi Judaicæ legis amore, patriæque consuetudinis zelo, ex erroneâ nimirum conscientiâ, præstitisset; quemadmodum etiam clementissimus generis humani Redemptor jam moriturus a Patre veniam scelestissimis viris exoravit, qui illum morti addixerant, quamvis illos id errore, vel ignorantiâ fecisse fateatur; siquidem error ille culpabilis fuerat, ideoque immane Deicidii scelus minuere, vel elevare non poterat.

VIII. Mitiùs verò de conscientiâ scrupolosâ sen-

(a) *Joan. c. 16. ver. 2.* (b) *Corinth. I. c. 15. ver. 9.*

sentiendum est, de illo nimirum, qui levissimis rationibus, & conjecturis innixus aliquid vetitum, vel malum esse veretur, ideoque sollicitè, & anxiè ab illo deflectit. Quamvis enim scrupulus plerumque ex errore, vel ignorantiâ oriri soleat, cum animus rite de operis bonitate, sive malitiâ judicare non potest, scrupulosa tamen conscientia ab erroneâ distingui debet. Atque in primis hoc insigne discrimen inter utramque reperitur, quod erronea conscientia ex errore juris, & facti derivat; scrupulosa verò ex solâ plerumque facti ignorantiâ dependet: unde doctissimos etiam viros, qui legum peritiâ, ac ingenio mirificè excellant, ceterisque consulere optimè noverint, scrupulis, & anxietatibus torqueri conspicimus, quòd eadem consilia sibi ipsis exhibere non possint, quibus alios dirigere perfectè solent; se legibus illis teneri existiment, a quibus alios solutos, & immunes esse cognoscunt; se denique legem violare vereantur, quam ceteri sanctissimè observent. Tanta similiter in ipsis anxietas, & ægritudo esse solet, ut etiamsi doctissimi viri consilium, vel auctoritas accedat, semper tamen diffidant, illi parere detrectent, illum decipi vereantur, ideoque animum assiduis veluti fluctibus æstuantem experiantur; cumque se aliquando legem implere, animumque pacare posse arbitrentur, ubi consilium illud elegerint, ex quo serenitas, atque tranquillitas oriri posse videbatur, novis tamen, & acrioribus stimulis, ac ambagibus irretiantur.

Qui denique conscientiâ erroneâ operatur, de operis bonitate, sive malitiâ solicitus esse non solet; ideoque legem inquirere, operis circumstantias scrutari non curat, unde error il-

le culpabilis, ac vitiosus meritò existimatur. Qui verò scrupulis torquetur, a peccato, ejusque amore longissimè abhorret; cùmque singulas operis circumstantias, legem, consilia circumspexerit, se tamen peccare, atque eodem animo, quo peccatum contemnere, & aversari constantissimè satagit, se peccatum ipsum inquirere, & amplecti formidat. Ex quo certè tanta perplexitas, perturbatio, ambiguitas, atque irrequieta æstuantis animi ægritudo oriri solet, ut nihil gravius effingi possit, nihilque piis præsertim animis contingere, quod illos vehementiùs excruciare, vel dilaniare posse videatur: quod illi solum intelligere possunt, quos scrupulis, & anxietatibus ipsis aliquando torqueri, vel agitari contigerit.

IX. Exinde verò facilè apparet, quod scrupulos ejusmodi expellere, scrupulosam conscientiam deponere, sive contra illius consilia operari debemus; & quemadmodum variis ex caussis anxietas, vel scrupulus oriri solet, ex ipsâ nimirum sanguinis, vel corporis habitudine, quâ graves, ac molestas imagines versare, vel subinde fovere solemus; ex acriori, subtiliorique mentis acumine, quo singula inquirimus, & evidentiam illam, ac certitudinem in moribus dirigendis acquiri posse putamus, quæ in cæteris scientiis haberi solet, ideoque tandiu soliciti sumus, quamdiu splendor ille nobis affulgeat; denique ex justissimo, & occulto Dei consilio, qui puriores etiam, sanctissimosque viros his doloribus, & angustiis premi permittit, ut uberiori deinde gloriâ exornentur, ita quoque contra ejusmodi conscientiam plurimùm juverit illa complecti, quæ animum exhilarent, atque a molestis illis imaginibus avocent; sibi deinde

de persuadere in moralibus humanam solùm, ac moralem certitudinem, qualis ex sapientis, ac prudentis viri consilio exoritur, sufficere; in optimi denique, amantisque patris clementiâ quiescere, & confidere, cui tranquillo, hilari, ac seno animo servire jubemur. Nihil tamen efficaciùs ab hoc animi vitio, vel ægritudine liberare nos poterit, atque animi tranquillitatem restituere, quàm si gravis alicujus, prudentisque viri consilio innixi scrupulos contemnere, & contra illos operari nitamur; sensim nimirum illius scrupulosæ conscientiæ vanitas dissipabitur, atque animo serenitas orietur.

X. Quod si sepositis pravis affectibus, omnique perturbatione, vel ægritudine animus legem, & argumenta singula rite consideret; atque ex utraque parte pares rationes inveniat, ut ex quâ parte bonitas reperiatur, definire non possit, sed ambiguo quodam judicio inter utrumque pendere debeat, vel æquali pondere in utrumque inclinetur, simulque ab utroque recedat, in quo conscientiam dubiam positam esse jam diximus, tunc operari non licet, nisi priùs ambiguitas illa, vel dubium deponatur. Si enim pares ex utrâque parte rationes appareant, neque cognosci possit, an actus ille vetitus, vel licitus sit, qui temere partem unam potiùs, quàm alteram amplecteretur, peccandi periculo se exponeret, dum illam fortasse potiùs eligeret, quæ legi contraria sit, ideoque pravitatem aliquam conjunctam habet; is verò, qui temere, & inconsultò sese peccandi periculo exponit, manifestissimè peccat cùm periculum ipsum, veluti peccati caussam liberè velit, ideòque etiam peccatum, quod ex periculo, veluti causâ liberè volitâ sequitur, amare, seu vel-

le meritò exiſtimetur. Hinc expreſsè docet Scriptura, quod *qui amat periculum peribit in illo* [a], ex quo D. Thomas optimè inferre potuit, quod *ſi ille, qui plures poſſidet prabendas, in quandam dubitationem inducitur ex contrarietate opinionum; & manente tali dubitatione plures prabendas habet, periculo ſe committit, & ſic procul dubio peccat* [b]. Ubi itaque in eligendis, vel exerendis actibus animum noſtrum ſic ancipitem eſſe contigerit, ut facilè definiri non poſſit, utrum actus aliquis licitus, vel illicitus ſit, actum omnem ſuſpendere ille debet, nihilque temere definire, donec alterutrâ ex parte nova ratio, vel authoritas accedat, quæ dubium illud, ac ancipitem animi ſententiam in partem unam inflectat. Quod fieri certè facilè poterit, ſi res iterum accuratiùs perpendatur; ſemper enim, aut ex novæ rationis ſuffragio, aut ex prudentis viri conſilio novus veritatis ſplendor, novumque robur accedet, quo ambiguitas illa dirimatur, & animus in unam potiùs, quàm alteram partem inclinetur.

XI. Quod ſi adhibitâ quoque novâ diligentiâ dubius adhuc animus perſeveret, neque ab opere deſiſtere liceat, ſed temporis anguſtiâ, rerumque conditionibus alterutrum eligere quis compellatur, communis illa regula adhiberi debet, quod ſemper *in dubiis tutior pars eſt eligenda*, illa nimirum, quæ a peccati periculo remotior eſſe conſpicitur. Illa verò ſecurior, atque a periculo peccandi remotior cenſeri debet, non quæ libertati faveat, vel hominis deſiderio cohæreat, ſed illa potiùs, quæ Legis dignitati conſulere videatur. Nec immeritò quidem

(a) *Eccl. 3. v. 27.* (b) *D. Th. quodl. 8. art. 3.*

dem Legi potiùs, quàm libertati consulere debemus; nimirum ubi vel Legem violare, vel arbitrii vim, libertatemque coercere quis debeat, legem potiùs incolumem servare, quàm libertatem sequi tenetur. Communis enim, atque certissima naturæ Lex esse debet, quod *in dubiis melior est conditio possidentis* *; ideoque dum alterâ ex parte lex reperitur, quæ actum illum exeri vetat; ex alterâ verò libertas, quæ in utramque partem inflecti, & actum illum exerere potest, atque ambigimus utrum in tali casu legis autoritas cesset, seu violari illa possit, Legi potiùs consulere debemus, cujus possessio, & autoritas certa est; quàm arbitrii libertati favere, quam adhuc dubiam, ambiguam, & incertam esse conspicimus. Hinc meritò a Patribus, atque Conciliis erudimur, quod *in his, quæ salutem animæ respiciunt, ad vitandos graves remorsus conscientiæ pars securior est tenenda* [a]; quod *in his, quæ dubia sunt, quod certius existimamus, tenere debemus* [b]; quod *in his rebus, in quibus nihil certi possumus invenire, nihil certum voluntas nostra definiat, sed pendeat inter utrumque* [c]; quod denique *graviter quis peccaret in rebus ad salutem animæ pertinentibus, vel eo solo quod certis incerta præponeret* [d]; quod innumeris aliis authoritatibus confirmari facilè posset, nisi perspicuitas ipsa, & constans Philosophorum omnium, ac Theologorum consensus id manifestissimè ostenderet.

XII.

(a) *Conc. Vien. c. exivit de verb. signif.* (b) *Cap. juvenis de sponsal.* (c) *D. Bernar. de volunt. nostra sub. divina.* (d) *Aug. lib. I. de Bapt. c. 3.*

* In pari caussa possessor potior haberi debet, *Dig. lib. I. Tit. 17, de div. reg. Juris* 128.

XII. Utinam verò, quemadmodum Theologi in explicandis conſcientiæ dubiæ legibus maximè conſpirant, ita quoque in definiendis probabilis conſcientiæ legibus convenirent, atque accuratè nobis exponerent quantum ejuſmodi probabilis conſcientiæ vis, & autoritas extendi debeat! Si enim illi ſepoſito partium ſtudio, ſolo honeſtatis amore puriora Moralis principia, ipſumque rationis lumen hac in parte ſequuti certiſſimis etiam Patrum veſtigiis inſtitiſſent, incredibilis illa opinionum varietas, quæ leges omnes divinas, ac humanas eludere, vel extinguere prorſus conſpicitur, eximiam hanc diſciplinam miſerrimè non deturpaſſet, nec humanos animos in libertatem, voluptatemque proclives mirificè non infeciſſet. Ut itaque celeberrima hæc quæſtio, ſive ſententia, ex quâ veluti ex uberrimo fonte errores plurimi derivarunt, atque in dies incredibili animorum pernicie ſerpere conſpiciuntur, meliori quo poterit ordine dirimatur, juverit opiniones ipſas accuratè exponere, quæ apud Philoſophos, atque Theologos circumferentur; deinde verò meliorem, certioremque ſententiam ita defendere, ut certa, atque tutiſſima morum regula in eliciendis humanis actibus, ſive opinionibus ſeligendis demonſtretur.

XIII. Illud itaque initio ſupponi debet, quod duplex probabilitatis cauſſa, & origo, ſive probabilitas ipſa diſtingui ſolet, *intrinſeca* nimirum, atque *extrinſeca*. Intrinſeca dicitur illa, quæ ex rationibus ipſis deducitur, quibus animus in ſententiam illam, quam probabilibus rationibus fulciri viderit, intrinſecè inclinat. Extrinſeca verò vocatur illa, quæ ex ſapientum hominum autoritate, ſive judicio deducitur

tur, qui sententiam illam suffragio, vel exemplo suo confirmarunt. Hinc opinio quædam probabilis esse, vel dici poterit, cui ex alterutro principio, intrinseco nimirum, vel extrinseco, vis, & robur accedat; ut si proinde sententia aliqua probabili, licet unicâ, ratione fulciatur, etsi nuperrimè inventa sit, probabilis tamen censeri debeat; sicuti, si a gravi, sapientique viro, nullâ etiam additâ ratione, doceatur, hoc illustri probabilitatis nomine donetur; opinio denique magis, vel minùs probabilis haberi poterit, si alterutro ex fonte major in ipsâ probabilitas reperiatur, si nimirum pluribus rationibus innitatur, aut si a pluribus Theologis doceatur; unde sententia quædam *minùs probabilis*, vel *probabilior*, atque etiam *probabilissima* vocari solet.

XIV. His ita constitutis, inquiri solet, utrum in exerendis humanis actibus conscientiam probabilem sequi possimus, vel opinionem illam amplecti, quæ probabilibus solùm, non verò certis, ac evidentibus rationibus innitatur? Plures enim existimarunt hominem operari non posse, nisi priùs certò, ac evidenter operis bonitatem, sive malitiam cognoverit; ideoque nisi certis, ac evidentibus argumentis in unam potiùs, quàm alteram partem inclinetur, ut nulla proinde formido, vel ambiguitas supersit.

XV. Sed hæc opinio veluti absurda facilè refelli potest. Quemadmodum enim pluribus in locis ostendimus, ea est humanæ mentis conditio, ut sive legem ipsam, sive circumstantias consideres, de operis bonitate, sive malitiâ certò, ac infallibiliter judicare non possit; ideoque rarò admodum certis, ac evidentibus rationibus ad alterutram partem inclinetur; & sicuti

ſicuti aliquando fieri poſſe jam diximus, ut lex ipſa errore invincibili, vel inculpabili ignoretur, ita quoque faciliùs continget, ut lex ipſa probabilibus ſolùm conjecturis cognoſcatur.

Sed etiamſi lex ipſa nitidè, certiſſimèque cognoſci poſſit, quis apertè non videat ex variâ temporis, loci, perſonarum conditione, vel circumſtantiâ, ſæpiſſime dubitari utrum lex illa perſonam, & caſum ejuſmodi complectatur; utrum in hac ipsâ peculiari temporis conditione legis autoritas admitti debeat; utrum denique actus ille legi contrarius, pravuſque ſit, an verò potiùs legi cohæreat, ideoque licitus cenſeri debeat?

XVI. Quod ſi de operis bonitate, ſive malitiâ cognitio certa haberi vix poteſt, ideoque rariſſimè in eligendis actibus conſcientiâ certâ dirigimur, ſæpiſſime verò, ac ferè ſemper probabilibus ſolùm rationibus, & conjecturis innitimur, manifeſtè apparet, quod aliquando conſcientiam probabilem veluti ducem ſequi poſſimus; ut actus ille, qui non certò, ſed probabiliter ſolùm bonus exiſtimetur, eligi poſſit; actus ille, qui probabiliter malus appareat, omitti debeat. Hinc Theologorum illorum ſententia, qui ſolo certitudinis, vel ſcientię lumine dirigi nos poſſe putarunt, atque aſſerere non dubitabant *non licere ſequi opinionem vel inter probabiles probabiliſſimam*, ab Alexandro VIII. Romano Pontifice meritò proſcripta fuit; quippe quæ rigidior, atque ſeverior videretur, ideoque humanis animis laqueos iniiceret. Sed hæc ſententia, quæ legum dignitati conſulere, ac effrænem libertatis, ac voluptatis licentiam nimìum temperare videbatur, paucos admodum aſſertores habere conſpicitur; altera verò, quam mox

mox exponendam suscipimus, quæ legem extinguere, omnemque voluptati licentiam tribuere non immeritò existimatur, innumeros abripuit, qui in asserendâ illâ vires omnes, ac ingenii robur contulerunt.

XVII. Quæritur itaque an ex duabus sententiis, & opinionibus, quæ inæqualiter probabiles sint, altera nimirum probabilior, altera verò minùs probabilis cognoscatur, relictâ probabiliori, minùs probabilem amplecti liceat; an verò potiùs eligenda, vel amplectenda sit illa, quæ probabilior sit, pluribus nimirum, gravioribusque rationibus, & auctoritatibus innitatur, relictâ minùs probabili, quæ paucioribus, sive levioribus argumentis innixa a paucioribus etiam, minùsque gravibus Theologis doceatur?

XVIII. Theologi, qui superiori sæculo *probabilitatis*, sive *probabilismi* doctrinam in maximum Moralis disciplinæ, Christianæque Religionis dedecus, & animorum perniciem invexere, id fieri licere arbitrantur; posse nimirum sententiam minùs probabilem in concursu probabilioris eligi: cùm tamen prima, atque integerrima Christianæ disciplinæ lumina, ex perpetuâ Patrum, Conciliorum, Pontificum, ac Theologorum omnium doctrinâ, oppositam sententiam pluribus autoritatibus, atque rationibus ipsis clarissimè tueantur, quarum aliquas nos ipsi quoque brevissimè nunc complectemur.

1. Atque illud in primis afferri potest, quod flexibilis arbitrii libertas, & voluntas ipsa, quæ in homine reperitur, ita ab intellectûs lumine dirigi debet, ut ultimum judicium intellectûs sequatur, quo de operis bonitate, sive malitiâ judicetur; neque enim animus humano modo operari

rari videretur, si voluntas ab intellectu dissideret, seu voluntatis amor, & electio ab intellectûs cognitione, sive judicio deflecteret. Si itaque intellectus in opinionem illam innato veluti pondere inclinat, quæ probabilior sit, in quâ nimirum uberior veritatis splendor effulgeat, voluntas etiam, ut humano, debitoque modo operetur, non poterit minùs probabilem sententiam amplecti, seque in illam temere, & inconsultò proiicere; sic enim a proximâ morum regulâ, a proprio duce, ab humano operandi modo, a lege, vel ordine constituto recederet.

2. Ac certè inter intellectum, ac voluntatem affinitas, proportio quædam, ac similitudo esse debet, cùm intellectus ad verum, voluntas autem ad bonum, ac honestum naturâ propriâ dirigatur. Quemadmodum itaque intellectus pravè ageret, si ex duabus opinionibus illam amplecteretur, quam minùs probabilem, vel minùs veram esse cognoscit, ita quoque voluntas pravè, ac impudenter operaretur, quæ ex duabus opinionibus sibi propositis illam eligeret, quam minùs probabilem esse fatetur hoc maximo tamen discrimine quod error intellectûs nihil ad beatam vitam conferret; error autem voluntatis maximam perniciem, ac æternam quoque damnationem inferret: sicuti præclarè Lactantius ait quod, *illis* speculativis *potest venia concedi, quia sive aliquid dicunt, nihil prosunt, si delirant, nihil nocent. Hìc verò nullus dissidio, nullus errori est locus; unum sentire omnes oportet, ipsamque Philosophiam uno quasi ore praecipere; quia si quid fuerit erratum, vita omnis evertitur (a).*

3. Dein-

(a) *Lact. III. c. 7.*

3. Deinde verò quis unquam existimet illum tutò, ac prudenter operari, qui cum de gravissimis rebus disseritur, unde æterna hominum salus, sive æterna damnatio pendeat, non meliori, ac probabiliori modo operetur, illo nimirum, qui sibi magis conveniens videatur; sed illum eligat, qui tenui quacumque probabilitate fulciatur, tenuissimoque discrimine a sententiâ falsâ, vel errore distinguatur? Certè qui in humanis actibus, ubi de caduco solùm, ac temporali bono disseritur, ex variis mediis, atque sententiis, quæ sibi proponuntur, deteriorem eligeret, veluti imprudens meritò reprehendi posset; quid itaque de hominibus illis videri debet, qui in gravissimo, atque unico salutis æternæ discrimine non meliori, sed deteriori consilio innitantur? *

4. Quis unquam ubi de tuenda, vel recuperandâ corporis sanitate disseritur, Medicum illum inquirat, quem minùs peritum, minori scientiâ, ingenio, autoritate præditum noverit, atque oblatis etiam sibi medicis, quorum alios aliis peritiores, meliores, accuratioresque esse noverit, peritiores, melioresque contemnere, deteriores amplecti, illorumque, consilio regi, vel curari maluerit; neque proinde maximam stupidi, ac impudentis hominis notam incurrat, quippe qui propriam salutem in discrimen adduxerit? Illum verò prudenter, sapienter, ac tutò operari

* Si vestimentum empturus unum giras negotiatorem, & alterum, & ubi meliores vestes inveneris, & pretio viliori, ab illo comparas, an non oportet populum circuire omnes Doctores, & inquirere, ubi sincere veritas Christi venundatur, & ubi corrupta; & veriorem eligere plusquam vestimentum? *Chrysost. Hom. 44. in Matth.*

defenduntur, sive opiniones ipsas, illarumque probabilitatem intrinsecam; sive Auctores, & extrinsecam probabilitatem consideres, plerumque falsæ, temerariæ, ac perniciosæ esse solent; ut qui proinde illarum aliquam temerè, ac promiscuè relictâ probabiliori sequatur, illam se eligere intelligat, quam falsam, & absurdam esse posse cognoscit; ideoque se in peccandi periculum, sive salutis discrimen adducat: & tantò quidem gravius, quantò gravior est lex illa, quam violare desiderat, vel probabilior est illa sententia, quam deserere, vel minùs probabili posthabere constituit.

7. Sin verò potiùs sententiam, vel opinionem illam elegerit, quæ sibi probabilior appareat, certissimus est se ab omni peccandi periculo longissimè abesse, cum manifestissimè intelligat sententiam probabiliorem, veluti certam ducem ab Adversariis ipsis haberi; simulque cognoscat Theologos illos, qui sententiam probabiliorem consulere, proponere, & amplecti solent, ab erroribus diffidere; ac sententias illas, quæ probabiliores fuerint, nunquam ab Ecclesiâ proscriptas esse.

8. Quin etiam si Theologus, vel quicumque operatur, ex duabus opinionibus sententiam illam elegerit, quæ in se non verè probabilior, sed minùs probabilis, & aliquando etiam falsa, vel improbabilis sit, ab omni tamen peccati labe immunis haberi debet, ac prudenter operatur, si illam elegerit, quæ, omnibus ritè, vel accuratè perpensis, interim sibi verisimilior, vel probabilior appareat. Quum enim voluntas intellectûs cognitionem sequi, atque ab illâ veluti proximâ morum regulâ dirigi debeat, si errore, vel ignorantiâ invincibili existimet opi-

 nio-

nionem aliquam probabiliorem, ac veram esse, quæ tamen in se minùs probabilis, vel etiam falsa sit, ab ejusmodi tamen errore excusatur; ideoque prudenter, ac optimè operatur si intellectûs judicium sequatur, ut fusiùs ostendimus ubi de errore, vel ignorantiâ loqueremur. Ex quo clarissimè apparet insigne discrimen, quod inter Theologos illos reperitur, qui vel minùs probabilem, vel probabiliorem sententiam elegerint: ille nimirum, qui sententiam illam amplectatur, quæ sibi probabilior appareat, etsi sententia ipsa revera minùs probabilis, ac falsa foret, ab omni tamen peccandi periculo longissimè abesset; ille verò, qui sententiæ potiùs adhæserit, quam minùs probabilem esse existimat, etsi illa probabilior fortasse, vel melior sit, seipsum tamen peccandi periculo exponit.

9. Denique si communi sententiâ ille, qui dubius sit, pares nimirum ex utrâque parte rationes esse conspiciat, ideoque utramque sententiam æquè probabilem viderit, alterutram eligere sinè peccato non potest, multò certè minùs ex duabus sententiis, quæ inæqualiter probabiles fuerint, illa deseri, quæ probabilior, illa autem eligi poterit, quæ minùs probabilis videatur. Quis enim existimet, quod ille, qui pares ex utraque parte rationes, & argumenta considerat, ac definire non potest, quæ graviores, verioresque sint, operari, atque alterutram ex illis sinè peccato amplecti non possit; illi verò, qui inæquales rationes inspiciat, & opiniones inæqualiter probabiles esse cognoscat, eam prudenter, liberè, ac impunè amplecti liceat, quæ minùs probabilis sit, levioribusque rationibus innitatur? quod ille, qui reli-

ctâ

ctâ opinione probabili alteram æquè probabilem eligit, peccandi periculum, ideoque peccatum amplectatur; ille verò, qui relictâ probabiliori, minùs probabili adhæret, nullo periculo, nulloque peccato se exponat? ille, qui in dubio versatur, atque utramque sententiam æquè probabilem videt, operari non possit, sed debeat novas rationes, & autoritates inquirere; illi verò, qui temere, & inconsultò viderit sententias esse inæqualiter probabiles, eam deserere liceat, quæ probabilior appareat, atque illam amplecti, quæ minùs probabilis sit? sententia denique, vel opinio illa, quæ, si cum alterâ comparetur, æquè probabilis sit, prudenter eligi non possit; illa verò, quæ, si cum alterâ conferatur, minùs probabilis sit, prudenter eligi, ac tutò defendi possit?

Quid unquam absurdius, quid inverisimilius, quid deterius effingi potest, quo non modò morum honestas violetur, atque gravissimæ illæ Patrum, & Conciliorum autoritates superiùs expositæ impudentissimè eludantur; sed ipsum quoque rationis lumen, ac prima veluti moralis, ac honestatis principia turpissimè convellantur? Ex admirabili nimirum, ac novâ Theologorum istorum sententiâ, ubi aliquis oppositas sententias æquè probabiles viderit, ideoque alterutram eligere sinè peccato non potest, debet alterutram ex illis extenuare, debiliorem, deterioremque reddere, ut illam deinde liberè, ac tutò amplectatur; atque ob hoc ipsum eam licitè amplecti poterit, quòd illa sibi nunc deterior appareat; cum antea ideo amplecti non posset, quòd æquè probabilis, æquè a peccato remota videretur: quemadmodum, ut sententiam aliquam, quæ legi cónformis videba-

tur, deserere possit, nihil aliud requiritur, nisi ut illam legi magis conformem, sive probabiliorem cognoscat: tunc nimirum faciliùs, prudenter, ac impuniùs legem violare poterit, cum illam novis, & gravioribus rationibus asseri, vel confirmari jam viderit? Quis unquam, non ex iis dicam, quibus divinum fidei lumen affulsit, sed ex Ethnicis quoque, qui solo rationis lumine de honestate dissererent, portenta ejusmodi ferre unquam possit?

XIX. Hinc mirari certè non possumus, si ex ejusmodi principio, vel Probabilitatis doctrinâ, veluti infectâ radice, tot errores eruperint, quibus Ecclesiasticæ disciplinæ sanctitas vitiata, puriora Moralis doctrinæ capita funditus eversa, omnia denique naturalia, humana, ac divina jura miserrimè violata conspicimus. Quum enim plures extiterint liberioris ingenii viri, in quibus aut doctrinæ splendor, aut morum integritas optari poterat, qui incredibili ferè licentiâ de morum doctrinâ, vel ut inquiunt, Morali Theologiâ volumina conscripsere, & opiniones aliquas mirificè a veritate diffidentes serere non erubuerunt, nihil ferè divino, aut humano jure præceptum offendi poterit, nulla in moralibus controversia excitari, in quâ oppositæ Theologorum sententiæ non reperiantur, quarum altera honestatem, legisque sanctitatem tueatur; altera libertati consulere, ideoque legis vim elevare non videatur. Si itaque ex propositis opinionibus illam deserere liceat, quæ legi conformior, ac probabilior sit, atque illam complecti, quæ minùs tuta, minùs probabilis, minùsque legi conveniens videatur, quis apertè non videat, omnium ferè præceptorum vim, & omne robur eludi, & in quo-

cum-

cumque, licèt gravissimo, divini juris, ac Moralis capite legem impunè violari posse, dum unius solùm Scriptoris autoritas, incredibiles illæ subtilitates, effugia, & cavilli, quos illi accuratissimè excogitarunt, libertati favere, omnemque licentiam tribuere existimantur? Si prudenter ille, ac tutò operatur, qui probabili opinioni innititur, atque ut opinio quædam probabilis sit, nihil aliud requiritur, nisi ut ab aliquo Auctore tradita sit, etsi illam nullâ ratione, sed solo nomine sive suffragio confirmaverit, quis non intelligat, nihil esse tam absurdum, ac impium, divinis omnibus, humanisque legibus contrarium, quod prudenter, ac impunè fieri non liceat; cùm semper Theologus aliquis afferri possit, qui tenuissimâ ratione, vel conjecturâ; ac si conjectura quoque, vel ratio non afferatur, nomine solùm, vel auctoritate suâ opinionem illam probabilem, ideòque tutam reddiderit?

XX. Atque illud certè incredibile videretur; nisi hæc perniciosa doctrinæ semina, & fructus ipsi, qui ex pravis ejusmodi seminibus uberrimè prodierunt, in voluminibus illis, quæ ipsi non sinè maximo Christianæ Moralis dedecore conscripsere, clarissimè, & frequentissimè legerentur; nisi hæc eadem incautis hominibus, qui solo libertatis, & voluptatis amore, peccandi licentiam ab Auctoribus illis inquirunt, sæpissime obtruderentur.

Si enim a sacris Literis eruditus *Deum in toto corde tuo, in totâ animâ tuâ, & totâ mente tua diligendum esse* (a) intelligas, atque a Doctoribus illis, qui prima Moralis disciplinæ lumina,

(a) *Matth. c. 22. v. 37.*

mina, legis Interpretes, animorum duces haberi voluerunt, inquiras, quo tempore, vel quàm frequenter amare debeas, respondebunt quod *homo non tenetur unquam per totam vitam suam elicere actum amoris, fidei, spei ex vi praeceptorum divinorum ad eas virtutes pertinentium*.

Si divinâ Redemptoris voce nitidè, vel expresse dictum legeris *qui non crediderit, & baptizatus fuerit, condemnabitur (a)*, aderit benignus legis interpres, qui Christi legem mitiùs exponat, & constanter afferat *infidelem, cui proponitur nostra fides ut magis credibilis, dum ejus secta probabiliter adhuc credibilis appareat, non teneri ad recipiendam nostram fidem, extra mortis articulum*; cùmque *mortis articulus haud novam regolam operationum inducat moralium*, alius *consequenter afferet infidelem illum nec in mortis articulo obligari ad credendum*.

Si Ecclesiæ præcepto teneris semel in anno mensæ cælesti accumbere, & diebus festis sacro interesse, mitiùs hæc præcepta nuperus Theologus exponet, ut *communione sacrilegâ præcepto satisfacias*; simulque doceat *posse quempartem Missæ ab uno, partem ab alio Sacerdote audire, immo posse priùs partem Missæ posteriorem audiri, & postea priorem: licere simul, & eodem tempore dimidiatas Missas audire quando ex duobus Sacerdotibus unus Missam inchoaret, alter consecrationi operam daret, quia Ecclesia tantùm præcipit ut Missa audiatur, duæ autem medietates unam Missam componunt*: quod de *quatuor* etiam partibus intelligi posse arbitrantur.

Si falsum dicere, fallere, decipere, ac impunè mentiri velis, Theologos ejusmodi consulas,

(a) *Marc. c. 16. v. 16.*

las, qui mirâ subtilitate varias æquivocationis, & restrictionis mentalis artes exponent, quibus fæliciter utaris; *ut si vel solus, vel coram aliis sive interrogatus, sive propria sponte, sive recreationis caussa, sive quocumque alio fine jures te non fecisse aliquid, quod revera fecisti, intelligendo intra te aliquid aliud, quod non fecisti, vel aliam viam ab eâ, in quâ fecisti, vel quodvis aliud additum verum, revera non mentiris, nec es perjurus;* sicut jurando *non esset plusquam veniale mendacium dicere* uro *ablatâ* j, *cùm verè nil urat; sive licebit reo non juridicè interrogato respondere se non occidisse Petrum, intelligendo alium ejusdem nominis, vel etiam eundemmet, intelligendo antequam nasceretur.*

Si calumniari velis, aderit qui prudenter asserat quod *calumniam calumniâ repellere non est peccatum contra justitiam, sed solùm peccatum veniale contra veritatem*, quod æquivocatione, vel restrictione mentali facilè diluatur; quin etiam quod *est probabile non peccare mortaliter qui imponit falsum testimonium alicui, ut suam justitiam, & honorem defendat: quia illud est probabile, quod asseritur a viris doctis, probisque, & hac doctrina habet pro se 20. aut plures viros magnos, & doctos, qui si dicantur non sufficere, vix ulla erit opinio probabilis in Theologia;* quod, *si alio modo te ab injusto teste tueri nequeas, licitè illi falsa crimina potes obiicere quanta sufficiant ad tuam justitiam defendendam: probabile enim est si id facias non peccare contra justitiam, unde nec obligari ad restitutionem*; quod denique *id potest fieri licitè sinè ullâ culpâ, & si solum esset mendacium sinè juramento, non esset mortale; etiam accedente juramento potest adhiberi æquivocatio, & sic vitari perjurium, sive mendacium.*

Si Christus in Evangelio præcipit *quod superest, date eleemosinam* (a), aderit Theologus, qui *vix in sæcularibus inveniat, etiam in Regibus, superfluum statûs*, ideoque legem hanc inutilem, & absurdam esse definiat.

Si Redemptor ipse graviter admonet *attendite ne corda vestra graventur crapulâ, & ebrietate* (b), eximiam hanc temperantiæ legem abrogabit Theologus asserens quod *comedere, & bibere usque ad satietatem absque necessitate modò non obsit valetudini, non est peccatum*; vel *veniale tantùm est si absque utilitate se quis cibo, & potu usque ad vomitum ingurgitet, nisi ex hujusmodi vomitione gravia salutis incommoda exoriantur; idque etiamsi quis vomat ut iterato possit bibere*: ac ne rationem quoque desideres, hanc præclaram adjunget, quam impurioribus aliis voluptatibus aptare facilè possis, *quia* nimirum *licitè potest appetitus naturalis suis actibus frui*.

Si celebre Redemptoris præceptum, quo inimicos diligere jubemur, durius, atque difficile videatur, aderit qui præcepto deroget, ac ultionem licitam, ac necessariam esse definiat probabiliter, & prudenter asserens, quod *ille, qui colaphum accepit, potest statim repercutere etiam cum gladio, non ad sumendam vindictam, sed ad vitandam infamiam, & ignominiam, ne videatur gallina non vir; est enim in praxi probabilis, & tuta opinio* quod *licet post impactam alapam percutientem insequi, & interimere, quia alapâ percussus censetur tandiu honore privatus quandiu adversarium non interimit*.

Si divino, ac naturali jure homicidium vetari videas, ne tamen existimes alteri mortem optari,

(a) *Luc.* 11. 41. (b) *Luc.* 21. 34.

ri, vel inferri non posse: siquidem *potes hosti tibi alioqui valde nocituro mortem exoptare non odio, sed ad vitandum damnum tuum*: sicuti non peccas si *absolutè desideres in hunc modum, cupio mortem Patris, non ut malum patris est, sed ut bonum meum*; quemadmodum mater filiarum mortem optare potest, *quòd ob deformitatem, aut inopiam nequeat juxta animi sui desiderium eas nuptui tradere*. Neque optare solùm, sed etiam mortem facilè inferre poteris; plures enim existimant *licitum esse calumniatorem gravia crimina de se, vel suâ Religione spargere minitantem occidere*; violatam virginem perimere ne id quoque minitari possit; licitum denique *in tutelam suarum facultatum, unius aurei, vel minoris adhuc valoris*, aut *pro pomo* furem, vel invasorem occidere.

Si veras æquitatis, atque justitiæ leges in ferendis judiciis desideres, Theologos illos consulas, omnemque scrupulum adiment, docebuntque *judicem in sententiis ferendis opinionem minùs probabilem relictâ opinione probabiliori sequi posse, immo contra propriam opinionem*; illum, *qui bonis cedat, tutâ conscientiâ posse sibi, & familia sua, ne indecorè vivat, necessaria retinere, licèt debita, pro quibus cedit, sint ex injustitiâ, & notorio delicto contracta; licere ei, qui paratus est furari a paupere, persuaderi ut furetur a divite tali determinatè*: *non esse* denique *in conscientiâ furem, nec peccare, qui per occultam acceptionem compensat id, quod sibi debetur, & posse jurare etiam coram judice se nihil accepisse, intelligendo quod sibi non debeatur*.

Si denique in rebus aliis erudiri velis, in quibus effrænis hominum cupiditas, & corporeæ voluptatis ardor liberrimè exspatiatur, non mo-

modò ſingula, & minutiora quælibet accuratiſſimè exponent, ac longâ de his oratione diſſerent, a quibus honeſtas, ac pudor ingenuas aures, & oculos deterrere debet; ſed faciles etiam, ac benignos aſſertores invenies, qui divinas, humanaſque leges mitiori, ac benignori ſenſu inflectentes ab ejuſmodi flagitiis, ac libidinibus omnem ferè peccati labem abſtergant, parumque abſint, ut illa non modò licita, ſed debita quoque eſſe velint, ut nempe *appetitus naturalis ſuis actibus licitè fruatur*.

XXI. Ubi verò probabilibus ejuſmodi rationibus innixus, atque eximiâ graviſſimorum hominum auctoritate confirmatus ejuſmodi actus prudenter admiſeris, nulla tibi ſeveritas timenda erit; nec dubitare unquam poteris, quin tibi divinâ Sacerdotis poteſtate ſcelerum abſolutio concedatur. *Si* enim *rectam habeas intentionem probabilem opinionem acquirendi, quæ tibi faveat, animoque afficiaris nihil agendi probabili conſcientiæ contrarium, licitè quidem potes varios adire conſiliarios donec invenias qui reſpondeat ad libitum; quin etiam, quando pœnitentis opinio eſt probabilis, abſolvi a Sacerdote debet, etſi ſecus opinante quàm ille ſentiat;* ſiquidem *negare abſolutionem operanti ex opinione probabili culpa eſt ex genere ſuo mortalis; & ſi pœnitens probabiliter credat Confeſſarium non impenſurum abſolutionem ſi fateretur conſuetudinem peccandi, poteſt æquivocatione utendo negare conſuetudinem, ut fiat ſenſus conſuetudine peccandi careo, non abſolutè, ſed ad confitendum tibi de præſenti: idem dicendum eſt de occaſione proxima, inevitabili tamen ſinè magno incommodo, & ſcandalo;* quinetiam *licebit quærere occaſionem peccandi primò, & per ſe ob bonum ſpirituale, vel tempora-*

porale, vel nostrum, vel proximi. Et si diligentiùs inquiras quodnam incomodum magnum, vel temporale bonum censeri debeat, id expressiùs exemplo exponent, quod ex. gr. *si concubina nimis utilis esset ad oblectamentum concubinarii, cum deficiente illâ nimis agrè ageret vitam, eiicere illam non erit concubinarius obligandus*. Verùm quid hæc uberiùs prosequamur? integra illorum volumina exscribenda forent, si errores omnes exponere mens foret, qui ex virulentâ Probabilitatis doctrinâ uberrimè prodierunt. Nos verò tantum abest, ut singula complecti velimus, ut ab exprimendis etiam Auctorum nominibus plerumque abstinendum esse duxerimus, ne Auctoribus potiùs, quàm illorum sententiæ invidiam, aut dedecus aliquod conciliare videremur; cùm præsertim illa in pluribus, gravissimisque Scriptoribus, quos hac in parte sequuti sumus, nitidè, ac sincerè exposita deprehendi possint. Hæc itaque solùm delibasse sufficiat, ut quisque intelligeret, quò Recentiorum illorum benignitas dirigatur: quæ morum honestas in ejusmodi sententiâ habeatur, in quâ calumniæ, ingluvies, furtum, homicidia, fraudes, mendacia, ultiones, libidines, ac omnia scelera patrocinium, doctores, & assertores invenerunt; quæ denique legum dignitas dum divina, ac humana jura cavillis, ac interpretationibus eluduntur, ut facilè, prudenter, ac impunè violari deinde possit.

XXII. Quod si Romani Pontificis auctoritate, certissimoque Theologorum, Academiarum, Conciliorum judicio plurimæ propositiones ab Auctoribus ejusmodi traditæ, veluti perniciosæ, omnique honestatis, ac pietatis lumini contrariæ proscriptæ, sive damnatæ sunt, plurimi tamen

tamen inutiliter damnatas esse non immeritò queruntur. Primò siquidem ex eodem illo principio, quo ille eruperant, opiniones aliæ in dies oriri poterunt; & quemadmodum ab Auctoribus illis gravibus, prudentibus, religiosis opiniones illæ traditæ, & probabili ratione, vel solâ auctoritate confirmatæ sunt, ita a gravibus aliis ejusdem sententiæ, vel sectæ viris opiniones aliæ procudi, pari ratione, vel auctoritate probari poterunt; ideoque quamdiu ab Apostolicâ Sede perniciosum illud principium, sive Probabilitatis doctrina expressiùs damnata, evulsa, penitusque extirpata non fuerit, quod bonorum omnium votis optari conspicimus, semper eadem opinionum portenta, Moralis perversitas, morumque pestis exspatiabitur.

Deinde verò tanta in plerisque temeritas, ac pervicacia jam fuit, ut etiamsi opiniones illæ a Conciliis, a Romano Pontifice, a Theologis omnibus damnatæ sint, tutò tamen, ac prudenter illas defendi, vel adhiberi posse arbitrarentur *. Cùm enim Theologorum omnium, Concilii, Ecclesiæ, Pontificis autoritas, sive sententia efficere non possit, ut opinio illa, quæ probabilis est, ab aliquibus nimirum docetur, re-

* Finge quemcumque casum præter definitionem Ecclesiæ: congregentur universi Europæi, docti, indocti, magni, parvi, non tamen poterunt facere, aut definire viginti non esse viginti, & proinde eam sententiam improbabilem facere, cui viginti Auctores subscribant. *Caram. Theol. fund. p. 89. & 393.*

Dixerit hoc Summus Pontifex tamquam caput Ecclesiæ. volo: at dixit tamen in sphæra probabilitatis suæ... adhærendo opinioni affirmativæ, quam nos probabilem etiam existimamus; sed non exinde sequitur negativam sententiam carere probabilitate.

Diana par. V. Tract. 13. resol. 65. & resol. 39.

revera probabilis non ſit, nec etiam illud efficere poteſt, ut illa prudenter eligi, vel adhiberi non poſſit. Id conceptis verbis aſſeruit Caramuel, & Diana, qui tamen Eccleſiæ definitionem excepit, ut verbis luderet, atque incautis hanc religionis, & modeſtiæ ſpeciem obtruderet. Si enim Theologorum omnium conſenſus, atque ſententia efficere non poteſt, ut ſententia illa, quæ a pluribus defenditur a pluribus non defendatur, ideoque probabilis non ſit, nec etiam Eccleſia, & (quod ſinè ſummo ſcelere, ac impudentiâ dici non poteſt) nec etiam Deus ipſe efficere id poterit, ideoque ſententiam aliquam damnare, vel improbabilem, illicitam, dubiam efficere.

XXIII. Hinc mirari non ſubeſt, ſi in Auctoribus illis tantus Conciliorum, Pontificum, Patrumque contemptus ubique ſpiret, ut illorum decreta veluti inutilia, conſuetudine abrogata, ſeveriora, temporum conditioni diſſona liberrime traducant, illorumque vim prorſus evaneſcere arbitrentur, ubi alterâ ex parte probabilis Recentioris alicujus opinio oriatur *. Quo certè fieri oportuit, ut Recentiores illi impudentiſſimè glorìantur, ut aliquid Patrum ætate, vel ſuperioribus ſæculis prohibitum, ac malum foret, quod nunc licitum ſit **; quòd nimirum tunc in fidelibus, ac Theologis omnibus una, eademque foret opi-

* In materia morum majoris faciendæ ſunt juniorum opiniones, quàm veterum. *Caram. n. 197.* Doctrina morum, a Recentioribus ſumenda. *Cellot de Hier. l VIII. c. 16. Reginal. epiſt. ad lect.*

** Dianæ induſtria multæ opiniones evaſerunt probabiles, quæ antea non erant . . . ſi jam ſunt probabiles, jam non peccant qui eas ſequuntur, licet ante peccaverint. *Caram. epiſt. ded. ad Dian.*

opinio a Patribus, atque Conciliis tradita, vel derivata: nunc verò novus Morali disciplinæ splendor accesserit, atque ab aliquo Auctore opposita sententia probabili ratione, proprioque nomine decorata sit, ut exinde probabilis, ideoque licita, ac tuta foret.

XXIV. Quàm verò turpiter, atque mirificè hac in parte non a divino solùm fidei lumine, sed ab ipsis etiam rationis principiis aberraverint, clarissimè ostendi potest non modò quòd actuum honestas invariabilis sit, atque a solâ lege, sive divinâ, sive humanâ, non verò a privatâ, ac peculiari cujuslibet hominis opinione, vel interpretatione dependeat; verùm etiam quòd si privata alicujus hominis opinio sententiam aliquam probabilem, & actum licitum efficere posset, hoc non solùm Theologorum nostrorum ætate, qui *totam Moralem Theologiam novam esse* (a) gloriantur, sed antiquissimis etiam, ac primis Ecclesiæ sæculis fieri, vel observari potuisset. Quis enim ignoret temporibus omnibus aliquos extitisse, qui vel errore, vel opinandi, vel agendi licentiâ opiniones aliquas invexerint, quæ etsi a communibus; receptisque Ecclesiæ opinionibus dissiderent, probabilibus tamen rationibus fulciri, variis etiam Scripturæ autoritatibus confirmari consueverant?

Neque enim perditi, scelestique viri, qui variis subinde temporibus legem violarunt, effrænes adeo, pervicaces, ac solo malitiæ, voluptatis, ac libidinis æstu perciti, vel abrepti censeri poterunt, ut nullâ probabili ratione in eligendo scelere uterentur, nullo doctorum consilio in suscepto proposito confirmati, nullis ami-

(a) *Caram. n.* 126.

amicorum, vel assentantium vocibus excitati forent; sed facilè potiùs, certissimèque concedi poterit, semper illis probabilem aliquam rationem adfuisse, quâ sceleris gravitatem minuerent: quemadmodum certè a sacris Literis erudimur adfuisse Judeis sapientes, graves, doctosque viros, Theologos, ac Prophetas etiam, qui illos in errorem abducerent. Et sanè miserrima temporum illorum conditio fuisset, ac plumbea ferè ingeniorum conditio dicenda foret, si nulla ratio saltèm *probabiliter probabilis* illorum animis affulsisset, quâ probabiliter, prudenter, ideoque licitè legem violare, ac impunè peccare possent. Quod si revera scelestissimis etiam viris, atque Prophetis illis probabilis quædam ratio, nec levior fortasse, vel minùs probabilis, quàm sint illarum plurimæ, quæ a Theologis nostris afferri solent, ut eadem scelera tueantur, affulsit, neque tamen efficere illa potuit; ut actus illi flagitiosi, & illiciti non forent, ideoque meritò Deus, qui probabili ratione non dirigitur, gravissimas illis pœnas non infligeret, quis unquam putaverit, hanc veniam, autoritatemque nuperrimis Prophetis, atque Theologis concedi posse, ut opinionem aliquam probabilem, ideoque licitam efficiant? Si opiniones illæ, quæ nunc veluti probabiles defendi solent, quamvis ab antiquissimis etiam temporibus veluti probabiles haberi, variis rationibus, & exemplis confirmari consueverint, ab omnibus tamen Ecclesiæ Patribus, meliorisque notæ Philosophis veluti perniciosæ, & absurdæ proscriptæ fuerunt, quis a fidelibus veluti sinceras, ac honestas nunc admittendas esse crediderit? Si denique hæc ipsa Probabilitatis doctrina unà cum ingenito sceleris, ac voluptatis

amo-

amore ſemper in humanis animis veluti peccati germen erupit, atque nefarios homines ad peccandum admotâ veluti face vividiùs incendit, ut Auguſtini auctoritate mox demonſtrabitur, quis non intelligat illam prorſus immeritò veluti novam, a recentioribus Theologis fæliciter inventam exiſtimari. Itaque diſcrimen aliud afferri fortaſſe non poterit, niſi quod illa, cum olim a ſceleſtis ſolùm, perditis, ac nefariis hominibus, quos voluptatis ardor abripuit, exemplo potiùs, quàm literis doceretur; modò liberiùs a gravibus alioqui, ſapientibus, ac religioſis hominibus traditur, ac ſcriptis editis illuſtratur, veluti prudens, optima, ac honeſtiſſima mirificè commendatur: ex quo certè diſcrimine tantum abeſt, ut novæ ſententiæ dignitas, honeſtas, ac veritas concilietur; ut exinde potiùs veluti abſurda, atque ex omnium animis extirpanda manifeſtiſſimè demonſtretur.

XXV. Quæ cum ita ſint, facilè profectò refelli poterunt argumenta ſingula, vel potiùs effugia, quibus in aſſerendâ Probabilitatis doctrinâ nuperrimi Theologi abuti conſueverunt.

Itaque primò reponere ſolent ſe non quamcumque opinionem probabilem veluti licitam, ac tutam proponere, ſed illam ſolùm, quæ gravibus rationibus innitatur; quæ à gravi, prudenti, religioſo Theologo doceatur; quæ denique Scripturæ, Conciliis, ſive Pontificum decretis non adverſetur; ideoque mendaces, ac iniquos eſſe queruntur, qui Probabilitatis doctrinam coloribus aliis expreſſerint.

Sed primum hoc Adverſariorum effugium, quo leviores homines decipere plerumque ſolent, pluribus rationibus facilè revinci poterit.

Ac primò certum eſt a pleriſque Theologis Pro-

Probabilitatis assertoribus conditiones illas minimè requiri, dum quamlibet opinionem probabilem, licitam, ac tutam esse definiunt, quæ ab aliquo Auctore doceatur, nullâ adhibitâ conditione, vel circumstantiâ. Sic illorum plurimi expressè docent quod *probabilis ea opinio dicitur, quæ rationibus innititur alicujus momenti; unde aliquando unus tantùm doctor gravis admodum opinionem probabilem potest efficere*; ideoque *dum probabilitate sive intrinsecâ, sive extrinsecâ, quantumvis tenui, confisi aliquid agimus, semper prudenter agimus*: unde conditiones alias, quas nullibi certè commemorant, satis excludunt. Quinetiam ut aliquis opinioni probabili adhæreat, ac tutò, & prudenter operetur, non requiritur, ut certò cognoscat opinionem illam probabilem esse, sed solùm sufficit ut illa opinio *probabiliter probabilis* videatur.

Deinde verò, qui conditiones illas apponunt, nihilo meliorem Probabilitatis doctrinam efficiunt, sed incautis solùm, atque imperitis ludificant, hanc illis honestatis speciem obtrudunt, ut corruptæ Moralis disciplinæ invidiam avertant. Quod si subtilitas illa, vel subdola verborum ambages attentiùs dirimatur, eadem semper perniciosa doctrinæ facies, eadem opinionum portenta, eademque flagitiorum impunitas nitidissimè apparebit; tantòque periculosior, quantò diligentiùs sub ementitâ pietatis, ac honestatis imagine objecta fuerat.

Quos enim Auctores, atque Theologos esse putabimus, quos illi graves, prudentes, ac religiosos appellant, nisi illos ipsos, quos ipsi judicio, amore, ac suffragio suo comprobarunt; quos passim laudare, citare, exscribere, atque in dirigendis moribus veluti duces, ac lumina com-

plecti solent; illos nimirum, qui morum doctrinam non ex Patribus, atque Conciliis, sed ex Recentiorum libris eruendam esse definiunt; illos, qui ingenio, doctrinâ, atque autoritate propriâ effecerunt, ut quæ olim illicita, sive peccata fuerant, jam licita sint; illos denique, qui admirabiles illas, omnibusque retro sæculis inauditas opiniones graviter, prudenter, sapientissimèque invexere, quarum aliquas paullo superiùs expressimus, aliasque innumeras a Romanis Pontificibus confixas conspicimus?

Quas verò rationes graves ab illis appellari, sive censeri putabimus, nisi illas ipsas, quas Auctores illi subtiliter adeo, ac ingeniosè excogitarunt; quas in illorum scriptis solâ opinandi licentiâ congestas conspicimus; quas ingenuus, ac honestus quilibet non sinè maximo certè pudore, verecundiâ, ac horrore legere possit, ut satis intelligi poterit ex illarum aliquibus, quas superiori loco subjecimus?

Itaque si opiniones illas probabiles, ac licitas esse velint, quæ graves, honestæque sint, quæ a gravibus, honestis, religiosisque viris editæ, vel confirmatæ sint, tota certè illorum sententia, vel benignior illa morum doctrina refelli poterit cùm nulla in sententiis gravitas, ac honestas appareat; nulla in Auctoribus prudentia, vel moderatio deprehendatur; sed maxima potiùs laxitas, humanæ, divinæque legis eludendæ studium, Patrum, Pontificum, Conciliorum contemptus, perniciosa denique opinandi licentia ubique spiret, atque mirificè debacchetur.

XXVI. Sed etiamsi perhumaniter, ac liberaliter concedatur Auctores illos, illorumque sententias graves esse, eadem tamen difficultas, sem-

semper supererit. Neque enim quæritur, utrum opinionem aliquam amplecti liceat, quæ gravis, atque probabilis sit, quæ a gravibus, ac religiosis Auctoribus doceatur? Quis enim ignoret, id meritò, prudenter, ac tutò fieri posse, quemadmodum nos ipsi paullo superiùs ostendimus? Sed illud unum inquiritur, utrum opinionem illam amplecti liceat, ubi cum alterâ probabiliori comparetur; ubi nimirum opinio, quæ gravis, probabilis sit, probabilibus, gravibus rationibus innitatur, atque a religiosis etiam gravibus Auctoribus defendatur, simul cum alterâ proponatur, quæ magis gravis, atque probabilis sit, gravioribus, probabilioribusque rationibus confirmetur, atque a gravioribus etiam viris defendatur, minùs gravis eligi, & probabilior deferi possit?

XXVII. Mirificè quoque falluntur, aut fallere certè nos volunt dum se opiniones illas veluti probabiles defendere dicunt, quæ sacris Literis, Conciliorum, atque Pontificum decretis non adversentur. Plurimæ nimirum opiniones, quæ ab illis veluti probabiles defenduntur, sacris Literis, divino, atque humano juri manifestissimè repugnant, ut paullo superiùs ostendimus. Deinde verò ex principiis Adversariorum nulla opinio probabilis afferri, vel esse potest, quæ sacris Literis opponatur, cùm nec ipsa quoque divina Scripturæ autoritas, Pontificum, vel Conciliorum decreta efficere possint, ut illa sententia, quæ ab aliquo doceatur, ideoque probabilis sit, revera probabilis esse non possit. Et certè si Adversariis ipsis aliqua Scripturæ, vel Conciliorum autoritas opponatur, reponere illi solent repugnantiam illam apparentem, non veram esse; ipsamque mirâ

calliditate, vel subdolâ distinctione eludunt, ut facilè intelliget quicumque in exempla superiùs allata oculos conjecerit. Quin etiam, licèt ipsi repugnantiam illam diluere non possint, Scripturæque auctoritas evidentissima videatur, adhuc tamen opinionem illam probabilem esse defendunt, idque unum requiri, sive sufficere existimant, ut Auctores alii, sive Theologi supponi, vel esse possint, qui repugnantiam illam dirimere noverint: quemadmodum *si tibi probabiliter opinanti ratio aliqua in contrarium convincens videatur, non inde opinio probabilitatem ammittit; quia licèt tu illam non valeas solvere rationem, alius solvere quibit, idque tibi debes persuadere.*

Postremò si solùm opiniones illæ probabiles dicerentur, quæ sacris Literis, divinis, & humanis legibus cohærent, jam non probabiles solùm, & minùs probabiles, sed potiùs probabiliores, gravioresque illæ forent; ideoque Auctor ille non minùs probabilem, sed probabiliorem amplecteretur, atque proponeret; unde tota Probabilitatis doctrina evanesceret, hac etiam ex parte controversiæ status inverteretur, atque admirabilis illa morum doctrina, quam recentiores Theologi novam, & a se inventam esse gloriantur, nihil a veteri, constanti, communique aliorum sententiâ, sive doctrinâ diffideret.

XXVIII. Opponere deinde solent, quod ille, qui probabiliter operatur, prudenter, ac tutò operatur; ideoque qui probabili opinioni innititur, etsi probabiliorem deserat, licitè operatur: unde celebre apud ipsos effatum illud, *qui probabiliter operatur, prudenter operatur.*

Sed celebris illa Probabilistarum regula, cui

tota

tota illorum disciplina innititur, & ex quâ veluti fonte errores omnes prodierunt, pluribus rationibus refelli facilè poterit.

Ac primò reponi potest, opinionem illam, quæ in se probabilis sit, ubi cum alterâ magis probabili conferatur, veluti probabilem concipi, vel haberi non posse, sed potiùs improbabilem fieri; ideoque illum, qui relictâ probabiliori minùs probabilem amplectatur, neque probabiliter, neque prudenter operari.

Deinde hæc ipsa Probabilitatis doctrina ab Academicis tradita, ac illustrata fuerat, ut Augustinus ipse commemorat. Communis enim illorum sententia fuit, *quod cum agit quisque quod sibi probabile videtur, non peccat, neque errat* (a); ideoque sicuti hæc ipsa Academicorum doctrina ab Augustino, aliisque Patribus veluti falsa, ac perniciosa rejecta fuit, ita quoque a Theologis omnibus meritò refelli debet.

Et certè si principium illud veluti prima morum, & agendi regula haberi posset, *id audiens adolescens insidiabitur pudicitiæ uxoris alienæ. Te te consulo, M. Tulli, de adolescentium moribus, vitâque tractamus, cui educandæ, atque instituendæ omnes illæ literæ tuæ vigilaverunt. Quid aliud dicturus es, quàm non tibi esse probabile, ut id faciat adolescens? At illi probabile est. Nam si ex alieno probabili vivimus, nec tu debuisti administrare Rempublicam, quia Epicuro visum est non esse faciendum... adulterabit igitur ille juvenis conjugem alienam... non enim faciendum esse adulterium pro vero sibi persuasit, probabile sibi occurrit, secutus est, fecit... libet dejerare per omne divinum nescire me prorsus quomodo iste*

(a) *Contra Acad. III. c. 16.*

iste peccaverit, si quisquis id egerit, quod probabile videtur, non peccat; nisi fortè in totum aliud esse dicunt errare, aliud peccare, seque illis præscriptis egisse ne erremus, peccare autem nihil magnum esse dixisse. Taceo de homicidiis, parricidiis, sacrilegiis, omnibusque omnino, quæ fieri, aut cogitari possunt, flagitiis, aut facinoribus, quæ paucis verbis, & quod est gravius, apud sapientissimos judices defenduntur, quomodo autem non facerem, quod probabile visum est? Qui autem non putant ista probabiliter posse persuaderi, legant orationem Catilinæ (a), *quâ patriæ parricidium, quo uno continentur omnia scelera, persuasit ... Illud* itaque *est capitale, illud formidolosum, illud optimo cuique metuendum, quod nefas omne, si hac ratio probabilis erit, cum probabile cuiquam visum fuerit, esse faciendum, non solùm sinè sceleris, sed etiam sinè erroris vituperatione committatur.* Quo certè loco futuram Theologorum nostrum indolem, atque licentiam expressisse videtur Augustinus. Si itaque ex principio illo absurda plura deducuntur, omnis honestas, legum dignitas, atque authoritas minuitur, sceleribus omnibus venia conceditur, manifestissimè inferri debet, principium illud absurdum, ac falsum esse.

Tertiò responderi debet principium illud verum esse si unica solùm probabilis opinio proponatur, aut ex duabus probabilibus illa, quæ magis probabilis sit, eligatur; non verò si ex duabus opinionibus, quæ simul, eodemque tempore intellectui nostro proponuntur, illa eligatur, quæ minùs probabilis sit. Quemadmodum enim paullò superiùs ostendimus, tantum abest

(a) *Apud Salust. in Cati.*

abest ut ille, qui ex duabus sententiis minùs probabilem eligit, prudenter operari possit, ut impudenter potiùs operetur, atque ab ipso rationis lumine, primisque morum, sive prudentiæ principiis mirificè abhorreat. Nec alia certè fuisse videtur illorum opinio, qui fortasse in exerendis, vel dirigendis humanis actibus solam opinionem probabilem sufficere existimarunt. Cùm enim animadverterent, in morum doctrinâ rarissimò certas, ac evidentissimas rationes intellectui nostro affulgere, quibus ille certissimò dirigeretur; ut anxietates omnes deponeret, optimè docuerunt in moralibus solam opinionem probabilem, vel probabilitatem, quæ intellectui sincerè, ac feriò cogitanti tandem affulserit, sufficere, ut nos ipsi num. XV. demonstravimus: sed nullibi certè docuerunt hanc opinionem sufficere ubi altera æque probabilis proponatur: multòque minùs ubi altera probabilior appareat, ut nempe probabilior deseri, minùsque probabilis eligi possit, ut ex illorum autoritatibus evidentissimè demonstratur.

XXIX. Illud etiam obiicere plerique solent, quod si probabilior sententia semper eligenda foret, nimis aspera, ac insuavis, ac ferè impossibilis videretur Christi lex, quæ tamen levis, suavis, & lex amoris vocatur: quemadmodum omnes a divitiis, sæculi voluptatibus sejungi deberent, atque in solitudines convolare, ut ibi probabiliùs, ac tutiùs æternæ saluti consulerent.

Sed hoc ipso loco perniciosam Probabilitatis indolem Adversarii nobis ostendunt. Quamvis enim Christi lex levis, suavis, & lex amoris in sacris Literis appelletur, semper tamen lex, onus, & jugum esse debet; ut proin-

de meritò dixerit Christus *arcta est via, quæ ducit ad vitam* (a); at verò admirabilis illa Probabilitatis doctrina non modò divinam legem leviorem, suavioremque reddidit; sed ipsam quoque ex hominum cordibus extinxit, effecitque ut illa prudenter, liberè, ac impunè violari posset: ideoque meritò suspicari quis poterit Theologos illos, qui contra Christi monitum salutis æternæ viam planiorem, suavioremque efficiunt, *cæcos esse, & Duces cæcorum* (b); illis propemodum similes, *qui consuunt pulvillos sub omni cubito manûs, & faciunt cervicalia sub capite universæ carnis ad decipiendas animas* (c); quos in Ecclesiâ futuros Paulus prædixerit: *erit enim tempus, inquit, cum sanam doctrinam non sustinebunt, sed ad sua desideria coacervabunt sibi magistros prurientes auribus, & a veritate quidem auditum avertent, ad fabulas autem convertantur* (d), *& falso scientiæ nomine a corde puro, conscientiâ bonâ, & fide non fictâ convertantur in vaniloquium* (e).

Addi etiam poterit, quod tota levitas, ac suavitas divinæ legis non ex opinionum laxitate, vel pravis interpretationibus; sed potiùs ex solâ charitate, sive divinâ gratiâ oriri debet, quæ legem omnem levissimam, ac jucundissimam efficiat: unde optimè D. Augustinus dixit, *ut sarcina ejus sit tibi levis, & jugum ejus suave, amorem tibi inspiravit Deus: amanti suave est, non amanti durum* (f).

XXX. Quod verò deinde objecerant ex sententiâ nostrâ tutiores semper opiniones eligendas esse, facilè refelli poterit, ubi advertatur

(a) *Matth. c. 7. v. 14.* (b) *id c. 15. v. 14.* (c) *Ezech. c. 13. v. 18.* (d) *II. Tim. c. 4. v. 3.* (e) *I. Tim. c. 1.* (f) *De verb. Ap. serm. 12. c. 8.*

tatur non idem esse opinionem aliquam tutiorem, & probabiliorem esse, sed potiùs tutiorem a probabiliori distingui, ut aliquando opinio quædam tutior quidem, atque securior, non verò simul probabilior esse possit. Illa nimirum tutior vocatur, quæ magis a peccandi periculo recedit, legique ipsi pressiùs, & accuratiûs adhæret: ut si quis in eleæmosinam integram substantiam suam pauperibus eroget; dum ab iniquis hominibus fortunas, honorem, vitamque sibi eripi videat, æquo animo id ferat, neque resistere satagat; ubi peccatum admiserit, repente Confessarium adeat, ut admissi sceleris veniam obtineat, &c.

Probabilior verò sententia dicitur illa, quæ circumstantiis omnibus rite perpensis magis rationi, atque præsertim Legislatoris intentioni conformior est. Sic in exemplis allatis probabilius est quod vi repellere vim liceat, fortunas, & honorem tueri, calumnias elidere, & agressorem etiam cum moderamine inculpatæ tutelæ occidere, si aliter insidiæ, vel mors ab illo intentata vitari non possit; sive verisimilius, & probabilius est Legislatoris mentem non fuisse, ut ipsa lex in ejusmodi casu, vel circumstantiâ obligaret. Ex quo clarissimè apparet tutius quidem aliquando fore ab exerendis actibus abstinere; sed tamen probabilius esse actus illos a lege non prohiberi, ideoque licitos esse: sicuti aliquando tutius, ac perfectiùs erit aliquos actus exerere, aliquod vitæ genus amplecti; sed tamen probabilius est actus illos, seu vitæ genus nullâ lege, sive præcepto præscribi; ideoque in liberâ prorsus hominis voluntate positum esse ut actus illos eligere, sive deserere, velit; ut illo potiùs, quàm altero vivendi ge-

nere

nere uti malit, cum illorum quodlibet perfectum, licitum, ac tutùm sit.

Hoc itaque insigne discrimen inter opiniones illas, quæ tutæ, vel probabiles fuerint, reperitur, quod si intellectui duæ opiniones propositæ sint, quarùm utraque legi conformis, vel tuta sit, alterutram eligere, vel amplecti licet, illam nimirum, quæ tuta simul, & probabilior sit, etsi fortasse minùs tuta videatur; at ubi duæ opiniones inæqualiter probabiles offerantur, illa, quæ minùs probabilis est, tuta censeri non poterit, ideoque illa solùm eligi potest, quæ probabilior appareat, ut in exemplis ipsis, aliisque rationibus superiùs expositis clarissimè demonstratur.

XXXI. Opponere denique, vel gloriari subinde solent hanc Probabilitatis doctrinam ab innumeris, doctissimis, sapientissimisque viris probatam, ac illustratam esse; ideoque nonnisi temere reprehendi posse, cùm maximus illi ex doctissimorum hominum auctoritate splendor, & incredibile robur accedat.

Sed hoc argumenti genus fusiùs refellere profectò dedecet. Id unum reponere juverit, quod immeritò prorsus illi veluti gravissimi, doctissimi, sapientissimi habentur, atque mirificè commendantur, qui perniciosam hanc doctrinam, & opiniones illas superiùs expositas, non sinè maximo Theologiæ dedecore in æternam animorum perniciem invexerunt *; quod ubi de gravissimis rebus differitur, ex quibus animorum perfectio, morum honestas, religionis san-

* Non enim putetis, fratres, quia potuerunt fieri hæreses per aliquas parvas animas; non fecerunt hæreses nisi magni homines, sed quantum magni, tantum mali montes. *Aug. in Psal.* 124.

ſanctitas, æterna demum fælicitas pendet, non hominum auctoritate, ſed divino fidei, purioriſque rationis lumine, aut eximiâ certè Patrum, Pontificum, Conciliorumque autoritate dirigi, vel inniti nos oportet; quod *in his, quæ pertinent ad fidem, & bonos mores, nullus excuſatur, ſi ſequatur erroneam opinionem alicujus Magiſtri (a)*; quod denique hominum auctoritas, opinionumque veritas non ex illorum numero, ſed honeſtate, ingenio, doctrinâ æſtimanda eſt *: cùm præſertim plurimi ſolâ aſſentandi, blandiendique cupiditate, libertatis amore, partium ſtudio in laxiores ſententias abrepti fuerint, nulloque judicio, vel accurato examine unus alium exſcripſerit; nec aliâ plerumque ratione opinionem aliquam calculo, nomine, vel ſuffragio ſuo comprobaverit, quàm quia ab aliquo ſolùm Recentiore traditam viderit: ut proinde plures *nihil a ratione alienum fore* exiſtiment *ſi doctor conſultus ſignificet conſulenti opinionem a quibuſdam viris doctis tanquam probabilem defendi, quam proinde ſequi ipſi liceat; quamvis idem doctor ejuſmodi ſententiam ſpeculativè falſam eſſe certè ſibi perſuadeat, ut proinde ipſemet in praxi eam ſequi non poſſit* **.

Quod ſi ſolo Scriptorum numero gloriari illi

(a) *D. Th. quodl. 3. art. 10.*

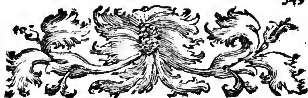
* Cum videris multos non ſolùm hæc facere, ſed defendere, atque ſuadere, tene te ad legem Dei, & non ſequaris prævaricatores ejus. Non enim ſecundùm illorum ſenſum, ſed ſecundùm illius veritatem judicaberis. *Aug. de cathe. rud. c. 3.*

** Quid eſt aliud erranti viam non moſtrare, quod Athenis execrationibus publicis ſancitum eſt, ſi hoc non eſt hominem pati ruere, & per errorem in maximam fraudem incurrere? Plus etiam eſt ſcientem in errorem inducere. *Cic.*

illi solent, opinionesque proprias tueri se posse putaverint, meliori certè jure gloriari nos possumus, quibus divina Scripturæ autoritas suffragatur, Patrum omnium consensus, Pontifitum, Conciliorumque decreta, graviorum denique Theologorum, qui prima Moralis disciplinæ lumina existimantur, novamque Probabilitatis doctrinam, aut penitus ignorarunt, aut certè veluti falsam, perniciosam, animorum pestem invictissimè proscripserunt.

XXXII. Atque hæc de conscientiâ probabili, ejusque legibus, nisi pro rei dignitate, quantùm certè consilii, vel instituti nostri ratio patiebatur, dicta sint. Quod si fortasse modum excessimus, eamque fusiùs pertractavimus, quàm Philosophum decere videbatur, id meritò a nobis factum facilè intelliget quicumque viderit ex hoc ipso Moralis disciplinæ capite omnem ferè ipsius splendorem, ac dignitatem pendere, quo probè constituto, morum doctrina purior, atque sincerior effulgeat. Frustra nimirum, atque inutiliter in superioribus Capitibus hominis fælicitas, morum honestas, divinæ, humanæque legis dignitas exposita, vel confirmata fuisset, nisi perditam hanc Probabilitatis doctrinam meliori, nitidiorique ordine suis ex fontibus expositam convellere, atque extirpare niteremur; quâ semel admissâ morum sanctitatem, legum majestatem, omnem denique Moralis, ac religionis splendorem extinctum esse, vel facilè extingui posse conspicimus.

ETHI-

ETHICÆ,

SIVE

MORALIS

DISPUTATIO III.

De Virtutibus, & Vitiis.

PRæclarè, & eleganter admodum ab Aristotele [a] dictum accepimus tria in hominibus, vel in ipsorum animis accuratissimè distingui posse, *facultatem* nimirum, *affectionem*, & *habitum*; quod Empiricus etiam, Plutarchus, aliique plurimi demonstrarunt. Facultas est illa vis, & potentia, quæ nobis indita, vel impressa conspicitur, ut aliquos actus exerere, vel operari possumus, ut amare, odisse, dolere, &c. Affectio verò, vel actio est actus ille, qui ope illius virtutis, potentiæ, vel facultatis efficitur, ut

(a) *Ethic. Nic. II. c. 5. & Eud. II. c. 2. Mag. Moral. I. c. 8. & lib. de virt. mor.*

ut amor ipse, odium, dolor, &c. Habitus denique vocatur illa propensio, quæ oritur in animo, ubi plures actus produxerit, ad similes actus iterum producendos; ubi nimirum sæpius, atque frequenter amaverit, ingenito quodam, ac novo veluti pondere inclinat ad amorem: unde habitus ille ex frequentatis, vel iteratis, actibus oriri dicitur. Quemadmodum itaque superiori loco de variis hominis viribus, seu facultatibus disseruimus, intellectu nimirum, ac voluntate, sive flexibili voluntatis potentiâ, quâ liberos actus exerere; vel non exerere potest; deinde verò de liberis actibus ipsis, quos ab intellectu, seu potiùs a voluntate fieri subinde contigerit, ita nunc varia de habitibus ipsis complecti juverit, qui ex liberis actibus producuntur. Cùmque actus ipsi boni, vel mali esse possint, habitus etiam in *bonos*, vel *malos* distingui commodè solent, ut illi nimirum, qui a bonis actibus oriuntur, & bonos actus exerere subinde possunt, habitus boni, sive *virtutes* dicantur; illi verò, qui a pravis actibus producuntur, & in pravos actus inclinant, habitus mali, seu *vitia* virtutibus ipsis opposita nominentur. Varias itaque virtutum, & vitiorumque species, naturam, originem solitâ methodo, ac meliori, quo poterit ordine complectemur, ut in omnium animis vitiorum horror, atque ingenuus virtutis amor accendatur.

CAP.

CAP. I.

De Virtutis natura, & origine.

I. CUm celebre, atque pulcherrimum Virtutis nomen variis plerumque rebus explicandis adhiberi consueverit, ne ex ipso virtutis nomine obscuritas, & ambiguitas oriatur, juverit in ipso Disputationis limine vocem ipsam exponere, tum virtutis naturam, & originem contemplari; ut exinde cætera, quæ de Virtutibus explicanda fuerint, nitidâ quadam, ac nativâ serie, vel ordine deducantur.

II. Non aliud itaque est virtus illa, de quâ disserimus, nisi perfectio quædam animi, quæ bonis, sive perfectis actibus acquiritur, animumque ad actus illos iterum exerendos inclinat. Cùmque animus ipse duplici parte, sive potentiâ constare meritò existimetur, intellectu nimirum, ac voluntate, quarum ille ad veritatem naturâ propriâ dirigitur, ideoque solâ rerum cognitione perfici potest; hæc ad honestatem, vel bonum ingenito veluti pondere inclinat, ideoque solo honestatis amore perficitur, virtus illa, sive perfectio, quæ in intellectu reperitur, *intellectualis* vocatur; illa verò, quæ liberam, atque flexibilem voluntatem perficiat, ac dirigendis, perficiendisque moribus destinetur, *moralis* appellatur. Hinc a plerisque Philosophis ita virtutem expositam, vel definitam esse conspicimus, ut illi simul utrumque virtutis genus complecti voluerint; cùm tamen alii definitiones illas expresserint, quæ solis

ſolis moralibus convenirent. Quamvis tamen virtutes plurimæ ad intellectum pertineant, neque virtutes illæ, quæ Morales dicuntur, ac dirigendis moribus ſunt inſtitutæ, ſine ratione haberi, vel a prudentia ſejungi poſſint, ſed illi potiùs arctiſſimo veluti fœdere devinciantur, unde Socrates (*a*) virtutes omnes *prudentias*, vel ſcientias etiam appellare conſueverat, hoc tamen loco meliori quodam jure de moralibus habitibus, ſive virtutibus diſſeremus, quæ nimirum honeſtis voluntatis actibus acquiruntur, & unde pulcherrimus ille honeſtatis ſplendor illuſtriùs effulget, ad quem Moralem dirigi debere jam diximus, aliqua tamen oportunè de intellectualibus etiam habitibus loquuturi.

III. Moralis itaque virtus ab Ariſtotele definitur *habitus bonum reddens habentem, & opus ejus bonum* (*b*); *qui habitus enim, & virtus non ſolùm recta rationi conſentiens eſt, ſed cum rectâ etiam ratione conjunctus* (*c*); quemadmodum etiam Cicero dixit virtutem *eſſe animi habitum naturæ modo, atque rationi conſentaneum* (*d*). Clariùs, & expreſſiùs etiam virtus ab ipſo Tullio definitur, *affectio animi conſtans, convenienſque laudabiles efficiens eos, in quibus eſt, & ipſa per ſe ſua ſponte, ſeparatâ etiam utilitate, laudabilis* (*e*), acſi virtus ipſa, ſepoſitis etiam cæteris omnibus, quæ in homine ſpectari poſſint, puro, ac perenni honeſtatis ſplendore fulgere debeat, omniumque animis mirificè commendari. Pulcherrima tamen virtutis, & accuratiſſima definitio cenſetur illa, quam Ariſtoteles ipſe tradidit, & variis ſubinde locis uberrimè

(*a*) *Plato in Menon. & de Republ. vid. Ariſt. Ethic. Nic. VI. c. 13.* (*b*) *Eth. Nic. II. c. 6.* (*c*) *ibi. c. 2.* (*d*) *de Invent. II. & D. Aug. lib. 83. quaſt. q. 31.* (*e*) *Tuſc. IV. c. 15.*

mè exponit. Cùm enim plurima de virtutis naturâ, & origine disseruisset, veterumque Philosophorum sententias, atque in primis Socraticam methodum rejecisset, novâ, meliorique methodo virtutem describere, vel definire volens asseruit, quod illa nihil est aliud, quàm *habitus electivus in mediocritate, quantùm ad nos, consistens, ratione definitus, & prout vir prudens definierit* (a).

IV. Atque ejusmodi quidem virtutis definitio non modò perenni Peripateticorum omnium consensu, sed ipsâ quoque Philosophorum omnium sententiâ mirificè confirmatur, cùm in illâ omnes ferè conspirent. Optimè nimirum *electivus* habitus illa vocatur, ut ab intellectualibus habitibus distinguatur, qui liberi non sunt, neque a flexibili voluntatis arbitrio eliguntur; quemadmodum ipsa quoque prudentia libera, vel electiva censeri non poterit, nisi quatenus liberis humanis actibus dirigendis applicatur. Meritò quoque virtutem ratione definiri, sive cum prudentiâ conjungi dicitur; neque enim perfecta virtus haberi poterit, nisi rationi conjuncta, puriorique prudentiæ lumine directa fuerit, ut ab Epicuro, Socrate, Cicerone dictum accepimus. Quod verò Aristoteles interserit virtutem in modo, sive mediocritate consistere, ipsam nimirum inter duo vitia veluti extrema quædam collocatam esse, ut si ad alterutrum illa deflectat, atque auream illam mediocritatem excedat, in vitium vergere videatur *, pluribus quidem ab Aristotele exponi, sive defendi

(a) *Eth. Nic. II. c. 6.*

* Est modus in rebus, sunt certi denique fines,
Quos ultra citraque nequit consistere rectum.
Horat. l. Sat. 1. v. 106.

solet, sed a Stoicis, tamen, aliisque pluribus reprehendi, sive refelli conspicimus, acsi Aristoteles virtutem ipsam utriusque extremi participem esse putaverit; nihilque aliud virtutem esse crediderit, quàm vitium moderatum, in quo nimirum temperies, sive mediocritas adhibeatur.

V. Ut itaque celeberrima Aristotelis opinio intelligi, ideoque controversia, quæ Peripateticos inter, & Stoicos exarserat, accuratè dirimi possit, illud cum Aristotele observari facilè poterit humanos animos in exerendis actibus, & eligendis objectis plerumque ad extrema deflectere, ut a proposito fine deficiant, vel finem ipsum excedant; ideoque virtutes omnes, ut ad propositum finem dirigi, atque ab utroque extremo, seu vitio deflectere possint, inter utrumque extremum consistere. Sic verecundia inter impudentiam, ac stupiditatem reperitur; fortitudo inter ignaviam, & audaciam; liberalitas inter avaritiam, & prodigalitatem; modestia inter ambitionem, & honoris incuriam, sive contemptum; festivitas inter scurrilitatem, ac rusticitatem; prudentia inter stultitiam, ac versutiam: quod innumeris aliis exemplis ostendi potest, atque in virtutibus omnibus explicari, nisi quòd justitia sola excessum pati, vel modum excedere non posse videtur, ut aliquis proinde nimiùm justus existimetur. Observat tamen Aristoteles contra justitiam quoque per excessum peccari posse, ubi nimirum alteri plus tribuatur, quàm debitum, æquum, sive par sit; sicuti per defectum cum alteri non totum tribuitur, quod illi deberi intelligimus. Præclarè deinde edisserit Aristoteles, quod extrema, seu vitia non modò inter

se,

se, sed etiam cum medio, sive virtute pugnare videntur; ut si proinde fortis cum audaci comparetur, ignavus; si cum ignavo, audax appareat; liberalitas respectu prodigalitatis avaritia, respectu avaritiæ prodigalitas existimetur; festivitas respectu scurræ rusticitas, respectu rustici scurrilitas videatur. Quin etiam virtutes ipsæ ad alterutrum potiùs extremum vergere videntur, ut fortitudo magis ad audaciam, quàm ad ignaviam inclinet; festivitas ad scurrilitatem, quàm rusticitatem; modestia ad honoris contemptum, quàm ad ambitionem, quod in exemplis, & virtutibus aliis facilè ostendi potest.

VI. Hinc meritò Aristoteles ipse concludit virtutem assequi difficile admodum, ac operosum esse; ab alterutro nimirum vitio, vel extremo deflectere, ut medium illud, sive mediocritas illa eligatur, in quâ virtutis naturam collocatam esse jam dixerat. Neque enim, ut subtiliter, & accuratè monuit Aristoteles, ità virtus in medio consistere debet, ut ab utroque extremo, vel vitio paribus intervallis illa recedat, ut numerus binarius, atque senarius a quaternario, qui proinde medius inter binarium, atque senarium vocatur; sed mediocritas illa, sive locus, in quo virtus inter extrema consistere debet, sola ratione, sive prudentiâ definiri poterit, quæ juxta varias temporis, rerumque conditiones, atque præsertim ex variâ virtutum naturâ definiet, quò virtus ipsa, vel actus dirigi possit, ut mediocritatem sibi debitam assequatur. Quemadmodum enim paullò superiùs ostendimus, virtutes aliquæ magis ad extremum unum, quàm ad aliud accedunt, ut fortitudo magis ad audaciam,

quàm ignaviam; ideoque habitus ille, qui paribus intervallis àb audaciâ, vel ignaviâ recederet, fortitudo vocari, vel esse non posset, sed aliquid ipsi deesset, ut eximium fortitudinis splendorem acquireret. Itaque mediocritas illa, in quâ virtus posita sit, non ex ipsâ rerum, & extremorum naturâ, sed potiùs ab intellectu, ratione, prudentiâ, virtutis indole desumi, vel definiri debet; sive, ut Aristoteles ait, *quoad nos*, quatenus nimirum hominis naturæ, rationi, vel conditioni conveniat; cùm præsertim unus, idemque actus, quem a diversis hominibus fieri contigerit, pro variâ, vel inæquali diversorum hominum conditione, in uno laudabilis, vitiosus in altero; in uno vitium, in altero virtus esse possit, ut eleganter inquit Poeta

Atticus eximiè si cænat, lautus habetur;
Si Rutilus, demens (a).

VII. Ab hac illustri Peripateticorum omnium definitione, sive virtutis imagine Stoici diffidebant, quos Epicurus, & Cicero, aliique plurimi sunt æmulati, ut ipse Cicero singulorum argumenta complexus uberrimè demonstravit. Illud itaque Stoicis videbatur, atque Peripateticis opponi consueverat virtutis naturam in mediocritate prorsus immeritò collocari, cùm virtutes plurimæ sint, quibus nullus modus, sive mediocritas est definita; sed tantò potiùs puriores nobilioresque sunt, quantò liberiùs mediocritatem, sive quemcùmque modum excesserint. Quis enim existimet veram amoris virtutem a nobis acquiri non posse nisi moderatè, ac mediocriter Deum diligamus; non

(a) *Juven. Sat. XI. v. 1. vid. Arist. Nicom. II. c. 6.*

non verò potiùs intelligat huic amori nullum finem constitui posse, tantòque puriori charitatis virtute cor exornari, quantò vehementiori ardore vividiùs exarserit? Sic nunquam satis peccatum odisse possumus, æterna bona satis appetere, æterna mala refugere, vel formidare; ideoque tantum abest, ut charitatis, desiderii, spei, timoris virtutes in mediocritate consistant, ut excessum potiùs in illis quærere debeamus; quemadmodùm certè divinâ Redemptoris voce erudimur, virtutes omnes ad infinitum exemplar dirigi oportere, infinitas nimirum virtutes, quæ in ipso Deo reperiuntur. *Estote*, inquit, *perfecti sicut Pater vester cælestis perfectus est* (a); quod fieri certè non posset, si in virtutibus ipsis mediocritas adhibenda foret, atque in exerendis virtutum actibus excessus aliquis haberi, sive timeri posset. Hinc meritò, atque præclarè Gellius admonuit esse quædam, quorum amplitudines nullis finibus cohibeantur, & quæ quantò majora, auctioraque sint, tantò laudatiora esse debeant: ut plurimùm proinde virtutibus Peripatetici detrahere, melioremque lucem virtutis extinguere videantur, dum illam certis quibusdam finibus circumscriptam, atque in mediocritate collocatam esse arbitrantur.

VIII. Deinde verò, si virtus inter utrumque extremum, veluti media collocatur, &

Virtus est medium vitiorum, & utrinque reductum (b),

virtus ipsa ex utroque vitio simul composita, sive permixta censeri poterit, ut fortitudo partim ex audaciâ, partim ex timore, vel ignaviâ participet, atque ex ipsis veluti simul confusis

(a) *Matth. c. 5. v. 48.* (b) *Horat. l. ep. 18. v. 9.*

fusis coalescat; ut ipsa proinde virtus aliud esse, vel existimari non possit, quàm vitium mediocre, vel moderatum; ut fortitudo sit moderata audacia; verecundia sit moderata stupiditas; temperantia sit moderata voluptas &c.

Ac certè Peripatetici, cùm affectus omnes sive *perturbationes non modò naturales esse, sed etiam utiliter a naturâ datas esse* putarent, ideoque solerent *laudare iracundiam cotem fortitudinis esse dicentes ... hae resecanda esse fatentur, evelli penitus dicant non posse, nec opus esse, & in omnibus ferè rebus mediocritatem esse optimam existiment*, virtutes omnes in affectuum temperie, sive moderatâ vitiorum mediocritate ponere videbantur. *Quocirca mollis, & enervata putanda est Peripateticorum ratio, & oratio, qui perturbari animos necesse esse dicunt, sed adhibent modum quendam, quem ultra progredi non oporteat* (a); acsi vitio modus aliquis adhiberi posset, aut vitium aliquod, adhibitâ mediocritate, pulcherrimam virtutis indolem suscipere, ut virtutes omnes a vitiis tenuissimo discrimine distinguerentur, ideoque facilè virtus in vitium abire, vel ex vitio virtus oriri posset; & quemadmodum virtus in moderato vitio consistit, ita quoque vitium in mediocri, vel moderatâ virtute consisteret. *Quamobrem nihil interest*, ut præclarè concludit Cicero, *utrum moderatas perturbationes approbent, an moderatam injustitiam, moderatam ignaviam, moderatam intemperantiam. Qui enim vitiis modum apponit, is partem suscipit vitiorum, quod cum ipsum per se odiosum est, tum eo molestius, quia sunt in lubrico, incitataque semel in proclive labuntur, susti-*

(a) *Cic. Tusc. IV. c. 17. & 18.*

sustinerique nullo modo possunt .. & qui modum vitio quærit similiter facit, ut si posse putet eum, qui se e Leucade præcipitaverit, sustinere se cum velit: ut enim id non potest, sic animus perturbatus, & incitatus nec cohibere se potest, nec quo loco vult insistere omnino. Namquod ajunt nimia resecari oportere, naturalia relinqui, quid tandem potest esse naturale, quod idem nimium esse possit? sunt enim omnia ista ex errorum orta radicibus, quæ evellenda, & extrahenda penitus, non circumcidenda, & amputanda sunt (a). Atque hactenus quidem Cicero ex Stoicorum sententiâ, qui affectus omnes vitiosos, & extirpandos esse putabant, ideoque sapientem virum affectibus omnibus carere, nullisque motibus affici, vel perturbari posse volebant; unde ferre non poterant virtutem ipsam in affectuum temperie, vel moderatis animi motibus a Peripateticis collocari.

IX. Quamvis tamen hæc omnia subtiliter a Stoicis opponerentur, Peripateticos tamen ab institutâ sententiâ revocare non poterant, cùm illi pari subtilitate, rationumque pondere singula Stoicorum argumenta diluerent.

Itaque primò ex Peripateticorum sententiâ reponi poterit, plurimas quidem virtutes esse, quibus nulla mediocritas sit definita, tantòque puriores sint, quantò liberiùs quemcumque modum, sive finem excesserint, si objectum ipsum virtutis spectetur; aliquem tamen modum, sive mediocritatem requiri in circumstantiis illis, quibus virtutis actus exeri, & ad objectum dirigi contingat. Sic tantò nobilior est charitas quantò vehementior fuerit, tantò purior religio quantò vividior, cùm religionis, & cha-

 rita-

(a) *Cic. Tusc. IV. c. 28.*

ritatis objectum maximum, & infinitum sit, ideoque nunquam satis, aut nimiùm Deum diligere, venerari, peccatum odisse possumus; in ejusmodi tamen, religionis, & charitatis actibus peccari posse, nisi debita materia seligatur, in quâ virtutis actus debitis loco, & tempore producantur; unde religio plerumque in excessum, sive superstitionem degenerat, & ex illâ plurima vitia, vel mala oriantur juxta celebre Poetæ dictum

Tantum religio potuit suadere malorum (a).

Sic nunquam satis peccatum odisse possumus, corporeis voluptatibus abstinere, &c. nisi tamen hæc omnia ad debitum finem dirigantur, vel odium, & horror ille, ex debitâ causâ, vel motivo in nostris cordibus excitetur, vitiosus haberi poterit; ideoque in eligendis etiam circumstantiis, vel exerendis actibus moderatio quædam, sive mediocritas est adhibenda, non quæ virtutem ipsam, ipsius objectum, ac honestatem temperare debeat, sed potiùs materiam illam definire, in quâ virtus, & honestas inesse debent.

X. Cùm verò Stoici opponunt quod virtus illa, quæ inter utrumque extremum a Peripateticis collocatur, ex utroque extremo composita, sive permixta censeri potest, ideoque virtus, quæ ab illis asseritur, non aliud erit, quàm vitium moderatum, non ingenuè certè, vel satis accuratè Peripateticorum sententiam exponunt. Neque enim Peripateticorum mens fuerat, ita virtutem inter utrumque extremum consistere, ut ex utroque permixta foret, atque ex vitiis utrinque reductis, vel moderatis constaret, ut tepidum ex calido, & frigido; sed po-

(a) *Lucr. I. v.* 102.

potiùs inter illa, velut extrema, a quorum utroque recederet, ut pectus a pedibus, & capite: unde ipsi virtutem sic inter utrumque extremum collocatam esse putabant, non ut ex utroque extremo participaret, sed potiùs ut ab utroque extremo recederet, ut paullò superiùs ostendimus.

Et certè Aristoteles ipse nitidè, vel expressè jam dixerat vitia, vel affectus plurimos ejus indolis esse, ut nunquam temperies aliqua sic adhiberi possit, ut illa virtutis indolem, sive speciem acquirant, ideoque in adulterio, furto, aliisque id genus mediocritatem inquirere asserit perinde fore, ac *si mediocritas, excessus, & defectus in ipsis injustitiâ, ignaviâ, ac intemperantiâ reputetur* (a), aliisque extremis, quæ virtutibus opponuntur. Ex quo clarissimè apparet in Aristotelis opinione nullam in vitiis mediocritatem haberi posse, ideoque virtutes in solâ vitii temperie, sive moderatione non consistere; ut immeritò proinde Cicero dixerit, mollem, ac enervatam illorum orationem esse, tenuissimoque discrimine vitia a virtutibus diffidere.

XI. Quod verò Peripatetici dixerint affectus, vel animi perturbationes non modò naturales esse, sed etiam utiliter a naturâ datas, ideoque temperandas quidem, ac moderandas esse, non verò penitus evellendas, ac extirpandas, id fusiùs, & opportuniùs alibi examinabitur ubi de Affectibus ipsis disseremus. Interim observasse juverit affectus illos, qui in hominum cordibus excitantur, penitus extingui, vel extirpari non posse, ideoque inutilem, atque

(a) Eth. Nic. II. c. 6.

atque superbam esse Stoicorum sententiam, qui sapientem nullis affectibus perturbari posse putabant, nec aliter hominem sapientem, ac beatum esse dicebant, quàm si affectibus omnibus, arboris, vel stipitis instar, careret, ut alibi ostendimus cum de summo bono, vel hominis beatitate loqueremur. Quod si fieri, vel obtineri certè non potest, ut humanus animus affectibus careat, iisque motibus non incitetur, qui ex ipsâ hominis naturâ velut ex uberrimo fonte oriuntur, id unum supererit, ut affectus ipsi ratione, seu virtute temperari debeant; cùmque modum excedere plerumque illi soleant, atque in sensibilium rerum amorem inflecti, ita puriori, ac tranquillo rationis lumine, sive prudentiæ, virtutumque omnium ope dirigi debent, ut ad honestatem, æternæ legis normam, atque sanctissimas æquitatis regulas dirigantur.

XII. Neque tamen hinc fieri, vel inferri posse putaveris, ut virtus illa, quæ affectus animi temperat, ac moderatur, pristinam vitii naturam extenuatam, languidioremque retineat, ut ex. gr. fortitudo sit moderata audacia; liberalitas sit moderata prodigalitas, &c. sed potiùs affectus ipsi sic a ratione, sive prudentiâ temperantur, ut actus ille, qui ex naturâ propriâ, sive flexibili humanæ voluntatis arbitrio, sic exeri poterat, ut ad debitum finem tenderet, vel ab illo deflecteret; ut honestati conjungeretur, vel ab ipsâ recederet; ut denique bonus, vel pravus foret, puriori lumine ad finem sibi constitutum, honestatemque dirigatur, ideoque bonus sit, ac pulcherrimam virtutis indolem sortiatur: quemadmodum ferè a liberâ hominis voluntate, sive peritiâ dependet, ut navis illa, quæ celeriori, tardiorive motu in alte-

terutram partem ferri potest, in hanc potiùs, quàm aliam, hoc potiùs, quàm alio celeritatis impetu dirigatur.

Perperam verò, atque inutiliter Cicero comparat hominem, qui variis affectibus excitetur, illi, qui ex Leucade se præcipitaverit; ille nimirum, cum se præcipitem dederit, corporis impetum, sive ruinam cohibere certè non poterit; at verò nunquam affectibus, & sensibilium rerum illecebris ita excitatur animus, ut ab illis abripi debeat, neque resistere, vel dissentiri possit, & affectus ipsos moderari, ut fusiùs alibi ostendimus cum de libero voluntatis arbitrio, ejusque viribus loqueremur.

XIII. Cæterùm hæc uberiùs fortasse, quàm par fuerat, exposita sunt ut celeberrima hæc quæstio dirimi deinde posset, eamque partem quis liberè amplecteretur, quæ sibi veluti purior, ac verisimilior affulserit. Nobis verò videtur Aristotelis opinionem facilè defendi posse; non tamen ipsam virtutis naturam sic ab illâ mediocritate repetendam esse putamus; ut etiamsi nullum extremum existeret, sive conciperetur, perfecta tamen virtutis idea, sive natura facilè concipi, vel admitti non posset: ut proinde mediocritas veluti virtutis character, atque proprietas haberi possit, non verò natura, & essentia, vel, ut Scholastici loquuntur, ipsius *constitutivum*. Cùm enim virtus ipsa, vel bonus habitus ex bonis, ac honestis actibus producatur, sicuti actuum honestas ex hominum naturâ, vel æternâ lege repeti debet, ita quoque virtutis essentia ex eodem ipso fonte deduci poterit. Adde, quod si virtutis essentia ex mediocritate repetenda foret, priùs cognosci deberent vitia, inter quæ velut extrema virtus consi-

consisteret, quàm virtus ipsa; ideoque virtutis cognitio ex vitii cognitione penderet: cùm potiùs eadem vitia, veluti virtutis contraria, vel privationes, ex ipsâ virtutis cognitione deduci debeant, ut inferiùs ostendemus. Itaque potiùs adhiberi poterit aliqua virtutis definitio, quam paullo superiùs ex Cicerone, Platone, vel Aristotele ipso attulimus: aut celebris alia definitio, quæ ab Augustino tradita a Theologis omnibus mirificè probatur. Definitur itaque ab Augustino virtus *bona qualitas mentis, quâ rectè vivitur, & quâ nullus malè utitur, & quam Deus in nobis sinè nobis operatur* (a). Illa nimirum est virtutis indoles, atque natura, ut ex bonis actibus oriatur; ad bonos, & honestos actus inclinet, ideoque, dum virtus est, ad bonum dirigere debeat, neque proinde ullus virtute malum operari, vel virtutibus abuti possit. Quod si fortasse per accidens virtus ad malum dirigatur, ut si religio, fortitudo ad inhonestos actus inclinet, illa non ampliùs religio, vel fortitudo vocabitur, sed ubi a debito fine deflectat, modumque excedat, in vitium degenerat, ut inquit Poeta

In vitium ducit culpæ fuga, si caret arte (b).

Quod verò Augustinus adjecit virtutem in nobis, & sinè nobis produci, id de infusis solùm habitibus intelligi debet; cæteræ nimirum virtutes omnes ingenio, diligentiâ, vel exercitatione acquiri possunt, unde virtutes illæ non *infusæ*, sed *acquisitæ* vocari meritò solent.

XIV. Ut itaque pauca de virtutum caussâ, & origine differamus, illud a Cicerone præclarè dictum accepimus, virtutes omnes ex ipsâ homi-

(a) *Aug.* (b) *Horat. art. Poet. v.* 31.

hominis naturâ veluti ex communi fonte prodire. *Sunt enim ingeniis nostris semina innata virtutum, quæ si adolescere liceret, ipsa nos ad beatam vitam natura perduceret: nunc autem simul atque editi in lucem, & suscepti sumus, in omni continuò pravitate, & in summâ opinionum perversitate versamur, ut penè cum lacte nutricis errorem suxisse videamur. Cum verò parentibus redditi, idest magistris traditi sumus, tum ita variis imbuimur erroribus, ut vanitati veritas, & opinioni confirmatæ natura ipsa cedat ... cum verò accedit eodem quasi maximus quidam magister populus, atque omnis undique ad vitia consentiens multitudo, tum planè inficimur opinionum pravitate, a naturâque ipsâ desciscimus, ut nobis optimam naturam invidisse videantur, qui nihil melius homini, nihil magis expetendum, nihil præstantius honoribus imperiis, populari gloriâ judicaverunt, ad quam fertur optimus quisque, veramque illam honestatem expetens, quam unam natura maximè inquirit, in summâ inanitate versatur, consectaturque nullam eminentem effigiem virtutis, sed adumbratam imaginem gloriæ* [a].

Ex quo clarissimè apparet virtutes ab ipsâ rationali naturâ, quâ præditi sumus, atque ex ingenito amore, quo ad bonum, honestatemque dirigimur, oriri debere; cùmque illa boni, vel honestatis cupiditas pravis affectibus perturbetur, atque pulcherrimus virtutis splendor sensibilium rerum illecebris, ac erroribus extinguatur, industria quoque, vel exercitatio requiritur, ut perenni virtutis, ac honestatis amore in singulis actibus dirigamur.

XV.

(a) *Cic. Tusc. III. c. 12. & Fin. V. c. 15.*

XV. Hinc refelli facilè poterit Ariſtippi, aliorum opinio, qui *nihil naturâ juſtum eſſe, aut honeſtum, vel turpe, ſed conſuetudine, & lege (a)* dixerunt; ideoque virtutes a vitiis non naturâ ipsâ, ſed opinione ſolùm, hominumque judicio diſtingui putarunt. *Hæc* enim *in opinione exiſtimare, non in naturâ, poſita, verè dementis eſt. Nam nec arboris, nec equi virtus, quæ dicitur [in quo abutimur nomine] in opinione ſita eſt, ſed in naturâ [b]*; ideoque, ſi rerum omnium bonitas, atque perfectio non ab incertâ hominum opinione, ſed ab ipsâ illarum naturâ dependet, meliori certè jure hominis virtutem ab ipsâ naturâ repetendam eſſe erudimur: cùm præſertim virtus ab honeſtate ſejungi non poſſit, ſed illi arctiſſimè adhæreat; adeoque ſicuti honeſtas, vel humanorum actuum bonitas ab æternâ, perenni, vel invariabili lege dependet, ita quoque virtus ipſa ab æternâ lege pendere debet, ut juxta varios hominum mores, opinioneſque variari minimè poſſit *.

Argumento quoque eſſe poterit virtutem non a variis hominum opinionibus, ſed ab ipsâ potiùs naturâ pendere, quod in explicandâ virtutis, ac honeſtatis imagine nationes omnes mirificè conſpirent; quod eximio prorſus amore virtutem inquirant; quod denique, licèt efferæ, barbaræque ſint, pulcherrimum tamen virtutis ſplendorem in aliis conſpiciant, ac venerentur. *Quæ* enim *natio non comitatem, non be-*

(a) *ap. Laer. II. ſ. 93.* (b) *Cic. leg. I. c. 16.*

* Virtus repulſæ neſcia ſordidæ,
Intemeratis fulget honoribus,
Nec ſumit, aut ponit honores
Arbitrio popularis auræ.
Horat. III. ode 2.

benignitatem, non gratum animum, & beneficii memorem diligit? quæ superbos, quæ maleficos, quæ crudeles, quæ ingratos non aspernatur, non odit (a)? maximum itaque *hoc habemus naturæ meritum, quod virtus in omnium an mos lumen suum permittit, etiam qui non sequuntur, illam vident (b):* quemadmodum D. Augustinus optimè asseruit *hominem fieri prudentem, aut justum non prudentiâ, aut justitiâ alterius, sed coaptando animum illis incommutabilibus regulis, luminibusque virtutum, quæ incorruptibiliter vivunt in ipsâ veritate, sapientiâque communi (c);* & Cicero quoque jam dixerat, quod *non ob eam caussam illud dicitur honestum, quia laudatur, a multis; sed quia tale sit ut si ignorarent id homines, vel si obmutuissent, pulchritudine tamen suâ esset, specieque laudabile.*

XVI. Hinc Hobbius ipse (*d*), qui temere, & inconsultò jam dixerat in statu naturali vitia a virtutibus distingui non posse, sed omne virtutum, vitiorumque discrimen ab initâ societate, consuetudine, sive civili vitâ pendere; alibi tamen clarissimo, nitidoque rationis lumine eruditus asseruit homines tacitâ quadam naturæ voce ad virtutem, ac honestatem excitari, ac impelli; ut ipsa proinde virtus non ex libero, atque fortuito hominum fædere, pacto, vel consuetudine; sed potiùs ex ingenito quodem, ac invariabili naturæ lumine, ac pondere oriatur, quod fusiùs alibi, & opportuniùs explicatum est, ubi de humanorum actuum honestate, atque ipsâ naturalis juris origine disseruimus.

CAP.

(*a*) *Cic. leg. I. c. 11.* (*b*) *Sen. de Benef. IV. c. 17.* (*c*) *de lib. arb. II. num. 52. al. c. 19.* . . . [*d*] *de Hom. c. 13. §. 9.*

CAP. II.

De Virtutum subjecto, connexione, & divisione.

I. PLurima quidem, atque infinita propemodum forent, quæ de variis virtutum affectionibus dicenda nobis occurrerent, si singula complecti, vel uberiùs exponere mens esset, quæ a veteribus, vel recentioribus etiam Philosophis de Virtutibus ipsis disseri, vel disputari, subinde solent. Sed cùm præcipua solùm, ac summa veluti rerum capita prosequi consueverimus, illa de virtutibus hic addere juverit, ex quibus pulcherrima virtutis natura clariùs intelligi, ejusque amor in humanis animis vividiùs excitari possit; cùm cetera aut a Philosophis ipsis veluti ex fontibus haberi possint, aut certè ex iis, quæ dicenda fuerint, facillimè deducantur. Quandoquidem itaque Virtus subjectum aliquod habere debet, in quo reperiatur; & objectum, ad quod dirigatur, de subjecto ipso, vel objecto virtutum brevissimè dissEremus; deinde verò de mirâ connexione, quæ in virtutibus reperitur, variisque generibus, quæ in ipsis accuratissimè distingui solent.

II. Et quod ad virtutis quidem subjectum pertinet, ita Philosophos diffidere conspicimus, ut cùm tres partes in animo distinguere soleant, *intellectum* nempe, *voluntatem*, & *sensum*, sive partem sensibilibus, atque corporeis affectibus

bus subjectam, aliqui virtutes in intellectu, alii in voluntate, alii denique in sensibus veluti subjecto collocatas esse arbitrentur. Sed opiniones illæ facilè conciliari, atque ita conjungi possunt; ut cùm virtutes ipsæ in animo veluti puriori, nobiliorique hominis parte reperiantur, partim in intellectu, partim in voluntate resideant.

Illæ nimirum, quæ intellectum perficiunt, & *intellectuales* proinde vocantur, in intellectu, ut scientiæ, vel cognitiones omnes, quæ ad veritatem veluti finem, & objectum diriguntur; illæ verò, quæ honestatem respiciunt, quæ honestis actibus acquiruntur, animumque ad honestatem inclinant, ideoque dirigendis, perficiendisque moribus destinantur, in voluntate reperiuntur. Non immeritò tamen virtutes ipsæ in inferiori quoque hominis parte, vel in affectibus, & sensibilibus actibus collocantur, quatenus illi supremo voluntatis imperio, puriorique rationis lumine dirigi subinde possunt; ut quemadmodum actus illi, quos a voluntate exeri contigerit, honesti, boni, ac virtute præditi existimantur, ita quoque in corporeis actibus, qui a voluntate imperantur, atque in affectibus illis, qui a ratione, vel a virtutibus temperantur, aliquis honestatis, virtutisque splendor appareat, qui ab interiori voluntatis virtute in exteriores actus veluti radius in subjecta corpora diffundatur; unde Aristoteles ipse observavit, quod *in anima esse quidpiam contra rationem existimandum est, quod ei adversetur, ac resistat; quomodo verò diversum sit, nihil refert. Quod tamen etiam ipsum rationis esse particeps videtur; continentis enim rationi obtemperat, atque etiam magis fortasse in temperante, ac for-*

 ti

ti obediens est; omnia enim in his rationi consonant (a).

III. Quemadmodum verò virtutes in aliquâ animi parte veluti subjecto reperiuntur, ita quoque virtutes omnes proprium objectum habere debent, ad quod veluti scopum, collimant, seu tanquam terminum dirigantur. Atque ejusmodi quidem objectum in *materiale*, & *formale* satis accomodè distingui solet. Materiale nimirum est illa materia, circa quam virtus versatur, vel in quâ virtutis actus exeritur, ut divitiæ respectu liberalitatis; voluptates respectu temperantiæ, &c. formale verò est ille modus, aut illa perfectio, bonitas, & honestas, quæ in objecto materiali, sive materiâ inquiritur, atque producitur: ideoque eadem materia vitio, virtutique communis esse, vel dici poterit, ut virtus, ac vitium circa idem objectum materiale versentur, liberalitas ex. gr. avaritia, simulque prodigalitas circa divitias, &c. sed objectum formale virtutis vitio convenire non poterit, cum longè diverso modo virtus, ac vitium objectum ipsum considerent, vel ad objectum ipsum diverso prorsus ordine dirigantur.

IV. Admirabilis itaque virtutum varietas, quibus humanus animus veluti luminibus vel, ut inquit Cicero (b), *lineamentis* exornatur, partim ex subjecto, partim etiam ex objecto formali deduci poterit, ut virtutes illæ interse meritò distingui debeant, quæ vel in diverso subjecto, sive potentiâ reperiuntur; vel si uni, eidemque subjecto inhæreant, ad varia tamen objecta diriguntur; cùmque ordo ille, sive relatio,

(a) *Arist. Eth. Nic.* I. *c.* 13. (b) *Fin. III. c.* 22.

latio, quâ virtus aliqua ad objectum proprium dirigitur, intrinseca sit, atque ex ipsâ virtutis indole, sive naturâ oriatur, ipsa quoque virtutum diversitas, vel ut Scholasticis appellare libuit, *specificatio* intrinseca censeri debet.

V. His ita suppositis clarissimè inferri potest, quod virtutes, & habitus ratione subjecti distingui debent in *intellectuales*, atque *morales*. Illi nimirum in intellectu resident, intellectum perficiunt, ad veritatem veluti objectum diriguntur, ac in solâ cognitione consistunt. Isti verò voluntatem perficiunt, diriguntur ad honestatem, moribusque componendis, ac temperandis affectibus destinantur.

Intellectuales illæ virtutes, & habitus ab Aristotele (a) quinque numerantur, *intelligentia* nimirum, *sapientia*, *scientia*, *prudentia*, & *ars*. Quibus accenseri meritò poterit *fides*, *opinio*, *dubium*, & cognitiones omnes, quæ ad veritatem diriguntur, de quibus in Logicâ, & Metaphysicâ variis in locis oportuniùs differitur.

VI. Morales verò virtutes primò distingui solent in *infusas*, & *acquisitas*, quæ tamen divisio intellectualibus etiam aptari poterit. Acquisitæ dicuntur illæ, quæ ab hominibus ipsis industriâ, labore, ac repetitis, & iteratis virtutis actibus acquiruntur juxta celebre effatum illud

Virtutem voluere Dii sudore parari (b),

ut sunt plerumque virtutes omnes, quibus homines ornatos esse conspicimus. Infusæ verò dicuntur illæ, quæ ab ipso Deo humanis animis impressæ, vel concessæ fuerint, sive quòd aliter ab hominibus ipsis haberi, vel acquiri

 non

(a) *Ethic. Nic. VI. c. 3.* (b) *vid. Hesiod. ap. Plat. 1 V. de Leg. & Xenoph. II. de Memor.*

non possint, ut divina *fides*, *spes*, *charitas*, & *gratia*; sive certè quòd, licèt industriâ quoque, vel exercitatione comparari possint, eximio tamen munere interdum ab ipso Deo conceduntur, ut scientia, sive rerum cognitio, quæ Adamo, & Salomoni indita memoratur.

VII. Atque ejusmodi quidem divisio deducitur ex vario modo, quo virtutes ipsæ in humanis animis producantur. Sed illæ meritò distingui poterunt etiam respectu modi, quo ad objectum dirigantur, in *naturales*, ac *supernaturales*. Naturalis virtus vocatur illa, quæ solis naturæ viribus, ac industriâ comparatur, ut virtutes illæ, quæ in Philosophis veteribus, omnibusque Ethnicis floruerunt (*a*). Supernaturales verò, quæ partim naturæ viribus, partim etiam, atque præcipuè divinæ gratiæ munere comparantur, ideoque cum gratiâ, & charitate arctissimo fœdere conjunguntur; puriori, nobiliorique modo honestatem respiciunt; atque ad Deum ipsum veluti gratiæ, ac supernaturalis fælicitatis auctorem diriguntur. Etsi verò plurima sint illa, quibus naturales virtutes a supernaturalibus distinguuntur, ut fusè Theologìs differunt, illud etiam insigne discrimen observari facilè poterit, quod naturales virtutes honestæ quidem, atque laudabiles sunt, sed labili solùm, ac temporali præmio donari, vel coronari possunt; cum supernaturales æterno, ac supernaturali præmio, sive fælicitate donentur, ut alibi diximus cum de beatitudine loqueremur. Hinc meritò Augustinus (*b*) observat Romanos, qui mirâ, & incredibili prorsus virtutum naturalium gloriâ floruerant, imperii amplitudinem, faustitatemque ab optimo, justissimo-

(*a*) *vid. Mothe. de Virtut. Ethnic.* (*b*) *de Civ. Dei V. c. 15.*

ſimoque Deo veluti præmium adeptos eſſe, cum tamen ab æternæ fælicitatis, & gloriæ coronâ miſerrimè exciderint; quippequæ ſolis fidei, gratiæ, virtutumque ſupernaturalium meritis concedatur.

VIII. Quod ſi deinde virtutes ipſas morales, & acquiſitas ex objecto diſtinguere velis, incredibilis illarum varietas, & numerus orietur, qui tamen ad duo veluti capita revocari facilè poterit, ut aliquæ nimirum principes, *primæ*, ſive præcipuæ vocari poſſint; alteræ verò *ſecundariæ*, quippequæ ex primis veluti ex fontibus oriantur. Sed in præcipuis ejuſmodi virtutibus exponendis, definiendiſque non una, eademque Philoſophorum omnium ſententia fuit. Apollophanes enim, Megarici, & Ariſto unicam ſolùm virtutem eſſe putarunt, prudentiam nimirum, a quâ deinde cæteræ profluerent, cùm tamen Zeno plurimas eſſe cenſeret *(a)*. Ariſtoteles verò ita de verecundiâ, gravitate, liberalitate, magnificentiâ, veritate, urbanitate, aliiſque diſſeruit, acſi illarum ſingulas diſtincta veluti virtutum genera haberi voluerit *(b)*. Plato ſimiliter, etſi juſtitiam in primis, fortitudinem, ac temperantiam expreſſerit, ipſis tamen docilitatem quoque, memoriam, magnificentiam, *ac cætera id genus alia* adjecit *(c)*; quemadmodum alibi fortitudini, temperantiæ, juſtitiæque *quæcumque id genus alia* conjunxit *(d)*. Plerique tamen Philoſophi in hoc mirificè conſpirant, ut quatuor ſolùm virtutes illas enumerent, ex quibus cæteræ oriri poſſint, *prudentiam* nimirum, *juſtitiam*, *fortitudinem*, ac *temperantiam*. Il-

(a) Laer. VII. ſ. 92. (b) Ethic. Nic. IV. c. 1. (c) Menon. (d) Laches.

lud expreſsè memorat Epicurus, & Ariſtoteles ipſe ubi de virtutum illarum numero, quæ ad perfectam hominis beatitatem conferunt, accuratè diſſerit, has quatuor ſolùm enumerat, *nemo* enim, inquit, *illum dixerit fælicem, in quo neque fortitudinis, neque temperantiæ, neque justitiæ pars ulla inſit.. ſimiliterque, & quoad mentem ſpectat, tam ſit imprudens, & qui fallatur capax, quàm infans, aut inſanus eſt* (a); quemadmodum Plato quatuor perfectæ virtutis ſpecies enumerat (b), quæ ad Reipublicæ tranquillitatem, hominumque fælicitatem requirantur, de quarum ſingulis ex Platonis ſententiâ Laertius accuratè diſſeruit (c); ſicuti Poſidonius Stoicus parem virtutum numerum poſuit, ut a Laertio erudimur. Stoicos itaque, Platonem, Epicurum, & Ariſtotelem æmulatus eſſe videtur Cicero, ubi virtutes omnes ex quatuor illis oriri disertè docuit. *Omne* enim, *quod honeſtum eſt, id quatuor partium oritur ex aliquâ. Aut enim id in perſpicientiâ veri, ſolertiâque verſatur; aut in hominum ſocietate tuendâ, tribuendoque ſuum cuique, & rerum contractarum fide; aut in animi excelſi, atque invicti magnitudine, ac robore, aut in omnium, quæ fiant, quæque dicuntur, ordine, & modo, in quo ineſt modeſtia, & temperantia* (d), quam virtutis diviſionem admirabili deinde Philoſophorum omnium conſenſu receptam, atque probatam eſſe conſpicimus. Quinetiam divinâ Scripturarum auctoritate confirmari illa facilè poterit, ubi virtutes ipſæ veluti ſapientiæ fructus memorantur, *illa* nimirum *ſobrietatem, & prudentiam, & juſtitiam, & vir-*

(a) *Politic.* VII. c. 1. (b) *Republ.* IV. & V. (c) *Laer.* III. ſ. 90. (d) *Offic.* I. c. 5.

& virtutem docet (*a*); ideoque mirari certè non possumus si Patres omnes quatuor virtutes illas enumerant, illasque principes & *cardinales* appellant (*b*), quòd ipsis tota virtutum series, hominumque fælicitas veluti cardinibus innitatur.

Hanc itaque virtutum seriem, ac ordinem a Philosophis omnibus, Patribus, divinisque Literis mirificè commendatam servabimus; atque ita de quatuor istis virtutibus sequentibus Capitibus differemus, ut cæteras etiam virtutes omnes quæ sub illis veluti generibus continentur, aut ab illis certè veluti fontibus oriuntur, meliori quo poterit ordine complectamur.

IX. Illud interim observasse juverit, quod in qualibet virtute virtutes aliæ veluti *comites*, ut inquit Cicero, spectari possunt, quæ tamen majoris claritatis gratiâ in *subjectivas*, *integrantes*, & *potentiales* distingui solent. Virtutes subjectivæ dicuntur illæ, quæ principaliori, nobiliorique virtuti subiiciuntur, ac veluti species sub genere continentur. Integrantes verò, vel integrales, quæ cùm ipsâ nobiliori virtute tanquam partes conjunguntur, ut ex illis ipsius perfectio, vel integritas oriatur. Potentiales denique, quæ ad virtutis exercitium conferunt, ac veluti media, vel instrumenta quædam in exerendis virtutum actibus adhibentur. Itaque cum aliqua ex præcipuis illis virtutibus explicata fuerit, tum virtutes omnes, sive subjectivæ, sive integrales, sive denique potentiales illæ fuerint, subiiciemus, cùmque virtutes omnes aliquibus vitiis opponantur,

(*a*) *Sapient. c.* 8. *v.* 7. (*b*) *vid. Ambr. in Luc. c.* 6. *Hieron. in Matth. c.* 1. *Aug. de morib. Eccl. n.* 25. *al. c.* 15.

tur, atque ex virtutum indole, sive naturâ vitia cognosci possint, de singulis etiam vitiis disseremus, quæ cuilibet virtuti opponantur.

X. Antequam tamen de singulis virtutum speciebus ordine superiùs exposito disseramus, juverit aliqua de illarum nexu, vinculo, vel connexione præmittere, ut clariùs intelligi, vel definiri possit, quænam perfecta virtus, numerisque omnibus absoluta censeri debeat. Celebris est itaque Aristotelis, Epicuri, Stoicorum, aliorumque sententia, quod virtutes ipsæ arctissimo fœdere inter se devinciuntur, ut nulla proinde virtus perfecta censeri possit, quæ cum ceteris virtutibus omnibus non conjungatur.

Cujus quidem sententiæ etsi plures rationes afferri consueverint, duæ tamen clariores adhiberi poterunt, quas Aristoteles ipse (a), Theophrastus (b), & Cicero [c] elegantissimè prosequuntur. Cùm itaque virtutes omnes a prudentiâ dirigi, vel definiri debeant, ut superiori Capite ostendimus, nec ulla virtus haberi possit, nisi prudentia modum, temperiem, & mediocritatem illam inquirat, sive determinet, in quà virtutis essentiam collocatam esse jam diximus, clarissimè apparet, quod si virtutes omnes cum prudentiâ conjunguntur, interse quoque connexæ esse debent; ut proinde prudentia veluti commune virtutum omnium vinculum videatur, atque virtutes omnes, quæcumque illæ fuerint, in prudentiâ veluti communi matre contineantur.

Deinde verò perfecta virtus esse, vel haberi non potest nisi in circumstantiis omnibus proprios

(a) *Eth. Nic. VI. c. 8.* [b] *apud Alexand. lib. II. de Ani. c. 41.* (c) *Tusc. II.*

prios actus exerere, liberè, jucundèque operari possit, nisi nimirum omnia, quæ bonis, & honestis actibus opponuntur, libero, ac victrici virtutis impetu superentur; quod certè fieri, sive sperari non potest, nisi animus ipse omnibus simul virtutibus exornetur. Sic aliquis perfectè justus esse non poterit, nisi temperans fuerit; alioquin justitiam deseret, ubi voluptatibus; ac illecebris irretiatur; si fortitudine careat, doloris metu justitiam violabit, si irâ, superbiâ, vel quolibet alio vitio, affectu, vel ægritudine torqueatur, & ad malum inclinet, justè operari non poterit, nisi priùs virtutes illas acquirat, quæ vitiis, & affectibus ejusmodi temperandis, ac evellendis diriguntur; quod cùm in ceteris virtutibus omnibus requiratur, clarissimè apparet non posse virtutem ullam perfectam existimari, quæ non modò vitiis sibi oppositis, sed illis etiam, qui omnibus virtutibus aliis opponuntur, resistere debeat, ideoque cum virtutibus aliis inito veluti fœdere non conjungatur.

XI. Nec alia profectò ratio Stoicos gravissimos virtutis assertores impulit, ut existimarent *virtutes sibi invicem ita esse connexas, ut qui unam habuerit, omnes habeat* (*a*); quemadmodum Chrysippus Stoicus *virtutes connexas docuit, non solùm quòd qui unam habet, omnes habeat, verùm etiam, quòd qui secundùm unam agit aliquid, idem agat secundùm omnes; & neque vir perfectus sit, qui non omnes virtutes habeat, neque actio perfecta, qua non fiat secundùm omnes* (*b*); quod pluribus exemplis Cicero (*c*), Seneca (*d*), aliique in-

(*a*) *Laer. VII. f.* 125. (*b*) *apud Plutar.* (*c*) *Fin. V. c.* 23. (*d*) *Epist.* 67.

innumeri confirmarunt. His itaque Philosophorum sententiis, atque divinis Scripturarum authoritatibus eruditi nobiliores Ecclesiæ Patres hanc ipsam virtutum indolem, & connexionem agnoverunt, sicuti certè D. Ambrosius asseruit, quod *connexæ sibi sunt, concatenatæque virtutes, ut qui unam habet, plures habere videatur* (a); quemadmodum D. Gregorius ait, quod *una virtus, sinè aliis, aut nulla est, aut imperfecta est* (b). Quo loco observari maximè debet hoc admirabile virtutum omnium fœdus non cuilibet virtuti convenire; sed illi solùm, quæ perfecta, stabilis, & absoluta fuerit; quæ puriori, nobiliorique luce coruscare videatur; quæ denique sic animo insederit, ut ab illo sejungi, vel facilè divelli non possit. Si enim virtutis habitus tenuis admodum sit, atque animum voluptatibus, vitiorumque illecebris irretiri, vel ad malum inflecti patiatur, tunc a ceteris virtutibus illa separari facilè poterit; tantumque abest, ut cæteris omnibus conjuncta esse debeat, ut plurimis potiùs vitiis permixta esse possit; quemadmodum certè plurimos aliquâ virtute exornatos esse conspicimus, in quibus tamen nullus aliarum virtutum splendor appareat, sed illi vitiis, pravisque affectibus abripiantur.

XIII. Hinc explicari, vel conciliari facilè poterunt oppositæ Philosophorum sententiæ, quibus asseritur virtutes aliquando conjunctas, aliquando sejunctas esse. Perfectæ nimirum virtutes, & *heroicæ*, quæ nempe in hæroicis, perfectisque hominibus reperiuntur, conjunctæ esse debent; imperfectæ verò, quæ sublimem non-

(a) *in Luc. c. 6.* (b) *Moral. XXII. vid. Aug. epist. 157. n. 5. al. c. 29.*

nondum, purioremque gloriam sunt assequutæ, ita divelli poterunt, ut vitiis permixtæ videantur.

Hinc Aristoteles ipse, qui dixerat quod nos *ad justitiam, temperantiam, fortitudinem, virtutesque ceteras, ex quo nascimur, apti sumus*, & quod *simul cum prudentiâ, quæ una est, adveniunt omnes* (a), alibi tamen asserit *virtutes non esse inter se connexas; posse enim contingere, ut idem prudens sit, ac justus, qui intemperans tamen, incontinensque sit* (b) quemadmodum Plato (c), & ex Platonis sententiâ Apulejus (d) *virtutes* imperfectas *se comitari negat; at eas, quæ perfectæ sunt, individuas sibi, atque connexas esse* (e). Sed hæc, aliaque id genus plurima clariùs, & uberiùs intelligi, sive deduci poterunt, ubi de singulis virtutibus, illarumque proprietatibus disseramus.

CAP. III.

De Prudentia, ejusque partibus.

I. EXimius certè, atque pulcherrimus virtutum omnium splendor haberi, vel esse solet, qui ardentes in nobis, ut inquit Cicero, excitaret amores si videretur; cæteris tamen nobilior censeri meritò poterit Prudentia, quæ principem proinde locum inter virtutes omnes obtinuit. Hinc illam virtutum omnium fontem, atque Reginam esse ait Epicurus; Socrates verò ita virtutes omnes cum

(a) *Eth. Nic. VI. c. 8.* (b) *ap. Laer. V. s. 31.* (c) *in Protag.* (d) *de Philos. Plat.*

cum prudentiâ conjunctas, & permixtas esse putavit, ut ab illâ splendorem omnem acciperent, & virtutes omnes veluti quædam prudentiæ partes viderentur, ideoque *prudentiæ* vocari possent. Aristoteles denique, etsi virtutes alias a prudentiâ distinctas esse voluerit, ipsam tamen veluti cæteris nobiliorem, puriorremque dixit; ut illa proinde meritò hoc ipso loco, sive disputationis limine sit explicanda.

II. Etsi verò prudentia a plerisque cum scientiâ, sive sapientiâ confundi soleat, ut illam Cicero *in veri cognitione consistere* dixit (*a*), Aristoteles tamen prudentiam sic a sapientiâ distinguit, ut sapientiam esse velit *accuratissimam scientiarum* (*b*), *rerum bonoratissimarum, vel multarum, & admirabilium rerum scientiam* (*c*); prudentiam verò rerum utilium, quæ bonæ, vel pravæ sint, cognitionem; quæ non certissimis ac evidentibus; scientiarum instar, sed plerumque dubiis, & probabilibus solùm principiis innixa ad honestatem dirigatur. *Ex quo fit, ut* plurimi *Anaxagoram, Thaletem, cæterosque id genus viros sapientes quidem esse dicant, prudentes verò minimè quòd ignorare illos ea, quæ sibi sunt utilia, observent; callere verò interim eximia quædam, admirandaque & difficilia, atque divina, sed nihilominus inutilia, prout quæ sunt bona humana non quærunt* [*d*], quod innumeris etiam exemplis aliis ostendi posset in iis, quos eximiâ quidem, ac admirabili sapientiâ, ingenii gloriâ florere, sed exiguâ tamen, ac nullâ fere prudentiâ præditos esse conspicimus.

III.

(*a*) *Offic.* I. c. 6. (*b*) *Eth. Nic.* VI. c. 7. (*c*) I. *Rhet.* c. II. (*d*) *Arist. ibi.*

III. Hinc idem Cicero prudentiam ipsam definit *rerum expetendarum scientiam* [a], sive *rerum bonarum, & malarum, & utrarumque scientiam* [b] quemadmodum Augustinus rerum *expetendarum, & vitandarum* [c] cognitionem esse definit. Clarior tamen est illa prudentiæ definitio, quæ ab Aristotele tradita a Philosophis omnibus adhibetur. Illa nimirum dicitur esse *habitus verâ cum ratione activus in iis, quæ sunt homini bona, vel mala* [d]. Dicitur habitus, ut illa cum cæteris virtutibus comparetur; hoc insigni tamen discrimine, quod cæteræ virtutes omnes in voluntate; prudentia verò in intellectu veluti subjecto reperiatur. Dicitur *agere*, vel operari, ut distinguatur ab arte, quæ aliquid efficere existimatur, ut in prudentis actione *finis*, ac *intentio*; in artificis opere *solertia*, vel *industria* commendetur. Additur deinde prudentiam ad illa dirigi, quæ bona, vel mala sunt, ut a cæteris speculativis habitibus distinguatur, qui solam veritatem veluti objectum considerant. Quemadmodum enim paullò superiùs ostendimus, sapientia ad veritatem ipsam dirigitur, tantòque nobilior esse concipitur, quantò subtilior est illa cognitio, quæ acquiritur: prudentia verò dirigitur ad honestatem, tantòque perfectior erit quantò purior est honestas illa, quæ in humanis actibus producatur. Denique cæteris prudentiæ muneribus, sive characteribus interserit Aristoteles, illam cum verâ ratione operari, non modò quòd prudentia, aliarum virtutum instar, rationis lumine dirigatur; verùm etiam quòd ipsa

(a) *Offic. I. c. ...* (b) *De invent. II.* (c) *I. de lib. arb. n. 27. al. c. 13. & 83. quæst. q. 31.* (d) *Eth. Nic. VI. c. 5.*

ipsa quoque prudentia sit ratio quædam, & expetendarum, vel vitandarum rerum cognitio.

IV. Quod verò dixerit illam *cum verâ ratione* operari, non ita intelligi debet, ut illa ratio, cui prudens innititur, semper certa, ac invariabilis esse debeat, ut ille solâ veritatis imagine, ejusque amore alliciatur, & nunquam in exerendis actibus decipiatur; sed solùm ut prudenter aliquis operari non possit, nisi ratione dirigatur, & ex variis etiam rationibus illam demum, rebus omnibus nitidè, accuratèque perpensis, eligat, quæ sibi melior, & verisimilior appareat. Illa nimirum est humanorum actuum conditio, ut alibi quoque jam diximus, ut illorum bonitas, honestas, utilitas, & convenientia plerumque concipi, vel definiri non possit unde sapientissimos etiam viros ita subinde ancipites esse conspicimus, ut quam partem eligant, sive quò flexibilem animi vim dirigant prorsus ignorent. Ubi itaque animum sic ancipitem esse, vel fluctuare contigerit, ut alterutrâ ex parte variis rationibus, veluti ponderibus inclinetur, nec ullibi certus, atque clarissimus veritatis splendor affulgeat, prudentis erit rationes omnes inquirere, singulas temporis, rerum, locique circumstantias puriori, ac tranquillo rationis lumine, sepositis, ac temperatis affectibus, quibus plerumque abripimur, in eam partem inflecti, quæ melior, ac probababilior appareat; ut, si deinde alterâ ex parte novus veritatis splendor affulgeat, ab instituto semel consilio recedere debet, ut oppositum amplectatur. Quod si fortasse in eligendis actibus decipiatur, neque ipse rerum eventus consilio respondeat, error ille in tenuem solùm mentis humanæ cognitionem, in obscuram rerum

rum

rum indolem, in liberam aliorum hominum voluntatem refundi poterit; sed ille singulas prudentiæ partes implevit, qui consilium illud elegerit, quod sibi tunc melius, & optimum videbatur; ultimus nimirum rerum exitus perspicaciores etiam humanæ mentis vires eludit, ac, ut eleganter inquit Poeta,

Prudens futuri temporis exitum
Caliginosâ nocte premit Deus [a].

Hinc meritò Epicurus ipse concludit, præstabilius esse ratione bene institutâ infælicem fieri, quàm malè institutâ fælicem; atque ille meritò commendatur qui benè, ac prudenter elegerit, etsi non ex animi sententiâ, vel infæliciter res cesserit, quàm si temere, aut inconsultò eligens, fælicem exitum consequatur.

V. Exinde verò clarissimè inferri poterit, tria prudentiæ munera, vel partes potentiales ab Aristotele [b], aliisque Philosophis satis accommodè numerari. Primò nimirum requiritur *εὐβουλία Eubulia*, sive *recta consultatio*, quâ prudens animus de rebus agendis deliberat, ut nihil temere, & inconsultò aggrediatur, sed solo rationis lumine in eligendis, vel omittendis actibus dirigatur. Deinde verò requiritur, ut animus ipse, ubi singula ritè discusserit, rectè deliberet, sive dijudicet quid in his temporis, loci, rerumque circumstantiis eligere, & amplecti debeat; unde illa prudentiæ pars *σύνεσις Synesis* appellatur, quâ mens aliquid statuat, decernat, judicet. Cùmque prudentia ad praxim dirigatur, *omnisque virtutis laus*, ut inquit Cicero [c], *in actione consistat*, ultimò debet prudentia actum illum exerere, quem uti-

(a) Horat. Ode III. ode 29. (b) Eth. Nic. VI. c. 10. 11. 12. (c) Offic. I. c. 6.

utilem, ac honestum esse decreverit, hoc est imperare ut a virtutibus aliis, & exterioribus etiam potentiis, seu viribus producatur; unde hoc tertium prudentiæ munus γνώμη *Gnome*, sive *sententia*, vel imperium vocatur.

VI. Quandoquidem verò Prudentiæ virtus hæc ipsa munera fæliciter exequi, vel obire non poterit, nisi dotes, & perfectiones aliquæ in animo reperiantur, atque ipsi prudentiæ arctissimo, ac invariabili fœdere conjungantur, optimè ab Aristotele plures prudentiæ dotes, vel partes integrales enumerantur, quarum aliquæ ad consultationem, aliæ ad judicium, aliæ denique ad imperium pertinent, animumque disponunt, ut rectè fæliciter, & alacriter de rebus agendis consultare, judicare, vel imperare possit.

1. Requiritur itaque primò rerum præteritarum *memoria*, quâ nitidè cognoscantur illa, quæ in similibus casibus, ac iisdem ferè temporis, & loci circumstantiis fæliciter, vel infæliciter contigerunt. Cùm enim constans, perennis, ac invariabilis ferè sit illa series, quæ in effectibus observatur, ut effectus similes ex caussis similibus oriantur, clariùs intelligi fortasse non poterunt illa, quæ sint futura, quàm si nitidè cognoscantur illa, quæ semel contigerunt; & quamvis ex circumstantiis ipsis maxima plerumque in negotiis, & incredibilis ferè varietas oriatur, quæ acre judicium, & ingenii solertiam requirit; maximus tamen ex præteritarum rerum cognitione futuris, & eligendis actibus splendor accedit. Hinc usus, atque memoria *prudentiæ mater* vocatur [a]; hinc

(a) *Agell. XIII. c. 8.*

hinc senes, qui diuturno rerum experimento, sive peracti jam temporis, & rerum memoriâ commendantur, prudentiores esse meritò existimantur; hinc denique Aristoteles asserit ingenuos etiam juvenes facilè Geometricis, aliisque scientiis erudiri perfectè posse, quòd ejusmodi rerum cognitio solo ingenii acumine acquiratur; vix tamen, ac ne vix quidem prudentes haberi, quòd prudentia ab usu, diuturnâque temporis experientiâ derivet, ut inquit Poeta.

Seris venit usus ab annis (*a*).

ideoque Aristoteles (*b*) meritò admonuit veteribus, expertisque credendum.

2. Deinde verò requiritur *intelligentia*, perfecta nimirum honestatis, illorumque principiorum cognitio, ex quibus actuum bonitas oriatur; quæ tamen intelligentia, sive cognitio non vaga, & indifferens esse debet, sed omnes etiam circumstantias illas complecti, quæ in actibus ipsis reperiuntur, de quibus differi, vel consultari contigerit: ideoque hæc intelligentia veluti accurata rerum præsentium cognitio censeri potest. Nisi enim singula accuratissimè dispiciantur, rectè aliquid eligi, vel judicari non poterit, sed temere potiùs, ac imprudenter operabimur.

3. Tertiò requiritur, ut futura quoque, vel rerum exitus, quantum quidem fieri poterit, atque tenuis humanæ mentis imbecillitas ferat, prævideantur, unde *providentia* futurorum oriatur. Quæ tamen providentia, futurorumque cognitio nunquam sic stabilis, certa, vel invariabilis haberi poterit, ut plerumque falli non pos-

(*a*) *Ovid. Metam. VI. vid. & Eurip. in Phœnis.* (*b*) *Eth. Nic. VI. c. 12.*

possit, cùm præsertim probabilibus solùm conjecturis innitatur; sed prudentis erit illa solùm veluti futura circumspicere, vel prævidere, quæ ex instituto consilio, vel opere probabiliter sequi plerumque solent; cùmque animus ipse rerum exitus incertos admodum, & occultos noverit, ita alterutram partem amplecti debet, ut si quid etiam insperatò contigerit, nullo dolore, vel ægritudine perturbetur: quemadmodum certè nulla imprudentiæ labes illi inuri poterit: cùm prudentes omnes in hoc mirificè consentiant *culpam nullam esse cum id; quod ab homine non potuerit præstari, evenerit* [a].

4. Sequitur deinde *ratio*, quæ præsentia cum præteritis, simulque futuris comparans, quid eligi, vel deferi debeat, accuratissimè inquirat.

5. Cùmque in eligendis humanis actibus, & rerum amore partim ex ingenii tenuitate, partim ex affectibus ipsis, partim denique ex ingenito quodam amore, quo nos, nostraque omnia nimiùm diligimus, plerumque decipiamur, ideoque nullus unquam haberi, vel fingi possit, qui solo ingenii proprii lumine dirigatur; prudentis erit aliorum quoque monita, sive consilia patienter, ac hilariter etiam excipere, unde in prudente *docilitas* inesse debet.

6. Maximè tamen requiritur in prudente *solertia*, sive *sagacitas*, quâ media inquirere, vel eligere possit, quibus finis acquiratur. Est autem solertia celeritas quædam, perspicacia, aut vivida quædam animi vis, quæ repente singula circumspiciens fæliciter eligit illud, quod facilius, utilius, & consequendo fini conducibilius viderit; tantòque vividior hæc animi

(a) *Cic. Tusc. III. c. 16. & Liban. Decl. 21.*

mi vis, & celeritas esse debet, quantò obscurior sit rerum exitus, gravior consilii suscipiendi dignitas; & major temporis angustia, quæ deliberando, vel eligendo conceditur. Hinc meritò Salomonis prudentia mirificè commendatur, qui inopinatâ, ac celeri ratione matrum controversiam diremit; atque etiam Antiochus, cui cum a C. Popilio Lenate diceretur *priusquam hoc circulo excedas da responsum*, sibi, suisque rebus optimè consuluit [a]. Quo loco observari facilè poterit in hac ipsâ rerum, vel temporis angustiâ tantam esse ingenii celeritatem, ut repente consilium illud aliquando eligatur, quod pacato, ac tranquilio animo vix affulgeret, juxta celebre Poetæ dictum

O quantum est subitis casibus ingenium [b]!

sive quòd animi vis, & ingenii splendor tunc vividius excitetur, atque ex instantis periculi timore alacriùs impellatur; sive certè quòd celeritas ipsa novum consilio decus adjungat, ideoque nos magis consilium illud mirari, vel commendare soleamus, quod repente susceptum fuerit, quàm illud, quod lentè, maturâ, ac diuturnâ meditatione tandem exsculptum sit. Denique, etsi solertia, sagacitas, ingenium simul plerumque facilè confundi possint, ita tamen a Philosophis illa distingui solent, ut ingenium, atque sagacitas in inquirendis, inveniendisque mediis appareat; in exequendis verò, vel adhibendis illis solertia collocetur.

7. *Circumspectio* quoque necessaria est, quâ singulæ operis, sive negotii circumstantiæ cognoscantur; ideoque modus ille, sive temperies adhibeatur, quæ ad optatum exitum conferre possit.

(a) *Val. Max. VI. c. 4. Liv. XL V.* (b) *Martial. epig. XIV.*

8. Cùm plurima denique offendi possint, quibus suscepti consilii fælicitas perturbetur, illa sollicitè vitari, sive caveri debent; ideoque postremo loco requiritur *cautio*, quâ prudenter adhibitâ optato fine, vel exitu prudentis animus perfruatur.

Quæ tamen omnia quamvis subtiliter inventa, vel exposita sint, ingenuè tamen fatendum est prudentiam ægrè doceri, sive præceptis acquiri posse, sed longè faciliùs, atque nobiliùs experimento, vel seriâ animi meditatione comparari: ut inutile proinde sit minutiores alias prudentiæ leges exponere, quas Cicero, & Aristoteles uberrimè, & elegantissimè sunt prosequuti.

VII. Illud potiùs hìc addi juverit Prudentiam ipsam in tres veluti species, vel ut Scholastici loquuntur, *subjectivas partes* satis accomodè distingui posse; privatam nempe, sive *Monasticam*; domesticam, sive *OEconomicam*; civilem denique, publicam, sive *Politicam*. Monastica, sive privata vocatur illa, quâ quilibet hominum seipsum dirigit, ideoque ad privatam hominis fælicitatem ordinatur. Domestica, vel OEconomica familiæ faustitatem, & perfectionem considerat; unde in Patribus familiâs reperitur. Civilis denique, sive Politica ad publicam Urbis, Reipublicæ, vel imperii tranquillitatem, commodum, ac fælicitatem dirigitur, unde Principibus, aliisque convenit, quibus ferendæ legis, judicandi, regendique munus committitur. Pro variis itaque hominum statibus, sive muneribus, & officiis, ideoque pro vario Prudentiæ genere, variæ distinctæque leges afferri solent, ut privata cujuslibet hominis, atque Familiæ; & publica Civitatis, sive

Rei-

Reipublicæ fælicitas acquiratur. Cùm tamen illæ ex variis vitæ muneribus, vel hominum officiis oriantur, ibi commodiùs, atque opportuniùs exponi poterunt, ubi de singulis hominum statibus, illorumque officiis differetur.

VIII. Interim coronidis loco attexenda sunt vitia, quæ prudentiæ opponuntur; cùmque prudentia ipsa, aliarum virtutum instar, inter utrumque extremum consistere debeat, si animus fortasse ad alterutrum ex illis inclinet, contra prudentiam, sive per defectum, sive per excessum, peccabit.

Ac plurima certè sunt illa vitia, quibus per defectum contra prudentiam peccatur, totidemque numerari illa possent, quot sunt animi dotes, sive prudentiæ partes, quas superiori loco exposuimus. Omnes tamen ad quinque revocari facilè poterunt, *ignorantiam* nimirum, *præcipitationem*, *inconsiderationem*, *inconstantiam*, *& negligentiam*.

1. Peccatur itaque primò contra prudentiæ leges si neque præteritarum rerum cognitio, sive memoria habeatur; neque singulæ præsentium circumstantiæ, vel actus honestas inquiratur; neque futurus rerum exitus perpendatur, sed temere, & inconsultò quodcumque animos nostros illexerit, eligatur; *quod vitium effugere qui volet*, ut inquit Cicero, *omnes autem velle debent*, *adhibebit ad considerandas res*, *& tempus*, *& diligentiam* (a); *ut nihil aggrediatur temere*, *& cujus caussam probabilem reddere non possit* [b].

2. Huic errori proximè accedit *præcipitatio*, quâ animus ipse libero, ac veluti effræni cupiditatis impetu abripitur, ut priùs aliquid eligat,

 gat,

(a) *Offic. I. c. 6.* (b) *ibi c. . . . .*

gat, quàm nitidè, distinctèque cognoverit quid eligi, vel potiùs omitti debeat.

3. Frequenter etiam in eligendis mediis peccatur, cùm illa subitò, temere, & *inconsideratè* eliguntur, quæ ad fælicem rerum exitum, optatumque finem minùs conducant. Quod si præclara quoque aliorum monita, sive consilia contemnantur, neque illis facilè animus inflectatur, indocilis ille vocari poterit: quod pervicaciæ vitium plerumque in levioribus, atque superbis etiam ingeniis observamus.

4. Solertiæ opponitur *stupiditas*, & ignavia quædam, quâ purior animi vis ita retunditur, ut consilium aliquod inire, vel medium amplecti non possit, quo repente propositum, veluti nodum dirimat; atque ex ambagibus illis, quibus undique premitur, ac irretitur, fæliciter evadat.

5. Quod si fæliciter quidem, & prudenter eligi quidpiam, sive deliberari contigerit, neque tamen illa sollicitè caveantur, quæ moras iniicere, vel ab instituto fine retardare non possunt, *incautus* animus diceretur, ideoque ab eximiâ prudentiæ laude prorsus excideret.

6. Postremò prudentiæ maximè opponitur *inconstantia*, quâ vel a suscepto semel consilio discedimus, leviori quacumque aurâ hinc inde inflectimur, vel susceptum certè consilium exequi tandiu differimus, ut interim perturbatâ rerum serie, vel circumstantiis, omnis deinde consilii utilitas evanescat. Hinc celebre, & præclarum illud Biantis consilium, *Aggredere tardè agenda, sed aggressus age constanter* (a).

Quo tamen loco observari meritò juverit, hanc

[a] *Laert.* I. *seg.* 87.

hanc ipsam flexibilem animi vim, veluti nobiliorem prudentiæ partem aliquando mirificè commendari. Ubi enim rerum agendarum series ex inopinato quodam casu varietur, versatili quadam ingenii celeritate nova consilia suscipi debent; ut meritò proinde versatile Catonis ingenium, quod imprudens, & inconstans videri poterat, subtilioris tamen prudentiæ laudem accepit [a]: quemadmodum ferè moderata, ac lenta Q. Fabii consilia Rempublicam incolumen servarunt (b); atque in omnibus ferè consiliis lenta quædam, & pacata temporis diuturnitas plurimùm conferre solet, ut affectuum vis temperetur, rerum agendarum honestas nitidiùs perpendatur, sapientum hominum consilio animus confirmetur, ipsâ denique temporis diuturnitate meliora nobis consilia proponantur; *est* enim *tarda illa quidem sed tamen magna medicina, quam affert longinquitas, & dies* [c].

IX. Atque ejusmodi quidem vitia, sive peccata a pulcherrimo prudentiæ fine per defectum aberrant, efficiunt nimirum ut animus ad altiorem, nobilioremque prudentiæ gradum non perveniat. Sed alia quoque sunt vitia, quæ ipsum prudentiæ finem excedunt, ut *prudentia carnis*, nimia, ac irrequieta *sollicitudo*, & *astutia*, sive *calliditas*.

1. Prudentia carnis a sacris Literis (d) vocatur illa, quæ in divitiis, voluptatibus, aliisque sensibilibus rebus inquirendis impensiùs occupatur, ideoque dicitur *inimica Deo (e)*, quòd animum ad cælestia, vel æterna factum velu-

(a) *Liv.* I. (b) *Liv.* XII. (c) *Cic. Tusc.* III. c. 16. (d) *Rom.* c. 8. v. 6. [e] *Ib.* v. 7.

ti degenerem ad terrena deiiciat, ut humi ſer-pere, ac irrequietâ cupiditate ibi beatitatem, fælicitatemque requirere videatur, ubi perfeſta fælicitas haberi non poterit.

3. Immoderata quoque ſollicitudo, & anxietas illa, quâ in eligendis actibus, vel ineundo conſilio animus torquetur, ut nonniſi certiſſimis argumentis inniti, vel dirigi velit, prudentiæ opponitur: cùm in exerendis humanis actibus evidentia, vel certitudo haberi non poſſit, ſed conjecturis plerumque & probabilibus rationibus animus inflecti debeat, ut antea demonſtravimus.

4. Aſtutia denique, dolus, calliditas, quâ ſubdolis artibus alios irretire quis velit, & incautos animos fraudibus circumvenire, plurimùm veræ prudentiæ repugnat, quæ ſemper ad honeſtatem dirigitur; tantumque abeſt ut aliorum perniciem, vel incommoda quærere poſſit, ut ſanctiſſima potiùs humanæ ſocietatis fœdera ſervare debeat, aliorumque commoda, & totius etiam humani generis utilitatem, perenni quodam amore, vel ſtudio complectatur. Et certè dolus, aſtutia, ſive calliditas adhiberi non poterit niſi fides, amicitia, juſtitia, religio, & honeſtas omnis in animo extinguatur: atque illa miſerrima calliditatis, & fraudis indoles, ſive conditio eſſe conſpicitur, ut ſemper incerta, ac irrequieta eſſe debeat; puriorem veritatis ſplendorem perenni quadam formidine vereatur; novas ſemper artes, atque conſilia excogitare cogatur; atque iiſdem etiam plerumque fraudibus irretiatur, quibus alios irretiri pòſſe crediderat; ut optimè proinde dixerit Tacitus *conſilia callida, & audacia expectatione læta, tractatu dura, eventu triſtia eſſe* [a].

Hinc

(a) *Annal. X.*

Hinc optimo, divinoque prorsus Christi consilio erudimur *(a)*, *prudentiam* cum *simplicitate* temperandam, & conjungendam esse, ipsam nempe ingenii subtilitatem, dexteritatem, & acumen cum fide, honestate, veritate, justitiâ, cæterisque virtutibus omnibus conjungi debere, ut nisi proinde sincerus virtutum illarum splendor accedat, sincera prudentia, vel animi dexteritas haberi certè non possit.

C A P. IV.

De Justitia, ejusque partibus.

I. AD eximium illum virtutis splendorem, quem Prudentiæ veluti virtutum omnium reginæ inesse jam diximus, proximè accedit Justitia, quæ proinde *virtutum præstantissima* ab Aristotele nuncupatur, ut *neque Esperus, neque Lucifer sit adeo admirabilis* *(b)*; nec virtus ulla nobilior videatur, quæque vividiùs in mortalium animis effulgeat. Illa nimirum cæteras virtutes omnes complectitur *(c)* juxta celebre effatum illud *Justitia in sese virtutes continet omnes* *(d)*, ut ille bonus, ac justus in sacris etiam Literis appelletur, qui pulcherrimo virtutum omnium splendore exornetur; illa affectus omnes temperat, flexibilem arbitrii libertatem, ac irrequietos animi motus certis quibusdam finibus circumscribit; illa denique legum facem suppe-

(*a*) *Matth. c.* 10. *v.* 16. (*b*) *Eth. Nic. V. c.* 1. (*c*) *Jambl. epist. ad Anat.* [*d*] *Theogn. ap. Arist. Eth. Nic. V. c.* 3.

peditat, quibus humani generis societas, Urbium tranquillitas, perfecta demum fælicitas conservatur. Hinc meritò Tullius asseruit, quod in illâ *virtutis splendor est maximus, ex quâ viri boni nominantur* (a); quin etiam *ejus tanta vis est, ut nec illi quidem, qui maleficio, & scelere pascuntur, possint sinè ullâ justitiæ particulâ vivere. Nam qui eorum cuipiam, qui unà latrocinantur, furatur aliquid, aut clam eripit, is sibi ne in latrocinio quidem relinquit locum; ille autem, qui Archipirata dicitur, nisi æquabiliter prædam dispertiat, aut occiditur, aut a sociis relinquitur* (b). Quamvis verò plurima de eximio, ac illustri hoc virtutis genere dicta fuerint ubi de legibus, vel humano, ac divino jure loqueremur; aliqua tamen de Justitiâ ipsâ hoc etiam loco solitâ methodo differemus, ut illius natura, munera, & partes omnès nitidiùs appareant.

II. Itaque Justitia a Philosophis, ac Jurisconsultis omnibus definitur *constans, & perpetua voluntas ejus suum cuique tribuendi* (c); quæ definitio clarior est certè quàm ut uberiùs exponi debeat. Id unum observasse juverit *jus* appellari id, quod æquum, & justum, & cuique debitum est, unde etiam justitia ipsa plerumque *æquitas* vocatur; ideoque justitiæ virtus in hoc uno posita est, ut cuique tribuere velit, id quod ipsi debitum sit: illa nimirum justitiæ lumine mediocritas adhiberi, sive servari debet, ut neque plus, neque minùs tribuatur, quàm debitum sit, sed æqualitas illa servetur, quæ juri, justo, vel æquo respondeat atque inter illud, quod tribuitur, & id, quod tribui debet,

(a) *Offic.* I. c. 7. (b) *Offic.* II. c. XI. (c) *Leg.* 10. *ff. de instit. & jure.*

bet, perfecta paritas, & æqualitas reperiatur. Hinc præclarè Tullius admonuit, quod *jus semper quæsitum est æquabile, neque enim aliter esset jus (a)*; & Aristoteles (*b*) ipse observavit, quod *Judex exæquat, dum velut linea in duas partes inæquales secta, quo major pars dimidium excedit, illud detrahit, & ad partem minorem addit (c)*, unde Judex græce δικαστὴς, sive *divisor* vocatur, quòd rem illam, de quâ differi, vel dubitari contigerit, ita dividat, ut suum cuique tribuatur, & quilibet partem æquo, juri, vel debito parem obtineat; sive tantundem pretii, commodi, vel honoris recipiat, quantum illi iniquè, vel injustè furto, labore, dedecore sublatum fuerat, ut proinde semper æqualitas, vel dati, & accepti paritas observetur. Quæ paritas, ideoque justitia in celeberrimâ *talionis*, vel ut Græci vocant, *reciproci pænâ*, quæ in XII. Tabulis, & in sacris etiam Literis [*d*] præscripta fuerat, minimè servabatur; secus atque Pythagoricis videbatur, qui celebri fortasse Rhadamanti lege utebantur:

Æquum jus fuerit, si, quæ egit, quis patiatur (e). Quod enim ille, qui vulnus inflixerat, pari vulnere afficeretur, nihil prodesse poterat illi, qui priùs iniquè, & injustè vulnus acceperat; ideoque hæc talionis pœna, quæ solùm reum punire, non verò damnum reparare, vel ablatum restituere poterat, sensim extincta, vel abrogata fuit, & *postea Prætores permittebant ipsis, qui injuriam passi sunt, eam æstimare, ut judex vel tanti reum condemnet, quanti injuriam passus æstimaverit, vel minoris prout ei visum fuerit (f)*.

III.

(*a*) *Offic.* II. c. 8. (*b*) *Ethic. Nic.* V c. 6. (*c*) *vid. leg.* 3. *cod. Theod.* (*d*) Ex. c. 21. v. 24. 25. (*e*) *Arist. Eth. Nic.* V. c. 8. (*f*) *Instit.* IV. *tit.* 4. §. 7.

III. *Ut* verò, sic explicatâ justitiæ naturâ, illius quoque partes, sive divisio exponatur, illa distingui solet in *commutivam*, & *distributivam* vel, ut minùs accuratè loquitur Grotius [a], in *expletricem*, & *attributricem*. Commutativa justitia vocatur illa, quæ in contractibus, pactis, bonorum commutationibus observatur, ut quis tantumdem prorsus recipiat, quantum dederit. Distributiva verò dicitur illa, quæ in præmiis erogandis, infligendisque pœnis pro variâ meritorum, sive scelerum conditione adhibetur. Atque in utrâque certè justitiâ, sive commutativa, sive distributiva illa fuerit, paritas quædam, proportio, & æqualitas esse debet, alioquin injustitia foret, & *exinde prælia, & querelæ existerent, dum aut æquales non æqualia, aut non æquales æqualia sortiantur* (b); sed hoc insigne discrimen inter utramque justitiam reperitur, ut in commutativâ quidem servetur, æqualitas, sive proportio *arithmetica*, ut illud nimirum, quod tribuitur, sepositis, & exclusis omnibus loci, temporis, personarum circumstantiis, prorsus æquale sit illi, quod acceptum fuerat; ut si mercedis, agri, vestis pretium decem aureorum æstimetur, aurei decem mercatori numerari debeant: unde in justitiâ commutativâ, sive contractibus non personarum dignitas, atque conditio; sed potiùs res ipsæ, sive sola rerum dignitas, valor, & pretium spectandum sit. At in justitiâ distributivâ non modò res ipsæ, vel actus spectari debent, sed ipsa quoque personarum conditio, sive temporis, & loci circumstantiæ considerantur, & merces

(a) *Lib. I. c. 1. §. 8. vid. Puf. lib. I. c. 7. §. 9.* (b) *Arist. Eth. Nic. V. c. 6.*

ces illa, sive pœna tribuitur, quæ pro variâ personarum indole deberi intelligitur. Quamvis enim unus, idemque actus a variis hominibus exeratur, meritum tamen, sive demeritum variari concipitur pro variâ, vel inæquali personæ dignitate, ut nobilioris personæ nobilius meritum sit, ignobilius ignobilioris; ideoque pœna, vel præmium illud, quod merito, sive demerito par esse debet, in variis, ac inæqualibus personæ conditionibus inæquale erit futurum, & quantò nobilior est Princeps precario milite tantò nobilior, ac uberior ipsi victoriæ gloria, vel erepta hostibus spolia concedantur: etsi uterque pari ardore pugnaverit: quæ proportionis, vel æqualitatis species *Geometrica* appellatur; quòd nempe in illâ sicut persona ad personam, sive ut meritum ad meritum, sic pœna se habeat ad pœnam, sive præmium ad præmium.

IV. Quandoquidem verò justitiam distributivam in hac ipsâ paritate, proportione, vel æqualitate positam esse jam diximus, clarissimè inferri poterit, quod si paritas illa, vel æqualitas auferatur, sanctissima juris norma, sive justitia violatur; ideoque si Judex ex. gr. minorem pœnam infligat, sive majorem mercedem eroget, quàm merito debeatur, atque a legibus ipsis præscripta, vel definita fuerit, legem violare, sive justitiam lædere existimabitur.

Communis est tamen Jurisconsultorum opinio, quod aliquando legum severitas temperanda est, ut mitior proinde pœna infligatur, quàm a lege sancita sit: *benigniùs enim leges interpretandæ sunt, quò voluntas earum conservetur* [a], idque

---

(a) *Celsus leg.* 18. *ff. de leg. senatusque cons.*

idque faciliùs si pœna ab ipso Principe sit infligenda, cui explicandæ, vel temperandæ legis potestas conceditur. Nec immeritò certè mitior illa legis temperies in plerisque legibus adhibetur, tum quòd ipsa perditorum hominum consilia, & exempla; mentis humanæ imbecillitas, & affectus ipsi levius aliquando scelus efficiunt; tum quòd humani, amantisque Principis est aliquo pietatis sensu, incolumi tamen justitiâ, tangi; tum denique quòd satis legum dignitati, Civium tranquillitati, plenæque Reipublicæ faustitati consultum videri poterit si severior lex edita, graviorque pœna præscripta fuerit, etsi libero deinde Principis arbitrio lex ipsa temperetur, ac mitior pœna infligatur; cùm nemo certè hanc ipsam legis temperiem, quæ solùm a libero Principis arbitrio dependet, sperare, sibique certò polliceri possit, ideoque ex incertâ consequendæ veniæ fiduciâ liberiùs peccare.

V. Quo ad illas verò justitiæ partes, quæ integrales appellari meritò possunt, duæ a D. Thoma distingui solent, ut nimirum a malo declinet, & bonum, honestatemque amplectatur. Sed hæc ipsa justitiæ munera cæteris etiam virtutibus omnibus eodem, meliorique jure conveniunt, ideoque nullæ integrales partes in justitiâ distingui poterunt. Id unum potiùs cum D. Thoma observari poterit justitiam hoc insigni discrimine a cæteris virtutibus distingui, quod illæ ad solum animi illius bonum, vel perfectionem dirigantur, in quo reperiuntur, justitia verò ad alterius quoque bonum dirigatur, vel exerceri non possit, nisi præter animum, cui justitiæ virtus inhæreat, alius etiam reperiatur, cui aliquid deberi, vel tribui dicatur;

ideo-

ideoque nemo erga seipsum justus, vel injustus vocatur; nisi fortasse in uno, eodemque homine duplex veluti persona distinguatur, ut uberiùs alibi ostendetur cum de officiis hominis erga seipsum differetur.

VI. At plurimæ certè virtutes aliæ in justitia veluti subjectæ continentur, sive ex purissimo justitiæ fonte dimanant. Sex distinctas illarum species enumerat Cicero, *religionem*, nimirum, *pietatem*, *gratiam*, *vindicationem*, *observantiam*, *veritatem*, quibus alibi, *liberalitatem*, & *amicitiam* adjungit, ut octo demum justitiæ partes a Cicerone, aliisque Philosophis memoratas habeamus. Deinde verò de singulis edisserens Cicero ait *Religionem eam esse, quæ in metu, & cæremoniâ Deorum sit. Pietatem, quæ erga Patriam, aut parentes, aut alios sanguine conjunctos officium conservare moneat. Gratiam, quæ in memoriâ, & remuneratione officiorum, & honorum, & amicitiarum observantiam teneat. Vindicationem, per quam vim, & contumeliam defendendo, aut ulciscendo propulsamus a nobis, & a nostris, qui nobis esse chari debent; & per quam peccata punimus. Observantiam, per quam ætate, aut sapientiâ, aut honore, aut aliquâ dignitate antecedentes reveremur, & colimus. Veritatem, per quam damus operam ne quid aliter, quàm confirmaverimus, fiat, aut factum, aut futurum sit* [a].

Liberalitas verò, sive beneficentia definitur illa, quæ circa pecunias, aut cætera, quæ liberaliter erogari contigerit, modum tuetur, ac efficit ut in erogandis illis mediocritas quædam, proportio, vel æqualitatis habeatur. Quam-

(*a*) *de Invent.* II. *c.* 22.

Quamvis autem liberalitas ipsa cum beneficentiâ facilè confundi possit, sic tamen Cicero, & Aristoteles beneficentiam a liberalitate distinguit, ut velit liberalitatem circa pecunias versari, cùm beneficentia ad quælibet bonorum genera dirigatur.

Ultimo demum loco ponitur Amicitia, quâ *nihil melius*, *nihil jucundius* esse testatur Cicero, ut *una sit amicitia in rebus humanis*, *de cujus utilitate omnes uno ore consentiant .... Serpit enim nescio quomodo per omnium vitas amicitia*, *nec ullam ætatis degendæ rationem patitur esse expertem sui. Quinetiam si quis eâ asperitate est*, *& immanitate naturæ*, *ut congressus*, *& societatem hominum fugiat*, *atque oderit*, *tamen is pati non possit*, *ut non acquirat aliquem*, *apud quem evomat virus acerbitatis suæ* [a]; ut meritò proinde dixerit Epicurus quod *omnium rerum*, *quas ad beatè vivendum comparavit sapientia*, *nihil est amicitiæ possessione majus* [b].

VII. Optimo verò, maximoque jure amicitia ad æquitatem, sive justitiam refertur, non modò quòd illa ex hominum naturâ, vel indole oriatur, ut homines beati, ac fælices esse non possint, nisi perenni quodam, ac jucundissimo societatis, & amicitiæ fœdere conjungantur, ut ex Epicuro, vel Cicerone jam diximus; verùm etiam quòd amicitia ipsa homines illos, in quibus exarserit, pares inveniat, aut faciat, ut nulla proinde æqualitas major haberi, vel fingi possit, quàm quæ inter amicos reperiatur. Si enim affectus consideres, illi in amicis omnino similes esse debent, ut amicitia sit *voluntatum*, *studiorum*, *sententiarum*

(a) *Cic. de Amic. c. 23.* (b) *ap. Laert. X.*

rum consensio summa; sive *omnium rerum*, *consiliorum*, *& voluntatum sine ullâ exceptione communitas*. *Est enim amicitia nihil aliud*, *nisi omnium divinarum*, *humanarumque rerum cum benevolentiâ*, *& charitate summa consensio*: *qua quidem haud scio*, *an exceptâ sapientiâ quidquam melius homini sit a Diis immortalibus datum* [a]; unde illos faciliùs, atque vividiùs constanti amoris, & amicitiæ vinculo devinciri conspicimus, in quibus eadem patria, studia, mores, ætas, ac indoles reperiatur; & eximium hunc amicitiæ splendorem minui, vel extingui, ubi studiorum, & affectuum disparitas oriatur; *dispares enim mores disparia studia sequuntur*, *quare dissimilitudo dissociat amicitias* [b].

Sin verò divitias, honores, aliaque id genus corporis, atque fortunæ bona consideres, inæqualia certè in amicis hæc esse poterunt; sed amicitia tamen illa amicis omnibus veluti communia reddere plerumque solet. *Idque faciendum est omnibus*, *ut si quam præstantiam virtutis*, *ingenii*, *fortunæ consecuti sunt*, *impertiant eam suis*, *communicentque cum proximis* [c]; præcipua siquidem charitatis, benevolentiæ, amicitiæ lex est, justa celebre effatum illud *amicorum omnia communia (d)*, *ut ii*, *qui sunt in amicitia*, *conjunctionisque necessitudine superiores*, *exæquare se cum inferioribus debeant*; *sic inferiores dolere non debere se a suis amicis aut ingenio*, *aut fortunâ*, *aut dignitate superari (e)*.

VIII. Sed hæc pulcherrima amicitiæ munera illi solùm inesse possunt, quæ sincera, ac honesta fuerit, quæ nimirum, ut Aristoteles ait, in

(a) Cic. de Amic. c. 6. (b) ib. c. 20. (c) Cic. Offic. l. c. 16. (d) ib. c. 19. (e) ib. c. 20.

in honestate fundata sit, vel, ut inquit Cicero, *sinè virtute esse nullo pacto potest* [a], quae non alias amori vices, ac mercedem aliam rependi velit, quàm amorem. Si enim amicitia utilitatem, seu voluptatem inquireret, illa non amorem, sed voluptatem ipsam, ac utilitatem veluti finem respiceret; illa par pari, vel amorem amori non redderet; illa sanctissima justitiæ, vel æquitatis jura violaret; illa denique perennis, & constans esse non posset; sed quemadmodum solo voluptatis, ac utilitatis amore suscepta fuerat, ita quoque voluptatis, & commodi studio facilè rescindi posset: unde præclarè inquit Cicero *mihi quidem videtur qui utilitatis caussâ fingunt amicitias, amabilissimum nodum amicitiæ tollere; non enim tam utilitas parta per amicum, quàm amici amor ipse delectat* [b].

Ut itaque amicitia perennis haberi possit plurimæ leges ab Aristotele [c], aliisque sapientissimis viris æditæ sunt, quas eleganter admodum, & accuratè Cicero exponit, ut plurimùm proinde deceat illarum aliquas ipsius ferè verbis, atque coloribus expressas, hìc exhibere.

IX. *Prima* itaque *lex amicitiæ sanciatur, ut neque rogemus res turpes, nec faciamus rogati.* Deinde *ut ab amicis honesta petamus, amicorum caussâ honesta faciamus: ne expectemus quidem dum rogemur* [d]. *Addendum eodem est, ut ne criminibus aut inferendis delectetur amicus, aut credat illatis .... est enim boni viri hæc duo tenere in amicitiâ, primum nequid fictum sit, neve simulatum; apertè enim odisse magis ingenui est, quàm*

(a) *ib. c.* 10. (b) *Cic. Amic. c.* 14. (c) *Ethic. Nic. VIII. c.* 7. 8. 9. 10. (d) *c.* 13.

quàm fronte occultare sententiam. Deinde non solùm ab aliquo allatas criminationes repellere, sed ne ipsum quidem esse suspiciosum semper aliquid existimantem esse ab amico violatum. Accedat huc suavitas quadam oportet sermonum, atque morum, haud quaquam mediocre condimentum amicitiæ. Tristitia autem, & in omni re severitas habet illa quidem gravitatem, sed amicitia remissior esse debet, & liberior, & dulcior, & ad omnem comitatem, facilitatemque proclivior. Illud etiam in amicitiis ineundis cordi esse debet, *ut ne nimis citò diligere incipiamus, neve non dignos; digni autem sunt amicitiâ, quibus in ipsis inest caussa cur diligantur.... Sed plerique, neque in rebus humanis quicquam bonum norunt, nisi quod fructuosum sit, & amicos tanquam pecudes eos potissimùm diligunt, ex quibus sperant se maximum fructum esse capturos: ita pulcherrimâ illi, & maximè naturali carent amicitiâ per se, & propter se expetitâ ... ipse enim se quisque diligit, non ut aliquam a seipso mercedem exigat charitatis suæ, sed quòd per se sibi quisque charus est: quod nisi idem in amicitiam transferatur, verus amicus nunquam reperietur, est enim is, qui est tanquam alter idem ... Quod cum optimum, maximumque sit, si id volumus adipisci, virtuti opera danda est, sine quâ neque amicitiam, neque ullam rem expetendam consequi possumus; eâ verò neglectâ, qui se amicos habere arbitrantur, tum se denique errasse sentiunt cum eos gravis aliquis casus experiri cogit. Quocirca cum judicaris, diligere oportet, non cum dilexeris, judicare ... Quod si in scenâ, idest in concione, in quâ rebus fictis, & adumbratis loci plurimum est, tamen verum valet si mo-*

do id patefactum, & illustratum est, quid in amicitiâ fieri oportet, qua tota veritate perpenditur; in quâ nisi, ut dicitur, apertum pectus videas, tuumque ostendas, nihil fidum, nihil exploratum habeas, ne amare quidem, aut amari possis, cum id quàm verè fiat, ignores (a).

X. Atque ista de amicitiâ, ejusque legibus dicta sint, ut intelligi posset quibus illa finibus circumscribi, sive luminibus exornari debeat, ut virtutis, & justitiæ splendorem habere, atque ad perfectam hominis tranquillitatem, fælicitatemque conferre possit. Aliqua tamen de amicitiâ ipsâ attexenda erunt inferiùs ubi de communi generis humani societate, ejusque viribus, & officiis differemus: quemadmodum ibi fusiùs, & oportuniùs de Religione, pietate, observantiâ, vindicatione, veritate, gratiâ, aliisque justitiæ partibus disputabimus, quas superiori loco brevissimè complexi sumus.

XI. Nunc illa peccata, seu vitia exponi debent, quibus eadem justitia lædi, sive violari poterit. Itaque justitiæ virtus, aliarum virtutum instar, defectu, vel excessu offendi poterit: cum nempe æqualitas illa, mediocritas, sive proportio non salvetur, quam ad justitiam requiri, vel in quâ justitiæ splendorem collocatum esse jam diximus; sed plus, aut minùs æquo conceditur. Id clarissimè in justitiâ commutativâ, sive distributivâ deprehendi potest, ubi nimirum pretium labori, honor injuriæ, compensatio damno, præmium virtuti, vel sceleri pœna non æquetur; quin etiam liberalitas ipsa, vel beneficentia vitiosa esse poterit, *si obsit benignitas & iis ipsis, quibus benignè videbitur*

(a) ib. c. 26.

bitur fieri, *& cæteris*; si *benignitas major sit quàm facultas*, si denique *beneficium sinè delectu tribuatur* (a).

XII. Nullibi tamen fortasse faciliùs contra justitiam, sive gratiam peccatur, quàm cum ingrati sumus; ubi nimirum beneficii memoriam facilè extinguimus, aut certè amori, ac beneficentiæ nonnisi injuriis vices rependimus: unde Seneca inquirens *cur actio non detur adversus ingratum*? illud in caussâ fore respondet, quod *hoc frequentissimum crimen nusquam punitur, ubique improbatur: sed, cùm difficilis esset incerta rei æstimatio, tantum odio damnavimus, & inter ea reliquimus, quæ ad vindices Deos mittimus* (b). Nec immeritò certè hoc ingrati animi vitium gentes omnes odio maximo prosequuntur, ac impensè execrantur quòd pulcherrimæ virtuti, sive gratiæ, quæ in se ferè virtutes omnes complectitur, opponatur: *hæc enim una virtus non solùm maxima, sed etiam mater virtutum omnium reliquarum. Quid est* enim; ut præclarè optimèque ait Cicero, *pietas, nisi voluntas grata in parentes? qui sunt boni cives, qui belli, qui domi de patria bene merentes, nisi qui patriæ beneficia meminerunt? qui sancti, qui religionem colentes, nisi qui meritam Diis immortalibus gratiam justis honoribus, & memori mente persolvunt? quæ potest esse jucunditas vitæ sublatis amicitiis? quæ porrò amicitia potest esse in ingratos? Quis est nostrum liberaliter educatus, cui non educatores, cui non magistri sui, atque doctores, cui non locus ille mutus, ubi ipse altus, aut doctus est cum gratâ recordatione in mente versetur? cujus opes tantæ*

 esse

(a) *Cic. Offic.* I. *c.* 14. (b) *de Benef.* I. *c.* 6. 7. *&c.*

esse possunt, aut unquam fuerunt, quæ sine multorum amicorum officiis stare possint? quæ certè sublatâ memoriâ, & gratiâ nulla extare possunt. Equidem nil tam proprium hominis existimo, quam non modò beneficio, sed etiam benevolentiæ significatione alligari; nihil porrò tam immane, tam ferum, quàm committere, ut beneficio non dicam indignus, sed victus esse videar [a].

XIII. Ex iis verò, quæ hactenus de justitiâ, vel vitiis justitiæ oppositis dicta sunt, facilè dirimi poterunt quæstiones illæ, quæ ab Aristotele, aliisque pluribus fieri solent; utrum nempe volenti fieri possit injuria? ac utrum gravius sit injuriam pati, vel facere? Facile nimirum reponi poterit gravius, & iniquius esse injuriam alteri inferre, quàm ipsam pati. Qui enim patitur, nullum jus lædit, ideoque injustus esse, sive peccare non poterit; ille verò, qui injuriam alteri intulerit, a jure deflectit, ideoque purissimas justitiæ, vel æquitatis leges offendit, & iniquus haberi debet.

Et quamvis etiam volenti, & consentienti vis, & injuria inferatur, semper tamen æterna juris, justitiæ, vel honestatis præcepta violantur, quæ privato cujuslibet hominis arbitrio, seu voluntate variari non possunt; ideoque etiamsi quis injuriam non modò liberè, sed libenter etiam excipiat, ut olim Martyres, & Sancti viri calumnias, dolores, & mortem ipsam mirâ alacritate, desiderio, ac voluptate perferebant, semper tamen injuria legi contraria censeri debet, adeoque semper injusta, vel iniqua erit. Nulla tamen contumelia volenti irro-

(a) *Cic. orat. pro Planc.*

rogabitur, ut conqueri deinde, vel offendi possit; unde celebris est Juris regula, quod *scienti, & consentienti non fit injuria, neque dolus* [a].

CAP. V.

De Fortitudine, ejusque partibus.

I. SApientissimus ille imperator Agesilaus, cum ab ipso quæreretur *justitiane foret, an fortitudo melior?* dixisse fertur *si omnes justi essent, fortitudine nihil opus fore*. Ac certè si homines singuli purissimas æquitatis leges superiùs expositas servare, ipsisque dirigi vellent, nemo injurias repellere, vel patriam urbem tueri, vel pro liberis, fortunis, vitâque ipsâ fortiter, constanterque dimicare cogeretur. Sed cùm in plerisque hominibus tenuissimus æquitatis, pietatis, religionis amor appareat, & humanus animus voluptate, invidiâ, aliisque affectibus in aliorum perniciem assiduis veluti stimulis incitetur, ideoque plurima incommoda ex omni parte nobis immineant, ad tranquillam, pacatamque hominis faustitatem requiritur fortitudo, quâ objecta mala repellere, vel si repellere certè non liceat, alacriter ferre ille possit, ut nimius proinde metus, ac dolor temperetur.

II. Hinc optimè fortitudo a Cicerone definitur *animi affectio cum in adeundo periculo, & in labore, ac dolere patiens tum procul ab omni* me-

(a) *Reg. 27. Jur. Can. in VI.*

metu (a); five etiam breviùs *confiderata periculorum fufceptio*, & *laborum perpeffio* (b); quemadmodum a Stoicis definiri confueverat *conftitutio ftabilis judicii in iis rebus, quæ formidolofa videntur, fubeundis, & repellendis* (c). Illa nimirum circa pericula verfari debet, quæ aut fubeunda fortaffe fuerint, ubi id religio, neceffitas, pietas exigat, ut fi pro patriâ, five pro Principe in jufto bello fit dimicandum; aut repellenda, fi aliunde nobis immineant; aut denique alacriter, & conftanter fuftinenda, fi repelli, five vitari non poffint.

III. Hæc ipfa tamen conftantia, vel animi vis, mediocris, ac moderata effe debet; alioquin audacia, feritas, five temeritas vocaretur. Itaque *fortitudo*, ut præclarè inquit Agellius, *non ea eft, quæ contra naturam monftri vice nititur, ultraque modum ejus egreditur, aut ftupore animi, aut immanitate, aut quadam miferâ, & neceffariâ in perpetiendis doloribus exercitatione, qualem fuiffe accepimus ferum quendam in ludo Cafaris gladiatorem, qui cum vulnera ejus a Medicis exfecabantur, ridere folitus fuit; fed ea vera, & proba fortitudo eft, quam majores noftri fcientiam effe dixerunt rerum tolerandarum, & non tolerandarum, per quod apparet effe quadam intolerabilia, quibus fortes viri aut obeundis abhorreant, aut fuftinendis* (d). Itaque præclarè fallimur, & eximio fortitudinis nomine abutimur cum *dicimus & gladiatorem fortem virum, & fervum nequam, quem in contemptum mortis temeritas impulit* [e]; quemad-

(a) *Cic. Tufc. V.* (b) *Idem de Invent. II.* (c) *Tufc. IV.* (d) *lib. XII. c. 5.* (e) *Sen. Benef. II. c. 34.*

admodum certè Ariſtoteles inſanos illos appellat, & doloris expertes, qui nihil formident, *quales dicunt eſſe Celtas, qui ne ipſos quidem terræmotus, aut procellas timent* [a].

Plerique etiam fortitudinis voce abutuntur, dum fortes illos appellant, qui eximio, ac ſingulari corporis robore, vel firmitate præcellant. Ipſa nimirum virtus in animo, non in corpore ſpectari debet; & quamvis aliquis infirmo corpore, fractiſque viribus ſit, dummodò in ſuſcepto ſemel conſilio immobilis perſeveret, nullis illecebris, nullâ formidine, nullis affectibus perturbetur; ſed cedere neſcius, adverſæ fortunæ viribus æquabilem ſemper, ac tranquillum animum opponat, eximiam tamen fortitudinis laudem merebitur. Hinc optimè obſervat Cicero, quod, licèt illa, quæ fortiter, & excellenter in bello geſta ſunt, quaſi pleniore ore laudentur; non minor tamen gloria debetur illis, qui in pace, civiumque ſocietate res præclarè, fortiterque ſuſceperint; &, *cum plerique arbitrentur res bellicas majores eſſe, minuenda eſt hæc opinio, quoniam*, inquit, *ſi verè volumus judicare, multa extiterunt urbana majores, quàm bellica* (b).

IV. Neque ſolùm mediocris hæc animi conſtantia, vel moderata eſſe debet, ut fortitudinis nomen, laudemque obtineat; ſed illud etiam in primis requiritur, ut honeſta ſit, vel ad honeſtatem, & juſtitiam dirigatur, nihilque aggrediatur, quod a pulcherrimo honeſtatis ordine abhorreat. Hinc Ariſtoteles ait *par eſſe virum fortem non neceſſitate, ſed honeſtate excitari* (c); quem-

(a) *Eth. Nic.* III. c. 9. (b) *Offic.* I. c. 22. (c) *Ethic. Nic.* VII. c. 11.

quemadmodum Cicero asseruit *fortes, & sapientes viros, non tam præmia sequi solere rectè factorum, quàm ipsa rectè facta* [a]; ideoque si quis voluptatis amore, vel solâ privati commodi causâ contra honestatis, fidei, pietatis, & amicitiæ jura fortiter aliquid, & præclarè gereret, fortis haberi non posset; tantumque abest, ut apud æquos rerum judices laudem consequi posset, ut potiùs infamiam, vel dedecus meretur. Hinc reprehendi quoque meritò poterunt,

——— *qui sibi lethum*
Insontes peperere manu, vitamque perosi
Projecere animas [b],

qui levissimâ nimirum causâ, ut inanis gloriæ cupiditate, dedecoris, ac infamiæ formidine, in seipsos violentas manus injecerunt, ac audaci quodam, & maximo fortitudinis, & constantiæ genere seipsos peremerunt, ut de Catone, Lucretiâ, aliisque pluribus memoratur; *si tamen adhuc dicenda est fortitudo, quæ ita his malis vincitur, ut hominem, quem sicut virtus regendum, tuendumque suscepit, non modò non possit per patientiam conservare, sed ipsa insuper cogatur, occidere ... utrum obsecro Cato ille patientiâ, an potiùs impatientiâ se peremit? non enim hoc fecisset nisi victoriam Cæsaris impatienter tulisset. Ubi est fortitudo? Nempe cessit, nempe succubuit, nempe usque adeo superata est, ut vitam beatam derelinqueret, desereret, fugeret* [c]. *

V. De variis modò fortitudis partibus loquuturis

(a) *Orat. pro Milon.* (b) *Virg. Æn. VI. v.* 234. (c) *Aug. Civ. XIX. c.* 4.

* Rebus in adversis facile est contemnere vitam,
Fortiter ille facit, qui miser esse potest.
Mart. II. epigr. 68.

turis observari facilè poterit; quod variæ in illâ species, vel subjectivæ partes, ut inquiunt, distingui minimè possunt, quòd ipsius materia angustioribus veluti finibus sit circumscripta, ut ad varias species extendi non possit. Nisi fortasse putaveris, quod totidem fortitudinis species distingui possint, quot sunt illa malorum genera, quæ ab animo, fortitudinis viribus, superentur; ut una proinde fortitudinis species in exilio leniter ferendo, altera in paupertate, altera in ægritudine leniendâ, altera in contemnendâ morte versetur; cùm certè videamus aliquos leviter honoris jacturam, non verò divitiarum ferre; alios æquabili prorsus, & tranquillo animo dolores perpeti, qui in patriæ, liberorum, bonorumque discrimine lacrimis temperare vix possunt; ideoque nova, sive distincta ferè fortitudinis virtus requiritur, ut variis ejusmodi rebus, & affectibus temperies, ac justa mediocritas adhibeatur.

VI. Integrantes verò fortitudinis partes quatuor a Cicerone numerantur, *magnificentia*, *fidentia*, *patientia*, *perseverantia*. *Magnificentia est rerum magnarum, & excelsarum cum animi amplâ quadam*, & *splendidâ propositione agitatio, atque administratio*. *Fidentia*, sive fiducia *est, per quam magnis, & honestis in rebus multum ipse animus in se fiducia certâ cum spe collocavit*. *Patientia est honestatis, aut utilitatis caussâ rerum arduarum, ac difficilium voluntaria, ac diuturna perpessio*. *Perseverantia est in ratione bene consideratâ stabilis, & perpetua permansio* (a).

VII. Nihil est verò cur vitia fortitudini oppo-

(a) *De Invent.* II.

posita numeremus, cùm illa satis exposita, vel expressa fuerint ubi de fortitudinis indole, naturâ, muneribus loqueremur. Cùm enim fortitudo juxta Aristotelem sit *mediocritas inter audaciam, & timorem constituta* (a), clarissimè apparet, quod illi per excessum opponitur *audacia;* per defectum verò *timor*, ac *ignavia:* sicuti fidentia inter *temeritatem*, ac *diffidentiam* veluti extrema reperitur. Magnificentiæ per excessum opponitur *superbia*, vel *animi elatio;* per defectum verò *pusillanimitas*, vel *animi abjectio*: patientiæ opponitur *perturbatio*, & immanitas; perseverantiæ denique *volubilitas*, & *pervicacia*, vel *pertinacia*. Sed hæc clariora certè sunt, quàm ut fusiùs exponi debeant.

VIII. Plurima potiùs attexenda fortasse viderentur, quæ a sapientissimis viris, atque in primis a Stoicis inventa, vel exposita sunt, quibus hæc ingenita animi vis, ac fortitudo vividiùs excitari, atque omnibus adversis rebus occurrere, dolorem, jacturam, ægritudines, exilium, ac mortem ipsam lenire, atque alacriter subire possit. Sed hæc innumera propemodum forent, ideoque commodiùs, atque jucundiùs aliis ex fontibus, præsertim ex Seneca, vel Cicerone repeti poterunt, qui de ipsis eleganter admodum, & accuratissimè disseruerunt. Id unum obiter addidisse juverit, quod *grande in calamitatibus solatium est culpâ vacare* (b); & quod *præmeditatio futurorum malorum lenit eorum adventum, quæ venientia longè ante videris* ... ideoque *quoniam multum potest prævisio animi, & præparatio ad minuendum dolorem*,

(a) *Ethic. Nic.* III. *c.* 9. (b) *Crantor apud Plutar. consol. ad Apoll.*

rem, sint semper omnia homini humana meditata: nimirum hac illa prastans, & divina sapientia perceptas penitus, & pertractatas humanas res habere, nihil admirari, cum acciderit; nihil antequam evenerit, non evenire posse arbitrari (a).

CAP. VI.

De Temperantia, ejusque partibus.

I. NUnc adeunda nobis est ultima virtutum species, quæ temperantia, moderatio, sive modestia vocari solet; ideoque virtutes omnes ita complectitur, ut omnis honestatis, & decori splendor in illâ reperiatur. *Hoc* enim *loco*, sive virtutis genere, *continetur id, quod dici latinè decorum potest, gracè enim πρέπον dicitur, cujus vis ea est, ut ab honesto non queat separari; nam & quod decet, honestum est, & quod honestum est, decet* (b). Hinc illam meritò Pythagoras velut *animi robur* [c], Socrates *virtutis fundamentum; bonorum omnium ornamentum* Plato; *pulcherrimorum habituum munimen* Jamblychus (c); plurimi denique *prudentia conservatricem* (d) mirificè commendarunt. Sed ab Auctoribus illis Temperantia ampliori quadam significatione plerumque sumitur, ut omnem animi modestiam, mediocritatem, ideoque virtutes omnes illa quodammodo complectatur.

II. Sin

(a) *Cic. Tusc.* III. *c.* 14. (b) *Idem Offic.* I. *c.* 27. (c) *Jambl.*
(d) *Arist. Ethic. Nic.* VII. *c.* 5. *Stob. ser.* 5. *vid. Plat. in Crat.*

II. Sin verò, aliarum virtutum inſtar, quas hactenus enumeravimus, illa clariori, peculiarique ſenſu accipiatur, definiri poterit cum Cicerone *rationis in libidinem, atque in alios non rectos impetus animi firma, & moderata dominatio (a)*. Illa nimirum corporeas ſenſuum illecebras, corporis motus, & affectus omnes lenire, vel temperare ſic debet, ut illi puriori, nobiliorique hominis parti, rationi, vel animo ſubiiciantur. Hinc Ariſtoteles (b) Temperantiam ipſam paullo anguſtioribus finibus circumſcripſit, dum ipſi corporeas voluptates illas, moderandas conceſſit, quæ in guſtu, vel tactu reperiuntur: cùm nimirum exiſtimaret homines, aliorum brutorum inſtar, nullum voluptatis ſenſum ex odore, coloribus, variiſque ſonis percipere, qui peculiaris virtutis lumine dirigi, vel temperari deberet. Quamvis tamen voluptas illa, quæ in tactu, vel guſtu percipitur, in potu nimirum, cibo, contrectandiſque corporibus reperitur, nobis cum brutis communis maximè ſit, animumque vividiùs abripiat; cæteræ tamen voluptates, quarum in brutis etiam veſtigia quædam conſpicimus, temperari maximè debent; atque in primis viſus, ex quo *concupiſcentia oculorum (c)*, mala plurima, atque ipſa plerumque mors, aut animi languor exoritur; unde *etiam rectè curioſi eſſe prohibemur, quod magnum temperantiæ munus eſt (d)*.

III. Hinc variæ Temperantiæ partes a Philoſophis omnibus diſtingui meritò ſolent, *abſtinentia* nimirum, *ſobrietas*, *caſtitas*, & *pudicitia*.

Et

(a) *Invent.* II. (b) *Ethic. Nic.* III. *c.* 13. (c) I. *Joann. c.* 2. *v.* 10. (d) *Aug. de morib. Eccl. n.* 38. *al. c.* 21.

Et abstinentia quidem sic a sobrietate distingui solet, ut abstinentia in cibo, sobrietas in moderando potu versetur. Sic etiam castitas a pudicitiâ distinguitur, quòd castitas ab illicitis voluptatibus; pudicitia verò, quæ longè purior, quodammodo, & universalior sit, a levioribus etiam, & aspectu declinet; ideoque a pudore nomen accepit, qui satis accommodè definiri solet *animi perturbatio de iis, quæ dedecus aliquod inferre videntur;* qualis in ingenuis, honestisque adolescentibus conspicitur, atque præsertim in virginibus mirificè elucet, qui, si quidpiam illis indecori, vel inhonesti conspicere, vel audire contigerit, facilè perturbari, ac ingenuo quodam rubore suffundi solent quem virtutis colorem Diogenes appellavit (*a*). Quo verò purior, atque nobilior est ille pudicitiæ, vel castitatis splendor, eò faciliùs amitti, languere, vel extingui poterit, ideoque severiori studio, vel diligentiâ custodiri debet: cùm præsertim illa semel amissa reparari non possit, ut eleganter inquit Poeta

——— *nullâ reparabilis arte*
Læsa pudicitia est, deperit illa semel (*b*).

Hinc meritò dicebat Dido

mihi vel tellus opem priùs ima dehiscat,
Vel Pater omnipotens adigat me fulmine ad umbras
Ante, pudor, quàm te violem, & tua jura resolvam (*c*).

etsi deinde sororis consilio, & amoris impetu abrepta tandem succubuit, *solvitque pudorem* (*d*).

IV. *Nos* itaque *naturam sequamur, & ab omni, quod abhorret ab ipsâ oculorum, auriumque*

(*a*) *Laer. VI. §.* 54. (*b*) *Ovid. Heroid. V. v.* 103. (*c*) *Virg. Æneid. IV. v.* 24. (*d*) *ibi ver.* 55.

que approbatione, fugiamus; status, incessus, sessio, accubatio, vultus, oculi, manuum motus teneant illud decorum (a): *ut enim pulchritudo corporis aptâ compositione membrorum movet oculos, & delectat hoc ipso, quod inter se omnes partes cum quodam lepore consentiunt, sic hoc decorum, quod elucet in vitâ, movet approbationem eorum, quibus cum vivitur, ordine, & constantiâ, & moderatione dictorum omnium, atque factorum* (b). *Nec verò audiendi sunt Cynici, aut si qui fuerunt Stoici penè Cynici, qui reprehendunt, ac irrident, quod ea, quæ turpia re non sunt, verbis flagitiosa dicamus; illa autem, quæ turpia sunt, nominibus appellemus suis. Latrocinari, fraudare, adulterare re turpe est, sed dicitur non obscanè: liberis dare operam re honestum est, nomine obscanum; pluraque in eandem sententiam, ab eisdem contra verecundiam disputantur.*

V. Hinc *verecundia*, & *honestas* veluti integrantes temperantiæ partes distingui solent, cùm verecundia ab iis omnibus abhorreat, atque illa refugiat, quæ pudori, vel temperantiæ opponuntur, honestas autem decorum illud inquirit, quod in singulis temperantiæ actibus fulgere debet.

VI. Longè plures eximiæ virtutis ejusmodi potentiales partes a Philosophis enumerantur; *humilitas* nempe, *continentia*, *mansuetudo*, *modestia*, *studiositas*, *urbanitas*, *parcitas*. Humilitas est illa, quæ hominem inclinat, ut de se; suisque omnibus modestè, sive demissè sentiat, ac loquatur. Continentia, quæ pravis affectuum, & concupiscentiæ motibus moderatur, illosque temperat; vel ut inquit Cicero, *per quam*

(a) *Offic.* l. c. 15. (b) *ib.* c. 28.

quam cupiditas consilii gubernatione regitur. Mansuetudo opponitur iræ; & quemadmodum clementia vindictam, ita mansuetudo iracundiam lenire debet; ideoque per illam *animi temere in odium alicujus invectionis concitati comitate retinentur.* Modestia, *per quam pudor honestus claram, & stabilem comparat auctoritatem*, internos nimirum, & externos animi motus moderatur. Studiositas est illa, quâ incredibilis cognitionis amor, & scientiæ, & insatiabilis quædam veri videndi cupiditas, quæ in mentibus nostris reperitur, ita temperatur, ut certis quibusdam finibus coerceatur. Urbanitas, vel ut Græci vocant, *eutrapelia*, ludis, jocisque, & jucunditati, quæ ex hilari amicorum, aliorumque colloquio, vel aspectu oriri solet, modum definit. *Facilis igitur est distinctio ingenui, & illiberalis joci; alter est si tempore fit, ac remisso animo, libero dignus homine; alter ne homine quidem.* Parcitas denique nimiam in vestibus, suppellectili, incessu, affectato loquendi modo, universo demum oris, & corporis habitu munditiam, & elegantiam, qualis in mulieribus plerumque observari, sed reprehendi quoque solet, moderatur; ut enim præclarè inquit Cicero, *venustatem muliebrem ducere debemus, dignitatem virilem (a).*

VII. Exinde verò facilè intelligi, sive deduci poterunt illa vitia, quæ temperantiæ sive per excessum, sive per defectum opponuntur; etsi plerumque vitia, quæ per defectum a pulcherrimo temperantiæ fine deflectunt, propriis nominibus careant, & rariora quoque videantur, cùm longè facilius sit temperantiæ, sive

(*a*) *Offic. I.*

modestiæ modum, vel fines excedere, quàm ab illis deficere. Itaque per excessum temperantiæ opponitur *intemperantia*, quæ nimiùm corporeis sensuum voluptatibus delectatur; sive *stupiditas*, quâ voluptates illæ, vel commoda, quæ ad necessariam hominis conservationem ab optimo, sapientissimoque Deo sunt instituta, severiùs contemnuntur. Sic abstinentiæ, sobrietati, castitati, pudicitiæ opponitur *gula*, *crapula*, *luxuries*, *impudicitia*. Verecundiæ verò, ac honestati adversatur *inverecundia*, vel *impudentia*, & *turpitudo*. Denique *superbia* humilitati; *incontinentia* continentiæ; mansuetudini *iracundia*; modestiæ *immodestia*; studiositati *curiositas*; *rusticitas*, atque *scurrilitas* urbanitati; parcitati *luxus* opponitur.

VIII. Facile verò erit ejusmodi, aliisque id genus vitiis, & pravis affectibus, qui temperantiæ, cæterisque virtutibus adversantur, occurrere, omniumque virtutum gloriam, divinæ præsertim gratiæ viribus, consequi, si non modò purissima æquitatis, ac honestatis jura semper animo, & oculis obversentur: verùm etiam si pulcherrima, cælestis, atque divina propemodum animi natura spectetur. Illa nimirum nitidè, clarissimèque nobis ostendet quid hominem deceat, quid honestum, decorumque sit, quid eximio virtutis nomine exornetur; atque insita virtutum semina, vel honestatis igniculos, ut inquit Cicero, vividiùs excitabit, quibus ad illustrem virtutis gloriam impellamur, atque ingenito veluti sceleris, inhonesti, vel indecori horrore a vitiis omnibus avertamur.

CAP.

CAP. VII.

De vitiis, & peccatis.

I. FLexibilis, ac indifferens illa mentis humanæ vis, quæ ad finem sibi a naturâ constitutum dirigi, sive ab illo deflectere; sanctissima legum jura servare, sive violare; bonos denique, & honestos actus exerere, vel pravos, ac inhonestos amplecti potest, etsi veluti pulcherrimus animi splendor, atque proprietas haberi meritò soleat; ab illâ tamen tanquam uberrimo fonte peccata deduci debent. Eximius enim, & cælestis animus, qui ingenito veluti pondere ad honestatem inclinat, qui plurima virtutum semina impressa gerit, ita plerumque sensibilium rerum illecebris delinitur, ut honestatem deserere, virtutis lucem extinguere, & peccatum amplecti possit. Inde quemadmodum virtus ex pluribus honestis actibus oriri, sive produci debet, ita quoque vitia ex repetitis inhonestis. & pravis actibus producuntur, qui *mala*, sive *peccata* vocari solent. Quemadmodum itaque superiori loco de singulis virtutum generibus disseruimus, ita nunc aliqua de vitiis, & peccatis complecti juverit, quæ tantò certè clariora sunt futura, quantò faciliùs vitiorum natura, sive cognitio ex nitidâ virtutum, & honestatis cognitione dimanat.

II. Nihil est enim peccatum nisi actus ille liberæ voluntatis, qui a debito fine, modo, vel ordine aberrat, primisque juris, ac hone-

ſtatis legibus adverſatur; ideoque malitia in quâ *formalem*, ut inquiunt, peccati naturam poſitam eſſe jam diximus, nihil eſt aliud, quàm pura bonitatis, ordinis, & honeſtatis privatio; quemadmodum fuſiùs, & oportuniùs alibi oſtendimus ubi de humanorum actuum malitiâ, ejuſque cauſsâ, & origine loqueremur.

Hinc peccatum ipſum a D. Auguſtino definitur *averſio ab incommutabili bono, ſeu Deo, & inordinata converſio ad commutabile bonum, ſeu creaturas* [a]; ille nimirum, qui peccat, ad commutabile, creatumque bonum veluti finem dirigitur; finitum aliquod, creatumque bonum, ſummo, atque invariabili, perfectiſſimoque bono anteponit; ideoque pulcherrimum ordinem a naturâ inſtitutum perturbat.

Definiri etiam poterit peccatum *liber humanæ voluntatis actus legi contrarius*. Quemadmodum enim actûs humani bonitas, & honeſtas ex ſolâ divinâ, vel humanâ lege repeti debet, ut ille bonus, & honeſtus actus dicatur, qui legi cohæreat, ejuſque lumine dirigatur; ſic omnis actûs humani pravitas, atque malitia oriri debet a lege, quam lædi, vel temere violari contigerit.

III. Exinde verò facilè intelligi, ſive deduci poterit, quod ſicuti virtutes omnes in aliquâ lege continentur, atque præſertim invariabili, perenni, vel æternæ legi arctiſſimo veluti fœdere conjunguntur, ita peccata, quæ legibus opponi debent, ipſis etiam virtutibus, hoc eſt honeſtis, & bonis actibus opponuntur; tantòque gravior ſceleris, atque peccati malitia, ſive deformitas haberi debet, quantò nobilior

[a] *de lib. arbitr.* II. *n.* 53. *al. c.* 19.

lior est illa virtus, cujus splendor peccati labe extinguatur.

IV. Hinc admirabilis illa varietas, quæ in peccatis conspicitur, ut plurima proinde illorum genera distingui soleant, ex objecto, sive virtute desumi debet, cui peccatum ipsum opponitur; ut si justitia a fortitudine, humilitas a castitate distinguitur, ita quoque injustitia ab audaciâ, superbia ab inverecundiâ pari, eodemque prorsus discrimine, sive distinctionis genere discerni debeat; ideoque peccatorum varietas, distinctio vel, ut Scholasticis vocare libuit, *specificatio* semper ex objecto, vel oppositâ virtute oriatur.

V. Itaque si variis actibus eandem virtutem violari contigerit, actus omnes ad unum, idemque peccati genus revocari debent; ideoque solo numero distingui poterunt, ut aliquis toties idem peccatum comittat, quoties similem actum exeruerit. Et quamvis etiam materiam, circa quam vitium, & opposita virtus versatur, subinde minui, vel augeri contingat, ut si decem, vel centum aurei surripiantur, decem, vel centum homines unico actu perimantur; semper eadem peccati species salvabitur: cùm illa non a peccati materiâ, sed ex objecto dependeat; & illa temporis, rerum, loci, personarum varietas, vel circumstantia poterit quidem peccatum gravius efficere, sed illius speciem variare non poterit.

VI. Quod si fortasse unus, idemque actus variis, atque distinctis virtutibus opponatur, vel ex variâ temporis, loci, rerum, personarum circumstantiâ plures etiam virtutes, legesque violari contigerit, tunc actus ille novam malitiam sortitur, & in ejusmodi actu totidem scelerum ma-

malitia, five deformitas reperitur, quot fuerint objecta, vel virtutes illæ, quæ unico actu violentur. Ut fi res facra auferatur, fi Sacerdoti injuria irrogetur, duplex peccatum, furti, nimirum, fimulque facrilegii comittitur; cùm uno, eodemque tempore violetur juftitia, quæ damnum alteri inferri vetat; fimulque religio, quâ perfonas, refque Deo confecratas lædere, vel profanare prohibemur. Hinc illæ temporis, rerumque circumftantiæ, quæ peccati fpeciem mutare, novumque dedecus, malitiam, & peccatum addere poffunt (a), circumftantiæ *fpeciem mutantes* appellari meritò folent: ideoque a Theologis omnibus, ac Tridentinâ Synodo definitur, quod illæ in confeffione explicari, vel exprimi debent, alioquin de fceleris, five peccati fpecie, numero, vel gravitate judicium ferri non poffet.

VII. Sed hìc exponenda, vel dirimenda nobis occurrit celeberrima quæftio, quæ inter Stoicos, atque Peripateticos acerrimè eft excitata, utrum nempe peccata fingula æqualia fint, vel in ipfis difparitas quædam, ac inæqualitas reperiatur? Itaque celeberrima Stoicorum fententia fuit, quod peccata fingula, quamvis uni, eidemque virtuti, vel variis etiam virtutibus opponantur, ideoque ad varia diftincta genera referri foleant, æqualia tamen cenferi debeant, ut inæqualis in ipfis malitia, five deformitas haberi, five diftingui non poffit.

1. Cùm enim peccata fingula in folâ virtutis, ordinis, ac honeftatis privatione confiftant, ficuti in privatione variæ veluti partes concipi, five diftingui certè non poffunt, ut una privatio major alterâ exiftimetur, ita prope-

(a) *vide Dig. l. XLVII. art. 10. de injur. l. 7. §. 8.*

pemodum in peccatis varii veluti gradus admitti non poterunt, ut unum alio majus, vel gravius habeatur; & quemadmodum tenebræ, mors, &c. quocumque loco, caufsâ, vel tempore producatur, femper eadem, & æqualis effe concipitur, neque una mors alterâ major vocatur, ita quoque peccatum femper æquale putari, nec unum altero majus cenferi poterit.

2. Deinde verò cùm peccatum, vel pravus, ac inhoneftus actus dicatur ille, qui ab inftituto, vel naturali fine deflectit; five modum, atque temperiem, quæ in exerendis humanis actibus requiritur, liberè excedat, five per exceffum, five per defectum ab inftituto fine deflexerit; five magis, five etiam minùs modum exceefferit, eadem tamen eft futura peccati malitia, five deformitas; fiquidem *eft peccare tamquam tranfire lineas; quod cum feceris, culpa commiffa eft: quàm longè progrediare, cum femel tranfieris, ad augendam tranfeundi culpam nihil pertinet.*

3. *Quod fi virtutes pares funt inter fe, paria effe etiam vitia neceffe eft. Atqui pares effe virtutes nec bono viro meliorem, temperante temperantiorem, nec forti fortiorem, nec fapiente fapientiorem poffe fieri facillimè poteft percipi ... Una virtus eft confentiens cum ratione, & perpetuâ conftantiâ. Nihil huc addi poteft, quo magis virtus fit; nihil demi, ut virtutis nomen relinquatur. Etenim fi benè facta rectè facta funt, & nihil recto rectius, certè ne bono quidem melius quidquam inveniri poteft. Sequitur igitur ut etiam vitia fint paria; fiquidem pravitates animi rectè vitia dicuntur. Atqui quoniam pares virtutes funt, rectè facta quando a virtutibus proficifcuntur, paria effe debent; itemque pec-*

cata quoniam ex vitiis manant, sint æqualia necesse est (a).

VIII. Atque ista quidem severiùs, atque adducto supercilio Stoici, ut ostenderent *omnes, qui non sunt sapientes, æquè miseros esse; sapientes omnes summè beatos esse; rectè facta omnia æqualia, omnia peccata paria; quæ cum magnificè primò dici videntur, considerata minùs probantur, sensus enim cujusque & natura rerum, atque ipsa veritas clamat quodammodo non posse adduci ut inter eas res, quas Zeno exequasset, nihil interesset* (b).

Et certè quod inæqualitas aliqua, sive disparitas in peccatis admitti debeat, clarissimè deduci poterit ex iis, quæ variis in locis de actuum malitiâ, vel bonitate, de libertate, metu, errore, vel ignorantiâ differuimus.

1. Cùm enim tota actûs humani malitia, vel bonitas oriatur ex libero voluntatis amore, quo rem illicitam, ac inhonestam amplectitur, quis apertè non videat tantò graviorem operis pravitatem esse futuram quantò purior, atque nitidior est illa cognitio, quæ pravitatem ipsam nobis ostendit; sive quò liberior est amor ille, quo peccatum eligimus? cùmque peccatum ex nitidâ mentis cognitione, & libero voluntatis arbitrio, veluti causis oriatur, sicuti libertas illa, sive cognitio metu, vel ignorantiâ variari subinde potest, ita quoque malitia, sive peccati deformitas variari poterit.

2. Deinde varia peccata variis virtutibus opponuntur; ideoque sicuti virtutes ipse inæquales esse meritò existimantur, atque illa purior, atque

(a) *Cic. Parad. Stoic.* III. *c.* 1. *vid. etiam Fin.* I V. *c.* 9. *& Laer. VII. c.* 120. (b) *Cic. de Fin.* I V. *c.* 19.

atque nobilior censetur, quæ ad objectum nobilius dirigitur; ita quoque peccatum, quod nobiliori virtuti adversetur, gravius haberi poterit; ut meritò proinde dixerit Poeta

Nec vincet ratio, tantundem ut peccet, idemque
Qui teneros caules alieni fregerit horti,
Et qui nocturnus divûm sacra legerit (a).

quantò nimirum religio, quæ ad Deum ipsum dirigitur, cæteras virtutes omnes, quæ ad finita bona diriguntur, splendore antecellit, tantò graviùs contra religionem ipsam, quàm cæteras virtutes peccabitur: quod pari serie, vel ordine intelligi poterit, si virtutes aliæ inter se comparentur.

3. Quinetiam varia peccata, quæ tamen uni, eidemque virtuti opponantur, inæqualia esse possunt. Cùm enim actûs humani bonitas ex pluribus oriatur, ex objecto nimirum, ad quod dirigitur; ex fine, cujus amore exeritur; ex lege, quam violat; ex circumstantiis, quibus afficitur; ex subjecto denique, in quo reperitur, ita quoque peccati malitia ex iis omnibus veluti fontibus oriri poterit: ideoque ubi vel objectum nobilius offendatur; vel finis impurior eligatur; vel nobilior, atque severior lex violetur; vel plures circumstantiæ concurrant; vel in meliori, nobiliorique subjecto recipiatur, semper in illo nova, sive distincta deformitas haberi poterit.

IX. Hinc dirimi, sive refelli facilè poterunt argumenta singula, quæ a Stoicis afferebantur. Quamvis enim peccatum in solâ rectitudinis, ordinis, virtutis, & honestatis privatione consistat, quemadmodum plures veluti perfectiones in

(a) *Horat. l. Sat. 3. v. 115.*

in ordine, virtute, vel honestate reperiri jam diximus, ut illa quoque major, seu minor esse, vel dici posset, ita quoque in peccato variæ veluti imperfectiones concipi, sive distingui poterunt, ex quibus major, aut minor peccati gravitas oriatur. Itaque privatio quælibet indivisibilis esse debet, eamque formam, ordinem, vel perfectionem omnem extinguit, cui adversatur; sed quia in peccato plurimæ privationes distingui possunt, quarum modò plures, modò pauciores unâ conjungi possunt, integra peccati malitia inæqualis haberi poterit. Hinc ubi quis modum, ac veluti lineam excesserit, certè peccatum comittit; sed quia aliam quoque lineam excedere, vel transilire potest, atque liberiùs progredi, nova peccato gravitas accedet; sive, cùm actûs humani bonitas ex objecto, fine, materiâ, cognitione, motivo, lege, subjecto, circumstantiis omnibus veluti quibusdam lineis, & finibus circumscribatur, plures, paucioresque simul ex ejusmodi lineis excedi possunt, ideoque major, aut minor in peccato deformitas haberi. Cætera verò, quæ de virtutibus opponebantur, ita dirimi debent, ut virtutes ipsæ inæquales esse dicantur, ideoque etiam peccata, quæ virtutibus opponantur.

X. Sed explicatâ jam vitii, sive peccati naturâ, nunc exponenda nobis occurrit illa varietas, quæ in peccatis ipsis distingui solet. Itaque primò peccatum ipsum dividitur in *originale*, & *personale*. Originale vocatur illud, quod ex primi parentis peccato in singulos homines derivatur, ideoque totam generis humani seriem, sive naturam infecit. *Non est enim distinctio*, ut expresſè docet Apostolus, *omnes enim peccaverunt, & egent gloriâ Dei ... propterea sicut*

per

per unum hominem peccatum in hunc mundum intravit, & per peccatum mors, & ita in omnes homines mors pertransiit, in quo omnes peccaverunt (a). Atque ejusmodi quidem originalis peccati labem singulis hominibus adspersam esse non modò clarissimis Scripturæ autoritatibus contra Pelagium manifestissimè demonstratur; sed naturali quoque ratione suaderi posse videtur, ut oportuniùs alibi ostendimus cum de mali origine loqueremur in Disp. II. c. 4. n. 11.

Personale verò, vel actuale peccatum vocatur illud, quod ab homine propriâ voluntate comittitur, ideoque homines alios inficere, sive in ipsos diffundi non potest.

XI. Id potiùs obiter observari, vel inferri poterit, quod peccatum in *mortale*, & *veniale* satis accommodè distingui solet, secus ac Grotio videbatur, qui peccata singula mortalia, vel gravia esse arbitrabatur. Mortale dicitur illud, quod amicitiam Dei dissolvit, & gratiam, quæ animi vita, vel anima censeri meritò solet, extinguit; ideoque mortem animæ inferre, vel mortale esse dicitur. Veniale verò vocatur illud, quod eximium certè virtutis splendorem obscurat, charitatis ardorem temperat, minùsque Deo gratum hominem reddit, sed charitatis habitum non extinguit; ideoque faciliùs veniam mereri, sive deleri potest, unde venialis peccati nomen accepit. Plurima verò sunt illa, quibus cognosci, vel definiri poterit utrum peccatum aliquod veniale, sive mortale censeri debeat. Plerumque tamen a solâ materiæ gravitate, sive levitate distingui solet, ut,

[a] *ad Rom. c. 3. v. 22. & c. 5. v. 12.*

ut, si materia juxta prudentum hominum, Theologorum, ac Jurisconsultorum sententiam gravis sit, peccatum mortale dicatur, ut si quis aureum furetur, grave vulnus inferat, &c. sin verò materia levis, & exigua fuerit, ut acum furari, levissimum ictum infligere, ex levitate, sive parvitate materiæ veniale sit. Sed hæc universali quadam lege definiri vix poterunt, atque, ut antea dicebamus, ex primis Ethicæ principiis, prudentum, & sapientum hominum judicio deduci debent; cùm in ejusmodi rebus nulla ferè constans ratio, sed probabilis solùm conjectura ex gravi plerumque prudentum hominum sententiâ, consilio, vel authoritate sperari possit.

XII. Ejusmodi verò peccatum vel comissione, vel omissione admittitur; unde *comissionis* aliud, aliud *omissionis* vocatur. Quemadmodum enim alia præcepta sunt, quibus aliquid honestum, decorum, vel debitum veluti faciendum præcipitur, & *affirmativa* dicuntur; alia sunt, quibus aliquid veluti pravum, ac indecorum fieri prohibetur, unde *negativa* vocantur, ita quoque actus illi, sive peccata, quæ præceptis ejusmodi opponuntur, ita distingui poterunt, ut si lex affirmativa violetur, & ommittatur actus ille, qui fieri deberet, *omissio*; sin verò contra legem negativam actus ille exeratur, qui fieri non deberet, *comissio* appelletur. Utriusque porrò affirmativæ, vel negativæ legis, ideoque peccati, quod in omissione, vel comissione consistat, discrimina sunt explicata ubi de legibus, illarumque discrimine loqueremur.

XIII. Peccatum denique comissionis in tres veluti species distingui solet juxta varium modum,

dum, five potentiam, quâ exeri, five comitti folet; ut aliud folâ *cogitatione*; aliud cogitatione fimul, & *verbo*, vel *opere* comittatur; unde peccatum aliud *cordis*, aliud *oris*, aliud *operis* appellatur.

Sed, quamvis peccatum aliquod ore, feu verbo, aut opere comitti poffit, omnis tamen, & perfecta peccati malitia in folâ cogitatione, vel voluntatis actu confiftit, quo indecorum aliquid, ac inhoneftum eligimus, etfi interior actus ille neque verbo, neque opere perficiatur; ficuti præclarè Seneca admonuit, quod *omnia fcelera, etiam ante affectum operis, quantum culpa fatis eft perfecta funt* (*a*). Ex quo clariffimè apparet, quod eadem ferè fceleris, five peccati labes adfpergitur illi, qui per fe peccatum comittat, ut ex. gr. qui hominem perimat, five potiùs ad peccatum ipfum imperio, confilio, confenfu, irritatione, laudatione, vel adulatióne, reticentiâ, indigentiâ, participatione, vel approbatione veluti moralis cauffa concurrat; femper enim ille, qui peccatum imperet, fuadeat, &c. actum legi oppofitum vult, ideoque legem violare, vel peccare debet. Nova tamen, five diftincta malitia reperitur in illo, qui per fe, vel exteriùs etiam peccatum committat, five quòd uberior, ac vividior animi pervicacia requiratur, ut prava voluntatis cupiditas extincto pudoris, ac timoris fenfu exterioribus actibus expleatur; five quòd major, & gravior injuria, vel damnum alteri irrogetur, ideoque ex hac ipsâ circumftantiâ peccatum, quod opere comittitur, gravius evadat.

XIV. Quis verò fingula vitiorum genera com-

(*a*) *De conftant. Sapient. c.* 7.

complecti possit, illorumque seriem exponere, quibus humanus animus veluti vulneribus sauciari, ac veneno infici solet? Id solùm observasse juverit quod, ut ait Aristoteles, *peccare multis modis, at rectè agere unico contingit;* quod nimirum singulis virtutibus plura vitia opponuntur, inter quæ virtus ipsa veluti extrema reperitur; ideoque, si maxima, & incredibilis est virtutum varietas, ut superioribus Capitibus demonstravimus, longè major, ac uberior vitiorum numerus admitti debet. Ut tamen certa quædam vitiorum series haberi possit, illa in septem veluti classes distingui solent, ex quibus veluti capitibus cætera oriantur, ideoque *capitalia* a D. Gregorio *(a)*, ac Theologis omnibus appellantur; *Superbia* nimirum, *Avaritia*, *Luxuria*, *Invidia*, *Gula*, *Ira*, *Accidia*, quorum natura, ac proprietates omnes ipso nomine, vel experimento ipso clarissimè demonstrantur, ut inutile proinde sit de illorum singulis differere.

XIV. Quinetiam ipsa quoque præcipua, vel capitalia peccata ex tribus aliis fontibus repeti possunt, quos D. Joannes exposuit, ubi ait quod *omne, quod est in mundo, concupiscentia carnis est, & concupiscentia oculorum, & superbia vitæ (b);* quod omnia nimirum ex nimio sensibilium voluptatum amore oriuntur, ex divitiarum desiderio, & inani propriæ gloriæ, vel honoris studio, aliorumque contemptu, ex quo dissensiones, & iracundia dimanat. Undè optimè Lactantius asseruit, quod *virtus est iram cohibere, cupiditatem compescere, libidinem refranare; nam ferè omnia, quæ fiunt injustè, atque improbè, ab bis*

(a) *Moral. XXXI. c. 31.* (b) *Epist. I. c. 2. v. 16.*

bis oriuntur affectibus [a].. Hinc optimè Christianæ, vel Evangelicæ legis perfectio in tribus virtutibus, vel consiliis illis posita meritò existimatur, quas illi, qui sacris, ac religiosis Ordinibus nomen dederint, profitentur, humili nimirum *obedientiâ*, quâ cæteris parere velint; *paupertate*, quâ temporalium rerum amorem, & dominium deserant; ac perenni *castitate*, quâ a licitis etiam voluptatibus abstineant. Eadem quoque vitia, sive peccata ex pravis animi affectibus, vel, ut inquit Apostolus, ex *carnis desideriis* deduci poterunt, quibus purior, ac nobilior hominis pars, vel spiritus irretitur, atque abripitur ad malum. *Caro enim concupiscit adversum spiritum, spiritus autem adversùs carnem, hæc enim sibi invicem adversantur, ut non quæcumque volumus, illa faciamus ... manifesta sunt autem opera carnis, quæ sunt fornicatio, immunditia, impudicitia, luxuria, idolorum servitus, veneficia, inimicitiæ, contentiones, æmulationes, iræ, rixæ, dissensiones, sectæ, invidiæ, homicidia, ebrietates, commessationes, & his similia; quæ prædico vobis, sicuti prædixi, quoniam qui talia agunt, regnum Dei non consequentur. Fructus autem Spiritûs est charitas, gaudium, pax, patientia, benignitas, bonitas, longanimitas, mansuetudo, fides, modestia, continentia, castitas ... Qui autem sunt Christi carnem suam crucifixerunt cum vitiis, & concupiscentiis suis* [b].

CAP.

[a] *Instit. VI. c. 5.* [b] *Galat. c. 5. v. 17.*

CAP. VIII.

De Affectibus.

I. Cæteris humanis actibus accenseri denique poterunt Affectus illi, quibus humanos animos allici, moveri, vel excitari conspicimus, ut exinde virtutes omnes, aut vitia, de quibus hactenus disseruimus, veluti ex uberrimis fontibus oriantur. Cùm verò plurima de Affectibus ipsis variis in locis tradita, vel explicata jam fuerint, ubi de libertate, mali origine, præsertim verò de virtutis naturâ, ac origine loqueremur, pauca quædam supremo hoc loco de Affectuum nomine, naturâ, origine, viribus ac partibus, veluti coronidis loco, brevissimè complectemur.

II. Atque, ut ab ipso nomine exordiamur, non una, eademque vox a Philosophis adhibetur, ut affectûs idea, vis, & natura exprimatur. Quemadmodum enim Cicero observat *perturbationes animi, formidines, libidines, iracundiæ hæc ferè sunt ejusmodi, quæ Græci πάθη appellant, ego poteram morbos, & id verbum esset e verbo, sed in consuetudinem nostram non caderet; nam misereri, & invidere, gestire, lætari hæc omnia morbos Græci appellant motus animi rationi non obtemperantes: nos autem hos eosdem motus concitati animi rectè, ut opinor, perturbationes dixerimus, morbos autem non satis* (a), unde

(a) *Tusc.* III. *c.* 4.

unde etiam alibi affectum *vehementiorem appetitum* esse definit; quemadmodum etiam asserit, quod *nihil melius quàm quod est in consuetudine sermonis latini cum exisse ex potestate dicimus eos, qui effranati dicuntur aut libidine, aut iracundiâ ... qui igitur exisse ex potestate dicuntur, idcirco dicuntur, quia non sunt in potestate mentis, cui regnum totius animi a natura tributum est (a)*.

III. In illo tamen veteres, recentioresque Philosophi mirificè conspirant, quod in affectibus non modò animus affici, percelli, moverique debeat; sed insuper etiam agitatio quædam in corpore, sive spiritibus excitetur, quæ animum percellere, vel perturbare possit, ideoque affectus ipsi cum animi motu arctissimo veluti fœdere conjungantur.

Quemadmodum enim intellectus ita veritatem, vel objectum aliquod interdum percipit, ut illud in spirituali ideâ, vel imagine, puriori quoque nitido, vel imperturbato lumine contempletur, unde illa cognitio *intellectio pura* vocatur; aliquando verò sensibili rerum imagine percellitur, ac imaginem veluti cerebro impressam intuetur, unde *imaginatio* vocari meritò solet; ita quoque voluntas ipsa aliquando leni, tranquillo, pacatoque pondere in boni amorem inflectitur, & actus, vel amor ille voluntatis operatio, *volitio*, humanus actus simpliciter appellatur; aliquando verò voluntatis amor cum turbidiori, irrequieto, concitatiori, ac vehementiori spirituum motu, vel agitatione conjungitur, & vehemens ille animi motus, ægritudo quædam, perturbatio, vel *affectus* vocatur.

(a) *ibi. c. 5.*

IV. Neque tamen irrequieta solùm, & vehemens spirituum agitatio requiritur, ut affectus aliquis in animo producatur; alioquin motus omnis, qui in animo fieret, affectus vocari meritò posset, cùm certè nulla cognitio, vel nullus amor haberi possit, nisi priùs in cerebro corporea quædam sensibilis objecti imago impressa, vel excitata fuerit, ideoque spirituum motus præcesserit, ut alibi demonstravimus; sed etiam celer ille spirituum motus cum animi ardore certo veluti fœdere ac ordine conjungi debet.

V. Hinc subtiliter, & accuratè Cartesius tria motum genera distinguit, quibus animales spiritus in corpore agitari, mentemque corpori conjunctam percellere, sive movere solent. Aliquando nimirum spiritus illi a sensibilibus objectis excitantur, ideoque ad objecta corpora referuntur, ut sunt sensationes omnes; aliquando ab interiori causà oriuntur, atque ad corpus ipsum veluti naturalès ipsius effectus referri solent, ut fames, & sitis; aliquando denique ad animam ipsam quodammodo diriguntur, ut illam inflectant, variisque motibus inclinent, ut sunt amor, odium, &c. Ex ejusmodi verò spirituum motibus, quos in corpore excitari, simulque menti communicari contigerit, illi solùm, qui ad animam diriguntur, ànimi perturbationes, & affectus vocari solent; unde affectus ipsi a Cartesio definiuntur *motus animæ, qui ad ipsam referuntur, quique a spirituum commotione procreantur, foventur, & roborantur* (a).

VI. His ita suppositis, & explicatà affectuum naturà, clarissimè apparet, quod illi in animo veluti subjecto reperiri, vel poni debent. Quamvis enim plurimi existimaverint affectus in

(a) *Cartes. de Passion. artic.* 27.

in sanguine, in corde, in sensibus collocari, quòd perturbato sanguinis motu excitari, sive cognosci maximè soleant; clarissimè tamen apparet, quod affectus ullus excitari, sive produci certè non poterit, nisi perturbatus ille sanguinis motus ad animum referatur, qui motum ipsum percipere, vel temperare subinde possit. Refelli quoque facilè poterit Stoicorum sententia, qui affectus omnes in opinione solâ, vel cognitione positos esse volebant, ut *lætitia* foret *opinio recens boni præsentis, in quo efferri rectum esse videatur; metus opinio impendentis mali, quod intolerabile esse videtur &c.* ut ex illorum sententiâ Cicero exponit [a]. Neque enim sola sensibilis objecti cognitio requiritur, ut affectus aliquis in animâ producatur; sed insuper etiam voluntas ipsa amore, vel odio percelli debet, ut in objectum ipsum sibi propositum veluti bonum inclinet, sive ab illo veluti malo deflectat. Hinc idem Cicero ex Zenone Stoicorum principe clariùs affectum ipsum definiens *ægritudo*, inquit, *est animi adversante ratione contractio; lætitia animi sinè ratione elatio*; ac universaliter *perturbatio est adversâ ratione contra naturam animi commotio; vel breviùs appetitus vehementior; vehementior autem intelligitur is, qui procul absit a naturæ constantia* [b]: ut proinde affectus omnis ex perturbato quidem, vehementiorique cordis, sanguinis, spirituum motu, vel objecti cognitione veluti mediis oriatur; sed tamen in animo, vel potiùs in liberâ, & flexibili animi parte, quæ ad bonum dirigitur, seu voluntate veluti subjecto collocetur.

VII. Quandoquidem verò affectus omnes in voluntate veluti subjecto collocari, atque ad bo-

Ee 2

(a) *Tusc. III. c....* (b) *Tusc. IV. c. 21.*

bonum dirigi debere jam diximus, illorum varietas, atque divisio definiri, vel explicari facilè poterit. Itaque affectus omnes ex amore, vel odio veluti ex fontibus oriuntur. Si enim voluntas ita sensibilibus objectis, sive spirituum motu excitetur, ut ad objectum ipsum inclinet, tunc affectus ille boni prosequutio, vel *amor* vocatur; sin verò voluntas ipsa sensibilibus objectis, atque spirituum motu excitata ab ejusmodi objecto veluti malo abhorreat, affectus ille mali aversio, fuga, vel *odium* dicetur. Quod si bonum illud, quod voluntati proponitur, & in quod ipsa voluntas ingenito quodam veluti pondere inclinat, sit præsens, ut illo frui, vel in illo jucundissimè quiescere possit, amor, vel affectus ille *voluptas*, *lætitia*, vel *gaudium* vocatur; sin verò voluntas in bonum veluti futurum, ac remotum feratur, tunc amor ille *cupiditas*, vel *desiderium* dicitur; &, si voluntas id facilè acquiri, vel obtineri posse putaverit, *spes* appellatur, ex quâ oriri debet *audacia*, *lenitati*, sive *tranquillitati* conjuncta, quæ animum ad consequendum bonum impellat.

VIII. Sic alterâ ex parte, si malum, quod voluntati proponitur, sit præsens, *molestia*, sive *doloris* affectus lætitiæ, voluptati, vel gaudio oppositus excitatur; sin verò voluntas malum ipsum veluti futurum consideret, affectus ille *fuga* vocatur, quæ desiderio adversatur; &, si voluntas ejusmodi malum sibi imminere putaverit, *metum* concipiet, quo spes extingui, vel *desperatio* produci debebit, ex quâ *pusillanimitas* aliquando, vel *ira audacia*, ac *lenitati* contraria consequetur.

IX. His tamen affectibus, sive perturbatis animi motibus affectum alium adjungit Cartesius,

ſius, nimirum *admirationem*, quæ amorem ipſum, ac odium, ideoque cæteros omnes affectus præcedat. Quamvis enim admiratio cum nullo, vel tenui certè, placidoque ſpirituum motu conjuncta ſit, ideoque leniter, atque tranquillè mentem percellat, clariſſimè tamen apparet, quod ex admiratione ipsâ motus aliquis in animo excitatur, quo mens in objectum aliquod novum, ac ſingulare dirigitur, aciem in illo defigit, ut exinde aviditas, irrequieta cognoſcendi cupiditas, & voluptas maxima oriatur; quæ tantò vividior, ac vehementior eſſe debet, quantò objectum nobilius, acrius ingenium, majorque mentis celeritas habeatur. Sed ille tamen animi motus, qui in admiratione producitur, potiùs ad intellectum, quam voluntatem referri poterit; ideoque duo ſupererunt præcipui voluntatis affectus, amor, atque odium, ex quibus veluti capitibus cæteros affectus omnes oriri, ſive deduci poſſe jam diximus.

X. Nunc exponenda, vel dirimenda nobis occurrit celeberrima quæſtio, quæ inter Stoicos, atque Peripateticos incredibili animorum, ingeniorumque ardore agitatur, ut ex Cicerone intelligitur, qui illam uberrimè ſimul, ac eleganti ſſimè eſt proſequutus, utrum nempe affectus ipſi naturâ boni, vel mali forent, ideoque ratione dirigi, perfici, vel temperari poſſent [a]? Si enim illi naturâ propriâ, vel intrinſecè mali forent, nunquam profectò ſic dirigi, vel inflecti poſſent, ut aliquando honeſti, vel boni fierent; ideoque inutiliter prorſus in Ethicâ leges, & regulæ, ſive præcepta de leniendis, vel temperandis affectibus traderentur. Illud ita-

(a) *Laer. VII. ſ.* 122.

itaque Stoicis videbatur, affectus omnes naturâ propriâ vitiosos, inhonestos, & pravos esse, ideoque ex animo prorsus evellendos, vel extirpandos: ut ille proinde sapiens, beatus, ac fælix haberetur, qui affectus omnes ita convelleret, ut iterum excitari non possent Peripateticos verò reprehendere solebant Stoici quòd affectibus imperari, modumque, sive temperiem adhiberi posse putabant, ut fusiùs, & oportuniùs in primo Capite ostendimus, ubi de virtutis naturâ, & origine loqueremur.

XI. Sed illa certè Stoicorum sententia paullo rigidior, atque severior a Peripateticis dicebatur, ac illa, *quæ Stoici de sapiente dicebant, nimis admirabiliter, nimisque magnificè dicere videbantur* [a], quàm nostræ mentis indoles, atque natura patiatur; ideoque pulcherrima Peripateticorum opinio, quæ mollis, & enervata Stoicis videbatur, longè verisimilior haberi poterit.

1. Si enim affectus omnes, quibus animum percelli, vel agitari contigerit, ex ipsâ hominis naturâ, vel indole veluti fonte dimanant, atque cum illâ arctissimo, ac inviolabili fœdere conjunguntur, quis apertè non videat affectus ipsos intrinsecè, sive naturâ vitiosos, ac indecoros esse non posse; nisi eadem quoque hominis natura, pulcherrima nimirum substantia, quæ ex optimi, sapientissimique Artificis manû prodierit, indecora, vitiosa, vel imperfecta censeatur?

2. Ipsæ deinde virtutes omnes, quibus eximiis veluti luminibus humanus animus exornatur, & quarum semina, vel, ut Cicero vocat, igniculos humanis animis ingenitos, ac im-

(a) *Tusc. IV. c. 16.*

impressos esse jam diximus, ita cum affectibus conjunguntur, ut ex moderatis, vel temperatis affectibus oriantur; ideoque si virtutes illæ semper honestæ esse debent, affectus ipsi, qui virtutibus aliquando conjungi solent, semper indecori, vel inhonesti putari certè non poterunt.

3. Quinetiam humanus animus ita a variis affectibus veluti stimulis ad virtutum amorem, & honestatis gloriam impellitur, & excitatur, ut nulla profectò virtus haberi unquam possit, quæ ab aliquo affectu non oriatur, ut proinde meritò Peripatetici *dixerint perturbationes istas non modò naturales, sed etiam utiliter a naturâ datas ...* hinc iracundiam *laudant*, eamque *cotem fortitudinis esse dicunt ... imperia severiora nulla esse putant sinè aliquâ acerbitate iracundia ... philosophia denique ipsius principes nunquam in suis studiis tantos progressus sinè flagranti cupiditate facere potuisse ... ipsam agritudinem non sinè magna utilitate a naturâ dicunt constitutam, ut homines castigationibus, reprehensionibus, ignominiis affici se in delicto dolerent; impunitas enim peccatorum data videtur iis, qui & ignominiam, & infamiam ferunt sinè dolore ... Reliquas quoque partes agritudinis utiles esse dicunt, misericordiam ad opem ferendam, & calamitates hominum indigorum sublevandas; ipsum illud æmulari, obtrectare non esse inutile cum aut se non idem videat consequutum, quod alium; aut alium idem, quod se; metum verò si quis sustulisset, omnem vitæ diligentiam sublatam fore, quæ summa esset in eis, qui leges, qui magistratus, qui paupertatem, qui ignominiam, qui mortem, qui dolorem timerent; hæc tamen ita disputant, ut re-*

secanda esse fateantur, evelli penitus dicant nec posse, nec opus esse, ut in omnibus ferè rebus mediocritatem esse optimam existiment [a].

XII. Itaque affectus omnes ad honestum plerumque finem dirigi, ad sanctissimas, purioresque honestatis, & æquitatis leges temperari sic poterunt, ut ad perfectam hominis beatitatem, fælicitatemque conferant [b]; ideoque illorum natura sic indifferens, atque flexibilis esse debet, ut si ad honestum finem dirigantur; puriorique rationis lumine temperentur, utiles, ac honesti fiant; sin verò ab instituto fine deflectant, si modestiæ, vel honestatis limites excedant, si rationis lumen extinguant, nosque ad sensibilium rerum amorem cæco quodam impetu, ac vehementiori stimulo abripiant, indecori, vel mali censeri debeant.

XIII. Quamvis tamen affectuum natura sic indifferens, atque flexibilis haberi debeat, ut ex libero voluntatis arbitrio ad malum, vel bonum dirigi, decori potiùs, vel indecori esse possint; illud tamen ingenuè fatendum est, quod post primi parentis peccatum, offusamque menti nostræ caliginem flexibilis illa arbitrii libertas, quæ paribus veluti viribus in utramque partem inflecti poterat, ita sauciata fuit, ut ingenito pondere ad malum vehementiùs inclinet; & affectus illi, qui puriori, ac tranquillo rationis lumine dirigi, leniri, vel temperari perfectè poterant, ita plerumque vividè, ac vehementer in nostris animis excitantur, ut ad sensibilium amorem, vel invitos ferè nos rapiunt, ut de se querebatur Medea

Sed rapit invitam nova vis, aliudque cupido,
Mens

(a) *ibi. c. 20.* (b) *vid. Lactant. VI. c. 17.*

Mens aliud suadet: video meliora, proboque,
Deteriora sequor (a);

sicuti divinâ quoque Scripturarum voce erudimur quod *fascinatio nugacitatis obscurat bona, & transvertit sensum prava cogitantem* (b). Hinc a sacris Literis erudimur, quod *sensus, & cogitatio humani cordis in malum prona sunt ab adolescentiâ suâ* (c); quod *unusquisque tentatur a concupiscentiâ suâ abstractus, & illectus* (d); quod denique *concupiscentia ipsa cum conceperit parit peccatum* (e); quinetiam *peccatum* ipsum vocatur (f) *non utique quia peccatum est; sed quia peccato facta est* (g); sive certè quia nos plerumque ad peccatum inducit, cùm solis naturæ viribus irrequieta spirituum agitatio, & corporei affectus vix, ac ne vix quidem ita leniri possint, ut sæpissimè nos in errorem, vitium, atque peccatum non abripiant.

XIV. Tantum tamen abest, ut ingenitus ille voluptatis ardor, & affectuum vis arbitrii libertatem extinguat, ut immeritò Lutherus, atque nuperrimè Hobbius existimavit (h), ut potiùs ex irrequieto affectuum impetu, quem a plerisque leniri, temperari, vel superari certè conspicimus, flexibilis illa arbitrii libertas clarissimè inferri possit, ut Disp. II. Cap. 3. demonstravimus (i).

Hinc eleganter admodum, & præclarè dixit Horatius, quod

Invidus, iracundus, iners, vinosus, amator,
Nemo adeo ferus est, qui non mitescere possit,
Si

(a) *Ovid. Met. VII. v. 19.* (b) *Sap. c. 4. v. 14.* (c) *Genes. c. 8. v. 21.* (d) *Jac. epist. c. 1. v. 14.* (e) *ibi. v. 15.* (f) *Rom. c. 17. al. 20.* (g) *Aug. ad Bonif. I.* (h) *de homine c. 11. §. 2.* (i) *vid. Arian. in Epict. lib. I. c. 17. & Epict. III. c. 22.*

Si modò cultura patientem accommodet aurem [a] :

quod innumeris certè exemplis ostendi posset, nisi id illustrius videretur, quàm ut fusiùs, & uberiùs exponi debeat. Quinetiam, si tanta vis, & impetus affectibus concedatur, ut animi lumen extinguere, flexibilem arbitrii vim vitiare, sive delere possint, tantum abest ut animus illorum illecebris irretiri, vel delectari possit, ut maximo potiùs studio, atque labore vinci, vel temperari illi debeant, ne pulcherrimus animi splendor, atque nobilitas extinguatur, ut inquit Poeta

Nimis vile est vinum, atque amor,
Si ebrio, atque amanti impunè facere, quod libeat, licet [b].

XV. Quandoquidem itaque affectuum vis ad bonum dirigi potest, ut exinde plurimus virtutum splendor, & laus oriatur, omnibus profectò viribus enitendum est, ut illos ad honestatem inflectere perfectè liceat; cùmque id solis arbitrii, sive naturæ viribus sperari, vel præstari certè non possit, illud ab optimo, amantissimo, beneficentissimoque Patre maximo ardore, lacrimis, ac votis petendum est, ut divinum spiritum nostris ille cordibus infundat, cujus divino ardore ita cordis affectus, atque animos illustretur, ut cælestia solùm inquirere, summumque bonum, cujus amore conditi sumus, & ad quod honestis actibus, atque immortali virtutum splendore dirigimur, faustè demum, atque fæliciter consequamur.

(a) *Epist. I. ep. 1. v. 39. vid. Cic. Tusc. IV. c. 37. Sen. ep. 116. & de Ira II, c. 12.* (b) *Plaut. Aul. Ac. IV. sc. 10.*

ETHICÆ,

SIVE

MORALIS

DISPUTATIO IV.

De variis Hominum Officiis.

PUlcherrimus, & eximius ille Virtutum splendor, quo nostros animos illustrari, & incredibili prorsus amore excitari, vel incendi quoque jam diximus, nitidè, clarissimèque nobis ostendit, nos ejusmodi virtutum gloriam, perfectamque beatitatem, ad quam naturâ dirigimur, acquirere vix posse, nisi præter sanctissimas divini, ac humani juri leges, plurima quoque observemus, quæ ab ipso rationis lumine, ac tacitâ quadam naturæ voce edocemur. Ipsæ nimirum leges, sive divinæ, sive humanæ fuerint, illa plerumque nobis ostendunt, quæ sinè scelere deseri, vel comitti non possunt; ideoque flexibilem arbitrii vim, quæ facilè affectibus irretiri, & ingenito voluptatis amore in malum abri-

abripi poterat, certis quibusdam finibus circumscribunt: ea verò, quæ ad uberiorem, plenioremque hominis beatitatem conferre poterant, ex ingenito quodam honestatis amore, & privatis quodammodo legibus, & officiis satis fæliciter repeti, vel oriri posse putarunt. Hinc optimè, & eleganter a Seneca dictum accepimus *angustam esse innocentiam ad legem bonum esse; quantò enim latiùs Officiorum patet, quàm juris regula? quàm multa pietas, humanitas, liberalitas, justitia, fides exigunt, quæ omnia extra publicas tabulas sunt?* (a) * Quemadmodum itaque plurima superiori loco de humanis, divinisque legibus disseruimus, sinè quibus hominum vita sancta, ac innocens esse non potest, ita nunc varia de singulis hominum muneribus, & Officiis complectemur, ex quibus uberior, & perfecta hominis sanctitas, atque fælicitas oriatur. *Nam quum multa sint in Philosophia gravia, & utilia accuratè, copiosèque a Philosophis disputata, latissimè patere videntur ea, quæ de Officiis tradita ab illis, & præcepta sunt. Nulla enim vitæ pars, neque publicis, neque privatis, neque forensibus, neque domesticis in rebus, neque si tecum agas quid, neque si cum altero contrahas, vacare officio potest; ineoque colendo sita vitæ est honestas omnis, & in negligendo turpitudo* (b). Atque innumera quidem dicenda nobis occurrerent, si omnia complecti mens foret, quæ a veteribus, recentioribusque Philosophis, atque præsertim in

(a) *de Ira II. c. 27. vide epist. 94.* (b) *Cic. Offic. I. c. 1.*
* Quod non vetat lex, hoc vetat fieri pudor. *Sen. Troad. v. 334.*
Non omne, quod licet, honestum est. *Dig. lib. I. Tit. 17. de div. reg. Jur. l. 144. & 197.*

in aureis illis Officiorum libris a Cicerone explicari conſpicimus; præcipua tamen, ac ſumma veluti rerum capita ſeligemus, ut nobiliora morum præcepta, vel hominum Officia breviori, clariorique ordine complectamur. Cùmque hominum quilibet vel ad Deum, vel ad ſeipſum, vel denique ad homines alios, quibuſcum vivere, & conjungi debet, referri vel dirigi poſſit, hanc ultimam Moralis Diſciplinæ partem ita dividemus, ut hominis Officia erga Deum, ſeipſum, & alios homines oſtendamus; quibus *Monaſticam*, ſive *privatam* prudentiam contineri jam diximus; deinde verò *Economicam*, ſive *Domeſticam* tradituri de Officiis illis differemus, quæ in familiâ rite, ac fæliciter inſtituendâ conſiſtunt; ſupremo deinde loco *Politicam*, ſive *Civilem* exponemus, hominumque munera, & Officia, quæ ad quietam, pacatamque Urbis, ſive Reipublicæ fauſtitatem diriguntur.

CAP.

CAPUT I.

De Officio hominis erga Deum.

I. INter innumera prorſus Officia, quibus humanus animus dirigi, vel obligari conſpicitur, illud in primis, aut principi loco non immeritò collocatur, quo Deum, divinaque omnia complectimur. Sive enim Deum veluti rerum omnium fontem, beneficentiſſimumque patrem conſideres, a quo perfectiones omnes uberrimè derivant; ſive homines ipſos, qui eas maximo, & immortali munere ab ipſo Deo recepere; nitidè, clariſſimèque nobis oſtenditur nihil æquè decere, quàm ut illi vivido quodam, perenni, & ſincero grati animi ſenſu, venerationem, amorem, & ſi quæ fuerint alia devinctiſſimi, & obſequentis animi officia exhibeamus; quæ ſingula amoris, obſequii, gratique animi officia cum mirâ religionis virtute contineri, vel definiri conſueverint, ipſa religio veluti eximia, & juſtiſſima virtus, ex quâ deinde cæteræ fæliciter oriantur, haberi meritò ſolet. Itaque de religione ipsâ, & iis, quæ ad pulcherrimam virtutem illam ſpectare facilè poterant, ita nunc breviter diſſeremus, ut officium hominis erga Deum, niſi pro rei dignitate, quantùm certè conſilii noſtri ratio patitur, oſtendatur, omniumque animus vivido, ac ſincero ſupremi, perfectiſſimique Numinis amore accendatur.

II. Nihil eſt verò cur ipſum religionis nomen exponamus; cùm ſapientiſſimi etiam viri in illius inquirendâ origine diffidant. Cicero ni-

nimirum, ubi jam dixerat *superstitiosos homines appellari qui totos dies precabantur, & immolabant ut sui sibi liberi superstites essent*, asseruit, quod illi, *qui omnia, quæ ad cultum Deorum pertinerent, retractarent, & tanquam relegerent, sunt dicti religiosi (a)*. Lactantius tamen observat *hominem Deo præcipuis vinculis esse religatum unde ipsa religio nominatur*. Quæcumque tamen vocis origo censeri debeat, de quo clarissimi viri viderint, optimè definitur ipsa religio, virtus, quâ Deum, ac divina omnia eo, quo decet cultu, honore, ac reverentiâ prosequimur; ideoque religio ipsa veluti maxima justitiæ pars, vel justitiæ adnexa censeri solet, ut superiori loco jam diximus, ubi de justitiæ partibus loqueremur, quòd illa supremo Numini, beneficentissimoque patri honorem, & amorem illum exhibeat, quem optimo, maximoque jure ipsi deberi intelligimus. Quamvis autem plurimæ religionis causæ afferri consueverint, quibus nos ad religionem ipsam impellimur: ad duas tamen revocari facilè possunt, infinitam nimirum Dei perfectionem, quâ maximum a nobis honorem, venerationemque meretur; ac infinitum amorem, & beneficentiam, quâ nos ille complectitur; ut si proinde Deum ipsum in se consideres, ac majestatem, quâ super omnia maximè excellit, sive potiùs effusam in homines beneficentiam, quâ nos omnes mirificè sibi devinxit, ex utroque fonte maxima religionis dignitas, justitia, atque necessitas orietur.

III. Atque, ut a primo veluti puriori, nobiliorique fonte exordiamur, clarissimis, certissimisque rationibus erudimur infinitam esse præstantiam, di-

(a) *Nat. Deor. II.*

dignitatem, majestatemque Dei, ut ab intellectu nostro nihil nobilius, perfectiùs nihil, nihil denique magnificentius intelligi, sive concipi possit, cùm ille perfectiones omnes in se mirificè complectatur,

——— *& quæ divisa beatos*
Efficiunt, collecta teneat (a)

omnes nimirum perfectiones illæ, quas in variis creatarum rerum generibus divisas conspicimus, & quarum amore prorsus incendimur, ab illo, veluti fonte, ac oceano uberrimè profluxerint, ideoque nobiliori, ac infinito modo in illo reperiantur. Si itaque naturâ ipsâ, ac ingenito veluti pondere abripimur, ut illa diligamus, quæ bona, quæ justa, quæ perfecta sunt; tantòque purior est amor ille, qui in nostris cordibus excitatur, quantò nobilior est illa bonitas, atque perfectio, quæ in objecto reperitur, quò nimirum purior, atque vividior est amabilitas, quam in objecto fulgere conspicimus, quis non intelligat maximum, & perfectissimum esse oportere amorem illum, quo Deum summè perfectum, infinitâ excellentiâ, bonitate, majestate præditum diligamus?

IV. Hinc Epicurus ipse, etsi Dei providentiam omnem sustulerit, atque impudentissimè asseruerit, quod ille

Nec bene pro meritis capitur, nec tangitur irâ, (b)

attamen existimavit illum *non aliter quàm parentem colendum esse;* diligi nimirum debere *nullâ spe, nullo pretio; sed propter ejus majestatem eximiam, supremamque naturam, quòd venerationem justam habeat quidquid excellit.*

Cicero tamen id eleganter, & fusè commemorans ait *non intelligere se quamobrem Dii colendi*

(a) Claud. de laud. Stilic. l. (b) Lucr. lib. 1. ver. 62.

di sint nullo nec accepto ab iis, nec sperato bono [a]: unde severiùs Epicurum ipsum exagitans inquit *quod sustulit Epicurus omnem funditus religionem; nec manibus, ut Xerses, sed rationibus Deorum immortalium templa, & aras evertit: & ex animis hominum extraxit radicitus religionem cum Diis immortalibus & opem, & gratiam sustulit. Quæ enim potest esse pietas, quæ sanctitas, quæ religio: hæc enim omnia purè, & castè tribuenda Deorum numini ita sunt, si animadvertuntur ab his, & si est aliquid a Diis immortalibus hominum generi tributum. Sin autem Dii neque possunt nos juvare, nec volunt, nec curant omnino, nec quid agamus animadvertunt, nec est quod ab his ad hominum vitam permanare possit, quid est quod ullos Diis immortalibus cultus, honores, preces adhibeamus?* quemadmodum Himerius contra Epicurum ipsum exardens *aras*, inquit, *non evertisti? at frustra eas esse ostendisti tollens videlicet e rerum naturâ providentiam, ob quam aras extruximus. Sacrificia nova non introduxisti? at verò omnia sustulisti* [b].

V. Sed acerbiùs illa fortasse, quàm par fuerat, Epicuro objecta videri poterunt. Quamvis enim Epicurus ipse providentiam immeritò prorsus, impudentissimèque sustulerit, ut alibi demonstravimus, omnemque proinde supremi Numinis beneficentiam everterit, ut ab illo beneficia sperari, vel expectari certè non possint, quorum gratiâ, & amore sit adhibenda religio; non omnem tamen religionem, aras, & sacrificia subvertit. Semper enim Deum colendum esse docuit, *propter ejus majestatem eximiam, supremamque naturam*. Quinetiam purior fortasse, ac sincerior illa religio, Deorumque cultus

 vide-

(a) *de Nat. I. c....* (b) *apud Phot.*

videretur, quem Epicurus admisit, quàm sit ille, qui a cæteris Philosophis admitti consueverat. Illi nimirum solo divinæ beneficentiæ splendore, præmii desiderio, vel bonorum, ac utilitatis amore excitabantur, ut Deos colerent; at Epicuro, sepositâ quoque beneficentiâ, solâ majestate, sive perfectissimæ naturæ præstantiâ dignissimi Dii videbantur, qui maximo amore colerentur; unde quemadmodum purior, atque nobilior est illa amicitia, quæ constanter amicum diligit, etsi nulla utilitas exinde oriri possit; ita quoque nobilior, & sincerior haberi poterit illa religio, quæ nullo commodi amore sit instituta, sed solâ Numinis præstantiâ, dignitate, vel meritis innitatur. Et certè divino fidei lumine a sacris Literis erudimur, quod licèt omnia ab optimo, beneficentissimoque Patre speranda sint, atque imprimis æterna fælicitas, cujus amore operamur; etiamsi tamen nulla nobis utilitas inde oriretur, Deum nihilominus super omnia diligere, sincero religionis genere venerari deberemus: cùmque amor ille mercenarius appellari possit; purior hic amor filialis, ac liberalis optimè diceretur. Itaque prima religionis caussa, & origo ex admirabili, vel effusâ Dei beneficentiâ, repeti certè non poterit, ut immeritò prorsus Cicero existimavit; sed ipsum maximo, & incredibili ardore diligere deberemus, etsi nulla nobis gratiæ, vel premii spes affulgeret.

VI. Quid verò si deinde Deum ipsum veluti provisorem beneficentissimum, amantissimumque Patrem consideremus, qui plurima, ac infinita ferè beneficia nobis concesserit; qui mortalium preces, lacrimas, & vota benigno clementiæ sensu excipiat, ipsisque inflectatur; qui nova sem-

semper, ac uberrima munera largiatur, ut nemo *tam miser tam neglectus, tam duro fato, & in pœnam genitus sit, ut non tantam munificentiam senserit*, ut si *illos ipsos complorantes sortem suam, & querulos circumspicias, invenies non ex toto beneficiorum cælestium expertes, neminem esse, ad quem non aliquid ex illo benignissimo fonte manaverit?* [a] Hæc certè, aliaque id genus plurima qui seriò, diligenter, vel accuratè perpenderit, clarissimè intelliget nos duplici veluti stimulo ad Deum colendum, ac amandum impelli; ideoque Deum ipsum duplici virtute, vel officio complecti nos oportere, cultu nimirum, ac obsequio, quo supremi, præstantissimique Numinis majestatem veneremur; & amore deinde, quo ipsius amori, ac beneficentiæ si non pares, quod fieri certè non poterit, aliquas saltèm vices memori, gratoque animo rependamus.

VII. Et ad cultum quidem quod attinet, etsi plurima sint illa, quibus humanus animus Deum colere, ac venerari potuerit, atque in primis purus, ac sincerus animi sensus, quo supremam divini Numinis majestatem considerans, honores omnes illi deberi intelligat, seque illi subijciat, optimo tamen, sapientissimoque consilio apud nationes omnes sic institutum esse conspicimus, ut homines exterioribus etiam actibus veluti sensibilibus quibusdam signis, sacrificiis nimirum, ritibus, ceremoniis, obsequium proprium, debitamque Numini venerationem testarentur; ut ille proinde, qui uno, eodemque religionis spiritu, sive in eodem colendo Numine conveniret, hoc exteriori cultûs genere, veluti arctissimo fœdere devincirentur.

(a) *Sen. Ben. IV. c. 4.*

VIII. Atque, ut puriorem Religionis originem non ex vanis Ethnicorum moribus, & fabulis, sed ex divinâ potiùs historiâ repetamus, a sacris Literis erudimur, quod ab ipsâ mundi origine sensibilis quædam, ac externa religionis forma divinitus instituta fuit, quâ primi homines Deum verum colerent, ac veluti supremum rerum omnium dominum venerarentur. Hinc illi fructuum primitias, lac, & hostias libare, vel immolare consueverant, quorum adspectu, vel odore Deus ipse clementissimè delectari, vel inflecti dignabatur; idemque mos perenni patrum traditione ad posteros derivatus, ac divinis etiam vocibus mirificè confirmatus apud Judæos veluti sinceræ religionis assertores, verique Numinis cultores constantissimè floruit. Ubi verò post exitum populi ab Ægypto lex edita, sive præscripta fuit, alia plurima sacrificiorum genera, ritus innumeri, ac ceremoniæ sunt constitutæ, quibus sacerdotes uti deberent; tandemque Templum a Salomone incredibili prorsus magnificentiâ dicatum fuit, in quo nobiliori quadam gloriâ Domini majestas reperiretur, ejusque splendor illustriùs coruscaret, Deus hominum precibus faciliùs inflecteretur, sincera denique Religionis opera nobiliùs exercerentur.

IX. Quod si vetus illa Judæorum religio, ritus omnes, ac ceremoniæ, quæ velut umbra futurorum præscriptæ fuerant, Christi Redemptoris funere extinctæ, vel abrogatæ fuerunt, ut alibi demonstravimus; atque sincerior alia, nobilior, & purior Christiana religio divino Christi sanguine est consecrata, non sensibiles quidem in istâ taurorum, & hircorum hostiæ, sed divinum aliud, & immortale sacrificii genus

nus est institutum, quo æterno Patri, vel supremo Numini Christus ipse veluti sacerdos *, simulque victima primùm in arâ crucis; deinde verò in altaribus a Sacerdotibus, quibus consecrandi panis, ac vini potestas concessa fuit, imolatur. Itaque si in ejusmodi divino prorsus, atque admirabili sacrificii genere tanta profectò dignitas, excellentia, & valor esse conspicitur, quis non intelligat homines, dum sacra hæc mysteria peraguntur, eximiâ prorsus veneratione interesse debere; purissimo, ac sincero cordis affectu, atque effuso charitatis ardore incendi nos oportere dum divini corporis, sanguinisque substantiæ participes futuri, sacris altaribus admovemur; cùm non aliud illustrius, purius, atque nobilius religionis officium, & actus effingi possit, quo supremi Numinis majestatem veneremur, atque illi arctissimè conjungamur?

X. Ipso quoque divinæ religionis spiritu impellimur, ut quidquid ad ejusmodi Dei cultum dirigitur, eximio quodam obsequii, ac venerationis sensu complectamur. Maximus itaque Sacerdotibus honor haberi debet, quibus divina potestas illa concessa fuit, ut *mysteriorum Dei dispensatores* (a) fierent, ut ejusdem Redemptoris vices in terris gererent, ut denique divinæ legis interpretes, animorum duces, inter Deum, ac populum sequestres forent; ideoque irati Numinis animum precibus, & hostiis ita lenirent, ut ad clementiam inflecterent. Et

 quam-

(a) *Corinth.* I. c. 4. v. 1.

* Divina cujus charitas
Sacrum propinat Sanguinem,
Almique membra Corporis
Amor Sacerdos immolat.

quamvis etiam in ipsis non ea morum castitas, religionis zelus, atque virtutum splendor appareat, qui sublimi, ac divinæ prorsus dignitati par foret, nihilo tamen minùs eximio pietatis, atque honoris sensu suspiciendos esse erudimur.

XI. Quinetiam Templis ipsis, & aris maximus honor haberi debet, cum in ipsis divina majestas puriori quodam, nobiliorique modo resideat; ipsa divino cultui solemniter, ac ritè sint consecrata; precibus denique, ac sacrificiis supremo Numini offerendis sint instituta; ut illa proinde *domus orationis* in sacris Literis appellentur, in quâ oculi Dei semper aperti sint. Sepositis itaque sensibilium rerum affectibus, sincero pietatis sensu, vultu ad religionem composito Templa ingredi debemus; ibique præsentem Numinis majestatem humiliter venerari. Id unum oculis observari, vel cordi esse debet, ut vel irati Judicis, ac vindicis iram effusis lacrimis leniamus; vel amantissimi certè patris clementiam, & opem enixis precibus exoremus. Quod si in templis ipsis sinè ullo pudore, ac verecundiâ animum vagari patiamur, & sensibilium rerum illecebris, atque imaginibus irretiri: si omnem oculis licentiam concedamus; si denique sub ipso vindicis numinis conspectu liberè peccemus, & orationis domum veluti speluncam latronum efficiamus, vereri certè non possumus ne gravissimi hujus sceleris pœnas sic ille a nobis exposcat, ut nullus nobis sperandæ, vel exorandæ veniæ locus supersit.

XII. Ne denique minutiùs, ac fusiùs cetera prosequamur, ad eximiam hanc religionis virtutem, & officium pertinet divina omnia venerari; illa nimirum, quæ ad Deum ipsum divino, vel humano jure aliquâ ratione diriguntur,

tur, maximo honore complecti; ut ritus omnes ac ceremonias, vestes etiam, ac instrumenta, quæ in rebus divinis peragendis adhiberi consueverint, aut Templorum decori, & ornamento sint destinata. Illa nimirum contemni, diripi, vel violari certè non possunt, nisi religio ipsa violetur, & grave sacrilegii scelus admittatur, ut alibi quoque jam diximus ubi de peccatis loqueremur. Huc denique pertinet honor ille, qui divinis Literis, Prophetarum, & Sacerdotum vocibus haberi debet; ut non nisi temere, impudentissimèque contemni, vel irrideri, in pravos etiam, ac indecoros sensus inflecti possint; quod tamen festivè aliquando, ac scurriliter fieri non sinè maximo certè pietatis, ac religionis dedecore consuevit.

XIII. Quandoquidem verò Deum ipsum veluti supremum, ac præstantissimum Numen colere, ac venerari debemus, simulque veluti Patrem beneficentissimum diligere, quemadmodum superiori loco de religione, vel cultu jam diximus, ita nunc aliqua de amore dicenda nobis supersunt, quo Deum a nobis diligendum esse tacitâ quadam naturæ voce erudimur. Cùm itaque Deus non infinitam modò bonitatem in se complectatur, quæ incredibiles in nobis excitaret amores si nitidè videretur; sed plurima quoque, ac infinita ferè amoris argumenta nobis ostenderit; maximis, & immortalibus beneficiis nostros animos mirificè sibi devinxerit, ut paullo superiùs ostendimus, optimo certe jure, ac veluti naturæ pondere impellimur, ut amantissimum, beneficentissimumque Patrem puriori, ac vividiori, quo liceat, ardore diligamus. Hinc a sacris Literis erudimur Deum *ex toto corde*, *ex totâ anima*, *&*

totis viribus diligendum esse (a), ut si cor nostrum perenni, ac irrequietâ veluti flammâ incensum amoris victima consumi posset, vix ac nevix quidem amor ille par foret, ut aliquas amantissimi patris amori vices rependeret.

Omnibus itaque animi viribus nobis est enitendum, ut Deum super omnia diligamus; & quandoquidem *Deus charitas*, & ignis est, *ignem venit mittere in terram, nec aliud vult nisi ut accendatur (b)*, ipsum lacrimis, effusisque votis rogare debemus, ut vehemens ille divinæ charitatis ardor in nostris cordibus accendatur, affectus omnes consumat, nosque demum placabilem, Deoque placentem hostiam efficiat.

XIV. Quòd si miserrima hujus mortalis vitæ conditio vix patitur, ut perenni ardore Deum diligamus; neque divino jure, sive præcepto tenemur semper amoris, vel charitatis actus elicere; ipso tamen divino, ac naturali jure erudimur aliquando ejusmodi amoris actus eliciendos esse, ut sinè gravi peccato deseri, vel omitti non possint. Quamvis verò Theologi mirè diffideant in definiendis temporibus, quibus ille amoris actus exeri debeat, omnes tamen in illo ferè consentiunt quod homo divinæ charitatis actum elicere debet dum gravi tentatione premitur, atque abripitur ad peccandum; sive dum in gravi mortis periculo reperitur; sive cum primum homo rationis usum acquirit, ideoque ad summum, verumque bonum se convertere, sive ingenito veluti naturæ impetu dirigere debet. Unde meritò veluti perniciosa refelli debet, atque ex omnium cordibus extirpanda est illorum sententia, qui

(a) *Matth. c. 22. v. 37.* (b) *Luc. c. 12. v. 49.*

qui afferere non dubitabant, quod *homo non tenetur unquam per totam vitam suam elicere actum amoris, fidei, & spei ex vi praeceptorum divinorum ad eas virtutes pertinentium.*

XV. Ingenuus deinde, sincerus, ac *filialis* amor ille, quo Deum veluti Patrem diligimus, impellere, vel excitare nos debet, ut ab illo bona cuncta nobis profutura certò sperare, vel polliceri possimus: ideoque ab illo nobis opem, in adversis rebus auxilium petere, atque exorare debemus; ut Redemptor ipse sæpissimè nos ad orandum, atque petendum invitat, *petite, & accipietis; quærite, & invenietis; pulsate, & aperietur vobis.* Optimo tamen, divinoque consilio nos admonet, ut in Christi ipsius nomine petamus, non modò quòd nostris meritis confidere non possimus, sed in ipso Christi Redemptoris sanguine, & amore spem omnem, omnemque fiduciam collocare; verùm etiam quòd illa solùm petere, vel optare debemus, quæ decora, quæ justa, quæ Deo placita, quæ perenni potiùs, ac æternæ saluti sint profutura. Hinc Pythagorici mirificè commendantur, quod *clarâ voce* Deos *precari* jusserint, *non quod precantes submissâ voce audire Numina non valeant; verùm quòd esse justas velint, & quales quis concipere multitudine consciâ non vereatur* (a); quemadmodum Seneca ubi dixisset *rogandam esse bonam mentem, bonam valetudinem animi, deinde corporis,* addit *tunc scito esse te omnibus cupiditatibus solutum cum eò perveneris, ut nihil Deum roges, nisi quod rogare possis palam. Vide ergo ne hoc præcipi salubriter possit; sic vive cum hominibus tamquam Deus videat; sic loquere cum Deo tanquam homines audiant* (b).

CAP.

(a) *Cl. Al. Str. IV. & Macr. Sat. I.* (b) *epist.* 10.

CAP. II.

De Officio hominis erga seipsum.

I. SI vividus, & incredibilis amor ille, quo hominum quilibet ad seipsum diligendum impellitur, semper ad honestatem, ac purissimas æquitatis leges dirigi soleret, inutile profectò videretur illud Officii genus exponere, quod homines erga seipsos præstare tenentur; *supervacaneum est enim, in quod imus, impelli; quemadmodum nemo in amorem sui obhortandus est, quem adeo dum nascitur, trahit* (a). Sed amor ipse sæpe nos fallit, ad illa diligenda, vel inquirenda sæpe nos excitat, quæ nos a pulcherrimo rationis lumine, vel constituto fine deflectant; ut affectus omnes, & vitia, quibus humanos animos mirificè perturbari, vel deturbari conspicimus, ex *philautiâ*, nimio nimirum, vel immoderato sui amore veluti fonte dimanent. Ut itaque ingenitus ardor ille ingenuus, honestusque sit, debet certis quibusdam veluti finibus circumscribi; cùmque eodem naturæ jure, quo nos ipsos diligimus, Deum quoque, & homines alios amare, sive complecti debeamus, privatus amor ille dirigi, vel temperari sic debet, ut neque religioni, & amori, quo Deum diligere jubemur; neque charitatis, & eximiæ societatis legibus, quibus cum aliis devincimur, opponi possit. Quod facilè fieri profectò

(a) *Sen. de Ben. IV. c. 17. Xenoph. Mem. I. c. 4.*

fectò poterit, si leges aliquæ diligenter, & accuratè serventur, quas ex ipso naturæ lumine, primisque Moralis disciplinæ luminibus deducemus.

II. Illud itaque primò requiritur, ut humanus animus seipsum, indolem, vires, naturamque propriam accuratissimè inspiciat juxta vetus, ac celebre præceptum illud *Nosce te ipsum* (a); cumque se cælestis, atque divinæ propemodum originis esse noverit; se creatis omnibus, & corruptibilibus rebus puriorem intelligat; se ad pulcherrimum finem dirigi, maximæ, & immortalis fælicitatis amore excitari, purissimo denique ac nitidissimo rationis lumine exornari deprehenderit; nobiliùs certè de se, ac magnificentiùs sentire, labiles omnes, & caducas res contemnere, ad finem naturâ ipsâ sibi constitutum dirigi, nihil amplecti, quod a puriori rationis splendore, ac naturæ legibus adversetur; ad perennem denique felicitatem omnibus ingenii viribus eniti debet, ut quidquid ab ejusmodi fælicitatis consequendæ studio retrahere, vel retardare fortasse poterit, sedulò, diligenterque declinet. Hinc illa, quæ de summo bono, vel ultimo hominis fine, de humanis actibus, legibus, conscientiâ, virtutibus omnibus suis in locis opportunè jam diximus, intelligi, sanctissimèque servari debent, neque aliter homo seipsum verè diligere, vel amare potest, quàm si summum bonum, summamque fælicitatem sibi inquirere, vel comparare nitatur; iisque virtutibus exornetur, quibus veluti mediis fælicitas ipsa, vel hominis finis acquiritur.

III. Nihil tamen ad beatitatem illam fæliciter

(a) *Cic. Tusc. I. c. 22.*

citer comparandam uberiùs conferre poterit, ideoque sincerus amor, & Officium hominis erga seipsum non alibi clariùs effulget, nec aliud fortasse magis a nobis exigit, quàm ut optimum quisque vitæ statum eligat, in quo fæliciter, ac jucundè vivere possit: atque ubi prudenter ipsum elegerit, constanter in illo perseveret, omnesque suscepti muneris, atque consilii partes implere satagat (a). Atque in ejusmodi certè consilio, vel optimo vitæ genere seligendo plurimos mirificè falli, vel errare conspicimus, quod homines illud plerumque deligant, ad quod voluptatis ardor, sensibilium rerum illecebræ, vel casus ipsos impulerit; ex quo deinde errore, quem nulli unquam alteri, vel maximo comparaveris, errores alii, vel mala plurima oriri solent, quæ superari, vel temperari quoque vix poterunt. Maximus itaque labor, industria, vel diligentia requiritur, ut priùs indolem, ingenium, animi, corporisque vires inspiciat, singula vitæ genera, & incommoda, quibus illorum singula premi solent, accuratissimè inquirat: tum sepositis affectibus illud eligat, cui se parem, & aptissimum noverit. Hinc optimum illud, magisque conveniens vitæ genus ab Adolescentibus eligi vix poterit, nisi divino quodam, vividiorique spiritu, aut certè prudentis viri consilio dirigantur. *Ineunte enim adolescentiâ cum inest maxima imbecillitas consilii, tum id sibi quisque genus ætatis degendæ constituit, quod maximè adamavit. Itaque ante implicatur aliquo certo genere, cursuque vivendi, quàm potuit, quod optimum esset, judicare ... Quæ contemplantes expendere oportebit*

(a) *Vid. Sen. ep. 71.*

bit quid quisque habeat sui, eaque moderari, nec velle experiri quàm se aliena deceant. Id enim quemque decet, quod est suum maximè. Suum igitur quisque noscat ingenium, acremque se & bonorum, & vitiorum suorum judicem prabeat; ne scenici plusquam nos videantur habere prudentia: illi enim non optimas, sed sibi accommodatissimas fabulas eligunt [a].

IV. Cùm tamen ingenitus amor ille, quo nos diligimus, ac ingenio, viribusque nostris nimiùm confidimus. plerumque certè nos fallat, juverit etiam prudentes aliquos, ingenio, honestate, ætate, rerumque usu peritiores viros consulere, qui sincerè nos moneant quibus præsertim muneribus apti simus; cùmque nos nitidè, accuratèque perspexerint, ostendant

quid valeant humeri, quid ferre recusent.

Quo certè loco major illis autoritas, & fides haberi meritò poterit, qui divino, vel humano jure nobis dirigendis, atque ad honestatem informandis sint destinati, ut parentes ipsi, Principes, tutores, ac præceptores; qui cùm puriori nos amore complecti soleant, ac nostræ, simulque publicæ utilitati consulere velint, melioribus etiam consiliis nos dirigere, & juvare poterunt. Quandoquidem tamen rerum exitus, humanarum rerum conditio, humanæ mentis consilia incerta plerumque, & obscura esse solent, & sapientissimos etiam viros hac in parte falli conspicimus, ut hoc eligendæ vitæ consilium bene, ac fæliciter vertat, clementissimi, amantissimique Patris auxilium humiliter, ac enixè petere, vel implorare debemus, ut eximius aliquis splendor *descendens a Patre luminum*

(a) *Offic.* l. c. 33.

num (a), mentem illustret, simulque pectus incendat, ut humanus animus quæ bona, quæ decora, quæ utilia sint, videat; & ad implenda, vel exequenda, quæ viderit, accendatur.

V. Ubi verò jam semel animus de seligendo vitæ genere accuratissimâ rerum cognitione, prudenti aliorum consilio, atque præsertim divini luminis ope deliberaverit, constanter illud amplecti, & alacriter, jucundèque servare debet. Nihil enim prudentis hominis consilio, vel honestati, rerumque gerendarum fælicitati æquè repugnare conspicitur, quàm si humanus animus irrequietâ quadam cupiditate ad nova munera, novumque vivendi genus divagetur; cùmque officium aliquod elegerit, ad alia repente convolare desideret. Quod si suscepto jam semel consilio delectetur, ac tranquillo animo semper in ipso quiescat, omnes etiam faciliùs ingenii vires, omnemque operam conferet, ut pro rei dignitate instituto muneri satisfaciat, impositam sibi personam gerat, omnesque suscepti consilii partes implere perfectè velit.

VI. Quinetiam, etsi fortasse temere, & inconsultò consilium, & munus illud elegerit, cui se deinde minùs aptum, atque imparem noverit, neque tamen illud deserere, atque aliud amplecti possit; æquo tamen, tranquillo, constantique animo sic geri debet, ac si liberè, prudenterque susceptum fuisset. *Ad quas igitur res aptissimi erimus in iis potissimùm elaborabimus; sin aliquando necessitas nos ad ea detruserit, quæ nostri ingenii non erunt, omnis adhibenda erit cura, meditatio, diligentia, ut ea, si non*

(a) *Jacob. ep. c. 1.*

si non decorè, at quàm minimùm indecorè facere possimus (a). Ac innumeris certè exemplis erudimur plurimos in officio illo, dignitate, sive vivendi genere positos, cui minùs apti videbantur, ac fortasse fuerant, præclarè suscepti muneris partes gessisse; sive quòd ingenio, & exercitatione novam ferè indolem, novasque vires sibi compararunt; sive certè quòd Deus novum illis cor, nova consilia, novumque robur adjecit, ut suscepti consilii partes ad privatam, publicamque fælicitatem implerent, proprioque munere laudabiliter defungi possent.

VII. Deinde verò quemcumque statum, sive vivendi genus elegerit, seipsum semper in illo diligere, perficere, & conservare debet; cùm illud omni animantium generi naturâ inditum sit ut se tueri, meliorique ratione sibi consulere velit. *Sed quoniam omnis nostra vis in animo, & corpore sita est, alterum nobis commune cum Diis, alterum cum belluis commune est, animi imperio, corporis servitio magis uti debemus* (b); illa nimirum purior, cælestis atque divina propemodum pars meliori, vividiorique studio, & amore diligi, perfici, vel conservari sic debet, ut omnis ferè animi cura, vel solicitudo in illâ fæliciter exornandâ non immeritò collocetur (c).

VIII. Ut animus itaque dirigi, vel perfici possit primò requiritur ut seipsum nitidè, clarissimèque cognoscat, *nimirum hanc habet vim præceptum Apollinis, quo monet, ut se quisque noscat* (d). Deinde requiritur, ut variis artibus, scien-

(a) *Cic. Offic.* III. (b) *Salust. in Catil. c.* 1. (c) *Plat. in Alcib.* I. & *Cic. Fin. V. c.* 12. 13. (d) *Cic. Tusc.* I. *c.* 22.

ſcientiarumque luminibus exornari deſideret; cùmque inſatiabili veri videndi cupiditate natura ipsâ incendatur, innata doctrinæ ſemina ingenio, vel exercitatione ſenſim excitare debet, ut uberrima deinde, ac jucundiſſima rerum cognitio oriatur. Hæc ipſa tamen inveniendi veri cupiditas ita leniri, dirigi, vel temperari debet, ut illa præſertim addiſcantur, quæ aut ingenii viribus, aut ſuſcepto muneri magis conveniant; ut non pervicaci diffidendi ſtudio, innovandi libidine, curiosâ quadam in ſubtilioribus inquirendis indagine; ſed ingenuo potiùs, ac ſincero veritatis amore, flexibili quadam, ac docili mentis manſuetudine, ſobriâ denique, ac moderatâ laudis, & eruditionis cupiditate excitemur: quemadmodum præclarè monet Apoſtolus *non plus ſapere, quàm oportet ſapere, ſed ſapere ad ſobrietatem* (a).

Hinc ubi de Divinis agi contigerit, iis nimirum, in quibus divino fidei lumine erudimur, modeſtè, humiliter, ac verecundè loqui debemus, omnemque ingenii vim, ut acumen ita divinæ revelationi, vel auctoritati ſubiicere, ut ab illâ deflectere, vel minimùm diffidere non liceat. Secus verò, ſi de naturalium rerum cognitione diſſeratur, etſi maxima doctiſſimorum hominum authoritas eſſe debeat, etſi nunquam temerè, ac pervicaciter illorum ſententiæ contemni, ſed pacatò potiùs, ac tranquillo rationis lumine deferi, refellique poſſint; nunquam tamen animus, aut pravis ſenſuum erroribus, aut opinione vulgi, aut ſolâ denique ſapientiſſimorum hominum auctoritate moveri debet, ut fuſiùs, & oportuniùs alibi oſtendimus

(a) *Rom. c. 12. v. 3.*

mus ubi de divinâ, vel humanâ authoritate, ejusque viribus loqueremur.

IX. Quemadmodum verò humanus animus, vel intellectus cognitione rerum illustrari debet; ita quoque voluntas ipsa, quæ ad bonum, honestatemque dirigitur, variis virtutibus est exornanda, de quarum singulis, illarumque præstantiâ, ac muneribus superiori Disputatione jam diximus. Id unum obiter hìc addi poterit, quod quamvis virtutes omnes pulcherrimæ, vel inquirendæ sint, nec possit ulla perfectè haberi, quin simul cæteræ arctissimo veluti fœdere conjunctæ sint; illæ tamen acriori studio, vel amore sunt inquirendæ, quæ magis ad susceptum vitæ consilium conferre possint: ut in Juris Consulto justitia, æquitas in mercatore, in milite fortitudo, in legato dexteritas, atque prudentia, &c.

X. Quamvis autem maxima solicitudo, vel amor ille, quo nos diligere tenemur, ad animum dirigi debeat; aliquam tamen curam corpori quoque adhibendam esse erudimur; cùm præsertim ipsa corporis integritas ad animi tranquillitatem, perfectionemque plurimùm conferat: ut vitiato proinde corpore, animo quoque plurimum splendoris, ac roboris detrahatur. Itaque corpori non modò alimenta, quibus acerrimus famis, sitisque sensus extinguatur; sed somnus etiam, & requies subinde concedi debet, quâ fractæ vires reparentur, ac alternâ veluti laboris, & otii vicissitudine miserrima hujus mortalis vitæ conditio levior efficiatur. Sed in his omnibus temperies, & modus adhiberi maximè debet. Si enim quis solo voluptatis amore nimiam cibi, potûsque copiam ingereret, non modò puriorem, vividioremque animi splendorem extingueret; sed corporis e-

 tiam

etiam vires, atque alacritatem sensim minueret, ut inde morbi, ægritudines, & alia incommoda exoriantur. Hinc illos alacriores, saniores, magisque longævos esse conspicimus, qui castâ quadam, ac sobriâ temperie somno, cibisque indulgeant, quàm qui otio marcere, cibisque se ingurgitare consueverint. Corporis etiam tuendi causfâ, vel amore requiritur, ut cum illud ægritudine vitiari, sive languere contigerit, sedulò, diligenterque, adhibitâ quoque Medicorum operâ, sive consilio curetur; sicuti a sacris Literis erudimur *honorandum esse medicum propter necessitatem* [a]. Vix tamen unquam, vel admodum certè raro medicum consulere, vel adhibere debebit qui stabili, vel firmâ corporis temperie sit; qui parcè, sobriè, castèque vixerit, & accuratâ præsertim observatione, utilium, ac inutilium rerum discrimine corporis proprii vires, indolem, vitia perspexerit; *valetudo enim sustentatur notitiâ sui corporis, & observatione quæ res aut prodesse soleant, aut obesse, & continentiâ in victu omni, atque cultu corporis tuendi causfâ, & prætermittendis voluptatibus* [b]; in quo tamen ciborum discrimine, tuendæque salutis studio modum aliquem adhibendum esse jam diximus ubi de vitæ brevitate loqueremur.

XI. Ipsa quoque fortunæ bona, divitiæ nimirum, honores, & amicitiæ diligendæ, vel inquirendæ, aut, si aquisitæ jam fuerint, conservandæ sunt, *negligere enim quid de se quisque sentiat, non solùm arogantis est, sed etiam dissoluti* [c]; cùm ex ipsis animi tranquillitas oriatur, neque perfecta hominis fælicitas sinè illis haberi possit, ut alibi ostendimus cum de homi-

(a) Eccles. c. 38. v. 1. (b) Cic. Offic. II. c. 24. (c) Id. Offic. I. c. 28.

minis fælicitate res foret. Sed illud iterum monere par fuerit, quod effrænis illa, vel insatiabilis divitiarum, & honoris cupiditas, quâ humanus animus perditè deperit, ita leniri, vel potiùs extingui debet, ut parvo contentus, meritis solùm, ultròque oblatis honoribus delectetur. Sanctissimas denique leges illas in amicitiæ fœdere inquirat, ac religiosè servare velit, quas suis locis oportunè præscripsimus, atque inferiùs etiam ostendemus ubi de mutuis hominum officiis, & societatis amore differemus.

XII. Interim refelli facilè poterit Hobbii sententia, qui, cùm adverteret homines ingenito prorsus amore, ac tacitâ veluti naturæ voce dirigi, ut seipsos diligant, membra, fortunas, & vitam acerrimè tueantur, *juris naturalis fundamentum primum esse* definit, *ut quisque vitam, & membra sua quantum potest tueatur; ideoque ut etiam unusquisque jus habeat utendi omnibus mediis, & agendi omnem actionem, sinè quâ conservare se non potest; utrum autem media, quibus usurus quispiam est, & actio, quam acturus est, ad conservationem vitæ, vel membrorum suorum necessaria sint, nec ne, ipse jure naturali judex est... cùmque natura dederit unicuique jus in omnia, ... ex hoc etiam intelligitur in statu naturæ mensuram juris esse utilitatem* (a). Quam enim perdita, ac perniciosa censeri debeat ejusmodi opinio facilè inferri poterit ex iis, quæ de naturæ jure, vel honestatis origine diximus; quam non ex proprii commodi, vel utilitatis amore, sed ex puriori potiùs humanæ naturæ fonte repetendam esse demonstravimus. Itaque naturæ jure seipsum, mem-

(a) *De Cive c. I. §. 7. 8. 9. 10.*

bra, fortunas etiam tueri licet, dolores, vim, injurias, & mortem repellere; perperam tamen existimaveris id quocumque medio, seu virium conatu fieri posse, atque irrogatæ injuriæ, vel infligendæ pœnæ gravitatem privato solùm judicio definiri debere.

XIII. Hinc *jure* quidem *gentium ita comparatum esse* intelligimus, *ut arma armis propulsentur* (a), vique vim repellere liceat; sed ipso tamen naturali, ac humano jure erudimur, id moderatè, certisque legibus pro vario temporis, loci, rerumque discrimine fieri posse, nimirum *in extremo vitæ periculo cum quis alium servare non potest quin perdat se* (b); *tunc enim videtur nobis gladius ab ipsis porrigi legibus* (c); ideoque paullo rigidior, atque severior est illa sententia, quæ D. Ambrosio (d), Cypriano (e), Augustino (f), aliisque pluribus arrisit, illum nempe, quinos occisurus invaserit, perimi non posse. Quamvis enim ipsum diligere, ejusque vitam servare debeamus, charior tamen nobis nostra quàm alterius vita esse debet; ideoque nisi aliter mortem vitare possimus, quàm ipsius morte, id jure fieri poterit; cùmque ipse violenter, ac injustè mortem nobis inferre voluerit, impulit etiam, ut vitam, quâ nihil jucundius, nihilque carius esse unquam poterit, ipsius morte defendamus. *Præclarum enim illud est, & si quæris rectum quoque, & verum, ut eos, qui nobis carissimi esse debeant, æquè ac nos metipsos amemus; at verò plus, fieri nullo pacto potest; ne optandum quidem est in amicitiâ, ut me ille plus quàm*

(a) *Liv.* (b) *Cujac. in tit. dig. de just. & jure ad l. 3.* (c) *Cic. vid. Grot. de Jure B.* I. *c.* 2. 3. & II. *c.* 20. §. 8. *n.* 2. (d) *Offic.* III. *c.* 4. (e) *epist.* 56. 57. (f) *lib.* I. *de lib. arb. n.* 13. *al. c.* 5. & *ep.* 47. *al.* 154. *vid. Puf. lib.* II. *c.* 5. §. 14. *nota* 1.

quàm se amet, ego illum plusquam me. Perturbatio vitæ, si ita sit, atque officiorum omnium consequetur (a).

CAP. III.

De Officio hominis erga alios.

I. NUllus propemodum finis esset futurus si pro rei dignitate singula complecti mens foret, quibus inter homines mutua officiorum societas continetur. Cùm tamen plurima de ejusmodi charitatis, & officii genere, ipsius origine, utilitate, virtutibus, & legibus illis, quibus eadem societas, & amicitia iniri, vel conservari facilè poterit, variis in locis exposita, vel explicata jam fuerint, aliqua solùm hìc veluti coronidis loco afferentur, quibus hæc ipsa generis humani societas nitidiùs ostendatur, ejusque conservandæ, perficiendæque amore vividiùs incendamur.

II. Illud itaque in primis constitui, sive supponi meritò poterit, homines naturâ ipsâ impelli, ut aliquo societatis, ac mutuo veluti charitatis, & amicitiæ fœdere conjungantur, cùm aliter hominis fælicitas, atque tranquillitas haberi non possit [b]. Et certè cùm hominum quilibet homines alios ab eadem caussâ creatos, eâdem naturâ, viribus, indole, ingenio præditos, iisdem virtutibus, ac scientiis exornatos intelligat, fieri

(a) *Tusc. III. c. 29.* (b) *vid. Cic. Fin. III. c. 19. & V. c. 23. & II. c. 14.*

profectò non poterit, quin illos eodem ipso amore diligat, ac honore prosequatur, quo seipsum diligit, & ab aliis amari, vel honorari desiderat; ex quo mutua amoris, obsequii, cultûsque societas orietur. Deinde verò, cùm nullus tranquillè, jucundè, commodè vivere possit, nisi ab aliis dirigi, juvari, defendique soleat, ut aliorum ope, & consilio dirigatur, pares cæteris vices præstare, sive rependere debet; ideoque ex ingenito commodi, vel utilitatis amore veluti ex altero fonte mutua officiorum societas, sive generis humani charitas, atque conjunctio deduci debet; sicuti uberrimè, elegantissimèque Cicero, Seneca, aliique innumeri demonstrarunt.

III. Pulcherrimum itaque rationis, atque naturæ lumen extinxisse, purissimamque humanæ mentis indolem deturpasse videtur Hobbius, qui *negari non posse* putavit, *quin status hominum naturalis, antequam in societatem coiretur, bellum fuerit, neque hoc simpliciter, sed bellum omnium in omnes;* cùmque *sempiternum bellum parum idonea res foret ad conservationem, vel humani generis, vel cujuscumque hominis, evenit ut mutuo metu e tali statu exeundum, & quærendum socios putemus, ut si bellum habendum sit, non sit tamen contra omnes, nec sinè auxiliis; quæruntur autem socii vel vi, vel consensu; vi quando pugnâ victor victum servire sibi cogit metu mortis, vel vinculis inditis; consensu quando societas initur mutua opis caussâ consentiente utrâque parte sinè vi* (a), Atque ejusmodi perniciosæ doctrinæ dogmata, quibus omnis charitatis, ac honestatis splendor extinguitur, ex altero Hobbii principio, sive naturali jure deduci-

(a) *de Civ. c. 1. §. 13. 14.*

ducitur, quod natura dederit unicuique jus in omnia; *hoc est in statu merè naturali, sive antequam homines ullis pactis sese invicem obstrinxissent, unicuique licebat facere quacumque, & in quoscumque libebat, & possidere, uti, frui omnibus, qua volebat, & poterat... ex quo etiam intelligitur in statu natura mensuram juris esse utilitatem.*

Quemadmodum itaque ostendimus honestatem, sive naturæ jus non ex liberis hominum voluntatibus, neque ex privatâ cujuslibet hominis utilitate, sed ex ipsâ potiùs animi nostri naturâ, ac invariabili, vel æternâ divinâ lege pendere; sic homines ipsi, etiamsi nullo pacto, vel nullo expresso fœdere conjuncti forent, ingenito tamen, ac tacito naturæ jure, vel fœdere conjungi, mutuo charitatis, & amoris vinculo devinciri deberent, quod nullo voluptatis, commodi, vel utilitatis amore violari posset; ut proinde Socrates *illum execrari soleret, qui primus utilitatem a naturâ sejunxisset id enim quarebatur esse caput exitiorum omnium* (a).

IV. Universum itaque genus humanum, vel hominum singulos ingenuo quodam, ac sincero charitatis amore diligere, sive complecti debemus; nobisque cordi esse debet ut ab omnibus diligamur: ut perfecta proinde vitæ tranquillitas ex mutuo hoc amore, vel inito societatis fœdere oriatur. Puriori tamen, vividiorique amore illos diligere debemus, qui non modò communem cum nobis animi naturam sortiti fuerint; sed etiam ejusdem regni, vel patriæ finibus contineantur; iisdem legibus, studiis, ingenio, moribus utantur; præsertim verò qui do-

 me-

(a) *vid. Offic. III. c. 3. & Clem. Str. om. II.*

mesticâ consuetudine, sive sanguinis etiam conjunctione devincti fuerint: ut quò nimirum arctiori vinculo, societate, vel fœdere conjuncti sint, eò puriori amoris, & charitatis genere diligantur. Neque solùm tacitâ naturæ voce impellimur ut homines alios diligamus, præclarè de ipsis sentiamus ac honorificè loquamur; verùm etiam huic societatis, vel charitatis studio pietas quoque bonitas, liberalitas, benignitas, comitas adjungi debet, ut illis nimirum consulere, prodesse, parcere velimus, eodemque benevolentiæ, amoris, ac munificentiæ sensu complecti, quo nos ab aliis diligi, sive juvari cupiamus.

V. Quod *si impellimur naturâ ut prodesse velimus quam plurimis, imprimisque docendo, rationibusque prudentiæ tradendis* (a); meliori certè jure, ac naturæ legibus erudimur, ne cui dolus, injuria, vel damnum inferatur. Itaque sinè maximo scelere alteri dedecus, & injuria irrogari non poterit; ideoque contumeliæ, calumniæ, & si quæ fuerint alia, quibus alterius honor, & fama violetur, religiosè, diligentissimèque vitari debent. Neque solùm ficta crimina immeritis, ac innocentibus affingi non debent, quòd sinè summo injustitiæ, vel impudentiæ scelere fieri certè non poterit; sed etiam vera alterius peccata, seu vitia, quæ occulta fuerint, prodi, vel publicari non debent; & quamvis etiam publica, atque iis ipsis, quos alloquimur, perspecta fuerint, ita extenuari, excusari, vel in meliorem partem inflecti debent, ut odium, atque invidia meliori quâ poterit ratione minuatur. Tantum itaque abest, ut conviciis, injuriis, calumniis convicia, injuriæ, ca-

(a) *Cic. Fin. II. c. 8. vid. Sen. ep. 6.*

calumniæ regeri, vel opponi possint, quod perditi quidam Philosophi impudentissimè existimarunt, ut semper ingenuo potiùs, purissimoque veritatis, & honestatis lumine dirigi debeamus; cùmque solo veritatis, & æquitatis amore caussam nostram tueri teneamur, non dicteriis, atque calumniis, quæ nihilo certè meliorem caussam, sed deteriorem potiùs, efficiunt, abuti possumus; sed nitidâ potiùs clarissimâque ratione, quæ tranquillè, modestèque exponatur; adversarii impudentiam refellere debemus, ut a sacris Literis, meliorisque notæ Philosophis erudimur.

VI. Maxima quoque veritas, aut sincerus animi candor requiritur, quo ceteros fallere, vel in errorem inducere summi dedecoris, & sceleris loco habeamus; ideoque nunquam mentiri, vel contra animi nostri sententiam loqui debemus. Quum enim societas, vel humani generis tranquillitas haberi non possit nisi hominibus seriò, & constanter aliquid affirmantibus fidere possemus, sed fraudes potiùs, dolos, insidias, atque mendacia undique suspicari, vel timere deberemus, manifestissimè apparet, quod ipso naturæ jure verbis incautum fellere prohibemur, ideoque nitidè verbis ipsis animi nostri sententiam exponere, vel declarare debemus. Qui itaque miris ambagibus, æquivocatione, restrictione mentali veritatem obnubi posse putarunt, ut alibi declaravimus, præcipuum certè honestatis, ac societatis caput funditus convellere nituntur: ut sublatâ fide, seu veritate pacata quoque civium tranquillitas fraudibus, ac insidiis mirificè perturbari, vel extingui debeat.

VII. Quamvis tamen mendacium nunquam lici-

licitè, vel impunè adhiberi possit; non omnis tamen veritas, aut animi sensus ita prodi, vel explicari debet ut aliquando dissimulari, vel occultari non possit; in quo tamen accurata quædam, ac prudens dexteritas est adhibenda, quâ neque veritas exponatur, neque falsitas asseratur; atque ubi fortasse cogimur, ut aut veritas ipsa nobis credita declaretur, aut mendacio occultetur, divino, atque humano jure erudimur præstare ut veritas ipsa, quæ sinè scelere tegi non potest, appareat, quàm ut mendacio, vel pravis, ac inhonestis artibus occultetur. Nullo nimirum pacto, munere, imperio, vel officio cogimur, ut secretum aliquod occultemus, quod sinè scelere, sive mendacio occultari non poterit; cùmque mendacium ipsum divino, ac naturali jure vetitum sit, nullo certè pacto, fœdere, vel imperio excusari poterit.

VIII. Ingenuus verò, vel sincerus animi candor meliori certè, graviorique jure religiosiùs adhuc, ac severiùs observari debebit ubi humana quoque jura, sive conventio, pactum, libera, sive deliberata promissio adjungatur; ut optimè proinde dixerit Cicero quod *fundamentum justitia est fides, idest dictorum, conventorumque constantia, & veritas*. Cùm itaque alicui fides obstricta fuerit, ut in contractibus fieri solet, nullo unquam tempore, sive caussâ rescindi, violari, seu lædi illa poterit; sed constanter, ingenuè, sanctissimèque servari debet; idque præsertim ubi divina jurisjurandi religio accesserit. Quod non modò de civibus, & amicis, sed hostibus etiam intelligi debet, qui eodem, communique gentium jure, vel humanitatis vinculo continentur; unde *qui civium rationem dicunt*

ha-

habendam, externorum negant, hi dirimunt communem humani generis societatem; quâ sublatâ, beneficentia, liberalitas, bonitas, justitia funditus tollitur; quæ qui tollunt, etiam adversùs Deos immortales iniqui judicandi sunt (a).

IX. Ut tamen sanctissima datæ fidei, initi fœderis, ac jurisjurandi vis obliget primò requiritur, ut quis non temere, & inconsultò, gravique metu coactus, sed liberè fidem spoponderit; deinde verò ut fides ipsa, sive promissio nihil indecorum, vel inhonestum contineat, quod nimirum divinis, humanisque legibus adversetur. Si enim fides, promissio, atque consensus in grave incommodum cedat; gravi, vehementique timore, vulneris, & mortis formidine extortus fuerit, irritus planè, ac iniquus censeri debet; *nihil* enim *consensui tam contrarium est quamvis, atque metus;* nullo etiam fœderis, ac societatis amore adduci quis debet, ut æternum, ac naturale jus, quod juribus omnibus, legibus, sive liberis hominum conventionibus antiquius, & fortius est, & cui liberâ hominum voluntate derogari non potest, violare possit; ideoque si quid injustum, ac indecorum promissum fortasse fuerit, id nullo justitiæ, vel religionis officio impleri debet.

(a) Cic. Offic. III. c. 6.

CAP. IV.

De Officio hominis erga Familiam.

I. NUllibi fortasse clariùs, & illustriùs effulget ingenitus amor ille, quo nos dirigi, vel impelli quoque jam diximus ut aliquo societatis, foederis, mutuæ benevolentiæ vinculo cum ceteris hominibus conjungamur, quàm in societatibus illis, quas a variis hominibus unà collectis tranquillè fieri, ac fæliciter conservari conspicimus. Si enim familiam consideres, in quâ plurimi aut sanguinis conjunctione, aut imperio, vel servitute connexi reperiuntur; aut Urbem ipsam, sive Rempublicam contempleris, in quâ plures iisdem mœnibus, religione, ac legibus continentur, nitidè profectò, clarissimèque intelligitur hanc hominum societatem, neque fœliciter institui, neque perenniter conservari potuisse, nisi illi mutuo quodam benevolentiæ, & charitatis spiritu ad ejusmodi societatis fœdera dirigerentur. Quemadmodum itaque superiori loco de variis hominum Officiis, quibus homines singuli perfici, vel dirigi debent, loquuti jam sumus, ita quoque de Officiis illis modò brevissimè differemus, ex quibus perfecta Familiæ, sive Reipublicæ tranquillitas oriatur, domesticæ nimirum, vel œconomicæ prudentiæ munera, quibus Familia dirigitur, hìc ostendemus; de civili deinde, sive Politicâ, quæ Civitatis, aut imperii regimen considerat, in sequenti Capite loquuturi.

II. Quod

II. Quod ad Familiam itaque pertinet, illa tres veluti in partes distingui, sive tria personarum genera complecti solet, *conjuges* nimirum, *liberos*, & *servos*: ut ex variis proinde personarum generibus, vel conditione varia quoque munera, vel officia distingui, vel oriri debeant; officia nimirum, quibus vir cum uxore, parentes cum liberis, domini cum servis; sive mutuâ vicissitudine uxor cum viro, liberi cum parentibus, servi cum dominis conferantur, de quorum singulis Aristoteles II. libris OEconomicorum, & libro I. Politicorum, quemadmodum etiam Cicero in III. Officiorum libris copiosè, elegantissimèque disseruit.

III. Cæteris tamen antiquius, atque nobilius censeri meritò poterit officium illud, atque conjunctio, quæ inter conjuges reperitur. Neque enim solo voluptatis, commodi, vel utilitatis amore, sed ipsâ potiùs naturæ lege, ac necessitate institutum est, ut arctissima quædam corporis, animique conjunctio inter viros, ac fœminas haberetur, quâ genus humanum perenni quadam successione ab interitu vindicaretur; cùmque hominum quilibet fato cedere, vel interire deberet, majoribus vitâ functis liberi succederent liberos alios sibi superstites relicturi. Hinc a primis usque temporibus, atque in ipsâ mundi origine, ut a sacris Literis erudimur, ubi divinus Artifex hominem in mundo collocasset, *non est*, inquit, *bonum hominem esse solum*, ideoque *fecit illi adjutorium simile sibi*; cumque *masculum*, *& fœminam creasset eos*, *crescite* ait, *& multiplicamini*, *& replete terram* [a], ut ostenderet neque perfectam vitæ peragendæ ratio- nem

(a) *Gen. c. 1. v. 18.*

nem haberi posse nisi viro laboris, & vitæ socia, vel adjutorium adderetur; neque humanum genus consistere, nisi procreandæ sobolis amore societas, novumque fœdus iniretur.

IV. Quamvis autem eadem ferè voluptas, vitæ jucunditas, atque humani generis conservatio promiscuâ quadam societate haberi posset, puriùs tamen, atque sinceriùs oriri illa poterat ex legitimo, constanti, atque perenni fœdere, quo viri singuli singulis uxoribus conjungantur; ideoque rationis lumine, atque ipso naturæ jure erudimur, hanc societatem in legitimo solùm thoro quærendam, diligentissimèque servandam esse. Cùm enim inter conjuges esse debeat corporis, animique conjunctio, perennis etiam, ac vivida amoris, mutuæque benevolentiæ societas, maximum denique in liberis educandis studium, ac solicitudo; certè vix amor ille, conjunctio, vel studium haberi posset si varias in partes dividi, variisque uxoribus diligendis, educandisque liberis distrahi deberet; sed querelis potiùs, jurgiis, ac dissidis omnis vitæ jucunditas miserrimè extingueretur.

Itaque Adamo uxorem unicam perenni, ac indissolubili vinculo Deus conjunxit, ut in hac primâ maris, & fœminæ societate monogamiæ dignitas, utilitas, atque præstantia veluti imagine ostenderetur.

V. Quod si deinde ad uberius humani generis incrementum concessit ut idem homo pluribus uxoribus conjungeretur, nullibi tamen permisit ut eadem uxor pluribus viris communis foret. Ex multiplici siquidem uxorum numero, sive poligamiâ nova solùm in pluribus liberis educandis anxietas augeretur, mutuus amoris, ac benevolentiæ ardor minueretur, rixæ

denique, ac querimoniæ oriri possent, quæ tamen singula aut uberiori rerum copiâ, aut ingenio, aut virtute leniri quodammodo, vel temperari fortasse possent; sin verò pluribus viris uxores communes forent, non modò rixæ, acerbioresque querelæ orirentur, sed filii a parentibus, a sororibus fratres nullo discrimine distingui possent, ideoque parricidiis, incestibus, atque sceleribus aditus aperiretur, pietas omnis, omnisque charitas ex humanis animis extingueretur. Et certè, si plurimos parentes esse conspicimus, qui in liberis a se genitis educandis, nutriendisque nullam operam, nullumque studium conferre solent, quid si liberos ita confusos, ac incertos esse contingeret, ut nemo proprios a se genitos agnosceret?

VI. Celebris itaque Platonis opinio [a], qui in Republicâ præclarè institutâ putavit facultates omnes, & uxores etiam, Civibus omnibus communes esse oportere, ut quilibet communi patriâ, communibus opibus, communibus uxoribus, communibus liberis, communibus omnibus uteretur, eodemque sincero amore, ac pietate complecteretur, veluti absurda, inutilis, civium tranquillitati, Reipublicæ faustitati, atque ipsi in primis rationis lumini, sive naturæ legibus contraria, refelli debet, sicuti certè Aristoteles ipsam plurimis, clarissimisque rationibus confutavit.

VII. Perfectus itaque, & sincerus amor, perfecta conjugii societas inter unicum virum, & uxorem unicam esse debet; tantòque purior, atque jucundior esse poterit, quantò vividiùs aliquis affectus omnes, quibus varios homines complecti solet, ad illos solùm, qui conjugii fœde-re

(a) *Polit. VII.*

re devincti fueri, dirigat; ficuti certè divinâ Redemptoris voce erudimur, quod *relinquet homo patrem, & matrem, & adhærebit uxori suæ, & erunt duo in carne unâ* [a]; ut major proinde focietas, mutui amoris, ac benevolentiæ vinculum dari non possit, quàm quod in conjugibus ipsis reperitur. Primum itaque, ac præcipuum conjugum munus, & officium erit mutuo quodam, fincero, puriffimoque ardore seipsos diligere, ut una fit cordium voluntas, unicus affectuum finis, unica, perennis, ac inviolabilis animorum consensio, quæ nullo doloris metu, nullo laborum, ac vitæ tedio, nullâ fuspicionis, ac querimoniæ acerbitate, nullo opinionum discrimine infici, lædi, vel extingui unquam possit, sed semper vivida, ac fincera, five tranquilla perseveret.

VIII. Alterum deinde officium, finè quo mutuus amor ille, five tranquillitas haberi certè non posset, est mutua, vel incorrupta fides, quam illorum quilibet alteri intemeratè, castissimèque servare debet. Quum enim conjugium ipsum in maximâ corporis, animique conjunctione positum sit, atque connubii jure mutua cuilibet conjugi in alterius corpus potestas concedatur, ubi vulgato amore, vel corpore potestas illa, five consensio violetur, maximum certè dedecus alteri, vel injuria irrogatur; mutua charitatis, & amoris flamma extinguitur; acerbis odiis, suspicionibus, querelis, atque implacabili diffidio conjugum animi excruciantur.

IX. Nec mutuus folùm amor, & incorrupta fides in conjugibus ipsis requiritur, sed insuper etiam amore, obsequio, ac reverentiâ quadam

(a) *Marc. c. 10. v. 7.*

dam ſeſe mutuò complecti debent, ut invicem ſervire, ac parere velint. Itaque vir uxorem non modò thori, ſed conſiliorum etiam, rerumque gerendarum participem, quantum illius ingenium, ſinceritas, fideique, ſive ſecreti cuſtodiendi conſtantia patiatur, efficere debet. Illa nimirum ubi ſe conſiliorum, & animi participem viderit, alacriùs gubernandæ familiæ curam ſuſcipiet, maritum impenſiùs diliget, ſi quid adverſum deinde contigerit, levius feret, & collatis undique viribus, opibus, & amore familiæ fauſtitati conſulet; ſin verò ſe a marito contemni viderit, iracundiâ, vel indignatione quadam familiæ curam deſeret, omnia querelis implebit, & quidquid fauſtum, vel infauſtum contingat, iniquo animo feret.

X. Quod ſi vir uxorem diligere, ac honorare debet, major certè ab uxore honor, ac reverentia viro debetur quippe qui caput mulieris ſit, ac imperium aliquod, ſive dominium habere videatur. Hinc Apoſtolus præclarè monuit, ut *mulieres viris ſuis ſubditæ ſint ſicut Domino, quoniam vir caput eſt mulieris* (a); quemadmodum viros alloquens ait, *viri, diligite uxores veſtras... qui ſuam uxorem diligit, ſeipſum diligit* (b). Ex hoc itaque imperii, ſive dominii genere, quod maritis ineſſe concipitur, uxor viro parere, vel obſequi tenetur; in gubernandâ familiâ, conſiliiſque ſuſcipiendis ab illo dirigi debet; ab illo denique invito, vel inconſulto neque laribus, neque thoro dividi, ſive ſejungi poteſt, ſed illum ſequi tenetur; niſi fortaſſe gravis incommodi, ſive periculi timore, de quo Juriſconſulti præclarè differunt, excuſetur.

(a) *Ad Eph. 5. c. 5. v. 22.* (b) *ibi v. 28.*

XI. Ubi verò conjuges ipsi liberos veluti communis amoris, fideique fructus susceperint, officium aliud exoritur, quo Parentes liberos, vel liberi parentes complecti debent. Itaque parentes ipsi legitimos liberos, quicumque illi fuerint, diligenter alere, ac perhumaniter servare debent; cùm illorum singulis non eandem modò naturam, hominisque dignitatem inesse videant, sed ipsos etiam in liberis veluti imaginibus intueantur. Itaque Parentes pari prorsus amore, pietate, vel studio filios omnes complecti debent; quin etiam maximè cavendum est ne unum plus altero diligant; cùmque singuli pari prorsus, & æquali naturæ vinculo conjungantur, pari quoque charitate, ac benevolentiâ foveri, nutriri, vel exornari debent; nisi fortasse purior in aliquo honestas, ac diligentia occulto præsertim amore, vel præmio decoretur, ut tardiores alii ad parem honestatis, & virtutis amorem, ingenuo veluti laudis, & mercedis stimulo, vividiùs excitentur; alioquin, si in diligendi, curandisque liberis discrimen aliquod haberetur, facilè jurgia, querelæ, sive dissidia orirentur.

XII. Deinde verò cum filii adoleverint, parentis erit illorum mores sensim componere; ipsorumque animos cereos in vitium flecti ad honestatem potiùs, & virtutis amorem partim præceptis, partim pœnarum timore præsertim verò exemplis inflectere; nihilque deseri, vel omitti debet, quod pueris liberaliter, ac rite educandis conferre possit. Omnibus itaque viribus est enitendum, ut teneris adhuc illorum mentibus puriora religionis, pietatis, ac virtutum semina fæliciter inserantur; quæ si illorum cordibus altè insederint, facilè deinde vi-

vi-

vidiùs excitabuntur, ac uberrimos honestatis, & honoris fructus ad familiæ decus, patriæ ornamentum, commune denique reipublicæ bonum producent.

XIII. Neque pietate solùm, & virtutum splendore, sed ingenuis etiam artibus, prout varia parentum conditio tulerit, liberi sunt exornandi; ideoque præceptoribus illis tradi, sive comitti debent, qui non modò ingenio, ac peritiâ meritò commendentur; sed ingenuo quoque amore discipulos complecti, ipsos honoris potiùs, & gloriæ stimulo, quàm severitate impellere, omnemque operam in erudiendis illis conferre consueverint. Et quamvis etiam Præceptoris industria, solertia, sive prudentia perspecta fuerit, non ita tamen parentes illi confidere, vel in utramque aurem dormire debent, ut aliquando de pueri, vel Præceptoris etiam diligentiâ sedulò non inquirant; sic enim utriusque animum vividiùs excitabunt, ut proprio muneri alacriùs, collatis undique consiliis, ac viribus adesse velint.

Quo certè loco satis reprehendi, vel deplorari quoque non poterit quorumdam hominum temeritas, ac impudentia, qui cùm liberos præceptoribus illis erudiendos commiserint, quos temerè, & inconsultò illis casus obtulerit, nunquam deinde de liberis, illorumque eruditione, sive progressu inquirere solent; & quamvis etiam præceptorem ipsum vel ætate, vel ingenio, vel moribus, vel diligentiâ tanto muneri imparem noverint; avaritiâ tamen, socordiâ, aliisque affectibus impelluntur, ut auream, melioremque adolescentis ætatem otio torpere, inutilibus artibus teri, vitiis plerumque infici, vel irretiri patiantur.

Plurimùm deinde pueris erudiendis conferre poterit, si longè a matris conspectu, ac domesticorum blanditiis, quibus ætas illa infici, ac enervari solet, præsertim verò publicè cum adolescentibus aliis erudiantur, ut ingenitâ quadam gloriæ cupiditate, vel æmulatione, aliorum exemplo assiduis veluti stimulis incitentur. Hinc præclarè monuit Aristoteles pueros omnes non privatim, sed publicè erudiendos esse; quod uberiùs deinde pluribus, invictissimisque rationibus maximus ille orator Quintilianus elegantissimè demonstravit Inst. I. c. 3.

XIV. Denique, ubi liberi honestis artibus instituti jam fuerint, parentum munus, & officium erit, ut illorum quilibet id vitæ genus prudenter eligat, quod sibi aptissimum noverit. Quamvis enim parentes consilio, viribus, & operâ in hoc eligendæ vitæ negotio liberos juvare debeant, nulla tamen potestas, jus, & authoritas illis conceditur, ut invitos ad hoc potiùs, quàm aliud vitæ genus impellere liceat. Quod si parentes olim de liberorum statu, ac voluntatibus decernere poterant, & alios militiæ, templis alios, aliis conjugio, certisque uxoribus addicere, vel consecrare solebant, ut parentum judicio, seu voluntati liberis dissentiri nefas, ac illicitum foret; civilibus tamen, & ecclesiasticis legibus hæc authoritas adempta fuit: quemadmodum ferè patribus olim vitæ, necisque jus in filios concessum fuisse legimus, quod mitioribus deinde temporibus vetitum, vel ereptum esse erudimur.

XV. Porrò paternus amor ille, vel cura, qui liberis exhiberi debet, nullis annorum finibus circumscribitur; sed quandiu parentes vivunt, liberorum saluti, commodo, faustitati con-

consulere debent; atque ubi *annus octogesimus*, ut ajebat ille, *admonet ut sarcinas colligant, antequam proficiscantur e vita (a)*, ubi nimirum peracto jam vitæ cursu e vivis excedere compelluntur, liberos sibi superstites bonorum omnium hæredes pari amoris affectu, nisi fortasse primogenituræ juribus, aliisque legibus aliter ad familiæ decus cautum fuerit, relinquere debent; unde si pater omissis, vel exhæredatis liberis hæreditatem ipsam in alienos transtulerit, *inofficiosi* testamenti querela filiis civili jure conceditur. Sed hæc, aliaque id genus plurima Jurisconsulti viderint; quemadmodum hæc ipsa parentum officia, ac potestatem Politus noster uberrimè est prosequutus in eximio Opere *de patriâ in testamentis condendis potestate*.

XVI. Quod si tanta parentibus in liberos cura, pietas, amor, & officia esse debent, maximo certè jure, ac tacitâ naturæ voce liberi quoque impelluntur, ut pares amoris, obsequii, ac beneficentiæ vices parentibus rependant. Itaque liberi parentes ingenuo, vividoque charitatis ardore complecti debent, ut illos colere, ac venerari; semper honorificè de ipsis sentire, seu loqui; illis assurgere, inservire, diligenter obsequi, parere; nihilque ipsis invitis aggredi velint. Deinde verò, si parentum fortasse conditio, imbecillitas, & egestas exigat, a liberis ali, defendique debent; nihilque negligi, vel omitti potest, ut fracta viribus ætas, brevique interitura senectus officiis, & sincero liberorum affectu leniatur; tantòque diligentiùs parentibus liberi prodesse debent, quantò diligentiùs parentes ipsi liberis consuluerint; ut amori,

(a) Varro de Re rust. l. 1. c. 1.

mori, pietati, vel ſtudio æquale ſtudium, pietas, & amor (ſi tamen paterno amori, ac beneficentiæ par unquam amor a liberis, ac beneficentia rependi poſſit) oſtendatur.

XVII. Quandoquidem verò ſive nimius hominum numerus, ſive belli, fortunæque conditio, ſive denique pauperies plurimos impulit, ut hominibus aliis veluti dominis ſervirent, ideoque in familiis ipſis *domini*, ſimulque *ſervi* reperirentur, aliqua poſtremo hoc loco addidiſſe juverit de variis ſervorum, vel dominorum officiis. Duplex itaque *ſervitutis*, aut ſervorum genus diſtingui ſolet. Prima, ac ſeverior ſervitus vocatur illa, quâ quis invitus alteri ſubeſſe, vel ſervire cogitur. Altera verò mitior vocatur illa, quâ quis egeſtate compulſus liberè, & mercedis amore ſervire velit. Ac dubitari certè non poterit quin prima, ac ſeverior illa ſervitutis ſpecies aliunde repeti debeat, quàm ab ipsâ hominum naturâ, ſive naturæ lege. Cùm enim homines ſinguli eâdem naturâ, iiſdemque viribus præditos, adeoque pares, & æquales eſſe oſtenderimus, definiri certè non poterit cur unus alteri potiùs ſubeſſe, quàm imperare debeat; ideoque ſi prima hominis indoles, & conſtitutio ſpectetur, omnes æqualiter liberi, vel proprii juris eſſe debebant. Quod enim Ariſtoteles dixit ipſo naturæ jure debiliores, tardioreſque fortioribus ſervire debere, nullâ ratione defendi poteſt, ut ſequenti Capite oſtendetur, ubi de imperii, vel poteſtatis origine diſſeremus. Ex ſolo itaque belli jure oriri poterat, ut homines illi, qui in hoſtium poteſtatem veniſſent, cùmque legitimo belli jure occidi poſſent, in vitâ potiùs a victioribus *ſervarentur*, victoribus ſubeſſe, ac

servire deberent, ut a civilibus legibus definitur; a quibus etiam imperium illud, atque dominium, quod in captivos, & servos ejusmodi haberi potest, certis quibusdam finibus circumscribitur. Quamvis autem servitus illa legitimè, & ex ipso gentium jure sit instituta, mitioribus tamen Ecclesiæ legibus cavetur, ne quis fidelis alterius fidelis servitio mancipetur, atque ubi infidelis aliquis ejuratâ sectâ, vel infidelitate Christi fidem amplectatur, libertatem acquirat. Itaque apud Christianos altera solùm servitutis, seu famulatûs species reperitur, quâ servi cum dominis libero, ac temporali veluti fœdere conjungantur.

XVIII. Ejusmodi verò dominii, vel servitutis officia eò potissimùm diriguntur, ut Domini servis pactam mercedem tribuant; a gravioribus, ac inhonestis operibus præscribendis abstineant; ipsorum denique moribus, atque saluti invigilent, juxta celebre Apostoli monitum: *siquis autem suorum, & maximè domesticorum, curam non habet, fidem negavit, & est infideli deterior* (a). Vicissim verò famuli dominos diligere, venerari, servare debent; ipsis parere, ac humiliter obsequi; injuncti muneris partes implere; quidquid denique tacitâ, vel expressâ conventione promiserint, fideliter exequi tenentur, nisi fortasse divinis, atque humanis legibus adversetur.

(a) *Ad Thim. ep.* I. c. 5. v. 8.

CAP. V.

De Officio hominis erga Rempublicam.

I. QUo fœdere, quibusque legibus partim pietatis, partim commodi, vel utilitatis amore familiæ sint institutæ, satis, ut arbitror, superiori loco jam diximus. Quandoquidem verò neque privata singulorum hominum, neque communis familiarum fælicitas, atque tranquillitas haberi poterat, nisi familiæ plures certo veluti fœdere, vel societate Rempublicam, Urbem, Regnum, vel Imperium aliquod certis quibusdam legibus constituerent, nunc exponenda, vel explicanda nobis occurrit Reipublicæ, Regni, vel Imperii forma, & origo; simulque munera, leges, & officia, quibus Cives omnes, & Principes ipsi Rempublicam, veluti nobilius quoddam familiæ genus, amplioribus certè finibus circumscriptum, eodem ipso justitiæ, pietatis, commodi, vel utilitatis amore complecti debent. Itaque primò exponemus, quæ caussa, & origo liberos homines impulerit, ut Urbes aliquas, & Imperia instituerent; deinde quæ melior imperii forma censeri possit; quæ denique Cives, & Principes ipsi Urbibus, ac Imperiis tranquillè, ac fæliciter dirigendis conferre debeant.

II. Atque, ut ab ipsâ civilis societatis, vel imperii caussâ, & origine exordiamur, ex variis quidem, diversisque fontibus illa repeti, sive deduci solet, ut partim ex ingenito societatis amore, partim ex præpotenti quorundam hominum vi, partim denique ex injustitiæ, vel inju-

injuriæ timore ſit inſtituta. Cùm itaque ingenito quodam impetu, ac tacitâ ferè naturæ voce homines excitarentur, ut homines alios, quos ſibi ſimiles, pareſque viderant, amore, mutuis officiis, humanitate, ac benevolentiâ complecti vellent, cùm ipſis jucundè, ac tranquillè degere deſiderarent, plurimi ſimul initâ quadam ſocietate, vel conſuetudine coacti ſunt, iiſdemque patriæ, vel Urbium finibus contineri cœperunt. Sed, cùm potentiores aliqui nimiâ habendi, imperandique cupiditate perciti debiliorum fortunas, honores, vitamque ipſam fraudibus, ac inſidiis aggrederentur, ne Civitas ipſa diſſidiis, cædibus, ac perenni veluti civili bello, vel inteſtinâ diſſenſione miſerrimè diſcerpta foret, aut liberè, ac impunè ſcelera in civium perniciem graſſarentur; ſed ex pacato potiùs, ac tranquillo regimine jucunditas oriretur, neceſſarium fuit, ut cives omnes inito veluti fœdere convenirent ut illorum quilibet judicium proprium, ſive liberam, flexibilemque voluntatem multitudinis judicio, ſeu voluntati ſubmitteret, plenumque jus, ac poteſtatem illam, & imperium, quo fruebatur, in multitudinem ipſam transferret; ut quidquid proinde multitudini in commune Civium, atque Imperii bonum præſcribere, legibuſque confirmare libuiſſet, id ſingulis ratum, acceptumque foret, neque ſinè maximo ſcelere violari poſſet. Hinc, ut optimè Plato obſervavit, *leges cœperunt quòd utile viſum ſit hominibus paciſci mutuò ne facerent, paterentur ve injuriam* (b), ac leges ipſæ *pacta*, *fœdera*, *conventa* frequentiſſimè vocantur (c).

III. Deinde verò, cùm aucto civium numero, vel extenſis Imperii finibus incommodum videretur

(a) *vid. Sen. Benef. IV. c. 18.* (b) *Polit. II.* (c) *Ariſt. Polit. II. c. 9.*

tur multitudinem omnem convocare cùm ex infinito ferè suffragiorum, vel opinionum discrimine diffidia plurima oriri possent; cùm denique repente, ac secretò plurima decerni deberent, quod certè fieri, vel sperari quoque vix poterat, si in plurimis, imperitis, ac vitiosis etiam hominibus deliberandi, definiendique potestas, & autoritas resideret, multitudini placuit ut potestas illa, vel authoritas omnis aut in aliquibus solùm peritioribus, honestisque viris, aut in uno potiùs, qui justitiæ, laude, prudentiæ, sapientiæ, ac virtutum omnium splendore excelleret, collocaretur; unde fieri profectò debuit, ut præclarè inquit Tacitus, ut *cunctas Nationes, & Urbes Populus, aut Primores, aut singuli regant* (a).

V. Itaque legitima potestas illa, vel imperii majestas, quæ in Republicâ, sive Principibus reperitur, ex sola populi, vel multitudinis consensione, seu liberâ electione veluti primo, purissimoque fonte deduci debet, quæ jus potestatemque propriam sibi divinitus inditam justitiæ, pacis, ac tranquillitatis amore in plures homines, aut unicum transferre, certis quibusdam finibus, vel conditionibus circumscribere, ac si justissima, vel evidens Reipublicæ conservandæ caussa id aliquando exigere fortasse videretur, in alios iterum transferre poterat. Quemadmodum tamen singulis hominibus, aut multitudini jus, libertas, ac imperium a naturâ ipsâ, sive ab auctore naturæ Deo veluti pulcherrimum rationalis naturæ decus, & ornamentum concessum fuit, ita quoque jus ipsum a populo, vel multitudine in Principes translatum, sive jus regium divino, ac naturali jure institutum dicitur.

VI. Quæ

(a) *Ann. lib. IV. c.33. vid. Sen. ep. 14. Quintil. Inst. lib. V. c. 10. Arist. III. Polit. c. 7. Plato Polit.*

VI. Quæ cùm ita sint, refelli facilè poterit Hobbii sententia, qui potestatem omnem, ac summum imperii jus ex solâ vi, vel potentiorum impetu oriri posse putavit. Cùm enim hominem solo utilitatis amore dirigi, vel impelli posse censeret, omnibusque jus in omnia concederet, perenne, ac sempiternum bellum inde futurum asseruit, quod aliter dirimi, sive componi non posset, quàm si debiliores potentioribus cederent, eorumque imperio se submitterent. Quod si deinde debiliores additis, comparatisque viribus potentiori resistere possent, ipso naturæ jure, vel ingenito utilitatis amore, bellum instaurare, proprioque commodo consulere; ac imperium recipere tenerentur. Quinetiam imperium ipsum, aut potestatem, quæ super homines in Deo reperitur, ex solâ Dei potentiâ, vel hominum debilitate ita repetendam esse definit, ut si homines Deo jubenti, ac imperanti resistere, vel reluctari possent, ipsi obedire minimè tenerentur *(a)*. Hobbio verò Aristoteles ipse *(b)*, Plato *(c)*, aliique præluxerunt [*d*], qui debiliorem, imperitum, vilioremque nobiliori, doctiori, fortiorique cedere, subesse, ac parere debere putarunt.

VII. Quæcumque tamen Philosophorum authoritas afferatur, fieri certè non poterit, quin hæc sententia absurda maximè, civium societati, tranquillitati Reipublicæ, sanctissimæ hominis naturæ, rationis lumini contraria, ac perniciosa meritò existimetur. *Nec* enim *uti inter pecudes, sic inter homines* lex naturæ *potestatem, & imperium valentioribus dedit* *(e)*; sed auctoritas omnis, ac imperium ex solâ flexibili, ac liberâ hominum voluntate repeti potest, quam majoris, uberiorisque uti-

(*a*) *de Cive c.15.§.5.* (*b*) *Polit.* [*c*] *in Gorgia.* (*d*) *vid. Plutar. in vita Cam. & Pelop. Thucid. V. c. 105. Ital. c. I. c. 5.* (*e*) *Plin. paneg. c. 38.*

utilitatis, & pacis amore homines ipsi in Populum, Primores, aut Principes transferre possunt, ut superiùs ostendimus.

VIII. Exindè verò facilè apparet, quod tria Imperii, sive publicæ potestatis, sive regiminis genera distingui possunt. Si enim jus, & authoritas universo populo, vel multitudini conferatur, *Democratia*, sive populi dominium vocatur; si *paucioribus* tantummodo, *honoratioribus*, vel *optimatibus* tribuatur, *Oligarchia*, *Timocratia*, vel *Aristocratia*; si denique *uni* tantùm homini, veluti supremo capiti concedatur, *Monarchia*. Quin etiam potestas ipsa, quæ uni conceditur, diversa esse solet; ut si viro concessa fuerit, *Androcratia*; si fœminæ, *Gynæcocratia*; si ita potestas illa, vel imperium uni tribuatur, ut in ipsius liberos hæreditario veluti jure transire debeat, *hæreditarium* imperium vocatur; sin verò Rex quilibet in alterius defuncti locum eligi debeat, *electivum* dicitur; quæ singula imperii genera apud varias nationes floruisse, & adhuc florere conspicimus.

IX. Quænam verò publicæ potestatis, regiminis; ac imperii forma nobilior, utilior, atque præstantior haberi debeat, fusè a Jurisconsultis, Politicis, atque Philosophis omnibus, & acerrimè disputatur. Quo tamen loco plerosque non ex ipsis naturæ legibus, vel communi gentium jure, sed privato potiùs patriæ more, & affectibus impelli conspicimus, ut illud imperii genus cæteris omnibus excellere arbitrentur, quod in patriâ florere viderint, ut etiam accuratè a Pufendorfio, aliisque plurimis est observatum. Plerique tamen in hoc mirificè conspirant, ut Monarchiam Democratiæ, vel Aristocratiæ; virile imperium muliebri; hære-

di-

ditarium electivo anteponant. Quamvis enim in singulis imperii generibus vitia, vel incommoda offendi soleant, quibus justitia, publica tranquillitas, Civium fælicitas, imperii denique sive Reipublicæ majestas minui, violari, vel infici solet, minora tamen, ac leviora certè dicuntur illa, quæ in Monarchico, Androcratico, ac hæreditario regimine, vel imperio reperiuntur. Sed hæc primoribus solùm labiis delibasse sufficiat. Qui plura desiderat Grotium, Hornium, Hobbium, Pufendorfium adire poterit, qui singula fusè, eruditè, accuratissimèque sunt prosequuti.

X. Quæcumque tamen imperii forma sit a Majoribus instituta, illa a Civibus omnibus accuratè, religiosèque servari, custodiri, omnibusque viribus defendi debet; non modò quòd sinè summo perduellionis scellere, illa contemni, violarique non possit; verùm etiam quòd imperii mutationes sinè maximo civium sanguine, fraudibus, atque Reipublicæ detrimento fieri, vel obtineri non possint, ut innumeris, clarissimisque exemplis erudimur. Prudentis itaque & honestis Civis officium erit Patriam, vel Principem ipsum sincero amore, sive benevolentiâ complecti; ipsius imperio, legibus, ministris humiliter obsequi, omnium animos eximiâ charitate, munificentiâ, morum suavitate, justitiâ, virtutibus omnibus promereri; ingenio, solertiâ, liberalibus artibus, fide, prudentiâ, familiæ curâ, solicitâ liberorum educatione, pietate, religione cæteris præfulgere; publicis honoribus, ac dignitatibus, quibus imparem esse se noverit, abhorrere, promeritas tamen, ac ultrò oblatas sedulò, diligenter, fideliter gerere; com-

(a) *vid. Arist. Polit.* III. *c.* 15. 16. 17. & *Metaph.* XI V. *c. ult.*

communi denique Civium, & Principis saluti, faustitati, libertati, vel incolumitati, in secundis, adversisque rebus consilio, viribus, opibus diligenter consulere; atque ubi vel injuncti muneris debitum, vel gravis calamitas postulaverit, honores, fortunas, liberos, vitamque ipsam dulci, ac decorâ morte constanter effundere.

XI. Quod si postremo loco de communibus etiam Principum muneribus, ac officiis aliqua veluti coronidis loco attexenda sint, id non sinè maximâ certè verecundia, moderatione, ac veneratione, quâ decet maximâ, fieri debere intelligimus. Ut enim præclarè inquit Plinius, *præcipere qualis esse debeat Princeps pulchrum quidem, sed onerosum, ac prope superbum est: laudare verò optimum Principem, ac per hoc posteris velut e speculâ lumen, quod sequantur, ostendere, idem utilitatis habet, arrogantia nihil* (a). Id unum itaque innuisse juverit, quod pulcherrimus virtutum omnium splendor in Principe requiritur, quibus apud subditos mirificè commendari, ipsorumque animos exemplo potiùs, quàm legibus, ac minis ad honestatem impellere, & excitare possit. Religio in primis requiritur, quâ Deum, ac divina omnia, templa, Sacerdotes, eo, quo par est honore, ac reverentiâ complectatur; quâ a Deo, cujus in terris vices gerit, & quem unum judicem formidat, pares eximio muneri vires exoret; quâ avitam, sinceramque Religionem perditorum hominum fraudibus, consiliis, novisque doctrinis violari non patiatur. Pietas deinde, quâ Cives omnes sibi divinitus creditos amore, ac benevolentiâ propemodum paternâ complectatur, ut miro quodam amoris, ac majestatis fœdere simul *amet dici Pater, atque Princeps*. Justitia, quâ

(a) *Plin. III. epist. 18.*

quâ debitas iniquis pœnas, honestis, meritisque viris mercedem, ac honores æquâ lance distribuat. Fortitudo, ne prosperis rebus insolescat, in adversis animo concidat, sed omnia tranquillo, constantique pectore aggrediatur. Clementia *virtus Principibus dignissima*, humanitas, mansuetudo, quibus se facilem, mitem, benignum exhibeat, omniumque amorem sibi conciliet. Temperantia, modestia, sobrietas, quibus animi affectibus moderetur; cùmque se humanis legibus solutum noverit, legibus tamen obtemperet. Liberalitas, ac beneficentia, quibus ex amantissimi Principis sinu gratias, honores, & opes veluti ex uberrimo fonte, servatis justitiæ, vel honestatis legibus, manare sinat. Sapientia, quâ bonarum artium studia, eisque deditos homines impensè diligat, fovere, impellere, opibus, & honoribus augere velit; imperii fines, vicissitudines, vires, finitimos populos, commercia, munimenta, commoda, leges omnes, indolem, mores accuratissimè inquirat. Prudentia denique, solicitudo, ac vigilantia, quibus in belli, pacisque negotiis alacriter, ac fæliciter gerendis ingenuos administros, consiliarios, judices eligere possit, ipsorumque monitis, atque consiliis facilem, flexibilemque præbere se velit, ab infidis assentatorum laudibus, ac lenociniis veluti Principum peste, plurimum caveat; omnia demum ad Civium salutem, faustitatemque dirigat; cumque se publici boni, tranquillitatis, ac fælicitatis amore liberis populorum suffragiis electum noverit, omnibus ingenii viribus enitatur, ut populorum votis, suscepto muneri, ac majestati respondeat.

XII. Dum verò singula, vel nobiliora certè fælicis, optimi, præstantissimique Principis munera, officia, sive virtutes expono, non aliud certè

se mihi vividiùs animo, vel oculis obversatur, quàm eximius ille virtutum splendor, qui Te, CLEMENS PONTIFEX MAXIME *, ad supremæ hujus, divinæque propemodum Dignitatis gloriam evexit. Præclaris enim animi tui dotibus, Sapientiâ in primis, Æquitate, Clementiâ, Liberalitate, ac Magnificentiâ non modò Civium, Populorumque amorem Tibi mirificè conciliasti; sed illud etiam fæliciter effecisti, ut optimi, perfectissimique Patris, ac Principis imaginem in Te uno mirificè expressam jucundissimè contemplemur. Patere itaque, ut quemadmodum Institutiones istæ, quas auspiciis, & imperio tuo erudiendis Adolescentibus adornavi, veluti perenne obsequii in Te mei, gratique animi monumentum extare debuerant; ita quoque virtututum tuarum gloriam, dignamque Principe majestatem humiliter testari possint: & sicuti studiis hisce meis ex amplissimæ Dignitatis tuæ lumine maximus, immensusque splendor accedit, ex jucundissima quoque, ac immortali virtutum tuarum recordatione Adolescentes ipsi ad Sapientiæ, Honestatis, ac Virtutum omnium amorem fæliciter incendantur.

FINIS.

* Opus istud in prima editione Clemens XII. P. O. M. fuerat inscriptum.

